
VOJENSKÁ HISTÓRIA

Časopis
pre vojenskú históriu
múzejníctvo
a archívniectvo

2/2012

VYDÁVA VOJENSKÝ HISTORICKÝ ÚSTAV V BRATISLAVE

© Vojenský historický ústav, Bratislava 2012

Všetky práva vyhradené. Žiadna časť publikovaného časopisu nesmie byť reprodukováná alebo použitá a šírená v akejkoľvek forme a akýmkoľvek prostriedkami, elektronicky alebo mechanicky, vrátane kopírovania, digitalizácie alebo uchovávaná v akýchkoľvek informačných pamätiach, databázach a informačných systémoch bez predchádzajúceho písomného súhlasu Vojenského historického ústavu a autorov.

Kontaktné informácie pre copyright:

VOJENSKÝ HISTORICKÝ ÚSTAV (VHÚ)

Krajná 27

821 04 Bratislava

tel.: 02/48207703, fax: 02/48207719

E-mail: vhu@vhu.sk

Príspevky vyjadrujú názory autorov a nemusia byť totožné so stanoviskom vydavateľa a redakcie.

OBSAH

Pocta Vojtechovi Danglovi (Vladimír Segeš).....	7

Štúdie

DANGL, Vojtech: Dôstojnícke súboje v Uhorsku (1850 – 1914).....	9
ŠIMUNIČ, Pavol: Počiatky slovenskej vojenskej spravodajskej služby 1939 – 1941.....	39
BALCOVÁ, Milena: Šiesty robotný prápor Pracovného zboru Národnej obrany a jeho činnosť v rokoch 1941 – 1944.....	79
BAKA, Igor: Postoje príslušníkov ČSLA v počiatkoch normalizácie čs. spoločnosti (jeseň 1968 – apríl 1969) so zreteľom na Slovensko.....	98
ŠTAIGL, Jan: Jednotný systém brannej výchovy obyvateľstva a jeho realizácia na Slovensku v rokoch 1969 – 1991.....	125

Dokumenty a materiály

PURDEK, Imrich: Vojenská symbolika československých légii 1914 – 1920.....	157
ŠABO, Dominik: Tábor internovaných v Zlatých Moravciach v roku 1921.....	181
ŠUMICHRAST, Peter: Výstavba 1. čs. zmiešanej leteckej divízie v ZSSR z pohľadu Júliusa Trnku (30. august 1944 – 12. marec 1945).....	187

Recenzie

PALME, Bernhard (Hrsg.) <i>DIE LEGIONÄRE DES KAISERS.</i> <i>Soldatenleben im römischen Ägypten.</i> (T. Klokner).....	221
VIKTOŘÍK, Michael. <i>TÁBOROVÁ PEVNOST OLOMOUC.</i> (J. Schulz).....	225
MANÁK, Marián. <i>EURÓPSKA PORADNÁ KOMISIA</i> <i>A DIPLOMACIA USA V ROKOCH 1943-1945.</i> (J. Bauerová).....	230
KARIKA, Jozef. <i>NEPRIATEL ŠTÁTU (VOLNÉ POKRAČOVANIE</i> <i>BESTSELLEROV V TIENI MAFIE A ČAS DRAVCOV).</i> (S. Chytka).....	233

Anotácie, glosy.....	236

Kronika.....	246

INHALT

Eine Hommage an Vojtech Dangel (Vladimír Segeš).....7

Studien

DANGL, Vojtech: Duelle der Offiziere im Königreich Ungarn (1850 – 1914).....9

ŠIMUNIČ, Pavol: Die Anfänge des slowakischen
militärischen Nachrichtendienstes 1939 – 1941 39

BALCOVÁ, Milena: Das sechste Arbeitsbataillon des Arbeitskorps
der nationalen Verteidigung und seine Tätigkeit in den Jahren 1941 – 1944.....79

BAKA, Igor: Haltungen von Angehörigen der tschechoslowakischen
Volksarmee in den Anfängen der Normalisierung der tschechoslowakischen
Gesellschaft (Herbst 1968 – April 1969) unter Berücksichtigung der Slowakei.....98

ŠTAIGL, Jan: Das einheitliche System der Wehrerziehung der Bevölkerung
und seine Umsetzung in der Slowakei in den Jahren 1969 – 1991.....125

Dokumente und Materialien

PURDEK, Imrich: Militärische Symbolik
der tschechoslowakischen Legionen 1914 – 1920.....157

ŠABO, Dominik: Interniertenlager in Zlaté Moravce im Jahre 1921.....181

ŠUMICHRASŤ, Peter: Der Ausbau der 1. Tschechoslowakischen
Fliegerdivision aus der Sicht von Július Trnka (30. August 1944 – 12. März 1945).....187

Recensionen.....221

Annotationen, Glossen.....236

Chronik.....246

CONTENTS

Homage to Vojtech Dangel (Vladimír Segeš).....	7
Studies	
DANGL, Vojtech: Officer duels in Hungary (1850 – 1914).....	9
ŠIMUNIČ, Pavol: The early beginnings of the Slovak Military Intelligence Service in 1939 – 1941.....	39
BALCOVÁ, Milena: 6th Labour Battalion from National Defence Labour Corps and its activities in the years 1941 – 1944.....	79
BAKA, Igor: Attitudes of members of the Czechoslovak People’s Army in the early normalization stage of Czechoslovak society (autumn 1968 – April 1969), with emphasis on Slovakia.....	98
ŠTAIGL, Jan: Unified citizen-based defence training and its implementation in Slovakia in the years 1969 – 1991.....	125
Documents and Materials	
PURDEK, Imrich: Military symbolism in Czechoslovak legions in 1914 – 1920.....	157
ŠABO, Dominik: Internment camp in Zlaté Moravce in 1921.....	181
ŠUMICHRASŤ, Peter: Building the 1 st Czechoslovak Combined Air Division in the USSR from the viewpoint of Július Trnka (30 August 1944 – 12 March 1945).....	187
Reviews	221
Annotations, Glosses	236
Chronicle	246

PhDr. Vojtech Dangl, CSc.

POCTA VOJTECHOVI DANGLOVI

Dňa 15. apríla 2012 oslávil 75 rokov PhDr. Vojtech Dangl, CSc. Jeho životné jubileum je svedectvom rýchlo plynúceho času. Veď len prednedávnom (2007) Vojenský historický ústav vydal na počesť jeho životného jubilea – 70. narodenín – zborník *Miles semper honestus*. V zborníku 28 domácich i zahraničných historikov prispelo svojimi štúdiami k vzdaniu holdu a úcty jednému zo zakladateľov slovenskej vojenskej historiografie.

Pri osobnej zdravici a gratulácii k jubileu sa Vojto Dangl vyjadril: „*Tak som sa už dožil trištvрте storočia, je to riadny kus času. Už som vlastne pamätníkom a svedkom dlhej histórie...*“

V mene všetkých kolegov a priateľov chcem nášmu jubilantovi zaželať veľa zdravia, spokojnosti a tvorivej pohody. Prejavom úcty k Vojtovi Danglovi je aj venovanie tohto čísla *Vojenskej histórie*, veď práve on osobne inicioval a stál pri zrode nášho prvého vedeckého časopisu pre vojenské dejiny.

Ad multos annos!

Vladimír Segeš
predseda Redakčnej rady časopisu *Vojenská história*

ŠTÚDIE

DÔSTOJNÍCKE SÚBOJE V UHORSKU (1850 – 1914)*

VOJTECH DANGL

DANGL, V.: Officer duels in Hungary (1850 – 1914). *Vojenská história*, 2, 16, 2012, pp 9-38, Bratislava.

The published paper analyzes an interesting phenomenon of military life – duel – against the backdrop of the second half of the 19th century and at the beginning of the 20th century, roughly until the outbreak of the First World War. The author covers nearly all aspects of this phenomenon at all its levels, including legal, social, moral, ethical, etc. At the same time, the author presents lots of new and interesting facts on this socially recognised and yet unrecognized phenomenon. The author notes that the Officers Corps of the Austro-Hungarian Army preserved a unique position in the Hungarian society, with its own internal regulations that made the Corps a special caste amid the strictly delineated social divisions of the given society. Duels belonged to the external phenomena that were to become the most prominent and visible manifestations of the unique officer code of honour. Compliance with this moral code exerted more influence on the lives of Austro-Hungarian Army officers than any civil laws, which completely outlawed duels, or any appeals of Church officials, or national and family traditions. The officer's moral code raised the officer's honour to a higher level of importance than any attempts to preserve one's personal happiness, career and ultimately even one's own life.

Military history. Hungary. Officer duels. Yrs. 1850 – 1914.

Ak sa podrobnejšie zahľbíme do literatúry autorov žijúcich a píšucich v 19. a začiatkom 20. storočia, teda obdobia rozvíjajúcej sa modernej spoločnosti, vedeckých vynálezov, rozvoja techniky a vedy, prekvapí nás množstvo sužetov a motívov súvisiacich so súbojmi. Očakávalo by sa totiž, že tento fenomén zviazaný predovšetkým so stredovekým ponímaním riešenia cti a spravodlivosti nebude pre širokú verejnosť príťažlivou témou. Opak je pravdou. Spomeňme náhodne iba veľikánov ruskej literatúry, akými boli Lev Nikolajevič Tolstoj, Alexander Sergejevič Puškin, Michail Jurjevič Lermontov, Fjodor Michailovič Dostojevskij, Alexander Ivanovič Kuprin, z ktorých dvaja menovaní – Puškin

---

* Štúdiá bola podporovaná Agentúrou na podporu výskumu a vývoja v rámci projektu APVV 51-030905.

a Lermontov sa sami stali obeťami súbojov. Alebo známeho francúzskeho spisovateľa historických románov Alexandra Dumasa, jeho syna Alexandra Dumasa ml., predstaviteľa kritického realizmu Henri Beyle Stendhala či majstra poviedok, prozaika a novinára Guy de Maupassanta. Z anglosaskej oblasti majstra historických románov Waltera Scotta, autora románu *Kronika Picwickovho klubu* Charlesa Dickensa, anglického spisovateľa poľského pôvodu Josepha Conrada alebo vplyvného právneho historika Jeremyho Benthamu. Z autorov píšucich v nemeckom jazyku predstaviteľ a kritického realizmu Theodora Fontane, rakúskeho prozaika a dramatika Athura Schnitzlera alebo uznávaného znalca vojenskej problematiky habsburskej monarchie Josepha Rotha. A pretože sa budeme pohybovať predovšetkým na pôde Uhorska druhej polovice 19. a začiatku 20. storočia, menujme aj niekoľkých predstaviteľov maďarskej spisby, u ktorých nájdeme opisy súbojov. Medzi nimi napríklad Móra Jókaiho, Dezső Kostolányiho, Zoltána Thuryho, básnika Endre Adyho či mága meštianskej literatúry a rodáka z Košíc Šándora Maraiho. Majstri pera, okrem snahy podchytiť autenticitu doby, o ktorej písali, sa zaoberajú aj otázkou súbojov ako spôsobu vybavovania si vzájomných sporov a obrany cti. Otázkou, ktorá sa práve v tomto období stáva aktuálnou spoločenskou témou v celej Európe.

Svojským spôsobom sa problémy súvisiace so súbojmi nastoľovali a riešili v Uhorsku. Nie náhodou druhú polovicu 19. storočia, keď súboje dosiahli nevídaný nárast, nazvali domáci publicisti „*dobou súbojovej mánie*“. Tie, napriek tomu, že zákon súboje zakazoval a cirkev proti nim brojila, dosiahli taký rozsah, že koncom storočia aj v najvyšších spoločenských kruhoch, ktoré boli najviac späté s touto formou samosúdu, sa stále viac spochybňovala zmyslupnosť takéhoto spôsobu vybavovania si sporov. Poukazovalo sa na neúčinnosť zákonných paragrafov postihujúcich duelantov a zúčastnených na tomto rituáli, volalo sa aj po prísnejších postihoch, ktoré v Uhorsku boli značne bezzubé a po striktnom odsúdení narušiteľov týchto zákazov súdmi. Pod vplyvom podnetov spoza hraníc začali vznikať hnutia, ktoré si vytýčili za cieľ bojovať za zákaz súbojov. Ale aj táto iniciatíva, ako mnohé iné iniciatívy obdobného charakteru v Uhorsku, niesla v sebe znaky polovičatosti a nedokonalosti.

Dnes pod vplyvom závalu súbojových scén z historických filmov a televízie, ako aj farbitých opisov duelov v krásnej literatúre si každý jednotlivec odnáša určitý obraz o priebehu súbojov v minulosti, a tým spojených vžitých regúl. Tieto obrazy sú síce atraktívne, farbité a niekedy aj dojemné, často sú však od reality značne vzdialené.¹ Súboje sa v priebehu dlhých stáročí vyvíjali, menili sa formy ich prevedení, miera brutality pri ich realizovaní, ciele, ktoré sa s jeho uskutočnením mali dosiahnuť. Prešla dlhá cesta, kým postupne strácali svoj sakrálny základ spájaný s tzv. *ordáliami*, čiže „božími súdmi“ a nadobudli „svetskú“ ustálenú podobu za dosiahnutie svetských cieľov a predovšetkým za účelom obrany cti jednotlivca podľa ustálených regúl.²

¹ V tejto súvislosti ale treba poznamenať, že veľmi často tieto obrazy nezodpovedajú historickej realite, scenáristi a režiséri kvôli väčšej atraktivite a napätiu vnášajú do týchto scén prvky, ktoré tam nepatria a veľmi často si nerobia problém ani s obdobím, v ktorom sa dej odohráva.

² Podrobnejšie k problematike božích súdov a ich foriem pozri: SCHELLE, Karel. Ordály jako důkazní prostředek v procesním právu. In *Slovenská archivistika* 15, 1980, č. 1, s. 117-149; HOLÁK, Ján. *Beda odsúdeným. Ako sa za feudalizmu súdilo na Slovensku*. Martin : Osveta, 1974, s. 206-210; PESTY, Frigyes. *A perdöntő bajvívások története Magyarországon*. Pest : Magyar Akadémiai Könyvtár, 1867. Najnovšie sa touto problematikou zaoberá LAMPART, Filip. *K úprave súdneho súboja podľa Spišského práva* (t. č. v rukopise).

Väčšina odbornej literatúry zaoberajúca sa duelmi nachádza stopy súbojov už v biblii a, najmä, v antike. Spomínajú sa v nich súboje na život a na smrť medzi Dávidom a Goliášom, medzi Achillom a Hektorom pod múrmi Tróje, Turnusom a Aeneasom o ruku Lavinie, medzi Scípiom Afrikantom a španielskym obrom Claudiom Marcellusom a podobne. U tzv. barbarských národov, predovšetkým u Germánov a Galov, súboj fungoval sčasti ako náboženský rituál, sčasti ako jeden zo spôsobov výkonu spravodlivosti, neskôr, a to aj u iných národov, aj ako riešenie vzájomných sporov. Princípom „božích súdov“, *ordálií*, bola viera, že o spravodlivosti pri ich vzájomnom súboji rozhodne Božia vôľa, a to za účasti miestnej vrchnosti, sudcu a často aj širšieho okruhu divákov. V podstate všetky zásadnejšie sporné záležitosti, pokiaľ nemohli byť vyriešené súdnou cestou, sa riešili pomocou zbraní, pričom súdne súboje sa spravidla vykonávali medzi šľachticmi, ale mohli sa uskutočniť aj medzi menej urodzenými osobami. Pri „božích súdoch“ si v špeciálnych prípadoch dotyčné strany mohli najatť tzv. *viadorov*, *pugilov*, ktorí za nich vybojovali súboj. Vo všeobecnosti toto „povolanie“ bolo v Európe podľa dobových morálnych kritérií odsudzované, ale v Uhorsku viacerí tzv. *kráľovskí viadori* sa stali váženými osobnosťami a mohli dokonca dosiahnuť šľachtický titul.³ V Uhorsku kráľ Matej Korvín povolil tieto súboje iba v prípadoch, keď chýbali všetky iné dôkazy. Princíp božích súdov sa v Európe vytratil v priebehu 16. storočia.

U bežného čitateľa snáď najznámejšími sa stali stredoveké rytierske súboje, ktoré prebiehali podľa známych a vžitých rituálov, pod dohľadom tzv. *mediátorov* alebo *arbitrov*, dohliadajúcich na dodržiavanie zvyklostí a výber zbraní. Ich zvláštnosťou bolo, že sa postupom času konali nielen na obranu cti, ale na rytierskych turnajoch nadobúdali čoraz svetskejšie formy a rozšírili sa v celej Európe. Za hybnými momentmi turnajových súbojov sa čoraz častejšie skrývala aj svetská snaha po získaní mena a slávy, čo sa navonok prejavovalo napr. bojom v mene a vo farbách uctievanej, či vyvolenej dámy, z rúk ktorej na konci turnaja preberali aj víťaznú trofej. Tieto turnaje sa postupom času stávali akousi bojovou hrou, športom, zábavným predstavením pre široký okruh divákov, ale zároveň plnili funkciu aj bojového výcviku. Rytierstvo so svojou ideológiou a etikou, tak ako ho poznáme zo západnej Európy, sa v Uhorsku plne udomácnilo až v 13. storočí a vrchol dosiahlo v čase vlády dynastie Anjouovcov.⁴

³ SÁGVÁRI, György. Clair Vilmos és a párbaj. In *Magyar párbaj. A párbaj története. Magyar párbajok. Párbajkódex* (Ed. Ságváry, Gyula). Budapest : Osiris, 2002, s. 29-30.

⁴ Podrobnejšie k vývoju rytierskych turnajov v Uhorsku pozri: SEGEŠ, Vladimír. Bojové zápolenie a rytierske hry zvané turnaje. In *Miles Semper Honestus. Zborník štúdií vydaný pri príležitosti životného jubilea Vojtecha Dangla*. Bratislava : VHÚ, 2007, s. 53-63; O rytierstve všeobecne, rytierskej etike, rytierskych súbojoch vrátane turnajových súbojov existuje bohatá odborná literatúra. Menujeme len niektoré najdostupnejšie tituly: BORST, A. *Das Rittertum im Mittelalter*. Darmstadt, 1976; BRZUSTOWITZ, B. W. *Turniej rycerski w Królestwie Polskim w późnym średniowieczu i renesansie na tle europejskim*. Warszawa, 2003; DVOŘÁKOVÁ, Daniela. *Rytier a jeho kráľ. Stibor zo Stiboric a Žigmund Luxemburský*. Budmerice : Vydavateľstvo Rak, 2003; DVOŘÁKOVÁ, Daniela. Rytierska kultúra v živote uhorskej šľachty na prelome 14. a 15. storočia. In *Historický časopis*, 50, 2002, č. 4, s. 569-586; FLORI, Jean. *Rytíři a rytířství ve středověku*. Praha : Vyšehrad, 2008; FÜGEDI, Erik. Rittertum im mittelalterlichen Ungarn. In *Die Ritter. Burgenländische Forschungen. Sonderband VIII*. Eisenstadt 1990; GRAUS, Igor. Laické rytierske rády v Uhorsku v 14. – 20 storočí (stav a perspektívy výskumu). In *Vojenská história*, 3, 1999, č. 2, s. 3-27; HUIZINGA, Johann. *Jeseň stredoveku. Homo ludens*. Bratislava : Tatran, 1990; KOVAŘÍK, Jiří. *Meč a kříž (1066 – 1214) Rytířské bitvy a osudy I*. Praha : Mladá fronta, 2005, s. 9-12; KOVAŘÍK, Jiří. *Rytířská krev (1208 – 1346). Rytířské bitvy a osudy*

Medzi zvláštne formy dobových súbojov, s ktorými sa môžeme stretávať ešte aj v 14. storočí prakticky v celej Európe, patrili tie, keď panovníci a vojvodcovia, aby sa vyhli zbytočnému krviprelievaniu, sa ešte pred bitkou navzájom vyzvali na súboj. Ich spoločným menovateľom bolo, že sa v praxi zväčša sa neuskutočnili, boli skôr akýmsi diplomatickým aktom prejavu dobrej vôle zmieriť sa, dodajme, že často neúprimnej. V čase bojov s Osmanmi sa stávalo, že pred bitkou vystúpil z radu bojovníkov jednotlivec, ktorý vyzval na súboj jednotlivca z radov protivníka. Niekedy sa dokonca, najmä v uhorsko-tureckých pohraničných oblastiach, uskutočnili vopred zorganizované súboje jednotlivcov či celých skupín bojovníkov podľa vopred prijatých regúl. V niektorých prípadoch sa z nich vyvinuli aj ozbrojené zrážky oboch strán a menšie bitky. Vo viacerých prípadoch je doložené, že niektoré z týchto ozbrojených stretov s Osmanmi boli poznačené nielen snahou preukázať svoju bojovú zdatnosť, ale aj prerušiť jednotvárnosť strážnej služby v pohraničných pevnostiach a získať koristiť, prípadne odmenu.⁵ Začiatkom 18. storočia sa tieto druhy súbojov začali vytrácať.

Vladimír Dolínek vo svojej knihe o súbojoch poukazuje aj na ďalší zo zdrojov výzvy na súboj vychádzajúci zo stredovekých a ranonovovekých zvyklostí. Je ním tzv. *faida* (nemecky Fehde), ktorej základným podnetom bola snaha o satisfakciu za krivdu, najčastejšie za smrť alebo utrpenú škodu so zbraňou v ruke.⁶ Dnes by sme to nazvali pomstou alebo krvnou pomstou. Žiada sa však doplniť, že podľa dobových kódexov obrany cti za smrť, zranenie, zdravotné následky a pod., nadobudnuté v súboji, sa nesmeli siahnuť k pomste. Príslušníci rodiny postihnutého vinou súboja by tým riskovali stratu majetku a často aj života.

Za liaheň moderne ponímaného súboja ako osobitého druhu výkonu spravodlivosti je považované Taliansko obdobia renesancie, ako aj Španielsko a Francúzsko 16. a 17. storočia, odkiaľ sa vonkajšie prvky súvisiace so súbojom šírili aj do strednej Európy. Medzi prvých uznávaných teoretikov talianskej školy šermu a súboja patril Achille Marozzo. Jeho dielo s názvom *Opera nova chiamata duello overo fiore dell'arma* je považované za najstarší súhrn súbojových predpisov.⁷ V tom čase osobné súboje boli, až na malé výnimky, výsadou šľachty. U šľachty ako privilegovanej vrstvy rástlo povedomie osobnej cti a potreby ju za každú cenu ochrániť. Súboje sa spravidla odohrávali bezprostredne po urážke priamo na mieste potupy, až postupne sa vyvinul systém využívania sekundantov a presného určenia miesta súboja.⁸ Nastupujúci proces bol prejavom akejsi „individualizácie“, keď sa ideový stimul

II. Praha : Mladá fronta, 2006, s. 9-12; KOVAŘÍK, Jiří. *Čas stoleté války (1356 – 1450). Rytířské bitvy a osudy III.* Praha : Mladá fronta, 2006, s. 9-13; KOVAŘÍK, Jiří. *Soumrak rytířství (1461 – 1525). Rytířské bitvy a osudy IV.* Praha : Mladá fronta, 2007, s. 9-11; KURCZ-KLANICZAY, Ágnes. *Lovagi kultúra Magyarországon a 13 – 14 században.* Budapest 1988; REIZETSTEIN, Alexander. *Rittertum und Ritterschaft.* München 1972; SEGEŠ, Vladimír. *Od rytierstva po žoldnierstvo. Stredoveké vojenstvo v Uhorsku so zreteľom na Slovensko.* Bratislava : MO SR, 2004; *Středověký člověk a jeho svět.* (Ed. Jaques Le Goff). Praha : Vyšehrad, 1999; WINTER van, Johanna M. *Rittertum. Ideal und Wirklichkeit.* München : Bussum, 1979; WOZEL, H. *Turniere.* Berlin 1979; ZOMBORI, István. *Lovagok és lovagrendek.* Bratislava 1988.

⁵ Podrobnejšie NAGY, László. *A végvéri dicsőség nyomában.* Budapest : Zrínyi Katonai Kiadó, 1978; SALAMON, Ferenc. *Magyarország a török hódítás korában.* Budapest 1886; LENGYEL, Dénes. *Magyar mondák a török világból és a kuruc korból.* Bratislava : Madách Könyvkiadó, 1981; TAKÁTS, Sándor. *Török-magyar bajviadalok.* Budapest 1913. Samozrejme, tento druh skupinových súbojov sa vyskytol aj v iných európskych krajinách. O viacerých sa píše aj v materiáli publikovanom na internete (*Duely – časť druhá.* <http://www.havrani.sk/clanky-o-historii/duely-cast-druha>).

⁶ DOLÍNEK, Vladimír. *Knihy o soubojích.* Praha : Naše vojsko, 2009, s. 16-19.

⁷ LETOŠNÍKOVÁ, Ludiše. *Zbraně, šerm a mečíři.* Praha : Albatros, 1983, s. 171-172.

⁸ Tamže, s. 20-21.

vedúci k súbojom postupne otupil a čoraz viac sa podnetom výziev na súboj stávali osobné dôvody – súboj začal byť, aj keď často pod vplyvom spoločenského tlaku, predovšetkým osobnou voľbou duelanta. Zároveň prebiehal aj proces akejsi „exkluzivity“, keď sa súboj stal jedným zo stavovských privilégií.⁹ V rôznych obdobiach historického vývoja možnosť riešenia sporov súbojom sa týkala rozličných vrstiev spoločnosti. Najskôr najvyšších, predovšetkým šľachticov, neskôr dôstojníkov, vysokoškolsky vzdelaných mužov, príslušníkov meštianstva, až sa vyvinul špecifický pojem tzv. „súbojaspôsobilých“ (*satisfaktionsfähig, párbajképes*) osôb, ktorý kategorizoval tých, ktorí mohli, alebo pod vplyvom spoločenskej atmosféry museli riešiť svoje spory formou duelu.

V 18. storočí za vlády Márie Terézie sa sprísnilo právne postihy za uskutočnenie súbojov. Panovníčka roku 1752 vydala nariadenie, ktorým zakazovala vybavovanie si účtov so zbraňou v ruke a nariadila spory riešiť pred príslušnými svetskými orgánmi. Ten, koho vyzvali na súboj, nebol povinný sa dostaviť na miesto, kde sa mal súboj odohrať, a za neúčast' na súboji nemala utpieť jeho česť ani jeho dobré meno. Naopak, tí, ktorí toto nariadenie porušili, sa mali za svoj prečin zodpovedať, mohli byť dokonca potrestaní stratou života a mali byť pochovaní na mieste, kde sa trest vykonal. Kto po súboji ušiel, mal stratiť nárok na svoje majetky, ktoré prešli pod správu kráľovského zastupiteľstva a príjmy z neho plynúce prechádzali do kráľovskej pokladnice až dovtedy, kým sa vinník dobrovoľne neprihlásil a nevysvetlil svoj prečin.¹⁰ Vo Francúzsku v čase napoleonských vojen súboj nebol považovaný za trestný čin, a vojnové podhubie doby súbojom prialo. To sa do určitej miery prenášalo aj na dôstojnícky zbor rakúskej armády, kde súboj trestným činom, až na výnimky, bol. Pred nástupom 19. storočia, ale aj po ňom, sa však rituály vychádzajúce z nostalgie rytierskej doby v rôznych obmenách naďalej zachovali a obraz „vznešeného rytiera“ sa premieňal na obraz „správneho džentlmena.“¹¹

V priebehu 19. storočia, aj keď na jeho počiatku súbojová horúčka do určitej miery poľavila, súboje ako spoločenská téma čoraz viac zaťažujúca modernizáciu spoločnosti, pretrvávala. V druhej polovici 19. storočia dochádzalo k novej vlne riešenia sporov formou súbojov, pričom táto téma získala popredné miesto v publicistike. Samotné súboje dostali prísne meravé formy, a v Uhorsku boli spracované desiatky kníh a príručiek zaoberajúcich sa umením súboja, jeho pravidlami, morálnym kódexom s ním spojeným či obranou tohto spôsobu riešenia osobných sporov. Boli adresované predovšetkým dôstojníkom, ale aj civilistom, ktorí vďaka pôvodu alebo spoločenskému postaveniu patrili do kategórie „súbojaspôsobilých“. V Uhorsku tento fenomén dostal nový impulz v 70. rokoch 19. storočia, podľa niektorých údajov najmä v dôsledku násilného riešenia bosnianskej krízy, resp. rastu agresivity v súvislosti s udalosťami v Bosne a Hercegovine. Dôležitú úlohu tu však zohral aj proces pomeštenia uhorskej spoločnosti, keď sa k skupine nositeľov šľachtického titulu a ku skupine dôstojníkov čoraz vehementnejšie priradovalo aj meštianstvo, ktorého príslušníci si túto „výsadu“ prisvojovali a považovali za uznanie vyššieho spoločenského statusu.

* * *

⁹ Ref. 3, s. 31.

¹⁰ *Párbaj. A Wikipédiaból a szabad enciklopédiaból*, s. 2. Dostupné na internete: <http://hu.wikipedia.org/wiki/P%C3%A1rbaj>.

¹¹ *Duely – časť prvá*. Dostupné na internete: <http://www.havrani.sk/clanky-o-historii/duely-cast-prva>, s. 2.

Definícia súboja obsahuje v rôznych národných historiografiách odlišnosti, ktoré vyplývajú z historického vývoja tej-ktorej krajiny či národného spoločenstva, ako aj z precizovania tohto pojmu po celé stáročia. Jeho základné črty sú však v rôznych obmenách zhodné, preto si uvedme definíciu súboja z niekoľkých bežne dostupných encyklopédií. *Ottův slovník naučný* z roku 1905 definuje súboj ako „*boj dvou soupeřů zbraněmi smrtícími, uspořádaný úmluvami přede svědky obou stran, sekundanty, o nichž níže, následkem vyzvání na základě urážky na cti*“.¹² Takmer tými istými slovami definuje súboj aj o 27 rokov neskôr vydaný *Masarykův slovník naučný*. „*Souboj, boj dvou soupeřů smrtícími zbraněmi na vyzvání a podle úmluvy svědků (sekundantů); má zjednati uraženému zadostiučinění zbraní; uražený má právo volby zbraně.*“ *Malá československá encyklopédia*, vydávaná postupne koncom 80. rokov 20. storočia, označuje súboj alebo duel ako „*v minulosti boj dvou nebo i více soupeřů určenými zbraněmi (chladnými nebo palnými) podle předem sjednaných podmínek. Jeho forma a použité zbraně se řídily podle místních a dobových zvyků a závisely i na společenském postavení protivníků.*“¹³ A nakoniec moderná *Wikipédia* hodnotí súboj ako „*dobrovoľné stretnutie dvoch mužov so zbraňami, ktoré sa riadi pravidlami a má poskytnúť satisfakciu uraženému, to jest odčiniť predchádzajúcu urážku, resp. obnoviť jeho česť. Výzvou na súboj (hodenou rukavicou) uražený preukázal, že si svoju česť cení viac, než svoj život, a tým sa urážky zbavil. Pre satisfakciu nebolo dôležité, kto v súboji zvíťazi a takáto otázka sa ani nekládla. Súboje patrili k starému kódexu cti bojovníkov, šľachty a neskôr najmä dôstojníkov. V období romantizmu sa súboje rozšírili aj medzi mešťanov a hlavne študentov.*“¹⁴

Pre zaujímavosť, keďže sa náš záujem viaže na územie Uhorska, uvedieme definíciu súboja aj z maďarského *Révai nagy lexikonu* a z modernejšej verzie encyklopédie vydávanej začiatkom 60. rokov 20. storočia. *Révaiho nagy lexikon* definuje súboj (párbaj, párvialad, bajvívás) ako „*Život alebo prinajmenšom telesné zdravie ohrozujúci vzájomný boj dvoch osôb, zakladajúci sa na spoločnej dohode a posvätený dobovým spoločenským ponímaním súbojových pravidiel.*“¹⁵ Novšia verzia maďarskej encyklopédie *Új magyar lexikon* súboj považuje za „*ozbrojený zápas medzi dvoma osobami, ktorý vybojovali (víťak) po výzve jednej zo strán na základe vopred určených rovnakých podmienok, pri dodržiavaní daných formalít a zvyklostí. Predpisy uskutočnenia súboja obsahovali tzv. súbojové kódexy a na ich dodržiavanie dohliadali súbojoví pomocníci.*“¹⁶ Vidíme, že tieto stručné definície sa v zásade zhodujú.

Teoretici zaoberajúci sa hlbšou analýzou súbojov sa, samozrejme, nemohli uspokojiť iba s definíciou tohto fenoménu pretrvávajúceho celé stáročia, ale pokúsili sa o popis jeho základných črt, cieľov a dôsledkov na vývoj spoločnosti najmä v priebehu 19. a začiatku 20. storočia. Medzi hlavné črty súbojov zaradili moment zlyhania vzájomnej komunikácie, pokusu o vzájomné pochopenie, spojené s osobnostnou izoláciou. Vo svojej podstate, ako na to poukazovali, ide o nelegitímne konanie, čin vnášajúci do ľudských vzťahov agresivitu, prejavujúci sa cieľavedomým konaním a snahou o fyzické ublíženie.¹⁷ Za ďalšie prvky

¹² *Ottův slovník naučný*, zv. 23. Praha : Vydavatel a nakladatel J. Otto, 1905, s. 699.

¹³ *Malá československá encyklopédie*, zv. V, Praha : Academie, 1987, s. 754.

¹⁴ *Souboj – Wikipedie*. Dostupné na internete: <http://cs.wikipedia.org/wiki/Souboj>.

¹⁵ *Révai Nagy Lexikona. Az ismeretek enciklopédiája*, zv. 15. Budapest : Révai Testvérek Irodalmi Részvénytársasága, b. r. v. s. 224.

¹⁶ *Új magyar lexikon*. Budapest : Akadémiai Kiadó, zv. 5, s. 376.

¹⁷ Ref. 10.

vstupujúce do moderne ponímaného súboja považovali snahu nielen fyzicky, ale aj duševne a mentálne ublížiť protivníkovi. Dôležitým obsahovým prvkom súbojov bol fakt výlučnosti, vytvárania zvláštneho druhu diferenciácie spoločnosti, ktorý sa navonok prejavoval deľením na „súbojasposobilých“ a „súbojanesposobilých“ občanov. Model „súbojasposobilej“ alebo „súbojaschopnej“ spoločnosti zároveň znamenal posilnenie fikcie spolupatričnosti v rámci spoločenskej štruktúry.¹⁸ V druhej polovici 19. storočia sa však zároveň čoraz častejšie objavovali aj pochybnosti o zmysluplnosti takéhoto ponímania ochrany cti a silnela jej kritika.

Široká polemika medzi prívržencami a odporcami súbojov vznikla po vydaní brilantnej filozofickej úvahy Arthura Schopenhauera, ktorá tlačou vyšla roku 1851.

Schopenhauer vo svojej úvahe „o cti a súbojoch“ položil v teoretickej rovine základy vzniku a rozvoja literatúry brojacej proti súboju ako špecifickému spôsobu riešenia otázok cti. Sleduje psychickú a etickú základňu a ich korelácie, z ktorých podľa neho vzišiel súboj ako spoločenský fenomén, hľadá hybné momenty povahy muža vedúce k prijímaniu súboja ako konečného riešenia otázok súvisiacich so ct'ou jednotlivca a nachádza ich v ctižiadosti a ctibažnosti, v hrdosti až pýche a v márnomyseľnosti. Tieto etické kategórie podrobuje rozboru, hodnotí ich pôvod, psychologické a spoločenské chápanie, pričom upozorňuje na zásadný rozdiel medzi pojmami „česť“ a „rytierska česť“, ktorá je špeciálnou hodnotovou kategóriou vyvíjajúcou sa v kresťanskej Európe po celé stáročia. Dochádza k záveru, že záležitosti riešenia otázok osobnej a rytierskej cti sa pohybuju mimo hraníc triezveho uvažovania, logiky cieľavedomosti a hlavnú úlohu pri riešení týchto otázok nehrá to, čo si jeho aktér o sebe myslí alebo ako sa sám hodnotí, ale to, čo si o ňom myslí a ako ho hodnotí okolie. Rozoznáva tzv. občiansku česť, úradnú alebo kolektívnu česť a rodovú česť. Je to práve tzv. kolektívna česť, to značí česť viažuca sa a vyplývajúca z povolania či zo zamestnania, spolupatričnosti ku kolektívu, ktorá sa vo svojej totalitnej podobe najviac realizovala v armáde a viedla k riešeniu sporov so zbraňou v ruke.¹⁹ Podľa Schopenhauera, keď štát dospeje do štádia, že nedokáže náležite odmeňovať tých, ktorí mu slúžia, potom ich vyníma z masy zvýraznením ich prestíže, a tým ich svojským spôsobom honoruje.²⁰

Prívrženci súboja, ako aj jeho odporcovia, sa zhodujú v tom, že pokus o riešenie urážky a otázky zachovania si osobnej cti zákonnými prostriedkami, zlyhalo. Svoju dominanciu ešte aj v druhej polovici 19. storočia tu potvrdzovalo zvykové právo. Dôstojník a popredný znalec problematiky Lajos Chappon v úvode ku zbierke súbojových predpisov to vyjadril nasledovným spôsobom: „*Zákon síce berie pod svoje krídla toho, kto súboj odmietne a jeho česť uznáva, ale jeho spoluobčania o ňom súdia inak. Kto sa v takejto situácii ocitol, alebo o nej počul musí si priznať, že ten, kto súboj odmietne, napriek všetkým zákonom si o sebe utvorí zlú mienku a často sa stane predmetom posmechu zo strany podlých vtípkárov, ktorí mu môžu beztriestne ublížovať.*“²¹ Ešte drastickejšie a tragickejšie následky to malo v prípade dôstojníkov.

¹⁸ SZABÓ, Levente. Kritikaképzetek pragmatikája az 1850-es években. In *Nyelvek, identitások. A Romániai Magyar Doktoranduszok és fiatal kutatók III. Tudományos Konferenciáján elhangzott előadások* (Szerk. T. Szabó, Levente). Kolozsvár : Kriterion, 2003, s.177.

¹⁹ Podrobnejšie SCHOPENHAUER, Arthur. *A becsüetről és a párbajról*. Budapest : Hornyászy, 1894.

²⁰ Tamže, s. 32.

²¹ CHAPPON, Lajos. *A párbaj szabályai, melyeket gyakorlatból merítve összeszedett Chappon Lajos, a budapesti nemzetőr seregnél vitanár és hadnagy (Die Regeln des Zweikampfes. Nach Erfahrung abgefasst von Louis Chappon*. Buda 1848, s. 3.

Stabilným prvkom novovekých súbojov, a v tom sa zhodujú všetci doboví autori a teoretici, zostáva snaha o vytvorenie rovnakých podmienok pre boj, vzájomné uznávanie pravidiel hry vo forme „fair play“, aj z toho vyplývajúcimi konzekvenciami pre zúčastnené strany. Samozrejme, v tejto oblasti vznikali určité riziká. Jedným z nich bola napr. voľba použitej zbrane (šabl'a, vo výnimočných prípadoch kord alebo fleuret a pištoľ, prípadne, ak sa tak vopred dohodlo, kombinácia, resp. záměna týchto dvoch zbraní), a s tým súvisiaca skúsenosť duelanta. A to aj vtedy, keď vo všeobecnosti boli prijaté a rešpektované zásady, podľa ktorých sa nevolil druh zbrane, v ktorej súper bol všeobecne známy ako oveľa menej skúsený. Ďalším rizikom mohlo byť zámerné ignorovanie pravidiel pri súboji a s tým spojené ľudské zlyhanie a podobne.²² Duelanti však tieto riziká voľky-nevoľky museli podstúpiť.

Pri prácach zaoberajúcich sa otázkou súboja husto frekventujú tri pojmy: pojem „cti“, pojem „urážky“ a pojem „satisfakcie“. Pod pojmom česť, aj keď má viacero významových odtieňov, sa vo všeobecnosti považuje to, čím si človek získava úctu a dôveru. Jeho naštrbením či už zradou, podvodom, zbabelosťou a pod., teda stratou cti, sa ocitá v úlohe akéhosi outsidera v očiach spoločenskej morálky. Pokiaľ niekto poškodil česť muža, jeho ženy, rodiny, vlasti, užšieho spoločenstva, v ktorom žije (v našom prípade armády, posádky, symbolov s nimi spojených, panovníka) a pod., bolo obvyklé a v určitých spoločenských kruhoch samozrejmé, že svoju česť a česť armády bude hájiť tým, že protivníka vyzve na súboj. Dával tak najavo, že si niečoho váži viac než vlastný život²³ či možné negatívne zákonné dopady.

Elektronická encyklopédia Wikipédia preberá heslo uvedené v *Ottovom slovníku naučnom* a pod pojmom urážka chápe „výrok alebo čin, ktorý znižuje inú osobu či skupinu a poškodzuje jej povest' alebo spochybňuje jej česť“²⁴. Medzi typickú urážku muža v minulosti patrilo nazvať ho zbabelcom, spochybnenie jeho statočnosti a pod. Dotýčaný bol spravidla ochotný vyvrátiť túto urážku tým, že riskoval svoj život v súboji. Citovaná encyklopédia uvádza, že tento zvyk sa udržiaval medzi dôstojníkmi európskych armád až do konca 19. storočia. Bolo by možné doplniť, že ešte aj dlhšie a v našich dejinách sa v ojedinelých prípadoch so súbojmi s cieľom chrániť svoju česť výzvou na súboj, stretávame ešte aj počas prvej republiky.

Satisfakcia (z latinského *satis facere*), čiže zadosťučinenie, znamená vyrovnanie krivdy alebo urážky, splnenie istého nároku, prípadne aj uspokojenie, ktoré z tohto plynie.²⁵ V prípade urážky cti urazený v určitom spoločenskom postavení nemohol prijať nejakú

²² Napr. po vydaní signálu o ukončení súboja medzi dragúnskym nadporučikom a záložným husárskym kapitánom v Segedíne roku 1895, zranený dragún napadol bezbranného protivníka a spôsobil mu ťažké zranenia. Na základe rozhodnutia čestného súdu bol potom za trest premiestnený k inému pluku (*Pesti Hírlap. Világnapló II.*, 1895, č. 17, s. 23-24). Podľa iných údajov sa súboj odohral roku 1862. Polemiku vyvolalo aj rozhodnutie čestného súdu pri súboji roku 1893, keď ten nariadil, aby spor medzi vojenským šermiarskym majstrom a civilom bol riešený formou šermu, teda so zbraňou, ktorú jeden zo zúčastnených ako profesionál ovládal dokonalejšie (CLAIR, Vilmos. *Magyar párbajok* Attila hun király idejétől az 1923. év végéig. In *Magyar párbaj*. Budapest : Osiris Kiadó, 2002, s. 320-322).

²³ Podrobnejšie pozri SOKOL, Jan. *Etika a čas*. In SOKOL, Jan – PINC, Zdeněk. *Antropologie a etika*. Praha 2004.

²⁴ *Ottův slovník naučný*. Praha : Jan Otto, 1888-1889, heslo Urážka. Tiež *Wikipedie – Urážka*. Dostupné na internete: <http://cs.wikipedia.org/wiki/Ur%C3%A1%C5%B8ka>.

²⁵ Pozri SOKOL, Jan. *Filosofická antropologie. Člověk jako osoba*. Praha : Portán. 2002, s. 177-182.

náhradu (napr. finančnú), ale musel vyžadovať satisfakciu, spravidla výzvou na súboj. Tým dokázal, že mu na cti záleží viac, než na vlastnom živote. Ten, kto urazil osobu spôsobilú na súboj, teda pôvodca urážky, výzvu na súboj nemohol odmietnuť bez toho, že by „stratil tvár“ a musel sa svojmu súperovi postaviť so zbraňou v ruke. Tým, že obaja riskovali život, dokázali, že sú hodní svojho mena a urážka sa považovala za stornovanú, resp. zo strany vyzývateľa za vyrovnanú. V čase romantizmu 19. storočia takto získaná satisfakcia spojená s viditeľným zranením (*tzv. mensura*) dodávala duelantovi punc hrdinskosti, považovala sa za vonkajší znak toho, že si dotyčný váži svoju česť viac, než svoj vlastný život, a teda je na neho spoľahlivý. Zvláštneho uznania sa týmto zraneniam dostávalo v kruhu nežného pohlavia, takže si niektorí muži, predovšetkým študenti vysokých škôl, nechávali tieto rany spôsobiť aj umele.²⁶

* * *

Dôstojnícky zbor rakúsko-uhorskej armády mal v sledovanom období výnimočné a svojské postavenie v uhorskej spoločnosti s vlastnými vnútornými regulami a mnohými odlišnosťami od ďalších vrstiev pospolitosti. Tie z neho robili akúsi zvláštnu kastu uprostred ostrovyhraných spoločenských predelov danej society. Napriek rôznym kritickým výhradám z civilnej sféry, si toto kastovníctvo zachovalo prakticky až do konca prvej svetovej vojny svoj nemenný stav.²⁷ Okrem iných tento jav kritizoval v roku 1906 vo svojom parlamentnom vystúpení aj Milan Hodža. Mimo iného na adresu rakúsko-uhorského dôstojníckeho zboru vtedy povedal, že „*je nepopierateľné, že dôstojnícky zbor, tak ako je, v skutočnosti tvorí, aj keď nie štát v štáte, ale na všetky prípady kastu v spoločnosti*“.²⁸ Z tohto konštatovania potom vyvodil záver, že práve z týchto dôvodov a z jednostrannej výchovy vo vojsku sa armáda nedokázala plne stotožniť s túžbami a úsiliami spoločnosti.²⁹ A práve súboje patrili medzi tie vonkajšie fenomény, ktoré sa stali najvýraznejším a najviditeľnejším prejavom svojského kódexu dôstojníckej cti. Ten mal svoje hlboké korene už v minulosti a bol odvodený zo stredovekých rytierskych ideí. Armáda, resp. jej dôstojnícky zbor, ako vrcholná ozbrojená zložka štátu budovaná na základoch disciplíny a oddanosti panovníckemu dvoru, mala v tejto oblasti svoje výsostné postavenie a vlastné reguly, ktoré síce vychádzali z dodržiavania súbojových kódexov doby, ale mali zároveň svoje zvláštnosti.

Dôstojnícka etika si vyžadovala prijať výzvu na súboj, resp. vyzvať na súboj v prípade urážky dôstojníckej cti. A to nielen vlastnej osobnej cti, ale aj cti dôstojníckeho stavu, poprípade cti armády či najvyššieho veliteľa, panovníka. Naplnenie týchto predpokladov, aj keď v príslušných príručkách rozsah ich závažnosti bol podrobne rozvedený, záviselo od mnohých, často náhodných komponentov a situácií, od osobných vlastností a temperamentu dotyčného a pod., v praxi bolo teda veľmi vágne. „*Každé slovo, písmo, kresba, zámerný pohyb alebo úder, ktoré útočia na v spoločnosti povinný vzájomný jemnocit, sebavedomie alebo česť, znamená urážku*“³⁰ – píše sa v súbojovom kódexe Vilmosa Claira, ktorý vyšiel

²⁶ Tamže.

²⁷ Pozri DANGL, Vojtech. *Armáda a spoločnosť na prelome 19. a 20. storočia*. Bratislava : Veda, 2006, s. 62-79. Tiež DANGL, Vojtech. K problematike prestíže dôstojníckeho zboru v období dualizmu. In *Vojenská história*, 5, 2001, č. 1, s. 3-16.

²⁸ *Országgyűlési Értesítő*, 36. zas., 24. 7. 1906.

²⁹ Tamže.

³⁰ CLAIR, Vilmos. *Párbajkódex*. In *Magyar párbaj. A párbaj története. Magyar párbajok. Párbajkódex* (zost. Ságvári, György). Budapest : Osiris Kiadó, 2002, s. 439.

v 29 vydaniach a stal sa najčastejšie citovaným a v druhej polovici 19. a začiatkom 20. storočia aj najčítanejším a najviac využívaným súbojovým kódexom v Uhorsku. Tento kódex, podobne ako niektoré staršie materiály tohto charakteru, v teoretickej rovine rozoznával tri stupne urážok, ktoré mohli dať príčinu na výzvu na súboj. Prvou z nich bola tzv. ľahká urážka – napr. neslušné správanie v prítomnosti dôstojníka, či iná príčina dotýkajúca sa spravidla iba márnomyseľnosti urazenej osoby. Za druhostupňovú urážku, pri ktorej sa už prakticky neuvažovalo o vyrovnaní bez použitia zbrane, sa považovala tzv. ťažká urážka – napr. ohováranie, otvorené nadávanie na prítomného, na armádu a pod. Telesné ublíženie, resp. telesná urážka – napr. facka, úmyselné postrčenie a pod., patrili medzi najťažšie formy urážok a chápali sa ako priama výzva na súboj. Kým ľahká urážka sa dala za určitých okolností riešiť osobným ospravedlnením, a to aj prostredníctvom sekundantov alebo na základe rozhodnutia čestného súdu, ďalšie druhy urážok sa riešili takmer bez výnimky súbojmi.

Vo výnimočných prípadoch súbojový kódex dovoľoval slávnostné ospravedlnenie aj v prípade ťažkej urážky, muselo však spĺňať tie najprísnejšie podmienky za prítomnosti sekundantov. V praxi sa vyskytovali iba ojedinele a podľa svedeckých výpovedí dobových materiálov neprichádzali do úvahy v prípade výzvy na súboj súvisiacej s manželskou neverou. Miernejšie sa posudzovalo, pokiaľ dotknuté osoby neboli v manželskom zväzku. Obe strany zúčastnené na súboji museli svoj spor riešiť osobne, zastupovanie pri súboji sa umožňovalo iba vo výnimočných, presne určených situáciách.³¹ Za klasický spôsob vyzvania na súboj sa u dôstojníkov od pradávna považovalo pohodenie rukavice, neskôr najmä úder rukavicou do tváre. V posledných desaťročiach pred vypuknutím prvej svetovej vojny sa výzva na súboj udiala spravidla výmenou menoviek budúcich súperov alebo zaslaním výzvy prostredníctvom svojich sekundantov.

Dôstojnícky stravec na meči formálne oprávňoval zaradenie do „pánskej spoločnosti“, do vyvolenej skupiny spôsobilých súboja a v tomto smere od nich vyžadoval dodržiavanie dôstojníckeho morálneho kódexu, teda aj obrany cti so zbraňou v ruke. Jeden zo základných určujúcich stimulov povinného nosenia pobočnej zbrane, teda šable, k uniforme aj na verejnosti, taktiež vyvieral z fikcie o nutnosti okamžitej „odplaty“ za urážku, napríklad voči provokáciám „súbojanespôsobilých“ osôb, ktorých bolo potrebné touto šablou na mieste stretať. To sa vzťahovalo aj na príslušníkov uhorskej vlastibrany a žandárstva.

Po zavedení povinnej všeobecnej vojenskej služby roku 1868, každý občan mužského pohlavia so stredoškolským vzdelaním, resp. ten kto disponoval určitým majetkom a schopnosťou ekonomicky udržiavať svoju existenciu na požadovanej úrovni, nastupoval spravidla do armády ako dobrovoľník a po zložení dôstojníckych skúšok získal hodnosť dôstojníka v zálohe. Na tieto osoby sa taktiež plnou mierou vzťahovali paragrafy dôstojníckeho morálneho kódexu, a to aj v čase, keď už boli v civile. Tým sa spoločenská vrstva „súbojaspôsobilých“, resp. „súbojaschopných“ rozšírila. Zároveň to viedlo k vytvoreniu paradoxnej situácie, keď civil – dôstojník v zálohe, podliehal síce civilnému zákonodar-

³¹ Napr. syn mohol zastúpiť otca, ktorý mal viac ako šesťdesiat rokov alebo bol chorý. To isté sa vzťahovalo na synovca voči strýkovi. V presne stanovených situáciách dospelý brat mohol nastúpiť na súboj miesto nedospelého brata. V urážke adresovanej vydatej žene súbojová „povinnosť“ sa vzťahovala na manžela, v prípade slobodnej ženy či vdovy to mohol byť brat, snúbenec, syn, otec, bratranec z prvého kolena a keby nemala rodinného ochrancu, súboja sa mohol zúčastniť aj cudzí súbojaschopný gentleman, ktorého dotýčná žena v čase urážky na mieste požiadala o ochranu. Zvláštna klauzula sa vzťahovala na redaktorov novín, ktorí boli často vystavovaní za svoje články výzvam na súboj. Tu zodpovedný redaktor mohol zastúpiť svojho kolegu, aby ho chránil a pod.

stvu, ale musel ako dôstojník v zálohe urobiť zadosť aj povinnostiam vyplývajúcim zo súbojového kódexu vzťahujúceho sa na dôstojníkov. Dodržiavanie tohto kódexu malo väčší vplyv na spôsob života dôstojníkov rakúsko-uhorskej armády, než občianske zákony, výzvy cirkevných hodnostárov, národné či rodinné tradície. Morálny kódex dôstojníka staval jeho česť na vyšší stupeň dôležitosti, než akým bolo zachovanie jeho osobného šťastia, kariéra a napokon aj samotný život. Na jednej strane znamenalo teda puto, ktoré ohraňovalo slobodu dôstojníkov, na druhej strane povyšovalo dôstojnícky zbor na spoločenskom rebríčku a v sebedomí nad meštiansku spoločnosť.³²

Pre dané obdobie je symptomatické, že podľa konvencií prijatých v najvyšších vojenských kruhoch i podľa názorov vládnucich v Schönbrunne súboje pomáhali upevňovať prestíž vyšších spoločenských kruhov a zároveň určovali deliacu čiaru medzi „panskou spoločnosťou“ a spodnou hranicou stredných vrstiev. A tak súboje medzi dôstojníkmi navzájom, ale najmä medzi dôstojníkmi a civilnými duelantmi, vnímali ako čosi kladné. Zaujímavý údaj v tomto smere poskytuje maďarský historik Tibor Hajdu, keď konštatuje, že prekvapivo vysoký počet súbojov bol registrovaný u vojenských lekárov. Tieto súboje totiž zvyšovali aj ich odbornú prestíž a klientelu väčšmi, než kvalitný lekársky zákrok.³³ Iný príklad: Kritika nadporučika mimo služby a redaktora viedenského vojenského časopisu Ferenc Bolgára v súvislosti s chybami, ktoré sa udiali pri organizácii železničných útvarov, vyústila do súboja s veliteľom tohto útvaru – plukovníkom rakúskeho pôvodu Hugom Schleyerom, ktorého Bolgár v súboji zastrelil. V uhorskej tlači sa z toho vyrobila vec maďarskej prestíže a Bolgár sa v situácii, keď v Uhorsku boli vybičované vášne v snahe osamostatniť uhorskú armádu, stal zrazu vlasteneckým hrdinom a urobil závažnú kariéru. Stal sa poslancom a neskôr štátnym tajomníkom ministerstva vlastibrany.³⁴

V subjektívnej rovine mimoriadne široká škála možných príčin výzvy na súboj viedla k tomu, že inštitúcia súboja sa dala v značnej miere zneužívať, čoho dôsledkom boli mnohé tragédie so smrteľným koncom. V roku 1866 rozvíril hladinu viedenského spoločenského života súboj, ktorý sa odohral medzi dvoma generálmi, účastníkmi prusko-rakúskej vojny. Veliteľ viedenskej posádky podmaršal Fleischhacker sa pre celkom nevinnú, vtipne myslenú poznámku súvisiacu s priebehom bitky pri Hradci Králové dostal do sporu s generálom grófom Auspergom, ktorému sa vzápätí ospravedlnil. Ten však ospravedlnenie neprijal a opakovane odmietol aj snahy sekundantov vyriešiť spor mierovou cestou. V súboji na pištole, ktorý sa konal v Bratislave v miestach dnešnej Železnej studienky, Ausperg podmaršala zastrelil.³⁵ Súboj medzi dvoma priateľmi, grófom Meinlom a barónom Quinquevezom, nadporučíkmi viedenského 6. kyrysničkeho pluku iba preto, že jeden neodpovedal na pozdrav druhého, končil roku 1870 smrťou oboch.³⁶ Takto by sme mohli vymenovať celý rad súbojov, ktoré pramenili z aj na svoju dobu premršteného chápania obrany svojej

³² DEÁK, István. Katonatiszti becsület és párbaj. In *História*, 1985/03. Autor v tejto súvislosti odhaduje, že medzi rokmi 1815 a 1914 sa v Európe uskutočnilo viac súbojov než v predchádzajúcich obdobiach dokopy. Dostupné tiež na internete: <http://www.tankonyvtar.hu/historia-1985-03/historia-1985-3-081013-1>.

³³ HAJDU, Tibor. A tiszti párbaj. In *História*, 1999, č. 7, s. 25.

³⁴ HAJDU, Tibor. *Tisztikar és középosztály 1850 – 1914. Ferenc József magyar tisztjei*. Budapest : Akadémiai Kiadó. 1999, s. 80. Tiež CLAIR, ref. 22, s. 292. S menom Ferenc Bolgára, ktorý bol aj autorom publikácie o súbojoch, sa stretávame ako so sekundantom vo viacerých súbojoch vysoko postavených osôb spoločnosti a členov uhorského parlamentu.

³⁵ CLAIR, ref. 22, s. 265-266.

³⁶ Tamže, s. 273-274.

cti. István Deák uvádza, že podľa Huberta Madera v priemere z päťdesiatich vybraných významnejších súbojov medzi rakúskymi dôstojníkmi, ktoré sa uskutočnili v novoveku, 28 skončilo smrťou. V niektorých prípadoch obaja súperi prišli v súboji o život.³⁷

Aj keď súbojové predpisy zakazovali siahnúť k tomuto prostriedku riešenia sporov len zo zábavy, zo snahy predvídať sa, ukazovať svoju šikovnosť a fyzickú nadradenosť a pod., v praxi sa nedalo vyhnúť situáciám, ktoré viedli k súboju aj pre úplne malicherné, často neúmyselné činy či slová, ktoré evidentne nemali za cieľ uraziť adresáta.³⁸ Sú doklady o tom, že dôvodom na výzvu na súboj boli: upretý „drzý“ pohľad, neúmyselné sotenie do dôstojníka v električke, na ulici alebo na tanečnej zábave, tiež nedostatočné prejavenie úcty pri pozdrave dámy, ktorá sa zdržiavala v jeho prítomnosti, prípadne nelichotivé vyjadrovanie sa o dôstojníckom povolaní v jeho prítomnosti a pod.³⁹ Niekedy boli príčinou súbojov aj domnelé krivdy a urážky, keď si duelanti ani len nevysvetlili príčinu svojho sporu, ale ihneď ho riešili výzvou na súboj.⁴⁰

Okrem urážok dotýkajúcich sa osobnej cti, viedli k súbojom medzi dôstojníkmi habsburskej armády často urážky vyvierajúce zo sporov národnostného či náboženského charakteru. Najmä po revolúcii 1848 – 1849 a po vzniku uhorskej kráľovskej vlastibrany roku 1868 vznikali strety medzi dôstojníkmi maďarského a rakúskeho pôvodu, medzi dôstojníkmi spoločnej armády a honvédstva, dôstojníkmi a civilmi v národnostne zmiešaných mestách. Zvláštnu skupinu súbojov tvorili tie, ktoré sa uskutočnili medzi dôstojníkmi židovského a nežidovského vierovyznania. V rakúsko-uhorskej armáde slúžilo prekvapivo vysoké, podľa údajov z roku 1900 až 18,3 percenta dôstojníkov židovského pôvodu. Ako na to poukázal István Deák, v týchto prípadoch jednou z príčin súbojov bola snaha aj po tejto stránke sa vyrovnáť ostatným dôstojníkom, a takto sa súboj stával výborným prostriedkom na utlmo-

³⁷ DEÁK, ref. 32, s. 3.

³⁸ V roku 1885 sa odohral súboj medzi dvoma dôstojníkmi posádky dislokovanej v Debrecíne, keď na rozlúčkovom bankete posádkového veliteľa na poznámku plukovníka Marka Czerliena, že každý husár je eo ipso dobrý jazdec, major Frigyes Kornai vyslovil nahlas svoju obľúbenú, všetkým dobre známu repliku – „smiešne“. Po súboji s pištoľami major zostal na mieste mŕtvy. Roku 1891 dôstojník v zálohe bol vyzvaný na súboj potom, čo v náhlivosti v divadle stúpil na nohu istej dámy a okamžite sa neospravedlnil. (CLAIR, ref. 22, s. 297-298, 314-315).

³⁹ DEÁK, István. *Volt egyszert egy tisztikar. A Habsburg-monarchia katonatisztjeinek társadalmi és politikai története 1848 – 1918*. Budapest : Gondolat Kiadó, 1993, s. 173-174.

⁴⁰ Takýto prípad súboja na kordy medzi dvoma nadporučíkmi nitrianskej posádky uvádza napr. *Nyitramegyei Közlöny* z roku 1901 (DRAHOŠOVÁ, Šarlota. Súboje v Nitre na prelome 19. a 20. storočia. In *Pamiatky a múzeá*, 2010, č. 1, s. 36). Časopis *Az Ujság* z roku 1904 prináša správu o súboji dvoch dôstojníkov z takejto malickej príčiny. Jeden z nich, dokázateľne nechtiac, omylom odklepol popol zo svojej cigarety na sako svojho suseda (*Az Ujság*, 23. 1. 1904). Istý dobrovoľník prepil peniaze za školné na vojenskej škole a zveril sa s tým svojmu priateľovi. Ten v dobrej viere zašiel za veliteľom školy s prosbou, aby niekoľko dní počkal so zaplatením školného pre jeho priateľa. Ten to považoval za podraz, vyzval priateľa na súboj a až sekundanti ho presvedčili, že išlo o nezámerný, dobromyseľný čin v jeho prospech (*Pozsony Megyei Közlöny*, 24. 4. 1890). Medzi spisovateľom Gyulom Krúdym a husárskym kapitánom Stojanovičom došlo k telesnému ublíženiu a následne k súboju iba preto, že kapitán pri rozlúčke po spoločne strávenej večeri v istej spoločnosti vyhlásil, že spisovateľovi, ktorý je mu nesympatický, nepodá ruku (CLAIR, ref. 22, s. 403-404). Záložný dôstojník prišiel roku 1877 o život v súboji potom, čo ho cisársko-kráľovský komorník Oszkár Ivánka na tanečnej zábave v Šáhách vyzval, aby sa utíšil, inak ho nechá vyviešť z miestnosti (Tamže, s. 276-277).

vane antisemitizmu v rámci armády.⁴¹ V posledných desaťročiach pred vypuknutím prvej svetovej vojny sa rozšírili súboje medzi novinármi a dôstojníkmi a najmä medzi politikmi navzájom, z ktorých väčšina bola dôstojníkom v zálohe.

Medzi množstvom súbojov druhej polovice 19. storočia nájdeme aj také, keď duelant v priebehu jedného dňa alebo veľmi krátkeho obdobia si zmeral svoje sily na súbojovom kolbišti s viacerými súpermi. Napr. v Prešove 2. januára 1881 barón József Luzsénszky v súboji, ktorý sa uskutočnil pre ničotnú rodinnú nehodu, ťažko zranil svojho strýka grófa Alfreda Szirmaia a v ďalšom súboji zastrelil svojho priateľa Gyulu Gundelfingena, ktorý sa v spore postavil na stranu grófa.⁴² V roku 1884 sa v Pešti v priebehu troch dní poručík Béla Menyhárt postavil proti piatim svojim dôstojníckym kolegom a v súboji na kordy zranil všetkých piatich. Ďalšie dva súboje, ktoré ho ešte čakali, zakázal veliteľ zboru. Nadporučík honvédstva Zoltán Cseresyés v priebehu týždňa absolvoval tri súboje so svojimi dôstojníckymi kolegami, istý novinár koncom roka 1894 vo Veľkom Varadíne v priebehu dňa vybojoval tri súboje s tromi dôstojníkmi, ktorí ho obvinili, že sa neúctivo vyjadril o armáde⁴³, a takto by sme mohli vymenovať viacero podobných prípadov.

V dennej tlači a v zoznamoch súbojov, ktoré vypracovali niektorí starší autori zaoberajúci sa problematikou súbojov v Uhorsku, nájdeme ako určitú raritu aj prípady, keď sa súboj, či už z príčiny choroby alebo dlhodobej neprítomnosti uskutočnil až po uplynutí niekoľkých rokov od výzvy na súboj. Stalo sa aj, že duelant nastúpil na súboj priamo zo zdravotného lôžka, dokázateľne nezdravý a handikepovaný, aj keď to v takýchto prípadoch súbojový kódex nevyžadoval.⁴⁴ Vyskytol sa aj prípad, že sa dvaja nedospelí mladíci, slúžiaci ako dobrovoľníci ešte bez dôstojníckej hodnosti, dostali do sporu pre slečnu, o priazeň ktorej sa uchádzali. Dôstojnícky zbor im súboj nepovolil. Kým zložili dôstojnícke skúšky, dotyčná slečna už dávno zmizla z ich života. Oni však po dosiahnutí spoločenskej kategórie súbojospôsobilých osôb predznamenaný súboj vybojovali.⁴⁵

* * *

Prípravy na súboj a jeho priebeh sa konali podľa vžitých regúl. Významnú úlohu pri nich hrali sekundanti, vyzvaní lekári, „čestné vojenské súdy“, „súbojové rozhodčie (rozhodovacie) súdy“ a „zbraňové súdy“, ktoré sa zaoberali zložitou problematikou satisfakcie

⁴¹ Súbojové predpisy boli nekompromisné a vyžadovali pri urážke v každom prípade satisfakciu. Tým, že židovský dôstojník vybojoval súboj, získal na prestíži, čo viedlo k tomu, že dôstojníci židovského vierovyznania sa nevyhýbali súbojom, naopak. Roku 1896 sa rakúska nacionalistická spoločnosť vysokoškóľákov rozhodla, že Židia nie sú súbojospôsobilí. Rýchlo zistili, že na to iba doplácajú, lebo armáda nepoznala v otázkach cti výnimky. Čestné súdy armády tieto výnimky neuznávali (Podrobnejšie k týmto otázkam DEÁK, ref. 39, s. 170-171; HAJDU, ref. 34, s. 252-253).

⁴² CLAIR, ref. 22, s. 287-288.

⁴³ Tamže, s. 304-305, 322, 326-328.

⁴⁴ V roku 1864 sa v Budapešti uskutočnil súboj, ktorého príčinou bola záležitosť viac než štyri roky stará. Jeden z aktérov v ňom zahynul strelou svojho súpera. V budapeštianskych kruhoch veľkú pozornosť vyvolal roku 1896 súboj, ktorý sa udial súbojovými pištoľami za prísnych podmienok z 25-krokovej vzdialenosti s trojnásobným päťkrokovým priblížením v husárskych kasárňach a na ktorý nastúpil dlhodobo chorý husársky plukovník priamo z postele (Tamže, s. 263-264, 333). Š. Drahošová uvádza príklad súboja v Nitre, ktorý sa uskutočnil až potom, keď jeden zo zúčastnených absolvoval dva roky zanedbávaný iný súboj (DRAHOŠOVÁ, ref. 40, s. 38).

⁴⁵ HAJDU, ref. 34, s. 252.

v prípade urážky najmä medzi dôstojníkmi navzájom a množstvom ďalších otázok, ktoré v spojitosti s výzvou na súboj, jeho priebehom, voľbou zbraní vyvstali.

Účasť *sekundantov* na súboji bola nevyhnutnou podmienkou pre uznanie „legálnosti“ súboja a zárukou procesu prípravy a priebehu súboja podľa vžitých súbojových regúl. Každá strana zúčastnená tohto aktu určila svojich dvoch sekundantov, ktorí mali mať skúsenosti v tejto delikátnej funkcii. V prípade výnimky, keď jedným zo zúčastnených na súboji bola „súbojanespôsobilá“ osoba, túto funkciu plnili jej svedkovia. Ak šlo o dôstojníkov, úlohu sekundantov plnili iní dôstojníci, kolegovia z posádky, priatelia z iných posádok a pod. Ich povinnosťou bolo, pokiaľ výzva na súboj nebola adresovaná okamžite, do 24 hodín buď písomne alebo ústne dať na vedomie vyzvanému túto výzvu, zistiť, či sa nevyskytli pochybnosti o súbojaschopnosti protivníkov, či podľa súbojového kódexu skutočne bola spôsobená urážka a dohodnúť s jeho sekundantami podmienky priebehu samotného súboja.⁴⁶ O vybavení týchto záležitostí museli vyhotoviť záznam, ktorý odovzdali oboj stranám zúčastneným na súboji. Ak nastali pochybnosti o tom, kto je vlastne urazená strana alebo sa sekundanti nedokázali o otázkach priebehu súboja dohodnúť, riešenie diskutabilných otázok sa prenechalo na riešenie čestnému vojenskému súdu, súbojovému súdu, poprípade, keď išlo o nezrovnalosti v súvislosti s voľbou zbraní, zbraňovému súdu. Medzi povinnosť sekundantov patrila aj kontrola zbraní použitých pri súboji, kontrola oblečenia, zabezpečenie účasti lekárov pri súboji, určenie miesta pri súboji oboj súperom, určenie miesta a nového termínu súboja, pokiaľ by sa tento z objektívnych príčin nemohol v pôvodnom termíne uskutočniť a pod. Pri samotnom súboji stáli sekundanti bočne od duelantov, vždy jeden a jeden od každého klienta. Najstarší alebo najskúsenejší zo sekundantov, na ktorom sa obe strany dohodli (u dôstojníkov spravidla ten, ktorý mal najvyššiu hodnosť), pokiaľ nebol na funkciu vedúceho súboja požiadaný iný skúsený muž, zastával funkciu hlavného sekundanta a priebeh súboja riadil.

V teoretickej rovine podrobne prepracované povinnosti sekundantov sa však nie vždy a všade dodržiavali. Napr. súbojové kódexy apelovali na sekundantov, aby v súvislosti s prebiehajúcim súbojom sa vyhli vzájomným konfliktom, ktoré by viedli tiež k súbojom. To však v Uhorsku prchké povahy nie vždy dodržiavali. Výnimočne sa stalo aj to, že sekundanti povolili pokračovať v súboji aj po ťažkom ranení jedného z duelantov. Spoluzakladateľ Ligy proti súbojom v Uhorsku Aristid Dessewffy v súvislosti s činnosťou sekundantov ostro kritizoval fakt, že túto funkciu často zastávajú neskúsení mladíci, ktorí sa vciťujú do svojej funkcie tak, akoby sami boli urazenými a hájili si svoju česť so zbraňou v ruke, že nepostupujú podľa požadovaných regúl, že premrštená sebadôvera vyvierajúca zo spoločenského postavenia ich vedie k jednostranným rozhodnutiam a pod. V súvislosti s touto kritikou uviedol známu repliku francúzskeho autora súbojového kódexu Alphonsa Karra, ktorý napísal: „*nie čepeľ a nie guľky vraždia, ale sekundanti*“.⁴⁷

Legálny súboj sa nemohol uskutočniť bez účasti aspoň jedného lekára za každú stranu, ktorého mali zabezpečiť sekundanti. Súbojové kódexy však odporúčali prítomnosť dvoch

⁴⁶ Sekundanti mohli napr. v prípade ľahkej urážky rozhodnúť o tom, že súboj sa bude konať „do prvej kvapky krvi“, v prípade ťažkej urážky až kým sa jeden zo zúčastnených stane neschopným boja. Rozhodovali o mieste súboja, dohliadali na jeho legálny priebeh, na voľbu zbraní, mali informovať sekundantov protivníka o tom, že ich poverenec šermuje napr. ľavou rukou, že je neskúsený v strelbe alebo v šerme (v takýchto prípadoch mali duelanti možnosť požiadať o odklad súboja na neskorší termín), rozhodovali na základe vyjadrenia lekárov o neschopnosti ďalšieho boja duelanta a pod.

⁴⁷ DESSEWFFY, Arisztid. *Párbajellenes mozgalom Magyarországon*. Budapest 1905, s. 10.

lekárov zo strany oboch duelantov. Vo výnimočne ťažkých súbojoch si mohli privolať na súboj vlastného lekára aj samotní duelanti. Ich účasť mala za cieľ poskytnúť zranenému alebo zraneným okamžitú lekársku pomoc a v prípade nebezpečenstva života navrhnúť prerušenie alebo ukončenie súboja. Z toho dôvodu túto úlohu nemohli zastávať zdravotníci bez vysokoškolského vzdelania, ale muži disponujúci lekársnym diplomom, najlepšie diplomom oprávňujúcim aj na chirurgické zákroky. U dôstojníkov túto funkciu najčastejšie vykonávali vojenský lekári.

Čestné vojenské sudy zasadali v prípadoch, keď nastali pochybnosti v otázkach súvisiacich so ct'ou vyzývateľa či vyzvaného na súboj, poprípade ich sekundantov. V prevažnej väčšine prípadov rozhodovali o miere previnenia, o súbojaschopnosti vyzvaného, odporúčali, či je súboj medzi dôstojníkmi opodstatnený, o tom, kto je urazená strana, pokiaľ sa na tom sekundanti nevedeli dohodnúť, a o ďalších, so súbojom spojených otázkach morálneho charakteru. Súd zasadal po súhlase sekundantov dotknutých strán a skladal sa z dvoch, vo výnimočných prípadoch z troch zástupcov oboch strán, ktorí si tajným hlasovaním volili svojho predsedu. Ak ani po troch pokusoch pre rovnosť hlasov nebol predseda zvolený, rozhodovalo sa losom. Čestný súd bol povinný zasadiť do troch dní od vyhotovenia zápisnice sekundantmi oboch strán. Na jeho rokovaní sa verejnosť nemohla zúčastniť. O výsledku rokovania rozhodovala väčšina hlasov a bola vyhotovená zápisnica. Rozhodnutie čestného súbojového súdu bolo definitívne. Až na prípad, že súdu boli predložené falošné dôkazy, bolo rozhodnutie súdu pre obe strany záväzné, a proti verdiktu sa nebolo možné odvolať.⁴⁸ Čestné vojenské sudy v uhorských podmienkach často rozhodovali aj o tom, či príslušník dôstojníckeho zboru sa svojím konaním nedotkol cti dôstojníckeho zboru alebo armády, napr. tým, že nereagoval na urážku alebo neadekvátne reagoval na urážku dotýkajúcu sa ozbrojených síl, resp. dôstojníckeho povolania.⁴⁹

Podobné zloženie mali a tými istými vnútornými pravidlami sa riadili aj súbojové *rozhodčie (rozhodovacie) sudy*. Zvolávali sa v prípadoch, keď otázky súvisiace s vykonaním súboja prerástli rámec rozhodovania čestných súdov alebo zbraňových súdov. V rámci

⁴⁸ Podrobnejšie CLAIR, ref. 30, s. 518-533.

⁴⁹ István Deák vo svojom článku o dôstojníckej cti a súbojoch uvádza príklad poručíka Augustína Weigla, príslušníka 22. pešieho pluku cisárskej a kráľovskej armády, v tom čase dislokovaného v Zadar, ktorý sa vo verejnom dome v podnapitom stave dostal do sporu s istým civilom. Keď sa ten začal dôstojníkovi vyhrážať, Weigel chcel tasit' svoju šabl'u, ale prítomní mu v tom zabránili. Podobne pochodil aj jeho kamarát, ktorý dorazil na miesto činu a obaja boli nútení opustiť verejný dom bez získania satisfakcie. Na druhý deň si Weigel počkal na príslušného civila, ktorý nepatril medzi súbojaschopných a korbáčom ho šľahol do tváre. V rámci pluku ho však neminul čestný súd, na základe ktorého ho ministerstvo vojny zbavilo hodnosti a jeho priateľ dostal pokarhanie. Deák v súvislosti s týmto prípadom upozorňuje na svojský duch vládnci v armáde – Weigel nebol odsúdený za to, že navštívil nevestinec, že sa na verejnom mieste opil, že sa pobil na ulici, nebralo sa do úvahy, že v tase- ní šable mu zabránili, ale iba to, že vyhrážkam civila neučil koniec svojou zbraňou (DEÁK, ref. 32. Dostupné na internete: http://www.tankonyvtar.hu/historia-1985-03/historia-1985-03-081013-1_s_1).

armády, podobne ako pri čestných vojenských súdoch, za ich členov mohli byť zvolení iba aktívni dôstojníci alebo penzionovaní bývalí aktívni dôstojníci. Podobným spôsobom fungovali aj tzv. *zbraňové súdy*, ktoré, ako to aj názov naznačuje, definitívne rozhodovali eventuálne spory, ktoré vyvstali medzi sekundantami vo veci druhu, kvality a použitia zbrane pri súboji.⁵⁰ Často sa zloženie týchto troch druhov súdov zhodovalo. Právo na výber zbrane patrilo urazenému. Tým sa do určitej miery tlmila možnosť, aby súbojachtívci jednotlivci mohli zneužívať výhodu perfektného ovládania niektorého zo súbojových zbraní a beztrešne provokovať.

Základným pravidlom súboja bolo, že sa musel vybojovať rovnakými zbraňami. V Uhorsku sa súboje v druhej polovici 19. a začiatkom 20. storočia vykonávali šablou, kordom, výnimočne fleuretom alebo súbojovými pištoľami. Pri súbojoch na *šable* sa rozoznával súboj, v ktorom sa mohla využiť zbraň prispôbená aj na bodanie alebo bez bodného hrotu. Druhý typ bol menej nebezpečný a používal sa pri riešení menej závažných urážok. Zbraň so zašpicatým koncom povoľovali sekundanti len pri najťažších prípadoch. Ak pri súboji nebol rešpektovaný zákaz útoku za účelom pichnutia súpera, považovalo sa to za pokus o zabitie. Sečné zbrane používané pri ľahších urážkach mali hrot zaoblený, aby sa v zápale boja zabránilo neúmyselnému zraneniu. *Fleret (fleuret)* bola šermiarska športová zbraň s tenkou čepelou štvorcového alebo trojuholníkového prierezu, na konci vybavená guľkou, ktorá mala zabrániť zraneniu. Napriek tomu sa však ľahkým zraneniam nedalo vyhnúť. *Kord* bola bodná zbraň s dlhou čepelou a krytou rukoväťou z kovových prútov, ktorá sa vyvinula z neskorých typov ľahkých jazdeckých mečov.

Najčastejšie sa pri súbojoch dôstojníkov používali ľahké jazdecké šable. Šable sa k nám dostali pôvodne z Orientu a udomácnili sa najmä v 17. storočí. Išlo o sečnú zbraň s jednostrannou, mierne zahnutou čepelou a asymetrickou rukoväťou. Táto zbraň mierne esovitého tvaru s ostrím na vonkajšom oblúku čepele bola zbraňou takmer všetkých európskych armád a pri jazdeckve sa používala až do druhej svetovej vojny. V rakúsko-uhorskej armáde šabl'a zároveň symbolizovala dôstojnícku hodnotu a s tým spojené privilégia i povinnosti. Pôvodne sa na súboje používali uhorské, markantnejšie typy šablí, neskôr sa vžili tzv. talianske typy, ktorých čepel' bola ľahká, ohybná a tenká. Pri použití sečných a bodných zbraní sa dbalo na to, aby neboli hrdzavé, pred vlastným použitím museli byť očistené a dezinfikované. Dôstojníci medzi sebou mohli použiť výnimočne aj vlastné pobočné zbrane, museli však byť rovnakého druhu.⁵¹

⁵⁰ Tamže, s. 534-536.

⁵¹ Podrobnejšie k vývoju súbojových zbraní a k ich používaniu pozri príslušné pasáže: ARLOW, Gusztáv. *A kardvívás*. Budapest : Athenaeum, 1902; BOLGÁR, Ferenc. *A párbaj szabályai*. Budapest 1907; CSILLAG, Ferenc. *Kardok történelmükben*. Budapest 1971; ČERNOHORSKÝ, Jan. *Šerm fleuretem a kordem*. Praha 1956; DÍTĚ, Tibor. *Malá kronika ručných strelných zbraní*. Bratislava : Mladé letá, 1979; DOLÍNEK, Vladimír. *Kniha o soubojích*. Praha : Naše vojsko, 2009; DOLLECKZEK, A. *Monographie der k. und k. österr.-ung. Blanken und Handfeuerwaffen*. Wien 1896; HADAS, Miklós. *A párbaj és a vívás. Adalékok a modern férfiasság genezisének vizsgálatához*. In *Café Babel*, 2000, r. 3, s. 91-103; HERGSELL, Gustav. *Duell-Codex*. Wien – Budapest – Leipzig, 1897; KONOPISKÝ, Petr – MOUDRÝ, Petr. *Chladné zbraně habsburské monarchie, I – II*. Praha : ARS-ARM, 1991 – 1992; LETOŠNÍKOVÁ, Liduše. *Zbraně, šerm a mečíři*. Praha : Albatros, 1983; LUGS, Jaroslav. *Střelci a čarostřelci*. Praha 1973; MURZ, Franz. *Vitör-, kard és párbaj-vívás*. Debrecen 1890; MÜLLER, Heinrich – KÖLLING, Hartmut. *Europäische Hieb- und Stichwaffen*. Berlin : Militärverlag der DDR, 1981; SEBETIC, Raimund. *Párbajszabályok*. Pozsony – Budapest, 1905; SEIFERT, Gerhard. *Schwert – Degen – Säbel*. Hamburg 1962; ŠACH, Jan – MOUDRÝ, Petr. *Chladné*

Súboje na pištole patrili medzi najnebezpečnejšie. Podľa dobového vnímania morálky sa mali použiť najmä pri ťažkých urážkach súvisiacich s rodinným životom, pri urážkach majúcej za cieľ morálnu devastáciu osoby či rodiny a pri podobne cielených urážkach. Povinnosťou sekundantov bolo dotýchných súperov presvedčiť o tom, aby sa tomuto druhu súboja, pokiaľ to bolo možné, vyhli. V Uhorsku sa však súboje na pištole odohrávali relatívne často. Vykonávali sa spravidla špeciálnymi jednohlavňovými a jednoranovými súbojovými pištoľami s hladkou hlavňou s nabíjaním spredu, ktoré neboli vybavené mieridlami a napínáčikom na zvýšenie citlivosti spúšte. Vo všeobecnosti možno konštatovať, že šlo o tradičné zbrane, ktoré svojím mechanizmom pripomínali pištole z 30. až 60. rokov 19. storočia. Vo výnimočných prípadoch sa použili aj pištole s vŕtanými hlavňami, ale mieridlá ani tieto nesmeli mať. Súbojové pištole mali relatívne veľký kaliber, pohybujúci sa medzi 10 až 18 mm. Boli vyrábané priamo za účelom použitia pri súbojoch a balené v pároch v drevenej kazete s potrebným príslušenstvom.⁵² Pokiaľ sa použili zbrane patriace jednému z dvojice duelantov, prednosť vo výbere konkrétnej pištole mal súper. Zbrane museli byť mechanicky i tvarovo rovnaké. Sekundanti oboch strán pištole pred súbojom prekontrolovali a tiež oni, prípadne na to povolaný zbrojmajster, aj nabili. Takto pripravené zbrane zostali zapečatené až do ich použitia. V prípade dôstojníkov sa stávalo, že použili vlastnú zbraň rovnakého typu, ale pri jej nabíjaní ako kontrola asistovali sekundanti protivníka.⁵³

Priebeh súboja mal svoje písané pravidlá, ktoré dôstojníci podrobne študovali. V armáde sa prísne dbalo na to, aby sa vyhli súbojom medzi podriadeným a jeho nadriadeným, aj keď sa aj tu našli výnimky.⁵⁴ Miesto a čas súboja na základe vzájomnej dohody určovali sekundanti. Súboje sa odohrávali pod šírým nebom na lesných čistinkách, v jazdiarňach, športových halách kasární a v šermiarskych kluboch. Súboje vo voľnej prírode prebiehali spravidla v skorých ranných hodinách, jednak, aby sa zabránilo možnosti zranenia náhodných okoloidúcich a prítomnosti nezainteresovaných divákov a novinárov. Dbalo sa na to, aby ani jeden zo súperov nemal nevýhodu pri svojom postavení, nebol vystavený napr. možnosti oslepenia slnkom, nepriaznivému vplyvu vetra, aby pozadie a výška postavenia nezvýhodňovali jedného z duelantov a pod. Kočiare a vozy pre prípad urýchleného odvozu do nemocnice boli zaparkované v úctivej vzdialenosti od miesta súboja, aby nerušili samotnú atmosféru boja.

---

zbraně období Habsburské monarchie 1526 – 1918. Praha : Aventinum, 2009; ŠINDELÁŘ, Vladimír. *Šermíři, rváči, duelanti. Encyklopédie evropského šermu.* Praha : Ivo Železný, 1994; ŠINDELÁŘ, Vladimír. *Velká kniha o soubojích a duelantech.* Praha 2004; TEPPNER, Friedrich. *Duell – Regeln für Officiere und Nachschagebuch in Ehrenangelegenheiten.* Graz 1898; WAGNER, Eduard. *Zbraně sečné a bodné.* Praha : Aventinum, 2004.

⁵² Od dvadsiatych rokov 19. storočia sa používali pištole s perkusným zámkom. Medzi príslušenstvo párových súbojových pištoľí spravidla patril nabíjateľný kliešťač na odlievanie striel, prachovnica, kladivko na zatlačenie strely do hlavne a ďalšie predmety na opravu a čistenie zbrane.

⁵³ BOKROS, Gábor. Jog és fegyver 37. In *Kaliber magazin*. Dostupné na internete: <http://www.kaliber.hu/jog-es-fegyver/jog-es-fegyver-37.html>.

⁵⁴ Fenner von Fenneberg uvádza prípad mladého dôstojníka, ktorý svojho veliteľa aj napriek tejto zásade vyzval na súboj. Pozadie zložitosti ponímania otázky cti u dôstojníkov dobre ilustruje, že menovaného dôstojníka síce zavreli, ale František Jozef I. ho vzápätí amnestoval a jeho nadriadeného, ktorý postupoval podľa platného zákona a súbojového kódexu a výzvu neprijal, predčasne poslali do penzie (Bližšie DEÁK, ref. 39, s. 169).

Vedúci sekundant súboja bol povinný pred samotným aktom vyzvať obe strany na uzmiernenie. Sekundanti potom vyznačili miesto súboja, to značí základné postavenie a vzájomnú vzdialenosť súperov a oboznámili duelantov s ich povinnosťami. Po prehliadke zbraní vedúci sekundant dal povel na súboj. Pri súbojoch so sečnými zbraňami sa dbalo na to, aby nedošlo k predčasnému útoku, k výpadu s cieľom bodnúť súpera, pokiaľ sa o tom vopred nedohodlo, aby sa počas šermu neprehodila zbraň z jednej ruky do druhej, aby útok súpera sa neodrážal voľnou rukou, aby sa súboj prerušil, keď jedna zo strán bola ranená a pokračovalo sa až po ošetrení, prípadne sa súboj ukončil a pod. Naznačený postup sa dodržiaval aj v prípade súboja na pištole. V tomto prípade súbojový kódex rozoznával tri formy súbojov. Súboj na pištole s priblížením, tzv. *avance*, súboj na pištole z určeného miesta (pevné stanovište) a súboj na pištole na povel. Pri pištoľových súbojoch s priblížením (nazýval sa aj súboj s bariérami) sekundanti vymerali vzájomnú vzdialenosť medzi súpermi, ktorá mohla činiť 25 až 50, podľa iných údajov 15 až 50 krokov. Po prebratí zbraní duelanti pištole držali popri stehne hlavňou k zemi. Po výzve „vpred“ natiahli kohútik a pohli sa s namierenou zbraňou proti sebe. Počas približovania sa mohli zastaviť a vystreliť alebo pokračovať v priblížení až po vyznačenú hranicu, resp. bariéru. Strieľať mohli po zastavení z ktoréhokoľvek miesta, ale samotné približovanie nebolo povinné. Ten, kto vystrelil, sa musel zastaviť a vyčkať na výstrel svojho protivníka. Ranený podľa závažnosti zranenia mal k dispozícii ešte minútu až dve na svoj výstrel. Počet možných výstrelov bol vopred dohodnutý, pričom súbojové kódexy odporúčali použiť maximálne tri výstrely. V prípade porušenia pravidiel sekundanti okamžite zastavili súboj a vyhotovili o tom zápisnicu. Ak nastalo ťažké zranenie alebo úmrtie vinou porušenia súbojových pravidiel, sekundanti boli povinní voči vinníkovi podniknúť príslušné zákonné kroky. V prípade zranenia podľa platného súbojového kódexu sekundanti vyhotovili iba zápisnicu.⁵⁵

Súboj s pištoľou z *určeného miesta* sa na základe dohody sekundantov konal z nemenného postu, pričom vzájomná vzdialenosť strelcov sa pohybovala medzi 15 až 35 krokmi. Pri ťažkých urážkach právo na prvý výstrel mal urazený, inak sa postupovalo podľa vopred určeného poradia a časového limitu. Prvý výstrel sa však mal uskutočniť do pol minúty od povelu na paľbu. Spravidla súper na seba vystrelili raz. Na základe pôvodnej dohody, podľa závažnosti urážky, súboj mohol pokračovať z menšej alebo z väčšej vzdialenosti, ale počet výstrelov počas samotného súboja nemal presiahnuť číslicu tri. Aj keď sa sekundanti dohodli na možnosti výmeny viacerých rán, v prípade zranenia jedného z aktérov bolo treba súboj ukončiť. Urazená strana v prípade ťažkej urážky, pokiaľ nebol vyčerpaný dohodnutý počet výstrelov, mohla žiadať o povolenie pokračovať v súboji. Pri súbojoch s pevným stanovišťom existoval aj variant, ktorý sa v Uhorsku využíval len v ojedinelých prípadoch, keď súper stáli na svojom mieste chrbtom k sebe a až po zaznení povelu sa otočili, natiahli kohútik na zbrani a vystrelili.⁵⁶

Pri treťom spôsobe súbojov na pištole, čiže *na povel* alebo na znamenie, sa vzdialenosť medzi súpermi pohybovala medzi 25 – 35 krokmi. Tento druh súboja sa využíval zriedkavejšie, lebo niesol v sebe riziko predčasného výstrelu v dôsledku nervozity bojujúcich, zároveň ale podľa dobových kritérií bol najspravodlivejší. Súperi mali vystreliť naraz na povel alebo na dohovorené znamenie (často to bolo na tlesknutie rukou). Na rozdiel od *avance* držali nabitú pištole s natiahnutými kohútikmi s hlavňou hore a na ďalší povel

⁵⁵ Ref. 30, s. 495-509. Tiež Ref. 6, s. 50-56.

⁵⁶ Ref. 6, s. 56.

namierili a vystrelili. Ten, kto s výstrelom vyčkával a dlhšie mieril, musel niest' morálne dôsledky svojho konania a jeho súper mohol pri ďalšej strele mieriť neobmedzene dlho, alebo odmietnuť pokračovať v súboji. Inak sa aj na tento typ súbojov vzťahovali vyššie uvedené predpisy a dohody sekundantov.⁵⁷ V prípade zlyhania zbrane jedného z aktérov, ak sa sekundanti nedohodli vopred inak, pokračoval v streľbe jeho súper.

Keď jeden zo zainteresovaných nemal v úmysle zraniť protivníka a vystrelil mimo, nemal tak činiť ostentatívne ani nesmel o tom nikoho informovať. Bolo už na jeho súperovi, či zareaguje obdobne. V niektorých prípadoch, najmä pri súboji po ťažkej urážke, keď súperi neboli zranení alebo boli zranení iba ľahko, sa na základe pôvodného dohovoru v súboji pokračovalo s iným druhom zbrane. Po súboji pištoľami si duelanti zobrali do rúk chladnú zbraň a v súboji pokračovali. V zriedkavejších prípadoch po šermiarskom súboji pokračovali súbojom na pištole.⁵⁸

Súboje medzi dôstojníkmi sa uskutočňovali prevažne v miestach, kde boli dislokované väčšie posádky. Na území dnešného Slovenska to bola Bratislava, Košice, Prešov, Nitra, Trenčín, Nové Zámky, Nové Mesto nad Váhom a ďalšie. Najmä Bratislava bola obľúbeným miestom súbojov, kam dochádzali aj duelanti z Viedne. Okrem zachovania väčšej anonymity to malo svoju logickú príčinu v tom, že v Rakúsku previnenia proti paragrafom príslušného zákona týkajúceho sa súbojov sa hodnotili prísnejšie a dodržiavali sa pregnantnejšie, než v Uhorsku. Súbojové príručky odporúčali vykonať súboj vo väčšom meste aj s ohľadom na to, že v prípade zranenia tu boli väčšie možnosti na záchranu života. Najväčší počet súbojov medzi dôstojníkmi sa v druhej polovici 19. a začiatkom 20. storočia odohral v Budapešti a v Bratislave. Veľký bol aj počet súbojov medzi dôstojníkmi a novinármi, ako aj medzi samotnými novinármi, neskôr medzi politikmi a novinármi, resp. politikmi samými.

* * *

Súboj bol v Uhorsku podľa platných civilných zákonov protiprávny akt a trestný čin. Nevyhovieť výzve na súboj však pre dôstojníka znamenalo nielen stratu cti, ale často aj degradáciu a niekedy aj koniec vojenskej kariéry. Takíto jedinci sa ocitli v izolácii vo vlastných kruhoch a ich problém sa v najlepšom prípade riešil preložením do inej, podľa možnosti vzdialenej posádky. Pri porovnaní s civilným právom takto priam paradoxne vyznieva 144. paragraf vojenského trestného poriadku z roku 1855, ktorý konštatoval, že „*sebaobrana týkajúca sa cti použitím zbrane je zákonitá, pokiaľ česť dôstojníka je bez provokácie vystavená útoku v prítomnosti jednej alebo viacerých osôb*“.⁵⁹ Táto situácia potom viedla k tomu, že prípadov odmietnutia súboja medzi dôstojníkmi v skúmanom období nájdem

⁵⁷ Ref. 30, s. 512-515.

⁵⁸ Napr. roku 1889 došlo k súboju medzi ministrom uhorskej vlastibrany Gézom Fejérvárom a predstaviteľom opozičnej strany Gáborom Ugronom pre slovnú potýčku v parlamente, ktorá mala svoju politickú predohru. Súperi najskôr na seba dvakrát vystrelili zo súbojových pištoľí, ale obaja sa minuli. Potom nasledoval súboj na šable, v ktorom boli obaja zranení. Súboj ukončilo rozhodnutie vedúceho sekundanta, ktorý zraneného Ugrona vyhlásil za neschopného boja (Podrobnejšie k prípadu pozri HAJDU, ref. 34, s. 100-102.)

⁵⁹ NOVÁK, Béla. *A párbajozó úriember. A párbaj története Magyarországon és társadalmi hatásai 1867-től, 1945-ig*. Budapest : Eötvös Loránd Tudományos egyetem, 2007, s. 141. Dostupné na internete: <http://doktori.btk.elte.hu/hist/novakbela/diss.pdf>. Pozri tiež DEÁK, ref. 39, s. 165.

iba ojedinele.⁶⁰ Takmer všetci dôstojníci si „svoju povinnosť“ spojenú s výzvou na súboj z tej či onej strany, splnili. Nepriaznivé dôsledky neobišli ani tých, ktorí v konkrétnej situácii fyzicky súboj neodmietli, ale vo vyšších a najmä vo vojenských kruhoch zdôrazňovali, že sú nepriateľmi súbojov.⁶¹

Nové pokyny na riešenie problémov dotýkajúcich sa cti príslušníkov uhorskej kráľovskej vlastibrany a žandárstva boli vydané roku 1913. Zaoberali sa predovšetkým pôsobením, zložením a právomocami nadriadených, vojenských čestných súdov a výborov povolaných riešiť otázky cti dotýkajúcich sa príslušníkov armády, predovšetkým dôstojníkov. Zvláštny odsek bol venovaný riešeniu sporov vo veciach cti medzi dôstojníkmi a kadetmi navzájom a medzi dôstojníkmi a civilmi. Bezprostredne sa o súbojoch v tomto nariadení nehovorí, ale z celkovej dikcie materiálu vyplýva, že česť dôstojníka je najvyšším princípom jeho postavenia, a teda podľa vžitých regúl v armáde česť treba brániť všetkými prostriedkami. Medzi najdôležitejšie povinnosti každého veliteľa patrí, píše sa v dodatku k tomuto materiálu, „*aby pestoval vojenského ducha, rytierske zmýšľanie a konanie jemu podriadeného dôstojníckeho zboru... Cielená výchova dôstojníckeho zboru sa musí zamerať na neustále brúsenie a rozvíjanie živého pocitu ponímania cti*“.⁶²

Vnútorne pohnútky vyrovnáť sa s otázkou cti po urážke u dôstojníkov dobre vystihuje úvaha nadporučíka Veliča z poviedky *Svědék* od Františka Vevera. „*Všetchny tradice jeho stavu, pochybená výchova, jež ustálila v něm jakýsi nepřesný pojem o cti vůbec a cti důstojníka zvlášť, jež vychovávají z něho vojáka, opomíjela v něm člověka, ...zvyk viděti v sobě jakého dědice starého rytířství, postavení jaké zajímal ve známé společnosti a mnoho jiných okolností způsobilo, že strach před směšností byl v něm silnější než strach před smrtí...*“⁶³

V prípade vysoko postavených osobností spojených s dvorom a členmi panovníckych rodín povolenie na súboj dával sám panovník.⁶⁴ František Jozef I. musel vášne, ktoré takmer vyústili do súboja, riešiť aj vo svojom najbližšom okolí. V roku 1886 na

⁶⁰ Medzi takéto výnimky patrila prípad poručíka markíza Tacolihu z roku 1900. Toho pri slovnej potýčke vyzval jeho plukovník kolega, dôstojník 15. husárskeho pluku dislokovaného vo Viedni, na súboj. Tacoli však, odvolávajúc sa na svoje náboženské presvedčenie, výzvu na súboj neprijal. Záležitosť riešil plukovník výbor pre záležitosti cti, ktorý markíza odsúdil na stratu hodnosti. O celej záležitosti, ktorá dostala veľkú publicitu a do určitej miery urýchlila aj založenie Ligy proti súbojom v Uhorsku, informovali aj panovníka. Ten, napriek svojmu hlbokému náboženskému presvedčeniu, s rozhodnutím výboru súhlasil (HAJDU, Tibor. Párbajdivat a századvégén In *Mozgó Világ*, 1996, č. 3, s. 39-40. Tiež NOVAK, ref. 59, s. 143).

⁶¹ I. Deák uvádza príklad ulánskeho stotníka Ledochowského, ktorý sa v jednej z debát so svojimi kolegami vyslovil, že teoreticky je odporcom súbojov a aj písomne sa zmienil o tom, že ako veriaci katolík nadraduje náboženské predpisy a pápežskú bulu nad svetské zvyky, za čo ho čestný súd štábu jednohlasne navrhol na prepustenie z armády. Išlo o nadaného a vysoko hodnoteného dôstojníka v prospech ktorého sa u panovníka angažoval aj náčelník štábu armády Beck. František Jozef I. napriek tomu odobril návrh čestného súdu, Ledochowského degradovali a prinútili odísť do civilu.

⁶² Hadtörténelmi Levéltár (HL) Budapest, HM, 4074/el. 1913. Pozri PAYR, Vilmos. *Magyar közgazgatási törvények Grill-féle kiadásra, zv. I. Véderőtörvény. Hadsereg (Haditengerészet). Honvédség*. Budapest : Grill Károly könyvkiadó válalat, s. 862-907.

⁶³ VEVER, František. *Ozbrojení lidé II*. Praha : Nakladatel Jan Kotík, b. r. v., s. 169-170.

⁶⁴ Napr., keď roku 1859 na dvorskom bále v Pešti vedúca postava starokonzervatívco József Ürményi podľa dobového ponímania „zosmiešnil“ zástupcu dvora v Pešti tým, že sa postavil pred neho, hoci podľa dobovej etiky mal stáť za ním, panovník okamžite vydal povolenie na súboj. Ten sa konal pištoľou, obaja chybili. Roku 1897 princ Filip Koburský s panovníkovým zvolením vybojoval

poľovačke sa takmer odohral súboj medzi následníkom trónu Rudolfom a arcivojvodom Františkom Ferdinandom pre ironické poznámky Rudolfa. František Ferdinand nechal vyzvať Rudolfa, ktorý výzvu na súboj prijal. Panovníka okamžite informovali, a ten vzápätí telegraficky s okamžitou platnosťou odvolal Františka Ferdinanda do Viedne.⁶⁵ V týchto súvislostiach sa ponúka poznamenať, že vo výnimočných prípadoch sa konali aj nelegálne súboje, ktoré sa z rôznych príčin neuskutočnili podľa regúl dobového súbojového kódexu. Takéto prípady sa však vyskytovali iba ojedinele.⁶⁶ Zriedkavo sa prihodilo, že so súhlasom vyzývateľa súbojovú povinnosť na seba prevzal iný člen posádky, než ktorému bola výzva adresovaná.⁶⁷

Vžitý spoločenský kódex od príslušníkov vyšších vrstiev spoločnosti a predovšetkým od dôstojníkov napokon vyžadoval, aby vo veciach cti si zobrali zákon do vlastných rúk. To, mimo iného, viedlo aj k tomu, že mnohí mladí dôstojníci sa snažili svoju prestíž vy dobyť práve takýmto spôsobom. Každá doba mala potom svojich súbojových hrdinov, ktorí súboje priam vyhľadávali a do značnej miery nimi terorizovali svoje okolie. Pri takomto prístupe sa súboje stali akousi kastovou výsadou, ktorú František Jozef I. nielen toleroval, ale ako absolutistickú tradíciu vyvierajúcu z feudálnych výsad určitých vrstiev spoločnosti, a predovšetkým dôstojníkov, aj podporoval.⁶⁸ Táto tichá podpora a vplyv tradícií sa vo výraznej podobe odrazili aj v zákonodarstve, resp. v naplňovaní paragrafov príslušných zákonov.

šermiarsky súboj s husárskym kapitánom Henrikom Gablenzom-Eskelel, pri ktorom princ utrpel vážne zranenie na ruke. V roku 1883 v jazdeckých kasárňach v Budapešti bol s panovníkovým povolením vybojovaný súboj dvoch vysokopostavených generálov – jazdeckého generála Lipóta Edelsheim-Gyulayaha a Jánoša Mariássyho, pre slovnú urážku vzťahujúcu sa na vojenské manévry pri Miškovci (Miskolci), ktorého účastníkom boli obaja. Súboj na pištole končil vážnym zranením Gyulayho. (CLAIR, ref. 22, s. 258, 293, 332). Dva roky predtým Edelsheim s povolením panovníka už vybojoval súboj s generálom Szapárym, ktorý v spoločnosti o ňom povedal, že intriguje u dvora. V súboji na šable boli obaja zranení (HAJDU, ref. 34, s. 82).

⁶⁵ CLAIR, ref. 22, s. 301.

⁶⁶ Roku 1866 dvaja dôstojníci malej posádky v obci Kis-Cell sa dostali pri hre na karty do sporu, a pretože viac dôstojníkov v posádke neslúžilo a svoj spor si chceli čo najskôr vyriešiť, bez toho, žeby sa obrátili na iných pomocníkov, rozhodli sa pre okamžitý súboj, v ktorom nadporučík svojho nadriadeného kapitána zastrelil (KACZIÁNY, Géza. *Hires magyar párbajok*. Budapest 1889, s. 48. Tiež CLAIR, ref. 22, s. 266-267). Kuriózný prípad sa stal v Budapešti roku 1869. Dvaja dôstojníci uskutočnili súboj pištoľami priamo v byte nadporučíka, ktorý vykázal zo svojho bytu majora správajúceho sa urážlivo k jeho manželke. Jediným svedkom súboja bol dôstojnícky sluha. Strielali na seba v salóne bytu zo vzdialenosti 6 krokov a nadporučík majora zastrelil. Vojenský súd sa uspokojil s čestným prehlásením nadporučíka a spod obžaloby ho oslobodil (CLAIR, ref. 30, s. 436).

⁶⁷ Zaujímavý je prípad odohrávajúci sa v roku 1862 v Segedíne. Tu so súhlasom vyzývateľa sa odohral súboj medzi vychýreným uhorským šermiarom a posádkovým učiteľom šermu. Ten zastupoval troch vyzvaných rakúskych dôstojníkov svojej posádky, ktorí pôvodne nevediac koho provokujú, na svojich koňoch predbehli kočiara majstra šermu a zámerne pred ním rozvírovali prach. Tento prípad bol zaujímavý aj tým, že po zranení posádkového učiteľa šermu vyzývateľ rytiersky považoval súboj za ukončený a so zbraňou v ruke odzdravil, ale dôstojník posádky na neho opäť zaútočil a ťažko zranil. Prípad vyvolal veľké pobúrenie a veliteľ pluku bol nútený dotyčného nadporučíka zbaviť hodnosti a prepustiť z posádky. Ten potom, obávajúc sa odvety a verejného odsúdenia, údajne opustil krajinu (CLAIR, ref. 34, s. 261-262).

⁶⁸ DANGL, Vojtech. *Armáda a spoločnosť na prelome 19. a 20. storočia*. Bratislava : Veda, 2006, s. 69.

Súhrn základných právnych dôvodov na riešenie čestných sporov formou súbojov v druhej polovici 19. storočia, ktoré silne ovplyvnili aj názory uhorských právnikov a špecialistov na súboje, spracoval vo svojich dielach anglický právny teoretik Jeremy Bentham.⁶⁹ Na jeho právne názory nadväzovali obe skupiny uhorských právnikov, tí ktorí súboje schvaľovali i tí, ktorí ich odsudzovali. Napr. profesor práva na právnickej fakulte v Prešove Ödön Horváth, známy kritik súbojov, v publikácii z roku 1887 nadväzujúc na Benthamove zdôvodnenia sumarizoval dôvody domácich prívržencov súbojov nasledovne. Súboj je forma sebaobrany odvodená z pradávneho osobného práva, uskutočnená v podstate dobrovoľne na základe zmluvy uzavretej oboma stranami, podľa ktorej jeho aktéri si vážia viac svoju česť, než život a volia radšej smrť, než odsúdenie zo strany spoločnosti. Iným spôsobom, než súbojom, nie je možné získať satisfakciu. Tento systém je svojským spôsobom aj retroaktívny, lebo zároveň tlmí hromadný výskyt súbojov. Ten, kto uráža, si je vedomý toho, že bude nasledovať súboj, a to ho núti brzdiť svoje vášne, ktoré by inak mohli prerásť do drastických činov. Súboje navyše potláčajú rozšírenú módu samovrážd.⁷⁰ Samotný Horváth však súboje považoval za protiprávny akt a za pohrdanie prijatými spoločenskými normami. Podľa dobovej teórie práva, tak ako sa vykryštalizovala v poslednej tretine 19. storočia, bol súboj prejavom svojvôle. Aktéri súbojov sa podľa nej stavajú mimo právo a zákon, neuznávajú prijaté spoločenské normy, a tým oslabujú a poškodzujú štát. Súboj je totiž viac než iba etická otázka súvisiaca so ct'ou, v zásade je „*fórom samosúdu*“, ktorý ohrozuje samotnú supremáciu štátu.⁷¹ Tieto teoretické úvahy však neprijali za svoje dokonca ani mnohí právnici, politici a verejní činitelia. Už spomínaný autor súbojového kódexu Vilmos Clair ešte aj v poslednom vydaní svojho diela v roku 1944, pri zdôvodňovaní postoja k súbojom, vychádzal zo skutočnosti, že spoločnosť odmieta solidaritu s mužom, ktorý si nevyvíja satisfakciu za urážku na cti lebo zákon nedokáže obrániť česť jednotlivca. „*V záležitostiach cti sa človek skôr podriadi spoločenským zákonom ako trestnému kódexu*“ – píše v úvode svojho diela.⁷² Čo do nápravy v tomto smere skepticky vyznieva aj heslo „*Souboj*“ v *Ottovom slovníku naučnom*, ktorý vyšiel roku 1905 a v ktorom autor konštatuje: „*Pokud predsudky stavovské a středověký zvyk hledati budou udatnost jen v krvavém boji, v nevážení si života a zdravých údů, potud potrvá i souboj, třeba zatracovaný rozvahou a rozumem, a zůstane veskrze marným každé proti němu ozvání zdravého úsudku a i utvoření v nejnovější době ligy protisoubojové.*“⁷³ Aký rozdielny postoj zaujímala spo-

⁶⁹ Jeremy Bentham (1748 – 1832) bol vplyvným právnym teoretikom, etikom a filozofom, ktorý vo svojom etickom učení vychádzal zo základnej tézy, že mravnosť je užitočnosť činu, a motívom konania ľudí je utrpenie a uspokojenie. Venoval sa reformám práva a spoločnosti, bol zástancom liberalizmu, hlásateľom voľného obchodu, práva žien na volebné právo, práva na rozvod, bol zástancom odluky cirkvi od štátu a je považovaný za zakladateľa ekonomického liberalizmu. Väčšina jeho diel vyšla až po jeho smrti a silne ovplyvnila myslenie prvej polovice 19. storočia. Bentham odmietal zasahovanie štátu do súbojov a bol prívržencom ponechania ich voľného priebehu. O jeho názory sa opierali aj autori publikácií v Uhorsku, ktorí obraňovali tento spôsob riešenia sporov a urážok cti.

⁷⁰ Ref. 3, s. 37-38. Podrobnejšie k týmto argumentom a postojom samotného Horvátha k súbojom pozri: HORVÁTH, Ödön. *A párviaadal, történeti, jogbölcsészeti és tételejsjogi szempontból*. Budapest 1887, s. 74-101.

⁷¹ Tamže.

⁷² CLAIR, ref. 30, s. 432-433.

⁷³ *Ottův slovník naučný*, XXIII. Praha : Vydavatel a nakladatel J. Otto, 1905, s. 699.

ločnosť k otázke riešenia cti súbojom, odzrkadľuje napr. situácia, že kým na prešovskej Právnickej fakulte za súboj vyhodili zo štúdia, na budapeštianskej ho akceptovali. To všetko v duchu idey, ako napísal jeden z autorov o regulách súboja: „*Pokiaľ v žilách príslušníkov ľudského rodu bude pulzovať krv a nie iná látka, dovtedy súboje budú, lebo neexistuje iný nástroj a iný spôsob chrániť si urazenú česť.*“⁷⁴ Rozdielne právne názory na tieto otázky sa v druhej polovici 19. storočia v Uhorsku plnou mierou prejavili najmä v roku 1878 v súvislosti s prerokovávaním nového trestného zákona v parlamente. Počas živého rokovania uhorského snemu o tejto otázke sa objavovali rôzne variácie návrhov a podnetov. V hrubých črtách by sa dali zhrnúť do troch skupín. 1. zaradiť „prečin súboja“ do trestného zákona, ale so zvláštnymi, len pre tento prečin vypracovanými sankciami. 2. zaradiť tento prečin medzi násilné trestné činy a treatať ich podľa prijatých paragrafov trestného zákona, vzťahujúcich sa na „vraždu“, „zabitie“, „ťažké ublíženie na tele“ a pod. 3. prečiny súvisiace so súbojmi vôbec nezariadiť do trestného zákona, a tak sa elegantne vyhnúť riešeniu tohto sporu. Zaujímavá bola argumentácia, ktorá stavala na tom, že zaradením tejto problematiky do trestného kódexu by sa súboje spoločensky legalizovali a spoločnosť by sa stala spoluvinníkom páchatel'a. Po dlhšej diskusii sa nakoniec rozhodlo rokovať na báze prvého okruhu argumentácií. Odznelo tam veľa zaujímavých vystúpení, náhľadov a argumentov pre i proti, ktoré odrážali rôznorodosť pohľadov na túto otázku v uhorskom parlamente.⁷⁵

Zákonný článok V. nového trestného zákona z roku 1878, ktorý vstúpil do platnosti v nasledujúcom roku, sa vo svojej XIX. kapitole venoval sankciám proti „prečinom súboja“. V úvodnom paragrafe stanovuje, že výzva na súboj, ako aj prijatie tejto výzvy sú trestným činom a majú sa treatať väzením do dĺžky 6 mesiacov. Taký istý trest mal stihnúť aj sekundantov a osoby, ktoré sa podieľali na zabránení mierového riešenia sporu. Tomu, kto priamo súboj podnietil alebo sa vyhrážal pohrdaním osobe, ktorá súboj odmietala, hrozil trest odňatia slobody na jeden rok. Taký istý trest mal postihnúť toho, kto výzvu prijal a ozbrojený sa dostavil na samotný súboj, ale pokiaľ sa obe strany zmierili a súboj sa nekonal, od obžaloby sa upustilo. Podľa § 298 trestného zákona za zranenie súpera v súboji sa mal udeliť dvojročný trest väzenia, v prípade ťažkého zranenia s trvalými následkami sa dĺžka trestu zvýšila na tri roky. Toho, kto v súboji zabil svojho protivníka alebo mu spôsobil zranenie, ktorému podľaohol, mali odsúdiť na päťročné väzenie. Je zaujímavé, že sa súboje podľa civilných zákonov zakazovali a trestali, ale tento trestný zákon pamätal zvlášť aj na tých, ktorí spôsobili smrť protivníka vinou porušenia súbojových alebo dohovorených pravidiel. Kvalifikovalo sa to ako zámerná vražda a vinník mal byť odsúdený podľa § 302 trestného zákona za úmyselnú vraždu. Sekundanti v týchto prípadoch sa kvalifikovali ako spolupáchatelia, ale lekári a svedkovia prítomní súboja, a tí sekundanti, ktorí sa usilovali súboju zabrániť, sa považovali za nevinných.⁷⁶

Zákon teda rozpoznával päť stupňov previnení, resp. trestov v súvislosti so súbojmi: a/ výzva a prijatie výzvy na súboj, b/ nástup na súboj so zbraňou v ruke, c/ zranenie spôsobené v dôsledku súboja, d/ ťažké zranenie pri súboji, e/ zabitie súpera. Rozsah trestu od

⁷⁴ DANGL, Vojtech. Súboj ako osobitý druh výkonu spravodlivosti. In *Kriminalita, bezpečnosť a súdnictvo v minulosti miest a obcí na Slovensku*. Zborník z rovnomennej vedeckej konferencie konanej 1. – 3. októbra 2003 v Lučenci. Bratislava : Univerzita Komenského, 2007, s. 259.

⁷⁵ Tamže, s. 257-258.

⁷⁶ *Törvények, jogszabályok a CompLex Kiadótól. 1878. évi törvénycikk*. Dostupné na internete: <http://www.1000ev.hu/index.php?a=3&param=5799>.

jednodňového do päťročného väzenia.⁷⁷ Vojenský zákonník robil rozdiel medzi súbojom v pravom zmysle slova a potýčkou (*rencontre*). Keď totiž dôstojník alebo iný príslušník ozbrojených síl použil na urážku svoju zbraň hneď na mieste za účelom získania zadost'učinenia, hodnotilo sa to oveľa miernejšie, než súboj, a v skutočnosti sa netrestalo.

Ale aj realizácia v zákone uvedených trestov bola v praxi veľmi odlišná. Uvedené roky väzenia sa považovali za horné hranice a v Uhorsku sa takéto tresty ani neudelovali. Autor jednej z publikácií o súbojoch v týchto súvislostiach píše: „*Súboj v Uhorsku patrí medzi tie previnenia, za ktoré aj v prípade zabitia protivníka trestajú iba niekoľkokomesačným väzením. Takpovediac ide o rytiersku záležitosť a trest je gavalierska väzba.*“⁷⁸ Tomuto prístupu zodpovedal aj výkon trestu v štátnej väznici zabezpečujúcej slušné zaobchádzanie v kruhu politických väzňov a odsúdených pre novinárske delikty.⁷⁹

Túto prax kritizovala aj širšia verejnosť a väčšia časť dobovej tlače. Pregnantne to vystihol časopis *Vasárnapi Újság*, ktorý v jednom zo svojich čísel roku 1887 napísal: „*Keď podgurážení sedliacki mládenci v podnapitom stave sa v krčme pohádajú a niektorý z nich vo chvíli záchvatu zúrivosti zbavený triezveho vedomia zabije partnera, niet takej poľahčujúcej okolnosti, ktorá by ho ochránila pred trestajúcou rukou zákonnej odvety a nešťastníkovi vymerajú 10 ročné väzenie. Pritom sa mu nedostalo výchovy, svoj prečin vykonal viac-menej v stave extázy a nepríčetnosti, nemal čas si premyslieť to, čo činí, ani to, aké následky bude mať jeho konanie. Členovia tzv. vzdelanej spoločnosti, vzdelaní, školení, triezvi muži, z akejsi príčiny, o ktorej si myslia, že v nej hrá úlohu česť, sa pohádajú, navzájom vyzývajú, radia sa so sekundantmi, tí so sekundantmi protivníka, spíšu zápisnicu a záležitosť naťahujú dni, snáď týždne – je teda dosť času a príležitosti na to, aby o veci premýšľali – potom sa postaví proti sebe, chladnokrvne vystrelia z pištole a keď jeden z nich na kolbišti padne mŕtvy: nuž urobila sa zadost' cti, obeť pochovajú, zabudnú naňho a spoločenská vážnosť víťazného súpera vzrastie. A zákon? Ach, zákon! Pravdaže zákon, ktorý potrestá násilné vyhasnutie ľudského života, nech už sa udial v akejkoľvek podobe, musí existovať. Ale čo tento zákon hovorí? Hovorí, že v prípade súboja ukončeného smrťou, strana, ktorá zostala nažive, v najťažšom prípade sa môže odsúdiť na 5 rokov väzenia. Na viac nie. Keby inak, napríklad v náhlom vzplanutí vášne, ako sa to stáva chudobným, bol by popravil svojho súpera, odsúdili by ho na dvakrát tak dlhú dobu. Ale keďže on je vzdelaný človek, vedel čo činí, mal čas na premýšľanie, teda možno, že s vopred dobre uváženým vražedným úmyslom, ale pri dodržaní určitých foriem stisol spúšť, už spadá pod ľahšie hodnotenie.. To je tá najväčšia absurdita.*“⁸⁰

Túto anomáliu kritizuje aj dolnozemský *Debreczen-Nagyvárad* *Értesítő*: „*Ako trestajú naše zákony toto krviprelievanie? Duelant v štátnej väznici strávi niekoľkodňový trest, ktorým sa môže chváliť celý svoj život, dostane pánsku výživu, má k dispozícii všetok komfort a to podľa pochopu spoločnosti je statočný muž. Ale keď chudobného sedliackeho mládenca za krčmovú bitku zavrú hoci na 3 dni, dedičania ho už bilagujú za trestanca a odmietajú s ním komunikovať. Ten samopašný, bujarý mládenec sa päťami pustí do svojho spoloční-*

⁷⁷ Podrobnejší rozbor pozri *Párviadal – Lexikon*. Dostupné na internete <http://www.kislexikon.hu/parviadal.html>.

⁷⁸ Tamže, s. 258.

⁷⁹ Pre zaujímavosť, delikventi chodili vo vlastnom odeve, stravu si mohli nechať prinášať z reštaurácie, mohli prijímať návštevy, dokonca aj dámske, denne skonzumovať päť litrov vína a pod. Niektorí z nich, keď vyšli z väzenia, získali väčšiu vážnosť v spoločnosti.

⁸⁰ *Vasárnapi Újság*, 1887, č. 51.

okamžite udelil milosť.⁸⁷ Pre zaujímavosť, roku 1906 v Budapešti vznikol *Zväz uhorských žien proti súbomom* a o dva roky sa v hlavnom meste konal dokonca medzinárodný kongres proti súbomom.⁸⁸

Aj keď organizácie proti súbomom, vznikajúce postupne vo väčších uhorských mestách, určité úspechy zaznamenávali, armáda stále tvorila zvláštnu zložku spoločnosti, ktorá bola rozhodnutá sa týmto pravidlám nepodriaďiť. Dôstojnícky zbor korporatívne protestoval proti odbúraní najexkluzívnejšej výsady, ktorá ju stavala nad zákon. Ríšsky minister vojny sa pridala na ich stranu a zakázal dokonca aj dôstojníkom v zálohe vstúpiť do tejto organizácie. Na toto nariadenie nadväzoval roku 1903 minister uhorskej vlastibrany, ktorý dôstojníkom honvédstva a uhorského žandárstva taktiež zakázal vstup do ligy, a tým, ktorí už boli členmi, nariadil z ligy vystúpiť.⁸⁹ Armáda mimo iného svoj postoj zdôrazňovala tým, že občiansky trestný zákon jednostranne chráni iba súkromný majetok, ale osobnú a kolektívnu česť, normy spoločenského správania nie. Dôstojník brániaci svoju osobnú česť zároveň bráni aj česť armády. Aký morálny dosah však mohli mať na postoj spoločnosti paragrafy zákona, ktorý síce určoval, že trestaný jedinec sa nemohol stať dôstojníkom a nebol prijatý do armády ani ako jednoročný dobrovoľník. Ale na tých, ktorí boli odsúdení pre opilstvo alebo pre súboj, sa tieto paragrafy nevzťahovali?⁹⁰ Aktivita princa Alphonsa Bourbona a rakúskej i uhorskej ligy proti súbomom, najmä jej zasadania vo Viedni, novinové články, prednášky kritizujúce v tomto smere postoje armády, diskusia na túto tému v parlamente viedli nakoniec k tomu, že v roku 1904 bolo pôvodné nariadenie ministra vojny upravené. Podarilo sa dosiahnuť, že dôstojníci v zálohe mimo činnnej služby boli vyňatí spod tohto nariadenia a mohli vstúpiť do Ligy proti súbomom. Na dôstojníkov v aktívnej službe sa však toto nariadenie nevzťahovalo.⁹¹ V Uhorsku sa tieto nariadenia uviedli do života s určitým oneskorením.

Intaktnosť armády v otázkach veci cti a súboja bola v predvojnovom období mnohokrát kritizovaná nielen v novinách a časopisoch, ale aj v uhorskom parlamente. Tesne po vzniku Krajinskej ligy proti súbomom v Budapešti istý opozičný poslanec upozorňoval na skutočnosť, že kým armáda nevymaže z repertoára svojich donucovacích prostriedkov obrany cti súboje, ťažko budú dosiahnuteľné v tomto smere úspechy aj v civilnej oblasti. „*V tejto oblasti sa uhorská spoločnosť dostala na takú úroveň, že na každý deň v priemer pripadne jeden súboj*“⁹² – konštatoval s určitým nadsadením. Poslanec János Benedek päť rokov po vzniku Ligy proti súbomom konštatoval, že toto hnutie nemá perspektívu, pokiaľ dôstojníci si i naďalej budú riešiť sporné otázky a otázky súvisiace so ct'ou formou súbojov. Pokým to v armáde nebudú mať na zreteli, odmietol hlasovať za zákon o kontingente nováčikov.⁹³

⁸⁷ Príčiny a priebeh súboja podrobne opisuje CLAIR, ref. 22, s. 411-413. Taktiež *Az Ujság* píše o súboji týchto dvoch politikov ešte 22. 12. 1903 (*Az Ujság*, 22. 12. 1903).

⁸⁸ Podrobnejšie k dejinám Ligy proti súbomom: CZERNIN, Rudolf. *Die Duellfrage*. Wien 1904. GERGELY, Ede. *Az Országos Párbajellenes Szövetség magalakulásának története és működésének ismertetése 1903 – 1908*. Budapest : Gergely Nyomda, 1908.

⁸⁹ HL Budapest, Hf. 1903, 557/eln.

⁹⁰ 1889: VI. tc. a véderőről szóló végrehajtási utasítása. Budapest 1889.

⁹¹ *Az Ujság*, 7. 4. 1904; 17. 4. 1904; 10. 5. 1904. Princ Alphonz Bourbon už v predstihu informoval ligu proti súbomom vo Veľkom Varadíne o tom, že minister vojny dá čoskoro súhlas na vstup dôstojníkov v zálohe do ligy aj v Uhorsku (*Az Ujság*, 29. 6. 1904).

⁹² *Képviseelőházi Napló*, 217. zasadnutie, 2. 3. 1903.

⁹³ *Képviseelőházi Napló*, 260. zasadnutie, 20. 1. 1908.

Modernizácia spoločnosti, prenikanie moderných myšlienok a s tým súvisiace postoje niektorých politických strán však viedla k tomu, že v posledných rokoch pred vypuknutím prvej svetovej vojny otázka súbojov strácala na dôležitosti aj v samotnej armáde a jej formy dostávali menej striktné podoby. Po vydaní nového vojenského kódexu cti roku 1908, usmerňujúceho riešenie urážok najmä prijatím rozhodnutia čestných výborov, počet súbojov medzi dôstojníkmi navzájom, ale aj medzi dôstojníkmi a civilmi poklesol. Naopak, v duchu zachovania osobnej prestíže sa pred prvou svetovou vojnou množili súboje najmä medzi príslušníkmi vysokých aristokratických rodín, ktoré mali predovšetkým politický podtext. Definitívne súboje v armáde zakázal až cisár Karol počas prvej svetovej vojny. Ani tento zákaz sa však plne a do dôsledkov nerešpektoval. Napr. v dôvernom nariadení z októbra 1917 veliteľ uhorského kráľovského honvédskeho obvodného veliteľstva v Bratislave apeloval na podriadené vlastibranecské okresné veliteľstvá a zvlášť na veliteľov náhradných telies, aby osobným príkladom, svojím správaním a prednáškami pôsobili na dôstojníkov nastupujúcich k týmto útvaram v tom duchu, aby títo správne ponímali česť dôstojníka a reakcie na prípadné urážky. Tie sú totiž podľa zistení nadriadených orgánov často neadekvátne urážke a sú dokonca v rozpore s príslušnými predpismi. Prednášky sa mali zamerať predovšetkým na vysvetlenie „*správneho chápania vojenského ducha, rytierskeho myslenia a spôsobu činnosti dôstojníckeho zboru a na čulé pestovanie otázky cti*“. Samozrejme, v duchu príslušných predpisov.⁹⁴

Procesu odbúravania chápania obrany cti formou súbojov v značnej miere napomohla aj dobová krásna literatúra, ktorá vnášala do problematiky silný citový náboj. Rakúsky spisovateľ a znalec armády Joseph Roth opisuje duševné rozpoloženie aktéra a obeť pripravovaného súboja, ktorým sa stal plukovník lekár židovského pôvodu stotník Demant potom, čo jeho priateľ poručík Trotta zo slušnosti odprevadil jeho manželku a dostalo sa mu posmeškov od dôstojníckeho kolegu. „*Som unavený, už roky nevládnym! Zajtra zomriem ako hrdina, takzvaný hrdina, i keď proti vlastnej prirodzenosti a povahe predkov, môjho pokolenia a proti vôli starého otca. V hrubých starodávnych knihách, ktoré čítaval, je veta: «Kto zdvihne ruku proti bližnému, je vrah». Zajtra zdvihne istý chlap proti mne pištoľ a ja proti nemu. A budem vrah. Lenže som krátkozraký, nemôžem cíliť. A dostanem, čo mi patrí. Keď si složí okuliare, nevidím nič. Budem strieľať naslepo. Bude to prirodzenejšie, čestnejšie a zodpovedajúce mojej povahe.*“

Roth majstrovsky opisuje citové rozpoloženie vojenského lekára i jeho priateľa v predvečer súboja, keď Demant uvažoval aj o možnosti vyhnúť sa súboju „*Dezertovať! – zišlo mu na um. Stratíť česť, dať sa degradovať, slúžiť ako obyčajný vojak alebo ujsť za hranice. Nedat sa zastrelit.*“ Zároveň túto možnosť zamietal a hovoril svojmu priateľovi: „*Áno, česť je veľká hlúposť! Nosíme ju len v bláznivej kvastli na šabli. Nedovolí nám ani ženu domov odprevadiť!*“ a ďalej dodáva „*Len preto, že som somár, budem podľa kódexu cti a služobných pravidiel hrdinom!*“ Obaja duelanti pri súboji zahynuli. Autor túto pasáž končí takto: „*Popoludní poddôstojníci v službe čítali pred mužstvom rozkaz, v ktorom plukovník oznamuje, že rotmajster gróf Tattenbach a plukovník lekár doktor Demant hrdinsky položili život za česť pluku.*“⁹⁵

A ešte jeden prípad z dobovej literatúry o prehodnotení postoja k súbojom dôstojníkom, ktorý ako sekundant trval na prísnych podmienkach súboja, potom, čo jeho ťažko ranený priateľ ležal v nemocnici. „*Česť priateľa, nedotknuteľnosť dôstojníka, tradice, zvyk,*

⁹⁴ Vojenský historický archív Bratislava, LSBK Trenčín, 11730 eln./1918.

⁹⁵ ROTH, Joseph. *Radeckého pochod*. Bratislava : Slovenský spisovateľ, 1975, s. 98-205.

*čestný kodex – to všecko se mu zdálo tak nepatrným při pomýšlení na krev, jež proto byla prolita...Pojednou objevil se mu souboj jako cosi úžasného, nesmyslného, co jeho rozum nemohol již pochopiti... Stalo se mu náhle jasno, že soubojem cti nepřibude na čistotě, byla-li poskvrnena a souboj objevil se pojednou jako cosi nelogického a nepravdivého.*⁹⁶ Dôstojnícka česť nie je tým, začo ju považujú. „*Tradice a různé kodexy vypěstovali z ní cosi chorobného, úzkostlivého a nervosního, čemu je třeba stále zbrani a čerstvé nevinné krve, aby obstálo v životě.*“⁹⁷

V posledných dvoch desaťročiach predchádzajúcich vypuknutiu prvej svetovej vojny sa brutalita súbojov zjemňovala a v posledných mierových rokoch sa už väčšina súbojov, najmä medzi civilmi, stala tak trošku teatrálnym športovým cvičením. Heslo z doby rytierskej: „*do poslednej kvapky krvi*“ sa zmenilo na heslo: „*do prvej kvapky krvi*“.

Nedisponujeme presnými číselnými údajmi o počtoch súbojov, ktoré dôstojníci rakúsko-uhorskej armády v 19. a začiatkom 20. storočia vybojovali, ale môžu sa počítať na tisícky. Mnohé z týchto súbojov skončili tragicky a naddlho poznamenali najbližšie okolie aktérov tohto spôsobu „*riešenia cti*“. V Prešove sa nachádza kopec s názvom Zabíjaná. Traduje sa, že toto nezvyčajné pomenovanie vzniklo preto, lebo na tomto mieste v 19. storočí prebiehala väčšina, najmä pištoľových súbojov.⁹⁸ Žiaľ, takýchto miest by sme na našom území našli veľa.

V. DANGL: DUELLE DER OFFIZIERE IM KÖNIGREICH UNGARN (1850 – 1914)

Das Offizierskorps der österreichisch-ungarischen Armee hielt in der zweiten Hälfte der 19. und zu Beginn des 20. Jahrhunderts in der ungarischen Gesellschaft einen besonderen Stellenwert mit eigenen internen Regeln inne, die es zu einer besonderen Kaste im Rahmen der scharf abgegrenzten Gesellschaftsunterschiede der ganzen Sozietät machten. Die Duelle waren ein äußeres, und zugleich sehr typisches und am markantestes Merkmal des nach Außen seltsam wirkenden Kodes der Offiziersehre. Die Offiziersethik setzte voraus, dass man die Herausforderung zu einem Duell annimmt, bzw. dass man selbst jemanden zu einem Duell herausfordert wegen Verletzung der Ehre, und zwar nicht nur der eigenen, sondern auch der Ehre der Familienangehörigen, des gesamten Offiziersstands, der Armee oder des obersten Befehlshabers, spricht des Monarchen. Die Erfüllung dieser Voraussetzungen hing von mehreren, nicht selten zufälliger Faktoren und Situationen und war in der Praxis äußerst vage. Aus theoretischer Sicht unterscheidete man drei Stufen von Beleidigungen, je nach dem, wie schwerwiegend sie waren, und nur im Falle einer sog. leichten Beleidigung war es unter gewissen Bedingungen möglich, auf einen Duell zu verzichten und die Beleidigung mit einer persönlichen Entschuldigung zu klären. Laut dem moralischen Kodex des Offizierskorps teilte man die Gesellschaft in dieser Hinsicht in sog. kampftaugliche und kampfuntaugliche Personen, die es aber laut Kodex von einem Offizier auf der Stelle ebenfalls zu strafen galt. Die Einhaltung des moralischen Kodex hatte einen wesentlich größeren Einfluss auf das Leben der Offiziere der österreichisch-ungarischen Armee, als die bürgerlichen Gesetze, die die Duelle streng verboten haben; das gleiche galt auch für die Aufrufe der Geistlichen und nationale oder familiäre Traditionen, die dem Kodex untergeordnet waren. Der moralische Kodex des Offiziers stellte seine Ehre auf eine höhere Stufe der Wichtigkeit, als die Beibehaltung seines persönlichen Glücks, Karriere und letzten Endes auch

⁹⁶ VEVER, František. *Ozbrojení lidé, d. II.*, Praha : Nakladatel Jan Kotík, b. r. v., s. 172.

⁹⁷ Tamže, s. 175

⁹⁸ *Duel* – *Wikipedia*. Dostupné na internete: <http://sk.wikipedia.org/wiki/Duel>.

seines eigenen Lebens. Auf der einen Seite stellte der Kodex einen Band her, das die Freiheit der Offiziere beeinträchtigte, auf der anderen Seite erhob er das Offizierskorps in der gesellschaftlichen Rangliste in punkto Selbstvertrauen über das Niveau des Bürgerstandes, dessen Angehörige zu dieser Zeit bereit zu den sog. kampftauglichen Personen gehörten. Für den verfolgten Zeitraum ist es symptomatisch, dass laut Konventionen angenommen durch die höchsten militärischen Kreise und laut der Meinungen der regierenden Kreise in Schönbrunn, die Duelle dazu verholfen haben, das Prestige der höheren gesellschaftlichen Kreise zu erhöhen und zugleich eine Trennlinie darstellten zwischen der „Herrengesellschaft“ und der unteren Klasse der mittleren Gesellschaftsschicht. Die ausgesprochen breite Skala der möglichen Ursachen für die Herausforderung zu einem Duell führte dazu, dass das Institut des Zweikampfes durchaus missbraucht wurde, was in Konsequenz zu viele Tragödien mit einem tödlichen Ende geführt hat.

Die Vorbereitungen für einen Zweikampf und sein eigentlicher Verlauf hielten sich an traditionellen Regeln, die in vielen Duellkodexen und Handbüchern verfasst waren. Eine bedeutende Rolle spielten die Sekundanten, die ehrenamtlichen Militärgerichte, die Schiedsgerichte, Waffengerichte, die sich mit der Problematik der Genugtuung, bzw. Satisfaktion im Falle einer Ehrenbeleidigung vor allem unter Offizieren, als auch mit weiteren Fragen befasst haben, die einen Zusammenhang mit der Aufforderung zum Duell, seinem Verlauf, der Waffenwahl usw. hatten. Im Königreich Ungarn wurden die Duelle im verfolgten Zeitraum mit der Säbel, mit dem Kord, und ausnahmsweise auch mit speziellen Duellpistolen ausgetragen. Obwohl der Zweikampf in Ungarn laut der geltenden Zivilgesetze als ein rechtswidriger Akt und Straftat qualifiziert worden ist, bedeutete die Ablehnung einer Aufforderung zum Duell für einen Offizier den Verlust seiner Ehre, und zog nicht selten auch eine Degradierung und das Ende der militärischen Laufbahn nach sich. Solche Einzelne liefen Gefahr, in Isolation innerhalb der eigenen Klasse zu geraten und ihren moralischen Kredit in den Gesellschaftskreisen, in denen sie etabliert waren, zu verlieren. Der traditionelle Gesellschaftskodex verlangte von den Angehörigen höherer Gesellschaftsschichten und insbesondere von Offizieren, dass sie in Ehrensachen das Gesetz in die eigenen Hände nehmen und diese Handlung bekam Unterstützung auch seitens des Monarchen. Kaiser Franz Josef I. hat die Duelle nicht nur gebilligt, sondern auch tatkräftig unterstützt als eine absolutistische Tradition, die in den feudalen Privilegien der höchsten Gesellschaftsklassen, insbesondere der Offiziere, ihren Ursprung hatte.

In den letzten Jahrzehnten vor dem Ersten Weltkrieg entfaltete sich in Königreich Ungarn eine breit angelegte Polemik über die Fragen der Lösung der Ehrenkonflikte mittels Zweikämpfe. Unterschiedliche Meinungen bezüglich dieser Problematik kamen offen zum Vorschein im Jahre 1878 im Zusammenhang mit der Besprechung über das neue Strafgesetz im ungarischen Parlament. Während der Debatte über diese Frage wurden unterschiedliche Variationen von mehreren Vorschlägen und Anregungen präsentiert, die in symptomatischer Weise die Vielfalt von Ansichten auf diese Frage zum Vorschein gebracht haben. Der Gesetzesartikel V. des neuen Strafgesetzes vom Jahre 1878 qualifizierte den Zweikampf als eine Straftat; im Zusammenhang mit den Akteuren des Zweikampfes und ihren Sekundanten oder Anstiftern unterscheidete das Gesetz verschiedene Stufen von Delikten mit einer Gefängnisstrafe von mindestens 6 Monaten bis zu 5 Jahren im Falle einer Tötung. Jedoch in der Praxis sah die Anwendung und Verwirklichung dieses Gesetzes und der daraus resultierenden Strafen ganz unterschiedlich aus. Die Strafen wurden als die oberste Grenze abgesehen und in Ungarn wurden sie in dieser Höhe erst überhaupt nicht verhängt. Der Autor einer Veröffentlichung zum Thema Zweikämpfe schrieb in diesem Zusammenhang folgendes: „Der Zweikampf wird in Ungarn als ein Delikt eingestuft, bei dem selbst im Falle einer Tötung des Kontrahenten Strafen in Höhe von nur ein Paar Monaten verhängt werden. Es geht sozusagen um eine ritterliche Angelegenheit und die Strafe entspricht einer Kavalierschaft.“ Dieser Einstellung entsprachen auch die Bedingungen der Strafvollziehung im Staatsgefängnis, in denen die Insassen zusammen mit politischen Häftlingen und verurteilten Journalisten sehr anständig behandelt wurden und dabei verschieden Privilegien genossen haben. Den Wortlaut des Strafgesetzes, seine Anomalien und die in Ungarn herrschende Praxis wurden auch vom Großteil der zeitgenössischen Presse kritisiert.

Das Vordringen fortschrittlicher Ideen, moderner Meinungen und der damit zusammenhängende Anwachs des Widerstands gegen die Duelle eröffneten letztlich an der Wende des 19. und 20.

Jahrhunderts den Weg zur Gründung von Ligen gegen die Duelle. Diese Bewegung war zudem von der Tatsache begünstigt, dass ihre Ideen positiv aufgenommen wurden nicht nur von den kirchlichen Kreisen und modernen christlichen politischen Bewegungen, sondern auch von den liberalen und sozialistischen politischen Fraktionen und Strömungen. Das Offizierskorps widersetzte sich der Tendenz des Abbaus seines höchsten Privilegiums, das das Duell über das Gesetz stellte. Der Reichskriegsminister verbot den Offizieren und Reserveoffizieren den Eintritt in solche Ligen und Verbände. Die Armee motivierte ihren Standpunkt in dieser Frage mit der Begründung, dass das bürgerliche Gesetz einseitig nur das Privateigentum unter Schutz nimmt, nicht aber die persönliche und kollektive Ehre und die Normen des gesellschaftlichen Verhaltens. Die Modernisierung der Gesellschaft, Einflüsse aus dem Ausland und die damit zusammenhängenden Haltungen von einigen politischen Parteien haben dazu geführt, dass in den Jahren unmittelbar vor dem Ersten Weltkrieg die Frage von Zweikämpfen selbst in der Armee an Bedeutung verlor und die Schärfe der diesbezüglichen Diskussionen nahm mildere Formen an. Dieser Prozess bekam eine Nachhilfe von der „schönen Literatur“, die in diese Problematik eine starke Gefühlsladung hineinbrachte. Die Lösung der Ehrensache mittels eines Duells ging damit nicht unter – im Gegenteil, in der Folgezeit erfreute der Zweikampf großer Popularität vor allem unter Politikern. Von der Brutalität blieb jedoch kaum etwas übrig, und der Zweikampf wurde zunehmend zu einer theatralischen sportlichen Übung. Der Leitspruch aus der Ritterzeit: „bis zum letzten Blutstropfen“ verwandelte sich in: „bis zum ersten Blutstropfen“. Erst während des Ersten Weltkriegs verhängte Kaiser Karl I. das Verbot für Zweikämpfe in der Armee. Dass dieses Verbot nicht allgemein respektiert wurde, bezeugen u. a. einige Offiziersduelle zu Zeiten der sog. Ersten Republik.

POČIATKY SLOVENSKEJ VOJENSKEJ SPRAVODAJSKÉJ SLUŽBY 1939 – 1941

PAVOL ŠIMUNIČ

ŠIMUNIČ, P.: The early beginnings of the Slovak Military Intelligence Service in 1939 – 1941. *Vojenská história*, 2, 16, 2012, pp 39-78, Bratislava.

In this study paper the author analyzes an issue which has so far been treated only marginally by military historiography, more or less, as a partial problem in analyzing the research results on other issues (Slovak Army, regime, Slovakia's suppressive power apparatus, etc.) The author is the first scholar in Slovakia to describe the activities of the Slovak Intelligence Service, based on his own research in the archives. It should be highlighted that the author outlines the issue in a wider context of the internal political and foreign policy developments of the young Slovak State. Great attention is given to the organizational development of the intelligence service in the forming Slovak Army. The author emphasizes the changes in its development and formation in comparison to the previous developments of this Army component over the duration of the 1st and 2nd Czechoslovak Republic. Great attention is paid to the conditions determining the possibilities for building the agency and its operations, especially the Third Reich's attitude towards offensive military intelligence operations under the conditions of Slovak 'satellitism'. In doing so, the author relies on a solid heuristic database, mainly formed by documents of German provenance. Most attention is paid, of course, to the activities of the intelligence service.

Military history. Slovakia. WWII. Military intelligence service. The years 1939 – 1941.

Spracovanie predmetnej problematiky už od začiatku naráza a nepochybne ešte nejaký čas bude narážať na hlavný bádateľský problém, ktorý možno identifikovať už na začiatku výskumu a ktorý bude treba postupne prekonávať. Je ním dosť zrejماً heuristická nedostatočnosť v domácich zdrojoch. Vyplýva nielen zo stavu spracovania problematiky, ale aj z celkovej citlivosti pôvodných dôležitých spravodajských materiálov a ich nespornej atraktivity pre ktorúkoľvek zo zúčastnených strán, či už počas vojny, alebo po nej. Z uvedených dôvodov relevantné fondy uložené vo VHA Bratislava nesú výrazné črty následnej selekcie. Z hľadiska ich použiteľnosti pre súčasný vedecký výskum je úplne jedno, či ich vybrali nemecké bezpečnostné orgány po obsadení Bratislavy 1. septembra 1944, boli zničené pred ústupom na prelome marca a apríla 1945, zmocnili sa ich čs. povojnové spravodajské a bezpečnostné orgány, eventuálne sovietski spravodajcovia, alebo boli obeťou dvoch posledných archívnych rozlúok. Pravda je taká, že ak sa aj podarí niečo zásadnejšie nájsť (rozkaz, predpis, smernicu, správu, vyhodnotenie a pod.), tak skôr u adresáta dokumentu, ako u jeho tvorcu. Preto si predložená štúdia nekladie vyšší cieľ, než načrtnúť a

spracovať uvedenú problematiku na základe súčasnej úrovne všeobecného poznania a stavu vlastného bádania.

Okolnosti vzniku Slovenského štátu 14. marca 1939 na nemecký nátlak a vo významnej rézii nemeckých spravodajských služieb, hlavne ich viedenských úradovní, sami osebe nasvedčovali, čie spravodajské záujmy budú dominovať pri vzniku a etablovaní sa nového štátu na medzinárodnej scéne. Nový štátny útvar, výrazne oslabený už pred svojím vznikom Mníchovskou dohodou, Viedenskou arbitrážou a obsadením západných oblastí Slovenska nemeckou armádou 15. marca 1939 súčasne rozbitím Česko-Slovenska a okupáciou českých zemí sa už od počiatku ocitol v štádiu istej spravodajskej otvorenosti, ba priam obnaženosti voči svojim susedom.

Po vzniku Slovenského štátu vyvstali pred vládncim ľudáckym režimom kardinálne otázky jeho dotvorenia na životaschopný štátny útvar. V zahraničnopolitickej oblasti sa režim spočiatku usiloval dosiahnuť maximálne možnú mieru nezávislosti od nacistického Nemecka a zabezpečiť pomernú časť nástupníctva po bývalej Č-SR. A to v hospodárskej, vojenskej a geografickej oblasti. Hlavne voči Nemecku, Protektorátu Čechy a Morava, Maďarsku a Poľsku.

Režimu sa v priebehu rokov 1939 – 1940 síce podarilo etablovať Slovensko ako subjekt medzinárodného práva, ale s výraznými prvkami neúplnosti v spĺňaní kritérií medzinárodnoprávnej subjektivity.

Vo vnútro politickej oblasti patrila k základným úlohám všestranná politická stabilizácia režimu a vytvorenie fungujúcich štátnych štruktúr a aparátu. Vyžadovalo to konštituovanie mocenských nástrojov, hlavne armády, žandárstva a tajnej polície. Armáda mala plniť nielen vnútornú potlačovateľskú, ale hlavne vonkajšiu obrannú funkciu. V priebehu druhej svetovej vojny sa však objektívne stala nástrojom participácie režimu na agresívnej politike fašistického Nemecka.

Akúkoľvek snahu o jeho väčšiu samostatnosť všeobecne, i v otázkach vojenskej doktríny a stratégie, podviazala už Zmluva o ochrannom pomere medzi Nemeckou ríšou a Slovenským štátom podpísaná 18. marca 1939 vo Viedni a 23. marca 1939 v Berlíne.

Platnosť zmluvy bola dohodnutá na 25 rokov so zakotvenou možnosťou ju predĺžiť. Pri ponechaní formálnej štátnej suverenity Slovenského štátu si fašistické Nemecko Ochrannou zmluvou, z ktorej vychádzala i na ňu nadväzovala celá sústava ďalších zmlúv, kontrolných a dohliadajúcich mechanizmov, zabezpečilo vysoký stupeň ovládania všetkých úsekov jeho života.

Za prvé obdobie začleňovania Slovenska do nemeckej mocenskej sféry možno považovať obdobie od vzniku samostatného Slovenského štátu v marci 1939 po účasť na vojne proti Poľsku.

Definitívnejšie postavenie v nemeckej mocenskej sfére, aspoň na čas trvania druhej svetovej vojny, zdieľalo Slovensko až po porážke Poľska. Nie však preto, ako sa to snažila vsugerovať ľudácka propaganda, že Slovensko, ako „prvý nemecký spojenec vo vojne“, si vyslúžilo vďačnosť Nemeckej ríše. Ale hlavne tým, že sa zásadným spôsobom zmenilo geopolitické postavenie Slovenska.

Bývalá Slovenská republika (SR – od 21. júla 1939 – pozn. P. Š.), ktorej územná integrita bola narušená prisúdením ďalších východných území Maďarsku 4. apríla 1939 a vytvorením Ochranného pásma na západnom Slovensku, už na základe Zmluvy o ochrannom pomere, precizovanej zmluvou z 12. augusta 1939, kde bola rozsiahlo suspendovaná moc ľudáckeho režimu a prenesená na nemeckého veliteľa, sa tak ešte hlbšie vklínila do

nemeckej sféry i geograficky. Ak pri svojom vzniku mala štátne hranice s Maďarskom a s relatívne samostatným Poľskom a krajinské hranice s Podkarpatskou Rusou, od marca do začiatku októbra 1939 sa to zmenilo. A to tak, že na severe a západe hraničila s oblasťami plne ovládanými Nemcami a na juhu s Maďarskom nadobúdajúcim čoraz viac pozíciu nemeckého spojenca s rastúcim významom. Priamo úmerne tomu rástli i maďarské ambície na získanie ďalšieho, prípadne i celého územia Slovenska.

Slovensko, ako nový štát a významný vojensko-strategický i geopolitický priestor, sa v jednotlivých fázach príprav a na začiatku druhej svetovej vojny nepochybne stalo objektom rôznorodých spravodajských záujmov. Spravodajská činnosť rôznych strán prebiehala v kontexte určujúcich vnútorných procesov uvedenej doby, ako začleňovanie Slovenska do nemeckej mocenskej sféry, zmeny jeho geopolitického postavenia, jeho hodnoty stanovenej geopolitickými konštantami: geografická poloha, strategický význam, výkonnosť hospodárstva a jeho využiteľnosť, ako aj komunikačnej siete, pre nemecké vojnové úsilie, kontrola a usmerňovanie hospodárskeho a politického života na Slovensku nemeckými expozitúrami (Sicherheitsdienst /SD/, Abwehr, Deutsche Militärkommission /DMK/ – Nemecká vojenská komisia, od 9. októbra 1939 Deutsche Heeresmission /DHM/, – Nemecká vojenská misia, gestapo, zahraničná služba, spravodajská služba Deutsche Partei /DP/ – Nemeckej strany, beráteri a spravodajskí ilegáli pod krytím rôznych obchodných firiem a zariadení a ďalší). Neboli to však len nemecké expozitúry a tajní agenti, ktorí z pochopiteľných dôvodov prejavovali spravodajský záujem o Slovensko s cieľom zabezpečiť jeho maximálnu vnútornú stabilitu a exploataciu jeho hospodárstva, infraštruktúry, ozbrojených síl a ľudských zdrojov. Pred začiatkom druhej svetovej vojny to bola i poľská spravodajská služba, a počas celej existencie bývalej Slovenskej republiky maďarské tajné služby s cieľom získavať dôležité informácie, vykonávať podvratnú činnosť a pripravovať pôdu na pričlenenie ďalšieho slovenského územia, prípadne celého Slovenska k Maďarsku. V týchto súvislostiach logicky možno predpokladať i záujem Rumunska a Chorvátska na sondovaní podmienok na získanie Slovenska do tajnej malej „Malej dohody“ na definitívne eliminovanie rozpínavosti Maďarska a znovuzískanie území stratených v jeho prospech prvou a druhou Viedenskou arbitrážou po rozbití Juhoslávie v apríli 1941. Osobitnou kapitolou je činnosť sovietskych spravodajských služieb pred napadnutím bývalého ZSSR nacistickým Nemeckom a jeho satelitmi. V tomto základnom kontexte vznikla a v jeho nasledujúcich premenách sa vyvíjala a pôsobila i slovenská vojenská spravodajská služba.

Nemecké orgány sa už od počiatku snažili limitovať činnosť slovenskej vojenskej spravodajskej služby a vylúčiť možnosť, že by ofenzívne pracovala proti Maďarsku a, nebodaj, i proti Nemecku. Už 16. mája 1939 sa v Bratislave uskutočnila porada, ktorej sa z nemeckej strany zúčastnili šéf Nemeckej vojenskej komisie genpor. Franz Barckhausen, kpt. Lasser zo spravodajskej ústredne vo Viedni a 7 spravodajských expertov nezistenej príslušnosti. Za slovenskú stranu sa na porade zúčastnili minister národnej obrany Slovenského štátu gen. Ferdinand Čatloš, pplk. del. Benedikt Dúbravec (budúci prvý slovenský vojenský atašé v Berlíne), prednosta 2. oddelenia Hlavného vojenského veliteľstva mjr. pech. Alojz Androvič a slovenský Nemec mjr. Róbert Schneider ako tlmočník. Podľa zachovaného zápisu z tejto porady, z nemeckej strany, *„bolo zdôraznené, že sprav. služba slovenskej brannej moci bude len vtedy hodnotná, jestli sa celkom zapojí do zprav. služby nemeckej brannej moci. Bol prejavovaný názor, že proti Maďarsku nemáme prevádzať výzvednú činnosť a že zároveň bude Maďarsko požiadané, aby neprevádzalo výzvednú zprav. činnosť proti nám. Máme vybudovať dokonalú obrannú. zprav. službu, aby sme už v koreni mohli zadusiť každú, proti nám nemirenú (správne má byť „namierenú“ – pozn. P. Š.) činnosť. Bola zdô-*

*raznená spolupráca s orgánmi nem. br. moci... predložený požiadavok, aby sme v pohr. fin. službe mali čím menej osôb českej národnosti...poukázané na severný pohraničný priestor; kde má svoje záujmy nemecká branná moc.*¹

Táto porada bola len prelúdiom na stretnutie na najvyššej úrovni, na ktorom mali byť prednesené rigorózne nemecké požiadavky formou diktátu. Už 23. mája 1939 sa v Bratislave uskutočnilo tajné rokovanie medzi šéfom nemeckej vojenskej spravodajskej služby Abwehr viceadmirálom Wilhelmom Canarisom a ministrom národnej obrany Slovenského štátu div. gen. Ferdinandom Čatlošom. V zachovanom slovenskom preklade protokolu o rozprave sa, okrem iného, píše: „Ujednané bolo toto: 1. Vo smyslu ochrannej smluvy medzi nemeckou ríšou a Slovenským štátom, právo prevádzat' ofenzívnu zprav. službu, náleží nemeckej armáde. Všetky spravodajské výsledky, ktoré zaujímajú Slovenský štát, budú Slovenskému štátu prístupné. 2. Slovenský štát nebude prevádzat' zprav. činnosť, hlavne nie proti Maďarsku, ktoré tiež zo svojej strany nebude prevádzat' tajnú zprav. službu proti Slovenskému štátu. V prípade, že by z maďarskej strany i proti ujednaniu boli zistené prehmaty, budú pri presvedčivých podkladoch urobené z nemeckej strany patričné zákroky. 3.... vo válečnom priemysle budú sa prevádzat' nemecké príkazy, ktoré nutno utajiť, je ochrana proti vyzvedačstvu a sabotáži v slov. armáde i v slovenskom priemysle nutná. Táto ochrana musí byť prevádzaná podľa v Nemecku platných smerníc, po porade a pod nemeckým velením. 4. Bolo zistené, že v poslednom čase prevádza sa na Slovensku živá špionážna činnosť, hlavne z polskej strany, ako aj verbovanie do českej légie v Poľsku. Slovenská obranná zprav. služba je k dispozícii povereným nem. orgánom v boji proti tejto činnosti. Bude možno vsunúť spoľahlivé slov živly do českej légie v Poľsku. Prevedením tejto úlohy budú poverení oba odborníci....“² Na rokovaní sa tiež riešili otázky odstránenia nespoľahlivých osôb, hlavne Čechov z Finančnej stráže, pôsobenia Čechov v slovenskej armáde a previerky ich spoľahlivosti a iné. Tieto otázky v nadväznosti na uvedený obsah rokovaní sa ďalej v štúdiu riešia v ďalších súvislostiach.

Podľa niektorých zdrojov mal gen. Čatloš vystupovať aktívne a sám informovať o aktivitách polskej špionáže, ponúknuť na boj proti nej zo slovenskej strany vlastnú, ešte existujúcu organizáciu, navrhnúť infiltráciu tzv. českej légie v Poľsku i možnosť využitia Slovákov na polskej hranici na získavanie informácií. Na to však Čatloš musel požiadať, aby slovenská strana mohla naďalej disponovať spravodajskou organizáciou proti Poľsku.

¹ VHA Bratislava, f. Slovenská vojenská komisia (SVK), šk. 1, II/6 d.

² Tamže, šk. 2, 1/3, Príloha k A Ausl/Abw CHef Nr. 8/39 g. Kdos., Protokol o rozprave zo dňa 23.V.1939 v Bratislave, slovenský preklad. Tiež Archiv bezpečnostných složek (ABS) Praha, f. Z-6-326, Zpráva o činnosti slovenské voj. zprav. služby v letech 1939-1945. 4. októbra 1958, s. 4 (ďalej len f. Z-6-326). V tomto dokumente, aj keď vznikol o 19 rokov neskôr, bolo stretnutie pomerne presne interpretované. Podľa tejto interpretácie Canaris, okrem iného, vzniesol na slovenskú vojenskú spravodajskú službu požiadavky, že „právo uskutočňovať ofenzívnu službu má iba nemecká armáda, že slovenská spravodajská služba nebude uskutočňovať ofenzívnu činnosť proti Maďarsku, že bude plniť nemecké príkazy k ochrane slovenského priemyslu proti vyzvedačstvu a sabotáži, ďalej že slovenská spravodajská služba bude k dispozícii nemeckým orgánom v boji proti verbovaniu do čs. légii v Poľsku, pri čom mala byť braná do úvahy možnosť vsunutia spoľahlivých slovenských živlov do čs. légii v Poľsku a iné podobné požiadavky.“

Bola dosiahnutá dohoda, podľa ktorej slovenská spravodajská služba mala mať v boji proti poľským aktivitám splnomocnené nemecké miesta.³

Spomínanú poradu okomentoval F. Čatloš v roku 1959 v reakcii na výstavu dokumentov Ministerstva vnútra na Pražskom hrade o špionáži proti ČSR a článok *Pravdy* z 12. marca 1959, kde mal byť zverejnený autentický zápis o jeho rokovaní s admirálom Canarisom, slovami: „*Je dokázané, že Nemci si svoje písomnosti pripravovali tak, aby pred svetom robili sa rovnocennými partnermi s vazalskými štátmi, vo skutočnosti im požiadavky diktovali. Aj Canaris bol u mňa v Bratislave asi dvakrát - technicky „glaišaltovať“ zpravodajské veci, ktoré boli riešené vyššími „dohodami“. Preto dedukcia, že sa rokovaním Čatloša s Canarisom rozhodlo o kontrole slov. vojska nie je výstižná. Ja som Canarisa vypočul a na veci, ktorých základ bol ustálený už vyššou silou, som logicky prikyvoval, lebo námietok tu nemohlo byť. Čo si Canaris ako hlásenie zostavil, o tom neviem.*“⁴ F. Čatloš tu spochybnil spôsob zostavenia nemeckého zápisu, tým i jeho obsah, ktorý ho podľa všetkého staval do nevelmi priaznivého svetla z hľadiska jeho osobných iniciatív nad rámec nemeckých požiadaviek.

Niektoré závery spomínaných bratislavských porád boli aj predmetom porady u šéfa OKW gen. pechoty Wilhelma Keitela 14. júna 1939 v Berlíne. Tu sa prerokovávala správa vedúceho Nemeckej vojenskej komisie v Bratislave gen. F. Barckhausena o vnútro- a zahraničnopolitických pomeroch na Slovensku. Okrem menovaných sa porady zúčastnili aj šéf Abwehru viceadmirál Wilhelm Canaris a vedúci oddelenia Ausland na úrade Ausland/Abwehr pri OKW námorný kapitán Leopold Bürkner. K vzťahu Maďarsko-Slovensko bol v protokole z tejto porady zaznamenaný zásadný záver: „*Útoky Maďarov proti Slovákom sa neschvaľujú. Vážne prípady porušenia hraníc a špionáže Maďarov proti SL sa nem rišskou vládou sledujú a zastavujú.*“⁵

Aj keď sa Nemcom na základe spomínaných porád podarilo postaviť ofenzívne spravodajstvo slovenskej armády mimo legálny rámec, vytvoril si priestor pre legalizáciu vlastných spravodajských aktivít na Slovensku, hlavne v súvislosti s prípravou agresie proti Poľsku, proces výstavby a aktivizácie obranného spravodajstva slovenskej armády medzitým ďalej pokračoval. V konečnom dôsledku o jeho kvalitu a efektívnosť Nemci sami presadzovali.

Personálne predpoklady na vybudovanie systému vojenských spravodajských orgánov neboli dostatočné. Z celkového počtu 435 dôstojníkov, ktorých mohla na počiatku prevziať slovenská armáda z bývalej čs. armády, mali iba 34 skúsenosti spravodajských dôstojníkov na rôznych úrovniach, vrátane Ferdinanda Čatloša a Rudolfa Viesta.⁶

³ TULKISOVÁ, J. – NIŽŇANSKÝ, E. Nemecká vojenská misia na Slovensku a „tichý“ minister. In BAKA, I. – CSÉFALVAY, F. – KRALČÁK, P. a kol. *Ferdinand Čatloš – vojak a politik*. Bratislava 2011, s. 42-43. Pozri tiež BAKA, Igor. *Slovenská republika a nacistická agresia proti Poľsku*. Bratislava : Vojenský historický ústav 2006, s. 17-18. I. Baka mal k dispozícii nemecký originál protokolu z rozhovoru dňa 23.5.1939 a záznam viceadmirála Canarisa z rozhovoru toho istého dňa. Nie je preto vylúčené, že protokol možno interpretovať v niektorých otázkach trochu inak, s najväčšou pravdepodobnosťou ako zjednodušený slovenský preklad z 12. júna 1939, podpísaný za správnosť mjr. R. Schneiderom.

⁴ VHA Bratislava, f. Generál Ferdinand Čatloš 1914-1971 (pozostalosť), šk. 4 , III/B.

⁵ Výpisky z National Archives of the United States, Alexandrijský archív, T 77, roll 878, 5625965-966, Protokol z porady u šéfa OKW, Berlín, 14. 6. 1939 (materiál autorovi poskytol PhDr. Anton Hrnko, CSc.).

⁶ ČAPLOVIČ, M. Organizácia a činnosť Československej vojenskej spravodajskej služby v rokoch 1919-1939. In FERENČUHOVÁ, B. *Slovensko a svet v 20. storočí*. Kapitoly k 70. narodeninám Valeriána Bystrického. Bratislava : Veda, 2006, s. 93-97.

Pochopiteľne, hneď prvé opatrenia slovenských vojenských činiteľov po vyhlásení samostatnosti Slovenského štátu smerovali k zaisteniu spravodajského materiálu. Išlo hlavne o materiál spravodajských oddelení veliteľstiev zborov a divízií čs. armády, dislokovaných na území Slovenska, ako aj materiály jednotlivých agentúrnych pátracích stredísk (APS) a predsunutých agentúrnych ústrední (PAÚ).⁷ Pravdepodobne APS I. v B. Bystrici, APS II. v Žiline vyvíjali ofenzívnu činnosť proti Poľsku a aktívne pôsobili aj za tzv. Druhej republiky a PAÚ v Bratislave.⁸

Stav spravodajského zabezpečenia v otázke bezpečnosti nového štátu bol na začiatku veľmi neuspokojivý. Vojenská spravodajská služba významne utrpela hlavne odchodom skúsených českých spravodajských dôstojníkov a už spomínaným nedostatkom vlastných vyškolených a skúsených kádrov. O počiatočnej bezradnosti svedčí aj upozornenie spravodajského oddelenia Krajinského vojenského veliteľstva (KVV) v Bratislave z 26. apríla 1939 zamerané na nedostatky v obrannom spravodajstve. Okrem iného sa v ňom hovorilo o tom, že KVV nie je zo strany príslušných veliteľských orgánov vôbec informované o rôznych udalostiach a incidentoch v posádkach, čo ho stavia do veľmi nepriaznivého svetla voči orgánom štátnej správy. „*Svedčí o veľmi zle organizovanej zpravodajskej službe, keď KVV na dotaz niektorej složky štátnej správy odpovedať, že o incidente, alebo tej ktorej udalosti nevie, hoci v mieste udalosti je vojenská posádka, alebo aspoň posádkové veliteľstvo.*“ Veliteľom vyšších jednotiek bolo nariadené vydať rozkaz podriadeným jednotkám, útvaram a zariadeniam, aby udržiavali stály a úzky spravodajský styk s politickými a bezpečnostnými orgánmi v okruhu svojej pôsobnosti. V spise sa ďalej uvádzalo, že pri „*prevádzaní hodnotného obranného zpravodajstva netreba mimoriadne nadaných a kvalitných vojenských voj. osôb. V záujme dobrého obranného zpravodajstva je, aby osoba ktorá zprávy podáva bola v stálom a dobrom styku so všetkými štátno-bezpečnostnými úradmi. K dosiahnutiu tohto stačí osobná pilnosť a bezvadné spoločenské vystupovanie, čo dnes každý dôstojník slovenskej armády má. Preto sa nik nemôže vyhovárať, že nemá potrebných schopností pre túto službu.*“⁹

Ak aj bola snaha spočiatku využívať spravodajské a bezpečnostné štruktúry zdedené po bývalej ČSR, už vo veľmi krátkom čase sa ukázala ako mimoriadne riskantná a nebezpečná z hľadiska štátno či skôr režimobezpečnostnej spoľahlivosti. Hneď po prvej reorganizácii slovenskej brannej moci už 12. mája 1939 bol vydaný rozkaz náčelníka štábu Hlavného vojenského veliteľstva č. 59 078 Taj. 2. oddel. 1939 – *Spravodajské oblasti a určenie sprav. orgánov o zmenách vo fungovaní spravodajskej služby na úrovni jednotlivých vyšších veliteľstiev*. Podľa tohto rozkazu spravodajské 2. oddelenie Vyššieho veliteľstva 1- Trenčín (ďalej len VV) zlúčilo v sebe 2. oddelenie bývalého V. zboru, 9. a 15. divízie, 2. oddelenie VV2 – Banská Bystrica zlúčilo v sebe 2. oddelenie bývalého VII. zboru, 10. a 16. divízie a 2. oddelenie VV3 – Prešov zlúčilo v sebe 2. oddelenie bývalého VI. zboru 11., 12. a 17. divízie Na základe reorganizácie slovenskej brannej moci vznikli spravodajské oblasti zodpovedajúce teritoriálnej pôsobnosti vyšších veliteľstiev a v ich rámci obvody, ktoré mali pridelených spravodajských dôstojníkov. Oblasť VVI Trenčín (západná oblasť) zahŕňovala západnú časť Slovenska vrátane politických okresov Kysucké Nové Mesto,

⁷ ABS Praha, f. Z-6-326, Zpráva o činnosti slovenské voj. zprav. služby v letech 1939-1945. 4. októbra 1958, s. 9.

⁸ ČAPLOVIČ, ref. 6. s. 90-91.

⁹ VHA Bratislava, f. Vyššie veliteľstvo 2 – Veliteľstvo divíznej oblasti 2, šk. 1. (ďalej len VV2-VDO2), KVV č. 51.837/taj./2. oddel.1939.

Žilina, Prievidza a Zlaté Moravce. Oblasť VV3 Prešov (východná oblasť) zahrňovala východnú časť Slovenska vrátane politických okresov Poprad a Dobšiná. Zvyšok, stredná časť Slovenského štátu (stredná oblasť), tvoril oblasť VV2 Banská Bystrica. Spravodajskí dôstojníci boli rozdelení na I. a II. kategóriu, pričom dôstojníci prvej kategórie stáli na čele spravodajských obvodov, dôstojníci druhej kategórie boli podľa sústavne upresňovaného určenia obrannými dôstojníkmi konkrétnych jednotiek. Do vydania nových spravodajských smerníc zostali v platnosti bývalé československé tajné spravodajské predpisy G-VII-3 a G-VII-10.¹⁰

Postupne sa vydávali a realizovali ďalšie usmernenia. Aby pri obsadzovaní jednotlivých spravodajských obvodov nenastali personálne medzery, velitelia podriadených útvarov dostali za úlohu vybrať do funkcie spravodajských dôstojníkov I. kategórie spomedzi dôstojníkov radovej služby, v hodnosti poručíka až kapitána národnosti slovenskej, „*ktorý je pracovitý a mlčanlivý, má dobré spoločenské vystupovanie, je štátne úplne spoľahlivý a ovláda aspoň dostatočne maďarský jazyk*“, respektíve pri II. kategórii aspoň čiastočne poľský jazyk. Spravodajskí dôstojníci boli vybavení spravodajským paušálom a mali mať k dispozícii motocykel.¹¹

Pôvodne, ešte pred rokovaním Čatloš – Canaris, bol vydaný pokyn, že do vydania podrobných úloh v smerniciach „*zprav. dôst. I. kategórie starajú sa mimo obrannú zprav. službu, ktorú začnite okamžite budovať, i o získavanie správ o našom južnom susedovi. Získané správy a poznatky hláste. V najkratšom čase zprav. dôstojníci naviažu spojenie s našimi pohraničnými orgánmi, vyhľadajú si vhodné osoby pre spravodajskú službu, aby, až im bude pridelený zpravodajský paušál, mohli ihneď úspešne pracovať.*“¹²

Spravodajskí dôstojníci všetkých kategórií dostali postupne spravodajské legitímácie s fotografiou v občianskom obleku, ktoré mali výlučne používať v úradných rokovaníach a v styku s úradnými osobami. I. a II. kategórii spravodajských dôstojníkov ich podpisoval veliteľ príslušnej vyššej jednotky, ostatným náčelník štábu Hlavného vojenského veliteľstva (HVV).¹³

Vojenské spravodajské štruktúry boli podriadené spravodajskému oddeleniu Ministerstva národnej obrany – Hlavného vojenského veliteľstva v Bratislave. Prvým prednostom 2. oddelenia MNO sa hneď po vzniku Slovenského štátu stal kpt. gšt. Ladislav Lavotha, ktorý v čs. armáde do 13. marca 1939 zastával funkciu prednostu 2. oddelenia štábu 16. divízie v Ružomberku.¹⁴

Po prvej organizácii armády začiatkom mája 1939 ho vo funkcii vystriedal škpt. pech. Alois Androvič, ktorý v čs. armáde bol naposledy pridelený (od 1. 8. 1934 do 13. 3. 1939) k 2. spravodajskému oddeleniu Hlavného štábu MNO v Prahe, kde zastával funkciu referenta

¹⁰ VHA Bratislava, f. VV2- VDO2, šk. 1.

¹¹ Tamže, VV2, čj.7364 Taj./ 2.oddel.1939. Zpravodajské oblasti a určenie zprav dôstojníkov. B. Bystrica, 20. 5. 1939. Návrh na spravodajského dôstojníka mal obsahovať nasledujúce údaje: hodnosť, meno a priezvisko, rok a miesto narodenia, príslušnosť, kmeňové teleso, stav (počet detí), školské vzdelanie, znalosť jazykov, majetkové, rodinné a príbuzenské pomery, kázenské a iné tresty, zvláštne schopnosti a popis osoby. Ku každému návrhu mali byť pripojené 2 fotografie s podpismi rozmerov 6x9 cm.

¹² Tamže.

¹³ VHA Bratislava, f. VV2- VDO2, šk. 1. HVV č. 59 091 Taj./2. oddel. 1939. Legitímácie pre spravodajských dôstojníkov. Bratislava, dňa 2. júna 1939.

¹⁴ ABS Praha, f. Z-6-326, s. 10. Tiež ČAPLOVIČ, ref. 6, s. 95.

maďarskej sekcii Študijnej skupiny.¹⁵ Vo funkcii prednostu 2. oddelenia MNO-HVV bol od 1. mája do 1. októbra 1939. Do jeho služobného hodnotenia mjr. gšt. Emil Novotný, v tom čase náčelník štábu HVV, 13. decembra 1939, okrem iného, napísal: „*Veľmi dobre upotrebitelný ako prednosta 2. oddelenia HVV, alebo ako vojenský pridelenec v Budapešti.*“ Do tejto funkcie pridelenca A. Androvíč 1. októbra 1939 aj skutočne nastúpil.¹⁶

Spravodajské oddelenie MNO-HVV prešlo v rokoch 1939 – 1941 viacerými organizačnými a personálnymi zmenami korešpondujúcimi s organizačnými zmenami armády na jeseň rokov 1939 a 1940. Zväčša vystupovalo pod názvom 2. oddelenie, i keď mu bolo pridelené aj označenie II./4 oddelenie, I c oddelenie a 16. oddelenie. V princípe sa oddelenie delilo na obrannú skupinu, ofenzívnu skupinu, a pomocný úrad a spisovňu. Činnosť spravodajského oddelenia bola mnohorozmerná a postupne rozpracovaná v riadiacich dokumentoch. Zo zachovaných a doposiaľ zistených dokumentov bola jeho pôsobnosť najpodrobnejšie rozpracovaná v spise MNO č. 167.000 Dôv.org.- 1940, *Veliteľská právomoc v armáde, pôsobnosť veliteľstiev a počty zo 16. decembra 1940*, ktorý bol jedným z viacerých rozpracovaní zásadnej reorganizácie slovenskej armády z októbra 1940. Obranné oddelenie v ňom bolo administratívne označené ako II/4 s nasledujúcou pôsobnosťou:

„a./ *Vedie boj proti vyzvedačstvu, sabotáži, rozvratu v armáde na celom štátnom území. Udržiuje styk s orgánmi ÚŠB.*

b./ *Spracúva všetky spravodajské otázky pri pozemnom vojsku a vzdušných zbraniach.*

c./ *Spracúva spravodajské záležitosti vo všetkých podnikoch dôležitých pre obranu a život štátu. Spracúva koncesie. Udržiuje styk a spolupracuje s referentom obran. spravodajstva pri ministerstve hospodárstva.*

d./ *Koordinuje činnosť (o)branného s oddel. kultúrnym a propagačným.*

e./ *Spravuje paušál pre oddelenie obranného spravodajstva, voj. ataše a kultúrno-tlačové.*

f./ *Spracúva agendu s min. vnútra a jeho podriadenými úradmi, s políciou, žandárstvom, HG, FS a HSLŠ, udržiuje osobný styk s referentom pri ministerstve vnútra, orgánmi ÚŠB. Podáva správu o štátnej spoľahlivosti, vykonáva osobné šetrenie nevojakov, je výkonný orgán pre spoluprácu s ÚŠB.*

g./ *Spracúva všetky otázky justičné, vypracúva voj. znalecké posudky pri vyzvedačských a podobných vojenských procesoch spolu s referentom príslušného oddelenia. Navrhuje zmeny v zákonoch podľa získanej skúsenosti v oboroch pôsobnosti oddelenia, spracúva cenzúru novín, časopisov, kníh v spolupráci s kultúrnym oddelením.*

h./ *Spracúva všetky otázky spravodajské v obore finančnej stráže, colnej služby a úradných miest ministerstva dopravy. Spracúva požiadavky na listovú cenzúru, kontroluje telefón, telegraf a vysielačky. Úzko spolupracuje s referentmi pri ministerstve pri ministerstve financií a min. dopravy. Spolupracuje s pohraničnou strážou.“¹⁷*

Ako vidno, boli to rozsiahle právomoci hlboko zasahujúce do života spoločnosti a zodpovedajúce štátu vo vojnovom stave. Navyše s totalitným režimom systematicky obmedzujúcim akékoľvek ľudské práva.

¹⁵ Tamže, tiež VHA Praha, f. Slov. štát - MNO, MNO. č.90 Dôv./prez. 1939, Branná moc – organizácia schválená na zasadnutí vlády dňa 2. mája 1939, s. 1, nezaraďené.

¹⁶ VÚA-VHA Praha, Zbierka kvalifikačných listín a kmeňových listov (Zb. KvL a KmL), Androvics, Alois. Kvalifikačná listina, časť I.

¹⁷ VHA Bratislava, f. MNO dôv.- 1941, šk. č. 180. s. 15.

Tá časť obranného oddelenia, ktorá sa zaoberala výlučne obrannou činnosťou, sa delila na niekoľko sekcií, hlavne však právnu, šifrovú a cenzúrnu.¹⁸

Pozoruhodné pri vymedzení pôsobnosti obranného oddelenia boli dve skutočnosti. V prvom rade oficiálne kodifikovaná koordinácia s oddelením kultúrnym a propagačným, na druhej však hlavne skutočnosť, že obranné oddelenie podľa bodu e. okrem paušálu tohto oddelenia spravovalo aj paušál vojenských atašé patriacich do II/5 oddelenia vojenských atašé a zahraničnopolitického. Jeho pôsobnosť bola stanovená nasledovne:

„a./ Udržiuje styky s cudzími voj. atašé na Slovensku, usmerňuje činnosť vlastných atašé, ktorým vydáva smernice a kladie na nich požiadavky.

b./ Koncipuje korešpondenciu s vlastnými voj. atašé. Spracúva mesačné správy voj. atašé, zhodnocuje a spracúva správy, získané voj. atašé a vlastnými orgánmi – najmä pohraničnými.

c./ Písomný styk MNO so zahraničím vybavuje jedine oddel. zahr. polit.“¹⁹

Obranné oddelenie malo väzby a ingerenciu aj na kultúrne a propagačné oddelenie, administratívne označované ako II/6, ktoré zabezpečovalo redakciu časopisu *Slovenské vojsko*, spolupracovalo s Úradom propagandy a plnilo kontrolné, dozorné, dohliadacie a cenzúrne funkcie voči tlači, rozhlasu, filmu, vojenským knižniciam a zátišiam, zabezpečovalo kultúrnu, osvetovú a propagandistickú činnosť v armáde s využitím uvedených prvkov: mediálnych, vzdelávacích vo voľnom čase. Zároveň obstarávalo a vydávalo odborné knihy, obstarávalo výrobu výcvikových filmov, vydávalo vojenské časopisy, viedlo armádu kroniku a dozeralo na vojenské kroniky, spravovalo vojenské múzeum, vojenské pamiatky a vojenské hudby po stránke odbornej a umeleckej. Spracovávalo názvoslovie slovenskej armády a spoločne s názvoslovnou komisiou robilo jazykovú korektúru dôležitých nariadení. Osobitným orgánom, ktorý mal zabezpečovať záujmy a propagáciu armády, bol vojenský tlačový poverenec v redakcii *Gardistu*.²⁰

Takto vymedzené pôsobnosti, kompetencie a vzájomné väzby vytvárali dobré krytie na nelegálnu ofenzívnu spravodajskú činnosť, ktorú vykonávala ofenzívna skupina, nazývaná aj zahraničnopolitická. Uskutočňovali sa niektoré čisto výzvedné akcie proti Maďarsku, skupina viedla evidenciu spravodajských dôstojníkov, nadväzovala styky s agentmi, viedla ich registráciu a preverovala ich správy.²¹

V januári 1940 boli vydané smernice upravujúce činnosť jednotlivých zložiek MNO. Hovorilo sa v nich aj o výzvednej zložke, a podľa týchto smerníc sa výzvedná činnosť mala uskutočňovať prostredníctvom DHM. Výzvedná skupina mala v kompetencii rušenie nepriateľskej výzvednej činnosti, verbovanie a evidenciu agentov a ich prípravu, evidenciu osôb pracujúcich v zahraničnej tajnej agentúre, organizovanie telefonického a rádiotelefonického odpočúvania, priemyslové a obchodné spravodajstvo a sabotážnu činnosť. K výzvednej skupine patrila aj sekcia študijná, kartografie a evidencie osôb.²²

O skutočnom počiatkovom materiálovom vybavení obranného oddelenia MNO nemáme zatiaľ presné informácie. Zachoval sa len návrh na materiálne vybavenie, zahrnujúci položky: výkonné motorové vozidlá, rádioprijímače, rádiové vysielacie, fotokomory, goniomet-

¹⁸ ABS Praha, f. Z-6-326, s. 11-12.

¹⁹ VHA Bratislava, f. MNO dôv.- 1941, šk. č. 180. MNO č. 167.000 Dôv.org.- 1940, Veliteľská právomoc v armáde, pôsobnosť veliteľstiev a počty zo 16. decembra 1940, s. 15-16.

²⁰ Tamže, s. 16. 17.

²¹ ABS Praha, f. Z-6-326, s. 12-13.

²² Tamže, s. 13.

rické zameriavacie stanice, odpočúvacie a nahrávacie prístroje, zväčšovacie a kopírovacie prístroje na mapy a plány, fotoaparáty až po tajné atramenty a vývojky – dovedna 23 veľmi obsažných položiek. Tento návrh však bol v júni 1941 spracovaný v kontexte nemeckej požiadavky na slovenskú vojenskú správu na odpredaj prebytočného vojenského materiálu; v princípe mal podporiť argumentáciu, že okrem liečiv nie je možné nič iné Nemcom odpredať. Nedá sa preto vylúčiť, že bol nadhodnotený a skutočnosť bola podstatne skromnejšia.²³

Za prednostu výzvednej skupiny bol ustanovený mjr. pech. Viliam Ján Lichner, skúsený spravodajský dôstojník. V čs. armáde bol naposledy od 1. februára 1937 do 13. marca 1939 pridelený k 2. oddeleniu štábu VI. zboru v Košiciach, neskôr v Spišskej Novej Vsi a do júla 1938 zaradený k APS IV v Košiciach.²⁴

Na jeseň roku 1939, po ukončení poľského ťaženia, sa uskutočnila reorganizácia slovenskej armády. V jej rámci boli sformované tri divízie s Veliteľským stanoviskom v Trenčíne, Banskej Bystrici a Prešove. Každá mala mať 3 pešie pluky a 1 delostrelecký pluk. Formovali sa i armádne útvary, ako letecký pluk, protiletadlové delostrelectvo, Pluk útočnej vozby, armádne hipomobilné a motorizované delostrelectvo a ústredné sklady rôzneho druhu. Zároveň i špecializované kurzy a školy jednotlivých služieb a zbraní. Súčasťou tohto procesu bola aj reorganizácia MNO s cieľom odbremenit' ministra tak, aby prichádzal do úradného styku s čo najmenším počtom podriadených osôb. Hlavným vojenským veliteľom naďalej zostal F. Čatloš, minister národnej obrany, jeho zástupcom sa stal generál II. triedy Alexander Čunderlík. Touto reorganizáciou sa spravodajské oddelenie MNO-HVV dostalo do podriadenosti 1. náčelníka štábu HVV.²⁵

Na základe rozkazu MNO č. j.: 163 600 Dôv/19-1940 z 15. 9. 1940 sa s účinnosťou od 1. októbra 1940 uskutočnila základná reorganizácia slovenskej armády. V jej rámci bolo zrušené veliteľstvo 2. divízie v Banskej Bystrici. HVV zaniklo a útočná vozba (tankové vojsko – pozn. P. Š.) sa stalo samostatným druhom zbraní.

Rozkaz v čl. XII. nanovo a podstatne širšie ako branný zákon definoval vojenské pojmy, osobitne zásadný pojem slovenskú brannú moc. Spomínaný rozkaz však v časti A, čl. XII. uvádzal, že branná moc sa skladá z: 1. armády, 2. žandárstva, finančnej stráže, polície a pod. 3. Hlinkovej gardy, Freiwillige Schutzstaffel a pod. Na vysvetlenie tohto širšieho vymedzenia bolo uvedené: „*Veliteľom brannej moci je prezident republiky. Keďže výraz branná moc*

²³ VHA Bratislava, f. MNO 1939-1945, fondové oddelenie Spisy tajné 1940-1944, šk. 8, Prebytočné zásoby výstroja a výzbroje – odpredaj. Bratislava, 9. 6. 1941. Požiadavka na vybavenie obranného oddelenia obsahovala: 4 úplné fotokomory, zväčšovacie a kopírovacie prístroje, i zvláštne na mapy a plány, 4 výkonné motorové vozidlá (Steyer 220, Mercedes), 8 výkonných rádioprijímačov, 6 krátkovlnných rádiovysielačov – prijímačov, 2 úplné odpočúvacie súpravy na odhaľovanie čiernych vysielačov, 6 úplných gonometrických zameriavacích staníc, 10 úplných fotografických súprav H-14, 4 zrkadlové komory Rolleiflex, 4 fotoaparáty Contex a 4 Leica, 1 fotoaparát so súpravou na fotografovanie infračervených lúčov, 4 ortuťové (kremíkové lampy), 25 ultrafialových žiaroviek (Nitra-lampy), 15 moderných otváračov listov, 5 prístrojov so súpravami na zachytávanie správ a zvuku na celuloidové médium (systém Kosmograph), spravodajské súpravy podľa nemeckého vybavenia, 2 špeciálne prijímače na fóniu v rozsahu 50-110 m, 1 ultrakrátkovlnný prijímač, 2 krátkovlnné vysielače RP 19 alebo podobné, 1 Hellschrieber, 50 fľaštičiek univerzálnej vývojky V 37 a 20 súprav sympatetických chemikálií, tajných atramentov a ich vývojok s príslušenstvom.

²⁴ ČAPLOVIČ, ref. 6, s. 95.

²⁵ Pozri CSÉFALVAY, F. a kol. *Vojenské dejiny Slovenska, V. zväzok 1939-1945*. Bratislava : Magnet Press Slovakia 2008, s. 25-27.

dostáva širší význam ako doteraz, lebo zahrňuje v sebe všetky zložky našej vojenskej a brachiálnej moci, netreba rozlišovať medzi najvyšším, hlavným a iným veliteľom brannej moci. Podľa tohto významu môže len prezident republiky byť veliteľom celej brannej moci.“

V časti B.) Armáda – Ministerstvo národnej obrany rozkaz ďalej upresňoval „*Doterajší hlavný vojenský veliteľ bude armádnym veliteľom. Slovo armáda je určitejší pojem ako vojsko. Medzi vojenským a vojskovým pojmom rozoznávame tiež významný rozdiel. Vojenský znamená všeobecnosť vojskový je konkrétnym označením (plukov a samostatných oddielov).*“²⁶

Miesto pôvodných 3 sa vytvorili 2 divízie s SV v Trenčíne a Prešove. Na báze zrušenej 2. divízie sa vytvorilo v Banskej Bystrici Veliteľstvo pozemného vojska (VPV). Pôvodne v Bratislave (neskôr v Trenčíne – pozn. P. Š.) sa sformovalo Veliteľstvo vzdušných zbraní (VVZ). Postupne sa dotvárala Vojenská správa (VS), Pracovný zbor (neskôr Pzb MNO) ako samostatná zložka, zborové a armádne jednotky pri jednotlivých druhoch zbraní. VPV, VS, veliteľstvo Vysokkej vojenskej školy a branné organizácie boli zaradené na úroveň zborov divízie, VVZ a Vzdušný úrad na úroveň vyšších veliteľstiev. Pluky a samostatné prápory (oddiely) boli na úrovni vojskových veliteľstiev. Prápory a oddiely vo zväzku, samostatné stotiny boli zaradené na úroveň telesových veliteľstiev. Roty, batérie a eskadrony tvorili stotiny, všetky nižšie (čaty, družstvá, roje) boli podriadené útvarovým veliteľstvám.

Veliteľa pozemného vojska, šéfa Vzdušného úradu a veliteľa Vzdušných zbraní, šéfa Vojenskej správy, inšpektora armádných škôl a veliteľov divízií ustanovoval prezident republiky na návrh ministra národnej obrany. Velitelia divízií boli zároveň oblastnými veliteľmi a v rámci svojich oblastí mali oblastnú a správnu právomoc.²⁷

V rámci tejto reorganizácie sa spravodajské oddelenie dostalo do podriadenosti funkcionára s administratívnym označením II/1- náčelníka štábu veliteľstva armády, ktorému boli stanovené špecifické koncepcie. Boli mu priamo podriadené II/4 obranné oddelenie a II/5 oddelenie vojenských atašé a zahranično-politické. V o vymedzení jeho činnosti bolo, okrem iného, uvedené, že vydáva „*smernice pre činnosť obranného spravodajstva podľa pokynov ministra národnej obrany*“ a spravuje „*osobne činnosť oddelenie vojenských attaché a zahranično-politického (je súčasne prednostom tohto oddelenia), udržuje styk s vlastnými vojenskými attaché a vojenskými attaché cudzích štátov na území Slovenska*“.²⁸

Už prvé organizácie vojenskej spravodajskej služby nasvedčovali o akceptovaní a pokračovaní bývalých čs. modelov. V priebehu druhej polovice 30. rokov minulého storočia totiž vedúci predstavitelia čs. spravodajskej služby ju postupne odpúťavali od vojenských telies a vytvárali prísne zakonšpirované spravodajské ústredne rozmiestnené po celej čs. republike. Organizácia slovenskej spravodajskej služby však opätovne vrátila jej ťažisko na vojenské telesá, a spomínané APS i PAÚ boli zrušené.²⁹

Dôvodov mohlo byť viacero, za hlavné však možno pokladať nedostatok kvalifikovaných riadiacich pracovníkov, redukcii vojenských útvarov a iné oficiálne priority spravodajskej činnosti vyplývajúce nielen z už uvedených nemeckých požiadaviek a zákazov, ale hlavne zo zásadne zmenenej geopolitickej pozície Slovenska po rozbití ČSR a vzniku Slovenského

²⁶ VHA Bratislava, f. Vysoká vojenná škola (ďalej len VVŠ), šk. 3, tiež VHA Praha, f. MNO - Slovenský štát, šk. 122.

²⁷ Bližšie pozri CSEFALVAY, F. a kol., ref. 25, s. 34-39.

²⁸ VHA Bratislava, f. MNO dôv.- 1941, šk. 180. MNO č. 167.000 Dôv.org.- 1940, Veliteľská právomoc v armáde, pôsobnosť veliteľstiev a počty zo 16. decembra 1940, Hlava III., Štáb veliteľa armády

²⁹ ABS Praha, f. Z-6-326, s. 15.

štátu. Nehovoriac už o tom, že z úrovne vojenských telies a v rámci ich stanovených záujmových oblastí bolo nielen možné efektívne vykonávať zakázanú ofenzívnu spravodajskú činnosť proti Maďarsku, ale bol aj väčší predpoklad utajiť túto činnosť pred Nemcami, než pri jej výkone z ľahšie sledovaného centra.

O pozornosti, ktorú Nemci venovali spravodajským otázkam, svedčia i ďalšie stretnutia na rôznych úrovniach po rokovaní viceadmirála Canarisa. Pravdepodobne o otázkach protišpionážnej ochrany sa rokovalo aj na stretnutí gen. Barchausena, gen. Čatloša a vedúceho nemeckej spravodajskej subkomisie kpt. Heinza Nágela 9. júna 1939.³⁰ Okrem kpt. H. Nágela, ktorý neskôr ako prvý, pravdepodobne až v rámci Nemeckej vojenskej misie, zastával funkciu Deutsche Abwehroffizier – nemeckého spravodajského dôstojníka, si ingerenciu v spravodajských záležitostiach priamo udržiavala i viedenská úradovňa Abwehru. Svedčí o tom i stretnutie prednostu 2. oddelenia MNO-HVV mjr. pech. A. Androviča s nemeckými spravodajskými dôstojníkmi pplk. Fischerom a už spomínaným kpt. Lasserom na „ríšskej pôde“, v petržalskej kaviarni Au Café. „*Na tejto schôdzke bola prerokovaná užšia spolupráca na základe doterajších dohovorov a návrhov.*“³¹

Spravodajské oddelenia jednotlivých vyšších vojenských veliteľstiev mali stanovené záujmové oblasti výzvednej činnosti, a to nielen proti Poľsku, ale aj proti Maďarsku. VV1 Trenčín, podľa smerníc vydaných 26. júna 1939, malo záujmový priestor 2. oddelenia ohraňovaný nasledujúcimi priestormi:

1. Proti Maďarsku:

Od západnej hranice Maďarska až po čiaru Levice – Ostrihom – Budapešť – Örkény najmenej však do hĺbky Szombathely – Veszprém – Örkény.

2. Proti Poľsku:

Spravodajská činnosť proti Poľsku mala byť vedená v smere Žilina – Lodž, ale mala byť obmedzovaná do hĺbky.

V obrannej činnosti vyvíjalo 2. oddelenie VV 1 spravodajskú činnosť na pokrytie moravsko-slovenského pomedzia, hlavne však na Záhorí. Cieľom malo byť zisťovanie šepkanej propagandy, zisťovanie prípadných agentov anglickej spravodajskej služby, zmýšľania obyvateľstva v pohraničných okresoch Protektorátu Čechy a Morava. A to i napriek tomu, že Záhorie patrilo do nemeckej Ochranej zóny, kde si nemecké orgány postupne vynútili rozsiahle výsostné práva. Spravodajským podchytením moravsko-slovenských hraníc bol poverený npor. Jozef Rusko, ktorý sa ako záložný dôstojník-spravodajca sám ponúkol vykonávať túto činnosť z pozície svojho civilného zamestnania riaditeľa školy v Skalici.³²

Za prednostu 2. oddelenia VV1 bol menovaný npor. del. Jozef Dobrovodský, ktorý v čs. armáde zastával funkcie spravodajského dôstojníka del. pluku 9 *T. G. Masaryka* a od 24. septembra 1938 do 13. marca 1939 bol premiestnený k 2. oddeleniu Hlavného štábu MNO v Prahe, k Sekcii P-2 (obrannej) Pátracej skupiny³³. V služobnom hodnotení z 18. novembra 1938 o ňom jeho nadriadený pplk. pech František Hieke, okrem iného, napísal: „*Má veľmi dobré schopnosti k výchove podriadených po stránke spravodajskej... Má*

³⁰ TULKISOVÁ, NIŽŇANSKÝ, ref. s. 43. V prípade kpt. Nágela išlo pravdepodobne o funkciu šéfa nemeckej časti spoločnej spravodajskej subkomisie vytvorenej v rámci Zmiešanej slovensko-nemeckej komisie.

³¹ ABS Praha, f. Z-6-326, s. 34.

³² Tamže, s. 18-19.

³³ ČAPLOVIČ, ref. 6, s. 94.

spôsobilosť vykonávať spravodajskú službu na štábe vyššej jednotky. “ Funkciu prednostu 2. oddelenia VV1 zastával od 15. mája do 15. júla 1939.³⁴

Činnosť 2. oddelenia VV2 v Banskej Bystrici bola zo začiatku zameraná ako proti Poľsku, tak aj proti Maďarsku. Záujmová oblasť proti Poľsku bola orientovaná smerom Ružomberok – Krakov – Varšava. Čo sa týka Maďarska, smeroval spravodajský záujem do priestoru Levice – Ostrihom – Rackéve až po líniu Migles – Polsöc – Putnok – Mezökövesd – Tizsafüred – Karcag. Za prvého prednostu 2. oddelenia VV2 bol menovaný kpt. jazd. Július Nosko so spravodajskou skúsenosťou z bývalej čs. armády. V nej pôsobil v období od 28. marca 1938 do 15. marca 1939 a pridelený bol k 2. oddeleniu Hlavného štábu, APS III v Bratislave a Banskej Bystrici.³⁵ V slovenskej armáde krátko, od 23. marca 1939 do 16. apríla 1939, zastával funkciu prednostu 2. oddelenia VII. zboru v B. Bystrici.³⁶ Jeho posledné služobné hodnotenie v čs. armáde podpísal 28. októbra 1938 sám náčelník 2. oddelenia HŠ plk. gšt. František Moravec a okrem iného sa v ňom hovorilo: „...*Veľmi svedomitý, usilovný, spoľahlivý. Iniciatívny s veľmi vyvinutým zmyslom pre zodpovednosť...rozhodný a energický, po stránke taktickej veľmi zdatný a pružný. Veľmi dobrý spravodajský dôstojník...Hodí sa veľmi dobre pre funkcie v spravodajskej službe vo vyšších veliteľstvách.*“³⁷

Ako schopný a agilný spravodajský dôstojník československého a antifašistického zmýšľania si Július Nosko veľmi dobre uvedomoval, kto sú skutoční nepriatelia Slovenska. Ťažko niesol nemecké obmedzenia slovenskej spravodajskej činnosti proti Maďarsku aj nemeckú spravodajskú rozpínanosť na Slovensku.

V prvom prípade sa už 15. júna 1939 obrátil na MNO-HVV vo veci výzvednej služby proti Maďarsku. V spise sa, okrem iného, uvádzalo, že podľa správ od dôverníkov a četníckych staníc je potvrdené pokračovanie výzvednej služby Maďarska proti Slovensku, vzhľadom na „*na všeobecnú medzinárodnú situáciu, vzhľadom na špeciálnu situáciu medzi Maďarmi a nami a vzhľadom na dôležitosť oblasti VV 2 prosím o schválenie, aby som proti južnému susedovi mohol prevádzať výzvednú službu v širšom rozsahu. V kladnom prípade prosím o dotovanie paušálom.*“³⁸

Spravodajská činnosť proti Maďarsku kontinuálne pokračovala aj s využitím ofenzívnych prvkov, s čím MNO-HVV nepochybne súhlasilo. Svedčí o tom aj provokačná akcia s agentom 10.106/39, ktorého v prvej polovici júna 1940 sa snažil získať pre maďarskú spravodajskú službu mestský policajt v Lučenci. Agent to ohlásil svojmu riadiacemu orgánu, prednostovi 2. oddelenia VDO 2 v B. Bystrici, v tom čase pravdepodobne nástupcovi J. Noska kpt. pech. Vincentovi Berecovi. Keďže agent zatiaľ nedal na toto získanie súhlas a existoval dôvodný predpoklad, že bude z maďarskej strany vyslaný do priestoru Zvolena, Banskej Bystrice a Brezna, navrhlo 2. oddelenie VDO2 16. júna 1940 16. oddeleniu štábu MNO (spravodajské) využiť úlohu dvojitého agenta a prostredníctvom neho uskutočniť provokačnú akciu s cieľom „*odhaliť sieť maďarskej zprav. služby mjr. Šudu vo Zvolene, Banskej Bystrici a Brezne nad Hronom a prípadne aj iné veci, ktoré z toho vyplynú*“.³⁹

³⁴ VÚA-VHA Praha, Zb. KvL a KmL. Kvalifikačná listina Jozef Dobrovodský, Časť II, vložka

³⁵ ČAPLOVIČ, ref. 6, s. 95.

³⁶ VÚA-VHA Praha, Zb. KvL a KmL Kvalifikačná listina Július Nosko, Časť I.

³⁷ ČAPLOVIČ, M. Július Nosko v službách československej brannej moci 1926-1939. In *Generál Július Nosko*. Zborník Múzea SNP v Banskej Bystrici, Banská Bystrica 2011, s. 10.

³⁸ VHA Bratislava, f. VV2- VDO2, šk.1, č.j.73377 taj.2.oddel.1939, B. Bystrica, 15. jún 1939.

³⁹ Tamže, f. VV3-(VDO2), šk. 1, č.j. 25 127/Taj. 2. oddel. 1940, Provokačná akcia s agentom 10.106/1939 – návrh.

Návrh 21. júna 1940 schválil zástupca hlavného vojenského veliteľa gen. Alexander Čunderlík, „za predpokladu, že agent čís.10 106/39 nevie o tom, že pracuje pre naše vojenské spravodajstvo“.⁴⁰

V druhom prípade sa J. Noskovi podaril skutočný „sólo kapor“. „Pri agentúrnej a typárskej ceste dňa 29/ VII. 1939 na Orave zistil prednosta 2 .oddelenia, že nemecká zpravodajská služba má na Orave vybudovanú výzvednú sieť proti Poľsku. Konkrétne zistený agent Vrba zo Slaníc, okres Námestovo, má 13 subagentov z Poľska a od nás. Vrba je v styku podľa jeho tvrdenia údajne s doktorom, ktorý je snád' nem. kapitánom. Vrba bol získaný do služieb v mesiaci marci v Žiline“ – hlásil 31. júla 1939 na 2. oddelenie HVV npor. Nosko. Od odhaleného agenta toho zistil aj viac, hlavne že je sám vyplácaný, sám vypočúva a je v styku so svojimi subagentmi, schádza sa s nimi vo svojom byte, tu sa tiež schádza s nemeckým riadiacim orgánom, ktorý hovorí dobre po slovensky. Ďalej prezradil, že má podávať hlavne správy o protiletadlových zbraniach a letiskách. Hlásenie ďalej pokračovalo. „Bol ochotný polovicu svojich subagentov prenechať nám, čo mu bolo zamietnuté. Je pravdepodobné, že sa pri našej výzvednej činnosti z Oravy častejšie stretneme (s nemeckou výzvednou sieťou – pozn. P. Š.) a bolo by zahodné túto vec nejakým spôsobom riešiť. Snád' presným ohraničením pásma, v ktorom nem. zprav. pracuje.“⁴¹Nie je vylúčené, že npor. Nosko toho zistil aj viac a využil pri svojej spravodajskej činnosti. Ochota agenta Vrba rozkryť svoju sieť, kontakty a časť siete dokonca ponúknuť slovenskej spravodajskej službe, dáva dôvody na predpoklad, že mohol byť využitý ako dvojité agent a pracovať aj pre slovenskú vojenskú spravodajskú službu. Nemožno však vylúčiť ani istú formu napĺňania dohôd Čatloš – Canaris z nemeckej strany, a relatívne samostatný agent Vrba mohol byť určený ako splnomocnené nemecké miesto pre spoluprácu so slovenskou spravodajskou službou. Nech to bolo akokoľvek, jeho informácie o nemeckých výzvedných aktivitách, v čase, keď ešte nebolo celkom isté, akým spôsobom Nemci využijú územie Slovenska a slovenskú armádu v očakávanom konflikte s Poľskom, mohli mať cenu zlata.

Na druhej strane to svedčí o istej arogancii a o podcenení slovenských spravodajcov zo strany nemeckého „spojenca“, ak ich agent, a nielen tento, pracoval v utajení, bez vedomia slovenských orgánov a rozsiahlu spoluprácu s nimi ponúkol až po odhalení, možno ako súčasť ochrannej legendy pre prípad dekonšpirácie. A tá bola v jeho prípade takmer úplná. Nehovoriac už o konšpiračnom zlyhaní profesionálov Abwehru z úradovne v Breslau (dnes Wrocław), ktorí na Slovensku vybudovali rozsiahlu spravodajskú sieť pokrývajúcu takmer celé jeho severné pohraničie s ústredím v Ružomberku. Najzápadnejší oporný bod, či skôr agentúrne centrum, bolo v Čadci a odtiaľ sa ťahala sieť oporných bodov cez Žilinu, Ružomberok do Dolného Kubína, Slanice a Bobrova v okrese Námestovo, do Vitanovej, okres (Trstená), Liptovského Mikuláša, Tatranskej Lomnice, Ždiaru a Červeného Kláštora v okrese Vysoké Tatry, Kežmarku, Trebišova, Michaloviec a Sniny.

Skupinu agentov, vyslanú z Breslau, riadil pražský Nemeček, kpt. Ing. Tomasček (krycie meno JUDr. Schuster), na ktorého sa viacej hodil Vrbov popis, ako na rezidenta Dr. Ludvíka Niedobu, verejne známeho ako vedúceho krajského funkcionára Deutsche Partei a neskôr oblastného veliteľa Freiwillige Schutzstaffel v Ružomberku. Táto zakonšpirovaná sieť

⁴⁰ Tamže, MNO č. 103 684/Taj. 16.oddel. 1940. Provokačná akcia – schválenie návrhu.

⁴¹ Tamže, f. VV2- VDO2, šk. 1, č.7420 taj. 2. oddel., Nemecká výzvedná sieť na našom území, 31. 7.1939. Neskôr si nemecká strana vynútila, že pri zadržaní ich agentov mohli slovenské orgány od nich požadovať maximálne krycie meno, a zadržanie mali ihneď oznámiť kompetentným nemeckým expozitúram.

bola veľmi heterogénna a na rôznych hierarchických úrovniach mala svojich rezidentov, agentov, spolupracovníkov z radov pašerákov, obchodníkov, roľníkov a pastierov na oboch stranách hranice, lyžiarskych inštruktorov, ale aj príslušníkov slovenskej armády, Finančnej stráže a četníctva. Od spolupracovníkov z presvedčenia až po vyslovených dobrodruhov a zároveň osoby vhodné na vydieranie. Čiastočné osamostatnenie agenta Jána Vrba (krycie meno Piotr) od agenta Rudolfa Jurkuláka (krycie meno Suk) a jeho vybavenie vysielaczkou (ďalšia bola v službách ústredia v Ružomberku) svedčí o tom, že Vrba bol skutočne v kontakte priamo s oným nemeckým doktorom a zároveň kapitánom Tomaschekom (Schusterom). Preto mohlo byť pre slovenskú spravodajskú službu zaujímavé aj Vrbovo získanie a prístup k informáciám o tom, kto z príslušníkov slovenských ozbrojených zborov s Abwehrom spolupracuje. Jeden z významných spolupracovníkov bol priamo v Dolnom Kubíne, od septembra 1939 veliteľ posádky v meste škpt. Fridrich Werner, Nemeč, pôvodom z Brna, ktorý napríklad v roku 1939 podával Abwehru správy o inšpekčných cestách ministra národnej obrany gen. Ferdinanda Čatloša na Oravu.⁴²

VV3 v Prešove malo v polovici roku 1939 stanovené spravodajské záujmové oblasti proti Maďarsku a Poľsku ohraničené nasledovne:

1. Proti Maďarsku:

Od východných hraníc Maďarska po čiaru Jolsva (Jelšava) – Tornala – Bánrévé – Mezőkövesd – Karcag. Spravodajská činnosť mala byť uskutočňovaná najmenej do hĺbky Karcag – Debrecín – Mjirabrány až po bývalú Podkarpatskú Rus (Zakarpatská Ukrajina).

2. Proti Poľsku:

Spravodajská činnosť mala byť vedená v smere Bardejov – Lublin – Brestlitovsk.⁴³

Prvým prednostom 2. oddelenia VV3 bol kpt. pech. Jozef Markančuk, po ňom pplk. pech. Jozef Albrecht a od polovice mája 1940 npor. František Podhorský, jeden z najagilnejších slovenských spravodajských dôstojníkov, bez predošlej spravodajskej skúsenosti v bývalej čs. armáde.⁴⁴

V spravodajskej činnosti proti Maďarsku vystupoval npor. Podhorský mimoriadne aktívne a v polovici roku 1940 tiež so súhlasom MNO rozohral provokačnú akciu s cieľom zabezpečiť dôveryhodnosť svojho agenta č. 10209/39 Adolfa Gelba pre maďarskú spravodajskú službu, ktorá mala záujem o jeho akvizíciu bez toho, že by mala vedomosť, že spravodajsky pracuje pre Podhorského. Cieľom maďarských orgánov bolo využiť, že Adolf Gelb sa pozná s Podhorským už od školských čias, ako Žid je na Slovensku i v Maďarsku ohrozenou, a tým i vydieranivhodnou osobou a jeho prostredníctvom sa napojiť na Podhorského. Gelb dostal od maďarských spravodajcov za úlohu rozkrývať slovenskú dôvernú sieť namierenú proti Maďarsku. Túto činnosť však vykonával v režii npor. Podhorského a npor. Teodora Obucha, rozkrýval osoby, ktoré so spravodajskou činnosťou

⁴² Pozri CHYTKA, S. V. Spravodajská činnosť ružomerskej siete Abwehru v severnom pohraničí Slovenska pred napadnutím Poľska. In *Vojenská história*, roč. 15, 2011, č. 2, s. 102-122. J. Vrba bol naverbovaný už v roku 1938, absolvoval v Nemecku šifrantský a spojársky výcvik a podľa vlastného tvrdenia komunikoval výlučne s Breslau. Táto skutočnosť podporuje predpoklad, že mohol identifikovať priamo Tomascheka- Schustera. Keďže pravdepodobne spravodajsky pracoval už proti ČSR, nemusel byť pre bývalého príslušníka APS III v B. Bystrici J. Noska až takou neznámou osobou. Skôr možno predpokladať, že „náhodné“ zistenie pri bežnej spravodajskej činnosti bolo skôr legendou na krytie dlhšie spolupracujúceho agenta.

⁴³ ABS Praha, f. Z-6-326, s. 34.

⁴⁴ Tamže, s. 21, s. 730.

nemali nič spoločného. Bola to napríklad budapeštianska tanečnica Margita Weberová, podozrenia voči nej mal upevniť riadený verejný kontakt známeho „cifršpióna“ Teodora Wilmona (pracoval aj pre ÚŠB) s ňou. Keď Adolf Gelb dostal za úlohu získať spravodajský materiál, o ktorom maďarskí spravodajcovia predpokladali, že sa nachádza v byte Podhorského, nielenže im tento dôveryhodný dezinformačný materiál v byte naaranžoval, ale zabezpečil tiež, aby Gelb dôveryhodným spôsobom získal pre maďarských spravodajcov kópie kľúčov od Podhorského bytu, kde by si podvrhnutý materiál podľa svojho výberu mohli vyzdvihnúť sami. Podhorský zároveň navrhol využiť aj skutočnosť, že Gelba pozvali maďarské orgány do Budapešti na školenie a zároveň zrejme požadovali, aby sa ich agent kontaktujúci Gelba, samozrejme pod falošnou identitou, zoznámil s Podhorským. Pre väčšiu dôveryhodnosť Gelba v očiach jeho nových chleboďarcov sa mal tento kontakt udiať tesne pred Gelbovým odchodom do Maďarska, aby mal maďarský agent väčší pocit bezpečnosti a zbavil sa posledných podozrení, že Gelb je provokatér, ale, naopak, presvedčil sa, že je agentom vykazujúcim skutočnú činnosť. V akcii sa malo pokračovať, pravdepodobne s cieľom zabezpečiť Gelbovi bezproblémovú infiltráciu do maďarskej spravodajskej služby a MNO na ňu dalo taktiež súhlas.⁴⁵

Uvedené príklady presvedčivo dokumentujú, že ani jedna strana nemala vážny záujem rešpektovať spravodajské prímérie požadované Nemcami, nakoľko to bolo bytostne proti ich záujmom.

Pochopiteľne, úspešné obranné i ofenzívne spravodajstvo, nielen adresne proti Maďarsku a Poľsku, ale i vo všeobecnej rovine si vyžadovalo urýchlene dobudovať spravodajskú službu po všetkých stránkach a neustále skvalitňovať jej činnosť. Pri akútnom nedostatku vycvičených kádrov si to v prvom rade vyžadovalo zmapovať disponibilné ľudské zdroje a úroveň ich spravodajskej prípravy na rôznych úrovniach. Preto MNO-HVV 2. oddelenie 12. júna 1939 vydalo rozkaz všetkým trom vyšším veliteľstvám hlásiť do 18. júna 1939 všetkých dôstojníkov vycvičených v šifrovej službe a uviesť jej dĺžku a stupeň výcviku. V internom rozkaze VV3 túto požiadavku ešte spresnilo o údaje o mieste výcviku a druhu ovládaného šifrového kľúča.⁴⁶ S najväčšou pravdepodobnosťou vydalo MNO-HVV obdobný rozkaz s rovnakým termínom aj vo vzťahu k dôstojníkom, rotmajstrom, ďalejslúžiacim poddôstojníkom a mužstvu, ktorí boli vycvičení v spravodajskej službe, aj keď to možno dedukovať až z terciálneho prameňa.⁴⁷

V súvislosti s nástupom nového turnusu záložných dôstojníkov na cvičenie a s úlohou VV3 vycvičiť určitý počet záložných dôstojníkov v spravodajskej službe si náčelník štábu VV3 mjr. gšt. Ján Krnáč vyžiadala predložiť do 7. augusta 1939 hlásenie o vhodných osobách. Požadované údaje boli hodnosť, meno, národnosť a materinská reč, deň, mesiac a rok narodenia, miesto narodenia a príslušnosť, školské vzdelanie, povolanie, znalosť rečí, ovládanie strojopisu, šifrovania, kde, ako dlho, u ktorého veliteľstva a akú spravodajskú funkciu ten-ktorý záložný dôstojník zastával. Ak by sa u príslušného útvaru záložný dôs-

⁴⁵ Tamže, s. 25-27.

⁴⁶ VHA Bratislava, f. 53, šk. 8, MNO-HVV, čís. 55 245.Dôv./2.oddel.1939, Dôstojníci vycvičení v šifrovej službe - hlásenie.

⁴⁷ Tamže, Posádkové veliteľstvo Prešov, č. j.2549/dôv.1939.zprav. Voj. osoby so zpravodajským výcvikom – hlásenie, Prešov 14. júna 1939. Tento rozkaz sa odvoláva na rozkaz VV3 č.j. 20. 515/ dôv. zprav. 1939. Možno predpokladať, že požiadavka takého závažného obsahu sa riešila na celoarmádnej úrovni a uvedený rozkaz VV3 bol jej rozpracovaním na vlastné podmienky.

tojník so spravodajským výcvikom nenašiel, útvary mali navrhnuť, ktorý „by sa pre túto službu hodil a má záujem“.⁴⁸

Priebežne sa uskutočňovali ďalšie opatrenia, realizácia ktorých mala skvalitňovať vojenskú spravodajskú službu a štandardizovať podmienky pre jej výkon. Spravodajskí dôstojníci boli vybavení falošnými legitimáciami s cudzími menami a s civilným krytím povolania. Napríklad spravodajskí dôstojníci strednej oblasti požívali tieto falošné identity: kpt. jazd. Július Nosko – Július Navara, ing. agronómie, npor. pech. Vincenc Berec – Vojtech Bukovský, komerčný inžinier, npor. pech. Pavol Jamrich – Peter Jäger, učiteľ a ďalšie.⁴⁹ Ďalej boli spravodajskí dôstojníci vybavení jednotným odevným príspevkom na zakúpenie civilného odevu vo výške 800 Korún slovenských. Obnos bol stanovený na obdobie jedného roka – od 1. apríla 1939 do 1. apríla 1940. K tomu MNO–HVV nariadilo: „*Výkonnú zprav. službu prevádzajte len v civilnom odevu. Prednostovia 2. oddel. vyšších veliteľstiev pri príležitostných cestách presvedčia sa o tom, či zprav. dôstojníci I. kategórie majú riadny občiansky odev a či výkonnú službu vykonávajú v tomto odevu.*“⁵⁰

Z prvého pohľadu banálnou, ale pre činnosť spravodajskej služby mimoriadne dôležitou otázkou bolo pridelenie, dopĺňanie a určenie spôsobov prijímania a účtovania spravodajského paušálu. Na uvedený účel 2. oddelenie HVV zriadilo účet v Poštovej sporiteľni pod číslom 1114 a krycím názvom „Ministerstvo národnej obrany, podporný fond HVV.“ Z tohto fondu bolo VV1 a VV2 k 1. júlu 1939 poukázané po 5 000 Ks ako doplnok spravodajského paušálu. Z prideleného paušálu mali hradiť výdavky spravodajských dôstojníkov svojej oblasti, zasielať ich poštovou poukázkou alebo pri príležitostných služobných cestách vyplácať osobne. Pokladničné knihy mali obidve VV uzavrieť účtovne na nule a bol stanovený spôsob, akým malo MNO–HVV vziať do príjmu ich staré hotovosti. VV3 malo osobitnú úlohu – preúčtovať celú svoju hotovosť, ale ešte predtým preúčtovať valuty, pengö a zloté v súčasnom úradnom kurze na Ks. Ďalšie dispozície s valutami boli od 1. júla 1939 zmenené tak, že sa už nemali jednotlivým VV prideľovať in natura, ale mali si svoje potreby kryť nákupom v najbližších pobočkách Slovenskej národnej banky (Žilina, Banská Bystrica, Prešov) za najnižší úradný kurz. „*Prednostovia 2. oddel. v.v. prejednávajú možnosti nákupu valút s riaditeľmi týchto ústavov a do 15. t.m. hlásia výsledok týchto jednaní na HVV.-2. oddel., aby v prípade potreby mohlo toto zakročiť u Slovenskej národnej banky v Bratislave.*“⁵¹

Ako súčasť spomínaných opatrení boli zavedené evidenčné listy spravodajských dôstojníkov I. i II. kategórie. Ich ústrednú evidenciu prevzalo 2. oddelenie HVV a vyžiadalo si, aby mu boli zasielané v jednom exemplári ich evidenčné listy a taktiež hlásené všetky zmeny zaradenia.⁵² Ako forma kontroly morálno-politického stavu príslušníkov armády a ich štátnej spoľahlivosti boli zavedené *Súhrnné správy o vlastnej armáde*. Bolo nariadené

⁴⁸ Tamže, čj. 20 999/Dôv. 2. odd. 1939. Príspevok do dôv. rozkazu. VV3. Podľa vyhotovovacej pečiatky bol článok uverejnený v v DR VV3 č. 40/1939 ako článok C-130.

⁴⁹ VHA Bratislava, f. VV2-VDO2, šk. 1, VV 2, č.j. 7379/ taj. 2. oddel. 1939, Falošné legitimácie – hlásenie

⁵⁰ Tamže, MNO-HVV, č. 59 129 Taj. 2.oddel.1939, Odevné zprav. dôstojníkov, Bratislava, 3. júla 1939

⁵¹ Tamže, MNO-HVV, č. 59 133 Taj. 2. odel.1939, Zpravodajský paušál - dopĺňovanie, Bratislava, 6. júla 1939. Z uvedeného účtu 2. oddelenia HVV bolo vyplácané aj spomínané odevné.

⁵² Tamže, MNO-HVV, Čís. 150 824/taj. 2. oddel. 1939, Ustanovenie zprav. dôstojníkov- postup, Bratislava, 19. augusta 1939.

predložiť ich za obdobie od 15. marca do 1. septembra 1939 a potom vždy k 1. januáru, 1. aprílu, 1. júlu a 1. októbru každého roka. Správa mala tieto základné body. „... I. *Kázeň a duch armády...II. Hmotné nedostatky, ktoré majú, alebo môžu mať vliv na kázeň a ducha armády... III. Propaganda a protištátna činnosť v armáde...IV. Trvalé a význačné prípady nepriaznivého pomeru vojska k verejnosti a naopak...V. Vlastné návrhy.*“⁵³ Povinnosťou obranných dôstojníkov bolo aj na základe podkladov žandárskych staníc viesť zoznamy štátne nespoľahlivých osôb vo svojej oblasti a v súčinnosti ich pravidelne aktualizovať.

Na zabezpečenie operatívneho kontaktu prednostu 2. oddelenia MNO-HVV aj mimo služobnej doby od 17.00 hod do 07.00 hod. nasledujúceho dňa bolo zriadené telefónne číslo „2375“ v Bratislave. Dovoľať sa naň bolo možné cez hlavnú poštu a stanica sa hlásila na krycie meno „Vlčanský“. Takto fungovala od 11. do 26. júla 1939, keď bolo uvedené číslo z bezpečnostných dôvodov zmenené na „3 828“, krycie meno a spôsob spojenia však zostali zachované.⁵⁴

Urýchlené dobudovanie a zvyšovanie akcieschopnosti slovenskej spravodajskej služby v jarných a letných mesiacoch roku 1939 nepochybne súviselo aj s indíciami, že nielen Ochranná zóna, ale celé územie Slovenska sa stane nástupným priestorom nemeckej agresie proti Poľsku. Prejavom napätia v slovensko-poľských vzťahoch bola stupňujúca sa spravodajská vojna. V nej slovenská vojenská spravodajská služba v podstate držala líniu úzkej spolupráce s nemeckými spravodajskými službami, hlavne s Abwehrom. Bolo to pravdepodobne predmetom ďalších rokovaní aj v rámci zmiešanej slovensko-nemeckej komisie pre úpravu otázok vyplývajúcich z Ochranej zmluvy. V spravodajskej subkomisii tejto komisie Slovensko zastupovali prednosta spravodajského oddelenia MNO-HVV škpt. Alojz Androvič a Dr. Jozef Mikuš z Ministerstva zahraničných vecí.⁵⁵ Hlavne sa však rokovalo s nemeckou subkomisiou pre Abwehr pôsobiacou v rámci Nemeckej vojenskej komisie (kpt. R. L. von Zohle, kpt. Dr. Heinz Nagel).⁵⁶

Na Slovensku v tejto dobe, okrem už spomínanej siete Abwehru s centrom v Ružomberku, pôsobila výlučne proti Poľsku ďalšia úradovňa nemeckej spravodajskej služby. Túto úradovňu identifikovali v roku 1958 pracovníci I. zvláštneho odboru Ministerstva vnútra ČSR, Študijného ústavu ako tzv. Nemeckú spravodajskú stanicu. Pôsobila v Spišskej Novej Vsi a na jej čele bol pravdepodobne mjr. Ortwin Stenzel. Zároveň boli identifikované mená, priezviská, hodnosti a niektoré funkcie ďalších 53 osôb, ktoré boli do tejto úradovne zaradení. Boli to 2 osoby v hodnosti poručíkov, 6 osôb – mužov vo funkcii sekretár, zvyšok v rotmajstrovských, hlavne však poddôstojníckych hodnostiach.⁵⁷ Išlo pravdepodobne

⁵³ Tamže, VV 2, č. j. 396 Taj. 2. oddel. 1939, Súhrnná správa o vlastnej armáde, Banská Bystrica, 3.6.1939. V rámci bodu I. sa osobitne sledovali a vyhodnocovali vplyvy, ktoré pôsobili na zníženie disciplíny, tresty gážístov menovite (súdne, pred kárnym výborom, disciplinárne), tresty mužstva iba číselne (súdne, disciplinárne, za zločin vojenskej zrady), prípady zbehnutia v činnnej službe, neuposlušnosť povolačacieho rozkazu v dobe zvláštnych opatrení alebo na cvičenie v zbrani, sebevraždy a pokusy o sebevraždu. V rámci bodu II. to boli nedostatky pri výkone služby, stravovanie, ubytovanie, ošatenie a finančné pomery gážístov. Bod III. sa osobitne zameriaval na správanie a činnosť ako vojakov, tak aj nevojakov, prívržencov komunizmu, marxizmu, Čechoslovákov, Maďarov a maďarónov a náboženské trenice.

⁵⁴ Tamže, MNO-HVV, č. 59 140 Taj. 2. oddel. 1939, Telefónna stanica prednostu 2. oddelenia-oznámenie, Bratislava, 11.7.1939, tiež dodatok k spisu z 26.7.1939.

⁵⁵ VHA Bratislava, f. SVK, šk.1, II/1. Miešaná komisia slovensko-nemecká.

⁵⁶ BAKA, ref. 3, s. 18.

⁵⁷ ABS Praha, f. Z-6-326, s. 35-36.

o vojskové spravodajstvo, slúžiace potrebám južného zoskupenia nemeckých vojsk, do ktorého bola zaradená i slovenská operujúca armáda.

Zaostávať nechcel ani nemecký Sicherheitsdienst (SD), ktorej agenti z viedenskej úradovne sa na Slovensku etablovali v predstihu pred konkurenčným Abwehrom. Na západnom Slovensku sa angažovala hlavne zlínska pobočka SD, ktorá tu od začiatku leta 1939 budovala svoju dôvernú sieť. Prácu na Slovensku riadil SS-Obersturmführer Zach. Hlavná expozitúra bola v Žiline na čele s vedúcim Zebrakom, neskôr s Gottfriedom Staniekom. Postupne rozšírila svoju sieť až na Spiš, so sídlom v Poprade, kde ju riadil Július Gretzmacher z Huncoviec.⁵⁸

V existujúcej situácii boli pochopiteľné aj spravodajské aktivity poľskej strany. Úlohu pripravovať spravodajské akcie a konšpiračné bunky v susedných štátoch mala v pôsobnosti 2. expozitúra II. oddelenia Hlavného štábu. S činnosťou na Slovensku začala v marci 1939, vo zvýšenej miere v máji. Bola v kontakte s poľským vyslanectvom v Bratislave. Hlavným cieľom bolo nadväzovanie kontaktov s politickými organizáciami a vojskom na území Čiech a Slovenska. Spravodajsky sa v prospech Poľska angažovalo niekoľko skupín i jednotlivcov zo Slovenska, tiež varšavská expozitúra DRÁK čs. exilovej spravodajskej skupiny v Londýne plk. Františka Moravca. Plány, osnované niektorými polonofilskými politikmi – ako vtedajšími poslancami slovenského Snemu – Pavlom Čarnogurským, Vladimírom Moravčíkom a odstaveným Karolom Sidorom na spojenie poľskej a slovenskej armády však boli nereálne a poľská strana na ne rýchlo rezignovala. K slovu sa nedostali ani diverzné skupiny poľských horalov pripravované mjr. Felixom Ankersteinom. Na ich úspech chýbal rozvinutejší protifašistický odboj na Slovensku, čas na dôkladné vycvičenie a vyzbrojenie. Neuspela ani ponuka ilegálnej Komunistickej strany Slovenska na organizáciu diverzných akcií a prechodov cez spoločné hranice. Poľská spravodajská služba však spolupracovala so Zväzom evanjelickej mládeže na Slovensku, kde sa pripravovali letáky propagujúce spoločný štát Čechov, Slovákov a Poliakov.⁵⁹

Poľské spravodajské aktivity slovenské orgány zistili už na ich počiatku. Prezídium Ministerstva vnútra už 9. júna 1939 informovalo o zisteniach MNO, že poľská pohraničná stráž sa všetkými možnými spôsobmi snaží získať informácie o dislokácii slovenskej a nemeckej armády, MV preto vydalo nariadenie, aby každý, kto by poľskej strane takéto informácie poskytol, bol zaistený v súdnej väzbe.⁶⁰

Vláda uskutočnila viaceré opatrenia na ochranu hraníc. Už na porade Čatloš – Canaris sa okrem už spomínaného dohodlo. „*V slovenských pohraničných stanicích na poľskom pohraničí, sú stále ešte pridelené z časti nespoľahlivé elementy/Česi/.Je v záujme obidvoch strán, aby títo pohraniční úradníci boli z ich miest odstránení. Povojaňenie slovenskej finančnej stráže javí sa žiaducým zo strany slovenského ministerstva obrany. Pôsobenie v tomto zmyslu je žiaducno z nemeckej strany.*“⁶¹ Preto v súlade s nemeckými požiadav-

⁵⁸ SCHVARC, M. *Sicherheitsdienst a Slovensko v rokoch 1938 – 1944* (od autonómie po Povstanie). In *Acta carpatho-germanica*, roč. XVIII, 2006, s. 18.

⁵⁹ BAKA, ref. 3, s. 18-19. Pozri aj GNIAZDOVSKI, M. *Spolupracovníci poľskej rozvedky pred slovenskými súdmi v rokoch 1939-1945*. In *Perzekúcie na Slovensku v rokoch 1938-1945*. Slovenská republika 1949-1945 očami mladých historikov VII. Zost. Peter Sokolovič. Bratislava 2008, s. 151-166.

⁶⁰BAKA, ref. 3, s. 18.

⁶¹ VHA Bratislava, f. Slovenská vojenská komisia (SVK), šk. 2, 1/3, Príloha k A Aus/Abw CHef Nr. 8/39 g. Kdos., Protokol o rozprave zo dňa 23.V.1939 v Bratislave, slovenský preklad.

kami, ktorých plnenie, pochopiteľne, vyústilo do nedostatočných stavov Finančnej stráže (FST), na základe rozhodnutia zo 4. júla 1939 sa začalo s jej militarizáciou, posilňovaním vojenskými osobami, prešla pod vojenské velenie a disciplínu. Spolu s vojenským pohraničnými prápormi vytvorila nové útvary s názvom Pohraničná stráž, ktorá nahradila len nedávno rozpustenú Stráž obrany štátu.⁶²

Čo sa týka vojakov, pridelených k finančnej stráži, vydalo MNO už 28. júna smernice na ich využitie po spravodajskej stránke. Boli síce prioritne určení na realizáciu v 30 staniaciach FST na maďarských hraniciach, ktoré už boli posilnené vojskom na boj proti ilegálnemu prekračovaniu hraníc, ale keďže obsahovali štandardné opatrenia, je pravdepodobné, že podobne boli inštruovaní aj príslušníci novovzniknutej Pohraničnej stráže na poľských hraniciach. V rámci obranných opatrení mali byť vojaci poučení o tom, ako majú vykonávať službu, aby čelili cudzej spravodajskej výzvednej činnosti a nadriadení mali zariadiť obranu proti možným a predpokladaným pokusom získať niektorého z pridelených vojakov do cudzích spravodajských služieb. Ofenzívne spravodajstvo sa malo zamerať na vlastné pozorovanie, správy od osôb, ktoré sa často zdržujú na hraniciach, alebo tieto hranice prechádzajú, a získavanie vhodných typov pre vlastné ofenzívne spravodajské služby. Táto posledná úloha sa mala plniť bez toho, „aby bol niektorý z vojakov do veci zasvätený“ nasledujúcim spôsobom. „*Veliteľ, alebo schopnejší vojak povedie záznam vo forme denníku v chronologickom postupu o všetkých osobách, ktoré prechádzajú hranice a o osobách, s ktorými prichádzajú vojaci do styku. V zázname sa uvedie mimo osobných dát dotýčajúcej osoby tiež odkiaľ a kam cestuje alebo ide, ku komu, za akým účelom, a všetko ostatné, čo sa o dotýčajúcej osobe dá zistiť/ majetkové pomery, smýšľanie, príbuzenstvo, styky, povolanie, povaha atď./*. Tieto záznamy odošlú sa najvhodnejším spôsobom asi každých 14 dní príslušnému zprav dôstojníkovi I. kategórie, ktorý záznamy roztriedi a vyberie osoby vhodné pre výzvednú činnosť a hlási to príslušnej vyššej jednotke, ktorá povedie evidenciu týchto osôb.“ Uvedení dôstojníci boli poverení realizáciou tejto úlohy, pričom prednostovia spravodajských oddelení vyšších jednotiek vykonávali kontrolnú úlohu.⁶³

Toto bol už konkrétny príklad takmer masovej tipárskej práce, síce z nemeckého pohľadu chvályhodný vo vzťahu k Poľsku, ale odsúdeniahodný vo vzťahu k Maďarsku. Svedčí však o tom, ako slovenskí spravodajcovia chápali priority ofenzívneho spravodajstva. Vyplývalo to nepochybne i z obáv, či Maďarsko vojensky nevyužije sústredenie slovenskej armády proti Poľsku, a tým i oslabenie ochrany južnej hranice. Po predošlých skúsenostiach s postojmi a konkrétnymi činmi „ochrannej mocnosti“ Nemecka sa jeho garanciam a ubezpečeniam veriť nedalo a bolo potrebné sa prednostne spoliehať na vlastné sily a prostriedky.

Možno konštatovať, že okrem obranného spravodajstva, ktorého výsledkom bolo, okrem iného, kontinuálne spracovávanie správ z poľského pohraničia, prevzaté ešte z bývalej čs. armády, sa prostredníctvom Finančnej stráže, neskôr Pohraničnej stráže, colníkov, poštárov, žandárskych staníc i osôb, z rôznych dôvodov prechádzajúcich hranice obomi smermi, ale do istej miery zasvätených dôverníkov, uskutočňovala cezhraničná spravodajská činnosť. Nejakú rozsiahlejšiu agentúrnu sieť slovenskej spravodajskej služby v Poľsku sa zatiaľ nepodarilo zistiť. Napríklad, keď po porážke Poľska MNO-HVV 10. októbra 1939 nariadilo vyradiť zo zoznamu všetkých agentov, ktorí pracovali proti tomuto štátu, VV2

⁶² BAKA, ref. 3, s. 30.

⁶³ VHA Bratislava, f. VV2- VDO2, šk. 1. MNO- HVV, čís. 59 114 taj.2. oddel. 1939, Zosilnenie finančnej stráže vojskom - spravodajské opatrenie. Bratislava 28. júna 1939.

navrhla vyradiť zo zoznamu iba štyroch agentov s evidenčnými číslami 19 301, 19 302, 19 303 a 19 304.⁶⁴ Pritom tieto vysoké evidenčné čísla svedčili skôr o nedávno získaných osobách, ako o starších, etablovaných a skúsených agentoch.

Aktivity poľských spravodajských orgánov boli v niektorých prípadoch priam očividné, ale metódami veľmi podobné slovenským. Okresný náčelník v Bardejove už 10. mája 1939 hlásil na 2. oddelenie VV3 v Prešove, že „*poľské pohraničné orgány snažia sa všemožne získať správy o dislokácii našej armády a armády nemeckej, vypočúvaním detí, pastierov v blízkosti hraníc a ľudí prechádzajúcich cez hranice z nášho územia do Poľska.*“ Pri tejto príležitosti žiadal spravodajský orgán o vyjadrenie, či má obmedziť pohraničný styk, a tým znemožniť styk obyvateľstva s poľskými pohraničnými orgánmi. Zároveň uložil pohraničným orgánom prísne sledovať podozrivé osoby a znemožniť prechod hranice osobám, u ktorých to nie je bezpodmienečne nutné. Keďže nedostal odpoveď, na vlastnú zodpovednosť zakázal obyvateľstvu prístup do pohraničného pásma 500 m od hraníc. Spravodajský orgán s tým písomne súhlasil, o čom 17. mája 1939 informoval okresného náčelníka a zároveň mu oznámil, že si vyžiadal súhlas MNO. V tomto vyžiadaní však všetko prezentoval ako vlastné návrhy s tým, že v prípade súhlasu MNO by pokyn na vydanie zákazu prístupu do pohraničného pásma vydal všetkým okresným úradom vo svojej pôsobnosti.⁶⁵

V júni 1939 2. oddelenie VV3 odhalilo, že komisariát poľskej „graničnej“ stráže v Kremnej a jej stanovisko v Grabe spravodajsky využíva služby istého Lukáša a Hošku z Grabu, ktorí mali v predošlom roku slúžiť v Mirošove, okres Stropkov a už vtedy vyzvedať v Bardejove. Aktuálne mali byť opäť vyslaní do Bardejova, s cieľom zistiť, či sa v jeho priestore nenachádza nemecké vojsko. Spravodajský orgán požiadal Okresné četnícke veliteľstvo Bardejov, aby na to upozornilo všetky bezpečnostné orgány, aby boli menovaní zatknutí a zatknutie bolo okamžite hlásené spravodajskému orgánu.⁶⁶

Z hľadiska získavania správ o nepriateľovi sa veľký dôraz kládol na spravodajské vyťaženie vojenských zbehov. Spravodajský orgán VV3 13. augusta 1939, po ostrej kritike doterajšieho postupu podriadených spravodajcov, vydal osobitnú smernicu na výsluch zbehov s podrobnými inštrukciami a vzormi výsluchových protokolov. Okrem iného sa v smernici hovorilo: „*Každý zbeh je dobrým prameňom správ. Pokiaľ sa týka správ novšieho dáta je zbeh prameňom priam neoceniteľným. Treba ho však hneď vypočuť a pokiaľ možno čo najviac vyčerpať jeho vedomosti tak, aby vylúchajúci mohol nadriadenému veliteľstvu podať presný obraz o útvere, kde zbeh konal vojenskú službu.*“⁶⁷

Zásadné obranné spravodajské opatrenia so všeobecnou platnosťou však vydalo veliteľstvo Bernolák (Veliteľstvo slovenskej poľnej armády – pozn. P.Š.) po začiatku vojny proti Poľsku. Predstavovali komplex vzájomne na seba nadväzujúcich príkazov a smerníc s osobitným zameraním na utajenie a ochranu proti vyzvedačstvu.⁶⁸ Po nich nasledovali Smernice o správaní sa na nepriateľskom území a Smernice o tom, ako sa zachovať pri útokoch obyvateľstva na jednotky v nepriateľskom území. Prvá zo smerníc, okrem iného,

⁶⁴ Tamže, MNO-HVV, č. 151 243/taj.2. oddel. 1939, Smernice ... – oprava. Boli to Krivoss Peter, Volčák Jozef, Wojčák Ignác a Kišak Ján.

⁶⁵ VHA Bratislava, f. 53, 1939, šk. 1, VV3 č.j. 20 338/Dôv. zprav. 1939, Opatrenia proti poľskej výz. službe, Prešov, 17. mája 1939.

⁶⁶ Tamže, VV3, č.j.2060/Dôv. zprav.1939, Lukáč a Hoško – upozornenie.

⁶⁷ Tamže, VV3, č.j. 21 113/ Dôv. zprav.1939, Výsluchy zbehov, Prešov, 13. VIII. 1939.

⁶⁸ Tamže, veliteľstvo Bernolák, č. j. 11 030/Dôv. 2. oddel.1939, Obranné spravodajské opatrenie, S.V. 4. sept. 1939.

definovala pojem vyzvedač ako človeka, ktorý „*tajne, t.j. nie v uniforme nepriateľskej armády, v prestrojení, alebo pod falošnou zámienkou získava v operačnom pásme zprávy pre nepriateľa, alebo je nápomocný pri ich sprostredkovaní*“.⁶⁹

Druhá smernica napríklad okrem zaobchádzania so zajatcami definovala aj koho treba považovať za teroristu. „*Ozbrojené civilné osoby, ktoré nenosia ani rovnošatu, ani iné už z diaľky viditeľné označenie nepriateľskej armády. Tak podobne je považovaný za teroristu, kto v slovenskej uniforme sa účastní boja proti nám, alebo proti nám bojuje ako príslušník cudzej, tretej armády.*“ Smernice ďalej hovoria o okamžitej poprave teroristu prichyteného pri čine smerujúcom proti vlastnej armáde, alebo proti jej záujmom, alebo so zbraňou v ruke. Ďalej obsahujú podrobné pokyny o osobitnom väznení, vypočúvaní, eskortovaní, odovzdávaní a pod., vrátane nakladania so zadržaným materiálom u teroristov zadržaných v iných, ako oboch spomínaných prípadoch.⁷⁰

O obavách, ako sa neskôr ukázalo premrštených, zo spomínaných poľských teroristických skupín svedčia aj 13. septembra 1939 osobitne vydané pokyny pod názvom „*Zpravodajská služba v pohraničí*“ pre veliteľov pohraničných práporov a finančné oddelenia, ktoré mali eliminovať predpokladané znepokojovanie pohraničia týmito „*bojuvkami*“. Cieľom bolo sledovať ich organizovanie, silu, výzbroj, koncentráciu, presuny, podporu u civilného obyvateľstva poľskej národnosti a jeho vedúcich činiteľov a zamedziť ilegálnym prechodom hraníc.⁷¹

Zásadný dokument spravodajského zamerania vydalo 14. septembra 1939 MNO-HVV ako smernice pre spravodajskú službu v zázemí. Základnou úlohou, ktorú dostalo obranné spravodajstvo, bolo potierať protivojnovú, polonofilskú a morálku vojska podryvajúcu propagandu. V ďalšom potierať zvýšený spravodajský záujem zo strany Maďarska. Uložené opatrenia zahŕňali určenie spravodajského dôstojníka v posádkach, kde nebol systemizovaný, vybudovanie dôverníckej siete medzi vojakmi, „*rozriedenie*“ mužstva maďarskej národnosti a osobitný dozor nad jeho príslušníkmi, zabezpečenie spoľahlivého dozoru nad počúvaním rozhlasu a zákaz počúvania nepriateľských a maďarských staníc. Bolo uložené uskutočňovať časté prehliadky všetkých zvrškov mužstva, pátrať po letákoch, tendenčných listoch a škodlivých poznámkach, a to minimálne raz do týždňa. Prehliadky mali byť uskutočňované „*pod kepienkou zavedenia poriadku a disciplíny*“.

Smernice obsahovali aj pokyny upravujúce partnerský vzťah a spôsoby spolupráce s četníckymi stanicami.

Osobitný význam však mali pokyny pre výzvednú službu. „*Ukladám všetkým zprav. orgánom povinnosť získavať hodnoverné zprávy zo slovensko-maďarského pohraničia a zo samotného Maďarska. MNO má záujem nielen na správach vojenskej povahy, ale i na správach, ktoré môžu podať jasný obraz o súčasných pomeroch v Maďarsku, o nálade obyvateľstva a to protislovenskej a protinemeckej, o evakuačných zjavoch a o prípadnej italsko-maďarskej spolupráci po stránke vojenskej a spoločnej propagandy. Pri získavaní správ použite všetky známe a hodnoverné pramene, pečujte tiež agentúrnou cestou.*“⁷²

⁶⁹ Tamže, veliteľstvo Bernolák, č. j. 11 091/Dôv. 2. oddel.1939, S.V. 11 sept. 1939.

⁷⁰ Tamže.

⁷¹ Tamže, veliteľstvo Rastislav, č. j. 2773/dôv. zprav. 1939, SV. 13. septembra 1939, takmer identicky tiež veliteľstvo Škultéty, č. j.2051/dôv.zprav. 1939, SV 12. septembra 1939. Táto obsahová zhoda umožňuje predpokladať, že išlo iba o transpozíciu rozkazu nadriadeného veliteľstva Bernolák.

⁷² VHA Bratislava, f. VV2-VDO2, šk. 1. sign. 1/9/4, MNO-HVV, Čís. 151 225/taj. 2. oddel. 1939, Smernice pre zprav. službu v zázemí, Bratislava, 14. septembra 1939. Smernice za veliteľa HVV

Boli to zásadné, vo viacerých ohľadoch prelomové pokyny. Nielenže orientovali záujem vojenského spravodajstva aj do hĺbky maďarského územia bez teritoriálneho ohraničenia, ale zameriavali ho aj proti ďalšiemu spojencovi v rámci tvoriacej sa hitlerovskej koalície – Taliansku. Oficiálne potvrdzovali aj vyšší typ ofenzívneho spravodajstva voči Maďarsku – agentúrnu prácu.

Spomínané protimaďarské spravodajské opatrenia vychádzali z nasledujúceho spravodajského záveru. „*Podľa súhlasných správ z Maďarska tak vo vládných kruhoch, ako i v širokých vrstvách obyvateľstva panuje určitá obava z nasledujúcich udalostí. Očakávajú tam revíziu akciu zo strany Slovenska. Preto maďarská zprav. služba vyvinuje veľké úsilie za účelom získania správ zo Slovenska, pokiaľ ide o politický vývoj a vojenské opatrenia. Dôraz je kladený na pohyby a počet vojska slovenského a na pohyby vojska nemeckého na Slovensku.*“⁷³

Otázka prechodov Čechov a Slovákov do tvoriacej sa českej a slovenskej légie v Poľsku je v doterajšej literatúre pomerne široko spracovaná a nepokladám za funkčnú ju v tejto štúdiu rozoberať. Na základe záverov z rokovaní Čatloš – Canaris bola, pochopiteľne, v centre oficiálneho záujmu slovenskej vojenskej spravodajskej služby. Prezídium krajinského úradu v Bratislave rozoslalo 27. apríla 1939 policajným riaditeľom v Bratislave, Prešove a Kežmarku, okresným náčelníkom v severných okresoch a vojenským veliteľstvám v Trenčíne, Spišskej Novej Vsi a Banskej Bystrici získanú dôvernú informáciu o organizovaní čs. jednotky v Poľsku so súhlasom jeho vlády a zatiaľ neoverenú informáciu o verbovacej akcii do tejto jednotky.⁷⁴ Následne spravodajský orgán VV3 na rozkaz MNO-HVV prešetroval pobyt bývalého čs. arm. gen. Leva Prchalu v Tatrách a jeho odjazd z Kežmarku do Poľska 26. mája 1939 vo vozidle s diplomatickou značkou CD. V tejto súvislosti prešetroval aj údajné stretnutie bývalých asi 20 čs. dôstojníkov českej národnosti pri Podolinci, vrátane ešte neodsúdeného npor. Libříckého, ktorý sa netajil úmyslom prejsť do Poľska. Schôdzku dôstojníkov sa mu nepodarilo verifikovať, ani odjazd gen. Prchalu. Nechal však sledovať npor. Libříckého a strážiť zámok poľského grófa Zamojského v Starej Ľubovni, nakoľko predpokladal, že by sa tam mohol gen. Prchala zdržovať.⁷⁵

S odvolaním sa na nasledujúcu správu Prezídia krajinského úradu, ktorá bola pravdepodobne oveľa podrobnejšia a presnejšia ako predošlá citovaná správa, vydalo VV3 v Prešove 7. júna 1939 pokyny podriadeným úradom, „*aby učinili čo najrozsiahlejšie opatrenia, aby bolo zabránené odchodu tých osôb do Poľska, ktoré sú podozrelé, že mienia vstúpiť do Čes-*

---

podpísal veliteľ delostrelectva pplk. del. Jozef Turanec. Smernica upozorňuje, že protivojnová propaganda operuje s heslom „Slováci nemajú za čo bojovať“, šíri správy o nedostatku výzbroje a výstroja, akcentuje to, že Slováci už dosiahli všetko a ďalší boj je len zbytočným prelievaním krvi. Polonofilska propaganda zase zvyrazňuje slovanskú vzájomnosť, útočí na členov vlády, významné osobnosti a nemeckých spojencov ako živým slovom, tak i letákmi, rozširovanými čechoslovakistickými a komunistickými elementami. Propaganda na narušenie morálky vojska operuje so zvyrazňovaním rôznych nepravostí, ako oslobodzovanie vybraných osôb od vojenskej služby, hmotného postavenia nemeckého a slovenského vojaka zasieva rozkol medzi vojsko a Hlinkovú gardu. Nabáda na zbehnutie platených i dobrovoľných agentov, ktorým sa údajne táto podvratná práca darí hlavne medzi osobami maďarskej národnosti.

⁷³ Tamže, s. 2.

⁷⁴ VHA Bratislava, f. 53, 1939, šk. 1, Prezídium krajinského úradu v Bratislave, č. 25.551/1939.prez., Organizovanie uprchlíkov z býv. Česko-Slovenska v poľskej armáde, Bratislava, 27. apríla 1939.

⁷⁵ Tamže, VV3, č. j. 20.428/Dôv.zprav. 1939, České légie v Polsku – organizovanie gen. Prchalom, Prešov 30. mája 1939.

*ko-slovenských légii v Poľsku, ďalej, aby bolo zabránené akejkolvek agitácii a verbovaniu v tamojšom správnom obvode pre vstup do uvedených légii. Páchatel'ov treba v každom prípade zatknúť a dodať do súdnej väzby. Všetky poznatky a informácie treba ihneď hlásiť. Podriadené úrady najmä v poľskom pohraničí majú pomocou dôverníkov získavať konkrétnejšie údaje o československých légiách v Poľsku. Upozorníte všetky útvary a ústavy vo svojom obvode.*⁷⁶

Nedá sa zatiaľ potvrdiť pokus o priame infiltrovanie légie zo strany slovenskej vojenskej spravodajskej služby. O vyslanie osobitného agenta do Poľska s cieľom získať správy o čs. légii sa v lete 1939 pokúsil npor. F. Podhorský z 2. oddelenia VV3 v Prešove. Išlo o už spomínaného Adolfa Gelba, ktorý mal eminentný záujem o legálny odchod do Poľska. Keď požiadal v tejto veci o pomoc svojho bývalého spolužiaka Podhorského, tento mu sprostredkovanie prechodu do Poľska prisľúbil s podmienkou, že mu za to donesie správy o tvoriacej sa čs. jednotke. Táto cesta sa skutočne začala, ale bola neúspešná, lebo Adolf Gelb bol zadržaný poľskými orgánmi, vrátený späť na Slovensko a úlohu nesplnil.⁷⁷

Už v priebehu agresie proti Poľsku sa rozbehla rozsiahla akcia na likvidáciu agentúrnej siete poľského vyslanectva, eventuálne konzulátu. Príslušníci vyslanectva boli po 1. septembri 1939 na nemecký príkaz zo Slovenska vyhostení. Bližšie podrobnosti o akciách proti poľským agentom zatiaľ nie sú známe. V prehľade o činnosti ministerstva národnej obrany za november 1939 bolo uvedené, že sa v súčinnosti so štátnou bezpečnostnou službou vykonalo pátranie po agentoch bývalého poľského konzulátu, pričom bolo zatknutých 19 osôb. V dokumente sa ďalej uvádzalo, že bola odhalená organizácia tajného spolku maďarských študentov v Bratislave a niektorí jej členovia boli zatknutí.⁷⁸

V podstatne podrobnejšej správe o činnosti ministerstva za december a za celý rok 1939, určenej kancelárii prezidenta, bolo uvedené, že boli dokončené vyzvedačské aféry anglických vyzvedačov S. a T., agentúrnej siete bývalého poľského konzulátu, Pumpian a spol. a ďalšie. O čo a koho konkrétne išlo, sa zatiaľ nepodarilo zistiť. Správa ďalej uvádzala, že sa pokračuje v pátraní po ilegálnej komunistickej činnosti, pašovaní ľudí z Protektorátu cez Maďarsko do čs. légii, činnosti maďarských ilegálnych spolkov na Slovensku a rieši sa mnoho drobných vyzvedačských afér.⁷⁹

Po porážke Poľska boli presmerované hlavné trasy ciest do čs. zahraničného vojenského i politického odboja a rozhodujúcou sa stala tzv. balkánska cesta cez Maďarsko, Juhosláviu a Rumunsko na Blízky a Stredný východ a, hlavne, do Francúzska. Slovenské vojenské spravodajské orgány sa, pochopiteľne, výrazne angažovali nielen pri sledovaní týchto trás, v zabránení prechodov a v likvidácii domácich organizátorských a podporných sietí. Ale aj pri aktívnom získavaní spravodajských informácií. Evidentná bola i snaha niektorých vojenských činiteľ'ov získať týmto smerom zásluhy u Nemcov minimálne promptným informovaním o zistených poznatkoch.

⁷⁶ Tamže, VV3, č. j.20 437/Dôv.zprav. 1939, Československé légie v Poľsku, Prešov 7. júna 1939.

⁷⁷ ABS Praha, F, Z-6-326, s. 43.

⁷⁸ VHA Bratislava, f. MNO- Kabinet ministra, šk. 4, MNO k čís. 212 803 Dôv. 1939, Prehľad činnosti ministerstva národnej obrany za november 1939, bod. V. Opatrenia pre obranu štátu.

⁷⁹ Slovenský národný archív (SNA) Bratislava, f. Kancelária prezidenta republiky (KPR), šk. 101, MNO Čís.1027 Dôv.prez.I/1 oddel. 1940, Činnosť MNO - za december a za celý rok 1939 - zpráva, Bratislava, 9. 1. 1940.

MNO-HVV 19. decembra 1939 rozoslalo Deutsche Heeresmission (DHM-Nemecká vojenská misia)⁸⁰, MV, MZV, policajnému riaditeľstvu, Hlavnému veliteľstvu žandárstva (HVŽ) a veliteľstvám divízií oblastí 1-3 (VDO) informáciu, údajne získanú od bývalého čs. dôstojníka, ktorý si 16. decembra 1939 pri ceste vlakom z Bratislavy do Piešťan náhodne vypočul rozhovor viacerých česky hovoriacich cestujúcich, v ktorom zaznelo: „*Cesta do Francie jak z Protektorátu, tak i zo Slovenska vedie cez Bratislavu – Budapešť do Belehradu. V Belehrade příslušníci bývalej čsl. armády dostanú priznanú starú hodnosť, nový pas /důstojníci lístok II. Tr/ a sú dopravovaní do Turecka a odtiaľ francúzskou loďou do Francie. Údajne slovenský pas môžu Češi velmi ľahko dostať na ministerstve vnútra v Bratislave, kde slovenskými úradníkmi po predložení fotografie cestovný pas je vyhotovený, stačí vraj na nich len „mrknúť“/?/.*“ Denunciant zároveň vyslovil názor, že išlo o českých dôstojníkov, ktorí mali byť prepustení zo slovenskej armády. Gen. A. Čunderlík, ktorý túto informáciu podpísal za ministra gen. Čatloša, okamžite nariadil, aby sa vo veci začalo pátranie a všetky poznatky hlásili MNO-HVV.⁸¹

O deň neskôr rozoslal gen. Čunderlík rovnakým adresátom, ku ktorým pridal aj kanceláriu prezidenta republiky, ďalšiu informáciu o odsune osôb do čs. légii vo Francúzsku cestou francúzskeho vyslanectva v Budapešti. Aj tento spravodajský príbeh sa začal vo vlaku, tentoraz z Dioseku (Sládkovičovo) do Budapešti. Istý Rudolf Beringer, príslušný do Borotína u Tábora, tam mal nadviazať rozhovor so slovensky hovoriacim cestujúcim, sťažovať sa na pomery v Protektoráte a vypytovať sa, kde je v Budapešti francúzske vyslanectvo. Keďže nehovoril inak ako po česky, mal s potešením prijať sprievod uvedeného spolucestujúceho, ktorý ho tam zaviedol. Vyslanectvo sa malo nachádzať v Budíne, Fö utca 17. Tam mal vrátnik s Beringerom začať komunikovať až po zistení, že je Čech a povedať mu, aby sa prihlásil v pondelok, 18. decembra 1939, že jeho žiadosť bude rýchlo vybavená. Beringer mal totiž žiadať o odsun do čs. jednotiek vo Francúzsku. Informácia, odvolávajúca sa na spoľahlivý prameň, končí záverom, že tento prípad „*jasne dokazuje, že franc. vyslanectvo v Budapešti odsunuje osoby do čsl. légii vo Francii.*“⁸²

V tomto prípade nie je vylúčené, že išlo o spravodajskú hru, tým spoľahlivým prameňom bol podľa dikcie informácie samotný R. Beringer, s menom (pravdepodobne krycím – pozn. P. Š.) nápadne podobným agentovi obrannej skupiny 2. oddelenia MNO-HVV R. Beregimu, vedeného pod značkou O-6, ktorý bol spoločne s agentom O-7 Dr. Brezom na sledovanie prechodovej trasy nasadený.⁸³ Podľa prideleného evidenčného čísla išlo o skúsených, registrovaných a spoľahlivých agentov.

V krátkom čase však slovenská vojenská spravodajská služba získala ďalšie dôležité informácie o organizácii prechodov do Francúzska. Slovenského vojenského atašé v Bu-

⁸⁰ Podľa nemecko-slovenskej zmluvy z 9. októbra 1939 o vyslaní DHM a Deutsche Luftwaffenmission (DLM) – Nemeckej leteckej misie nemali mať misie žiadne veliace právomoci, voči slovenskému MNO mali mať poradnú funkciu a mohli byť kedykoľvek zasvätené do jeho nariadení. Zmluvu za slovenskú stranu popísal prezident Jozef Tiso, za nemeckú vyslanec Hans Bernard a genpor. Franz Barckhausen. Ten však bol od 11. novembra 1939 vymenovaný za zbrojného inšpektora úseku Oberrost v bývalom Poľsku, a šéfom DHM sa stal genpor. Paul von Otto.

⁸¹ VHA, f. VV2-VDO 2, šk. 1, sign. 1/10, MNO-HVV, čís. 153720/taj. 2. oddel. 1939, Čs. légie vo Francúzsku – informácia, Bratislava, 19. 12. 1939.

⁸² SNA Bratislava, f. KPR šk. 101, MNO-HVV, č. 153 687/dôv. 2. oddel. 1939, Odsun osôb do čs. légii vo Francúzsku cestou francúzskeho vyslanectva v Budapešti, Bratislava, 19. 12. 1939.

⁸³ ABS Praha, f. Z-6-326, s. 43-44.

dapešti mjr. pech. Aloisa Androviča navštívil v januári 1940 Gejza Mittler a ponúkol sa mu na spoluprácu. Uviedol, že v odsunovej stanici na Sabol utca (názov ulice – pozn. P.Š.) v Budapešti sa medzi tam internovanými Čechmi a Slovákmi uskutočňuje propaganda na vstup do čs. légii vo Francúzsku. Sám Mittler chcel vraj zistiť, kto za tým stojí a navštívil francúzske vyslanectvo. Stretol sa tam údajne s istým čs. majorom. Toho pri svojej druhej návšteve u A. Androviča označil ako „Machniča“, čo bolo krycie meno Dr. Miňovského, bývalého čs. konzula v Budapešti. Uviedol však aj množstvo osôb, ktoré podľa jeho vyjadrenia boli na Slovensku do organizácie prechodov zapojené.⁸⁴ Všetky získané údaje boli nepochybne využité pri rôznych zárokoch proti zisteným osobám podieľajúcim sa na organizácii prechodov a inej odbojovej činnosti.

Tam, kde sa nedarilo získať relevantné informácie štandardnými metódami, tam nastúpila riadená provokácia. Jednu z nich uskutočnil spravodajský orgán pešieho pluku 5 v Nitre npor. Jozef Pristach so spoločníkom proti evanjelickému farárovi Pavlovi Chorvátovi zo Slatinky nad Bebravou, podozrivého z organizovania prechodov. Pri cielenej návšteve farára Chorváta v januári 1940 npor. Pristach predstieral, že sa chce dostať do čs. légii vo Francúzsku a keď získal časť informácií o prechodoch, nechal na druhý deň farára Chorváta žandárskou stanicou v Slatinke nad Bebravou zatknúť.⁸⁵ Neskôr, 15. januára 1940, pravdepodobne po rôznych intervenciách v prospech zatknutého, prešetroval prípad prednosta 2. oddelenia VDO 1 v Trenčíne npor. Ján Juraj Stanek spoločne s miestnou žandárskou stanicou a po „*vyšetrovaní prípadu nezistil nič závažného, čo by nasvedčovalo, že by evanjelický farár skutočne pašoval utečencov z Protektorátu cez územie Slovenska do Maďarska a na základe toho bol dotýčný ponechaný na slobode pod pozorovaním.*“⁸⁶

Priveľká služobná horlivosť sa nakoniec npor. Pristachovi onedlho vypomstila, keď dňa 26. januára 1940 nechal prizvanou žandárskou asistenciou zatknúť hlavného politického radcu, okresného náčelníka v Nitre Vojtecha Kabáta pre podozrenie z vyzvedačstva v prospech Maďarska. Dôvodom bol cenzúrou zadržaný kondolenčný list menovaného maďarskému grófovi Senyei Pálovi do Bély, Bodroghöz, z Maďarska k úmrtiu grófovho otca. List pri skúmaní nad plameňom vykazoval znaky použitia tajného atramentu. To však rekonštrukcia v pracovni župana s použitím rovnakého papiera a atramentu nepreukázala, išlo iba o zvýraznenie pretlačeného písma na druhej strane listu. V rozčúlení sa Vojtech Kabát dopustil viacero urážok na adresu npor. Pristacha, jeho kompetentnosti na zastávanie funkcie a v tejto súvislosti i armády ako celku. Prípad bol vyšetrovaný z viacerých strán, vrátane intervencie V. Tuku v prospech V. Kabáta, ale MNO sa svojho dôstojníka zastalo, aj keď pripustilo spoločenskú a politickú neprímeranosť jeho zásahu. Na druhej strane však vzniklo výhrady proti urážkam armády s poukázaním na styky V. Kabáta s maďarskou spoločnosťou z čias, keď bol okresným náčelníkom v Kráľovskom Chlmci a z uvedeného dôvodu sa v staroslávnej Nitre nevnýma. Keďže zmier sa nepodarilo dosiahnuť, v záujme utlmania celého citlivého prípadu museli sa súperu pracovne rozísť. V. Kabát bol preložený do Hlohovca a npor. J. Pristach bol od 31. marca 1940 pridelený k 2. oddeleniu MNO-HVV v Bratislave.⁸⁷

⁸⁴ Tamže, s. 43.

⁸⁵ Tamže, s. 5, s. 757-758.

⁸⁶ VHA Bratislava, f. MNO 1939-1945, fondové oddelenie Kabinet ministra 1939-1944, šk. 2, bez čísla, Dôverně, Chorvát Pavel, evanj. farár v Slatinke nad Bebravou.

⁸⁷ Tamže, f. 55, šk. 55, sign. 55-55-1, Posádkové veliteľstvo Nitra, čís. 58/Dôv./zprav.1940, Zárok zprav. dôstojníka p.pl. 5- hlásenie, Nitra, 27. január 1940, tiež tamže MNO HVV, číslo 100 287 Taj.16. odd.-1940, list prednostovi ÚŠB Bratislava, 16. februára 1940, tiež ABS Praha, f. Z-6-326, s. 757-758.

Slovenská vojenská spravodajská služba sa aktívne podieľala aj na boji proti ilegálnemu komunistickému hnutiu, hlavne pátraním po zdrojoch a osobách uskutočňujúcich protineckú, protifašistickú a protirežimistickú propagandu (letáky, ilegálna tlač, šepkaná propaganda). Ale aj snahou preniknúť dovnútra ilegálnych komunistických buniek a infiltrovať ich. V tomto smere úzko spolupracovala s ÚŠB a žandárstvom. Pokiaľ sa to netýkalo vojenských osôb, obom zložkám prenechávala aj exekutívne zákroky. Spravodajskí dôstojníci však dlhodobo viedli zoznamy štátne nespoľahlivých osôb, ktoré, okrem iného, „*sú príslušníkmi komunistickej strany- ilegálneho komunistického hnutia, u ktorých bolo, alebo je zistené, že ako vedúci funkcionári uplatňovali, alebo uplatňujú protištátne tendencie aktívnou účasťou na komunistickom hnutí, alebo u ktorých sa dá predpokladať, že sú agilnými príslušníkmi komunistickej strany- ilegálneho hnutia – svojou inteligenciou, vyšším vzdelaním môžu pôsobiť vlivne v smysle protištátnom na svojich podriadených a najmä na menej inteligentných členov.*“⁸⁸

Pochopiteľne, že činnosť vojenskej spravodajskej služby proti komunistickému odboju bola veľmi rôznorodá a ťažko možno zachytiť všetky jej prejavy. Prešetrovali sa výsledky cenzúry, osobných prehliadok vecí mužstva, udania i správy nasadených agentov a dôverníkov. Záležalo od osôb a obsadenia, podľa toho boli použité i metódy. Napríklad v priebehu roku 1939 bol vyšetrovaný na 2. oddelení VV3 v Prešove Mikuláš Kindja, riaditeľ ruskej ľudovej školy v Ruskom, vtedy vojenská osoba, príslušník pešieho pluku 3. Podnetom bol zachytený list, v ktorom chválil J. V. Stalina. Údajne veľmi drastický výsluch s použitím fyzického násillia viedol npor. J. J. Stanek, prítomní boli kpt. J. Marčančuk, prednosta 2. oddelenia a vedúci spisovne čat. Vojtech Lisý.⁸⁹

O preniknutí do ilegálneho komunistického hnutia v Stropkove sa usiloval v roku 1941 npor. Ján Baláž, spravodajský dôstojník VDO2 v Prešove, ktorý si v priebehu roku 1940 vybudoval sieť dvadsiatich spolupracovníkov. V marci 1941 bol v písomnom styku s Jozefom Rychnavským. Tento v liste, ktorým žiadal Baláža o intervenciu v prospech prijatia svojho brata do armády, naznačil aj niektoré otázky komunistickej činnosti v Stropkove. „*Ohľadom komunizmu Ti píšem, že ten je tu rozširovaný jedným židom a tiež jedným kresťanom. Sú to starí mazaní komunisti, poznám ich dobre. Vieš, keď mám byť otvorený, nuž naše úrady sú tomu na príčine, že títo tak šarapatia. Ved' mi máme možnosti ich umlčať... Npor. Baláž J. Rychnavskému odpovedal „... To mne kamarát nestačí len nadhodiť. Aspoň mena a čo robia... Organizuj si svoju sieť, čo robia, kde sa schádzajú, odkiaľ majú direktívy... Čakám od teba v tejto veci list, a to čím skorej.*“⁹⁰

V snahe preniknúť do ilegálneho komunistického hnutia v Tisovci bola uskutočnená aj provokačná akcia. Touto akciou spravodajskí dôstojníci pohraničnej roty 14 a jej kmeňového ppl. 5 t. č. dislokačného už v Levoči reagovali na prosovietске heslá a letáky, ktoré boli v Tisovci namaľované a rozhodené v noci zo 6. na 7. novembra 1940 pri 23. výročí VOSR. Cieľom malo byť napojenie na bližšie neidentifikovaného agilného komunistického organizátora, robotníka v Tisovci. Meno spravodajského dôstojníka pohraničnej roty 14 sa zatiaľ nepodarilo identifikovať, ale v prípade spravodajského dôstojníka p.p.l. 5 išlo s najväčšou pravdepodobnosťou o kpt. Vojtecha Riedla (krycie meno Václav Rys). Na realizáciu provokačnej akcie boli vybrané dve osoby, jeden muž a jedna žena, ktorá sa mala s Riedlom

⁸⁸ VHA Bratislava, f. VV1-VDO1, šk. 45, Prípis MNO adresovaný HVŽ, čís. 141 583/ Taj. obr.1941, Soznamy osôb štátne nespoľahlivých- vedenie, doplnovanie, Bratislava 19. júna 1941.

⁸⁹ ABS Praha, f. Z-6-326, s. 40, s. 356-357.

⁹⁰ Tamže, s. 41, s. 106-108, s. 472-474.

osobne poznať. Akciu malo schváliť VPV, o čo obaja spravodajskí dôstojníci požiadali. Jej priebeh a konkrétne výsledky sa zatiaľ nepodarilo zistiť. Podobne ani to, či v prípade oboch vybraných osôb išlo o vedomú, alebo nevedomú účasť na provokácii.⁹¹

Napriek prehlbujúcemu sa zameraniu vojenskej spravodajskej služby na boj proti vnútornému nepriateľovi, v súčinnosti s ÚŠB a žandárstvom, pokračovalo obranné i ofenzívne spravodajstvo proti Maďarsku. Po skončení vojny proti Poľsku sa tento záujem dlhodobo sústreďoval na sledovanie diania okolo poľských vojenských formácií, ktoré organizovane ustúpili do Maďarska. Jedným z dôvodov bol aj predpoklad, že „*údajne maďarská vláda chce z tohto zbytku poľskej armády, ktorá sa t.č. nachádza na území Maďarska, utvoriť teroristické tlupy, ktoré by v prípade potreby použila proti Slovensku alebo Rumunsku. Tí, ktorí sa v tejto akcii osvedčia, obdržia maďarské štátne občianstvo a budú sa môcť trvale usadiť v Maďarsku.*“ Tento predpoklad posilňoval aj údaj z októbra 1939, podľa ktorého bolo v mestách na odstúpených územiach Slovenska a Zakarpatskej Ukrajine od Galanty po Rachovo umiestnených 16 200 poľských vojakov – utečencov z celkového odhadovaného počtu 30 000 mužov.⁹²

V situácii, keď bolo potrebné vykonávať ofenzívnu spravodajskú činnosť, hlavne voči Maďarsku v utajení pred Nemcami, výrazne vzrástol význam spravodajských aktivít vojenských atašé všeobecne, obzvlášť však v Budapešti. Okrem už spomínaného zamerania proti prechodovým trasám do čs. zahraničného odboja zaslal mjr. pech. A. Androvič vo februári 1940 na 2. oddelenie MNO hlásenie, v ktorom oznámil, že na upozornenie Dr. Greberta, tajomníka slovenského vyslanectva v Budapešti, nadviazal kontakt s úradníkom predsedníctva Maďarskej zjednotenej strany grófa Jánosa Esterházyho v Budapešti Ing. Ladislavom Hechtom. Tento sa mu ponúkol podávať dôverné informácie z maďarského politického života. Nakoľko bol A. Androvič pod dozorom maďarských orgánov, nemohol sa s menovaným stretnúť osobne. Preto navrhol, aby bol L. Hecht prípadne pozvaný do Bratislavy, kde by sa prihlásil na kryciu adresu pod menom István Vilagossi.

Asi o mesiac neskôr hlásil A. Androvič, že sa k nemu dostavil A. Andreanszky, zamestnanec maďarského Vojenského zemepisného ústavu a ponúkol mu odkúpenie nasledujúcich dokumentov – protiletadlová obrana Budapešti, protiletadlová obrana severného pohraničia s pásmami voľných preletov maďarských lietadiel v prípade vojnového konfliktu a pohraničné opevnenia. Za tieto dokumenty požadoval 5 000 pengö.⁹³

Vzhľadom na skutočnosť, že A. Androvič získal a v septembri 1940 v súhrnnej správe vojenského atašé odoslal do Bratislavy veľmi podrobné údaje o novom budapeštianskom letisku Ferihegy, vrátane rozmerov, technického vybavenia a jeho funkcií, dopravného spojenia, zásobovania vodou a pod., možno predpokladať, že mohli pochádzať z uvedeného zdroja.⁹⁴

V zaujímavej súvislosti spomína A. Androviča vo svojich spomienkach vtedajší slovenský vyslanec v Budapešti Ján Spišiak. Išlo o Nemcami organizovanú návštevu gréckeho bojiska cudzozemskými vojenskými pridelencami z Berlína, ktorí cestovali v osobitnom

⁹¹ Tamže, s. 41, s. 468-469. Vzhľadom na uvedené nejasnosti mená účastníkov akcie neuvádzam, aj keď sú známe.

⁹² VHA Bratislava, f. 53, 1939, šk.1, Veliteľstvo 3. divízie, č. j. 21 983/ Dôv. 2. odd. 1939/, Poľské vojsko v Maďarsku- poznatky, Prešov, 24. októbra 1939.

⁹³ ABS Praha, f. Z-6-326, s. 57-58.

⁹⁴ VHA Bratislava, f. MNO 1939-1945, fondové oddelenie Kabinet ministra 1939-1944, šk. 3, Úradný záznam zo súhr. zprávy voj. attaché v Budapešti, Bratislava, 25. 9. 1944.

vozni so zástavkou v Budapešti. Vyslanec svojho známeho A. Androviča, už ako slovenského vojenského pridelenca v Berlíne, 4. mája 1941 čakal na Východnom nádraží (Keleti Palyander). „*Atašé vystúpil z vožňa spolu s istým mladším sovietskym generálom vyššej postavy... O jeho meno som nemal záujem*⁹⁵... *Androviča som...zaviedol do jedálne a podrobne som mu rozpovedal pozorovanie slovenských dôstojníkov, pokiaľ ide o nemecké úpravy na Slovensku...Požiadal som ho, aby svojmu partnerovi, sovietskemu atašé, otvorene povedal, že všetky nami pozorované skutočnosti nezvratne svedčia o útočných úmysloch Nemecka proti ZSSR a že sovietsko-nemecká vojna je pred dvermi.*“⁹⁶

Možno konštatovať, že J. Spišiak vo svojich spomienkach venoval menej pozornosti činnosti A. Androviča ako vojenského atašé v Budapešti, ako činnosti jeho nástupcu plk. gšt. Štefana Jurecha. Tento sa funkcie ujal 4. januára 1941 a J. Spišiak o ňom píše na viacerých miestach a obyčajne s vysokým hodnotením ako vzdelaného vojenského odborníka a strategického analytika. Aj spomínaná analýza nemeckých opatrení na Slovensku, ktorú J. Spišiak vysvetlil A. Androvičovi a požiadal ho o odovzdanie týchto informácií sovietskemu vojenskému atašé v Berlíne, bola dielom Š. Jurecha a spoločných rozhovorov s dôstojníkmi slovenskej vojenskej dopravy, ktorí na jar 1941 služobne prichádzali do Budapešti.⁹⁷

V každom prípade bolo najdôležitejšie, že s uvedenými informáciami bol oboznámený aj sovietsky vojenský pridelenec v Budapešti plk. Laktev, ako aj sovietsky vyslanec Nikolaj Šaronov.⁹⁸ Inou otázkou bolo, ako boli tieto informácie odovzdané ďalej do Moskvy a do akej miery boli považované za dôveryhodné.

Informácie a hodnotenia vojenskopolitickej situácie v tej-ktorej krajine spracovávané vojenskými atašé boli dôležité práve v krízových obdobiach, keď sa rozhodovalo o postoji a angažovanosti príslušnej krajiny v rozširujúcom sa svetovom vojnovom konflikte. Takým obdobím bol konkrétne v Maďarsku aj prelom marca a apríla 1941, keď sa v Budapešti rozhodovalo o vstupe Maďarska do vojny proti Juhoslávii po boku Nemecka. Plk. gšt. Š. Jurech vtedy priamo ministrovi obrany gen. Čatlošovi hlásil: „*Zistené bolo, že ... mala maďarská vláda a čelné rozhodujúce kruhy maďarské, po predchodiacich rozhovoroch s vysokými nem. voj. činiteľmi rozhodujúce porady. Podľa všetkého išlo o zásadné rozhodnutie postaviť sa otvorene po bok nemecký proti Jugoslávii a či zostať verný paktu večného priateľstva ktorý bol uzavretý pred krátkym časom. Regent (M. Horthy – pozn. P. Š.), Teleky, Kerstesz – Fischer, Laky boli vraj vedúci smeru za dodržanie paktu s Jugosláviou... minister honv. gen. Bártha viedol vraj skupinu otvoreného vystúpenia proti Jugoslávii po boku Nemecka. Došlo vraj k vášnivému vystupňovaniu debaty, pri čom vraj Teleky (predseda vlády – pozn. P. Š.) prehlásil: „ kým ja žijem, proti Jugoslávii nepôjde jeden maďarský vojak“.* Pri hlasovaní získala väčšinu strana Bártha.“⁹⁹

⁹⁵ Išlo o genmjr. Vasilija Ivanoviča Tupikova, ktorý bol od decembra 1940 až do začiatku vojny proti ZSSR vo funkcii sovietskeho vojenského atašé v Berlíne. MOLODYCH, S. O načalnikne štaba JZF(juhozápadného frontu – pozn. P. Š) general majore V. I. Tupikove. In *Vojennoistričeskij žurnal*, roč. 1972, č. 2, s. 124-125.

⁹⁶ SPIŠIAK, J. *Spomienky z Budapešti 1939-1944*. Bratislava 2010, s. 172.

⁹⁷ Tamže, s. 60, 143, 144, 203, 204, 268.

⁹⁸ Tamže, s. 144.

⁹⁹ VHA Bratislava, f. MNO 1939-1945, fondové oddelenie Kabinet ministra 1939-1944, šk. 5, Vojenský atašé Slovenskej republiky v Budapešti, č. 7 Taj. 41, Zprávy do osemnástich hodín 1.4.1941, Budapešť, 1. apríla 1941. Správne má v texte byť Kerestesz-Fischer, Ferenc – minister vnútra. Predseda maďarskej vlády gróf Pál Teleki skutočne 2. apríla 1941 spáchal samovraždu. Poslednou kvapkou, ktorá prispela k tomuto jeho osudnému rozhodnutiu, bol údajne telegram z maďarského vyslanectva v Londýne, podľa ktorého britská vláda bude považovať každý krok Maďarska proti Juhoslávii za útok a dôvod postačujúci na začatie vojny.

Zložitejšia situácia bola v bývalom ZSSR, teda v štáte, kde nebol vojenský atašé trvale z nejakého dôvodu buď systemizovaný, alebo akreditovaný. Do funkcie vojenského atašé v Moskve bol síce 1. januára 1940 vymenovaný mjr. gšt Štefan Tatarko, ale onedlho, 15. mája 1940, sa ujal funkcie vojenského atašé v Berlíne.¹⁰⁰ Ťažko možno predpokladať pri takej vzdialenosti Moskvy a Berlína, že by išlo o zlúčené funkcie a bolo ich možné fyzicky naraz vykonávať. S najväčšou pravdepodobnosťou potom musel riešiť vojenské, prípadne i spravodajské otázky priamo v ZSSR vyslanec, alebo iný člen diplomatického zboru. Zaujímavú, odborne veľmi kompetentnú, spravodajskú správu o taktickom cvičení sovietskej armády a poľnom cvičení štábov vyšších veliteľstiev, ktoré sa uskutočnilo v období od 20. augusta do 7. septembra 1940 v zastúpení chargé d'affaires podpísal a zaslal na MNO v Bratislave tlačový atašé a archívny riaditeľ slovenského vyslanectva v Moskve, bývalý legionár Mikuláš Gacek. Pri opise trojdňového cvičenia Moskovského vojenského okruhu bolo v správe dokonca citované zo záverečného rozboru ľudového komisára obrany maršala S. K. Timošenka, okrem iného, i toto. „*Slabiny mnohých našich veliteľov sú v tom, že nevedia naučené vedomosti prakticky uskutočňovať. Tak je to s vyššími i nižšími veliteľmi. Cvičenia sa robia vulgárne a primitívne, preto potom jednotky nenadobúdajú bojových skúseností.... Veľké chyby robili mnohí velitelia i v tom, že nastupovali bez dostatočnej rozviedky... podľa šablóny, dve čaty vpredu v prvom slede, tretia čata v druhom. V skutočnosti treba nastupovať všelijako, podľa okolností a čo chceme nastúpením dosiahnuť.*“ Ďalej sa v tejto správe uvádza aj to, že maršal Timošenko vystúpil aj proti praxi politických komisárov, ktorí údajne do armády zaviedli veľa písáčiek, veľa byrokratizmu. Ďalšia časť správy obsahuje informáciu o účasti maršala Timošenka na taktickom cvičení a poľnom cvičení štábov vyšších jednotiek Osobitného západného vojenského okruhu na tému: „*Strelecký zbor pretrhne obrannú líniu nepriateľa a aby sa pretrhnutie rozvinulo, vrhnú sa* (nasadia – pozn. P. Š.) *veľké mechanizované jednotky.*“ V závere odosielateľ informuje o tom, že maršal Timošenko vydal 3. septembra 1940 dva dôležité rozkazy. Prvý o preložení príslušníkov armády, ktorí si odsľúžili povinnú prezenčnú službu do I. zálohy a druhý o nástupnom termíne 15. septembra až 10. októbra 1940 a o kategóriách brancov, na ktorých sa vzťahuje, a tieto autor rozoberá veľmi podrobne.¹⁰¹

Podľa dikcie a obsahu uvedenej správy, hlavne kritického rozboru spomínaných cvičení maršalom Timošenkom, kritiky politických komisárov i podrobného obsahu rozkazu o nástupe nováčikov, to neboli informácie, ktoré bolo možné bez problémov získať z otvorených zdrojov, hlavne tlače a rozhlasu. Ich zdroj musel byť, nepochybne, dobre informovaný a hlavne utajený. Zdrojom mohol byť aj vojenský pridelenec spriatelenej mocnosti, napríklad nemecký.

O tom, ako neobyčajne ťažko sa v ZSSR dali získať informácie vojenského charakteru, svedčí aj neskoršia správa prvého vyslanca Slovenskej republiky v ZSSR Fraňa Tisa s veľmi príslovečným predmetom: „*Vojenský atašé - ako zaobstarávajú v Sovietskom zväze svoje zprávy.*“ V tejto správe sa, okrem iného, písalo: „*Vojenským atašé tých štátov, ktoré hraničia zo Sovietskym zväzom s ktorými už mali vojnový konflikt, alebo ktoré by ho mohli*

¹⁰⁰ VÚA-VHA Praha, Zb. KvL a KmL. Kmeňový list, Štefan Tatarko, tiež CSÉFALVAY, F. „Westfeldzug“ v hodnotení slovenského dôstojníka (západné ťaženie Wehrmachtu na jar 1940 v správach slovenského vojenského atašé v Berlíne, mjr. gšt. Š. Tatarka). In *Vojenská história*, roč. 1, 1997, č. 1, s. 92.

¹⁰¹ VHA Bratislava, f. MNO 1939-1945, fondové oddelenie Spisy dôverné 1940- 1944, šk. 13, č. 1644/40, Taktické cvičenie v sovietskej armáde, Moskva, september 1940.

*podľa ich mienky vojensky ohrožovať, venujú tu osobitnú pozornosť a sledujú ich na každom kroku. Keďže sovietske vojenské vedenie je pochopiteľne zvlášť skúpe v oboznamovaní vojenských atašé so stavom sov. armády, vojenských tovární atď. a styk s obyvateľstvom je normálnym spôsobom celkom znemožnený/ každého ihneď zavrú, koho vidia v rozhovore s členmi diplomatických zastupiteľstiev/, vojenský atašé nútení sú upotrebovať najrafinovanejšie spôsoby, aby sa nepozorovane mohli dostať von s Moskvy a potom do ďalších krajov, aby tam pozbierali to, čo ich odborne zaujíma.*¹⁰²

Napriek uvedenému, činnosť vojenských atašé predstavovala pre sovietske orgány aj vážny právny problém. Problematika bola spracovaná v knihe brigádneho vojenského juristu prof. E. A. Korovina *Právne polozenie vojenských atašé*, ktorú už spomínaný M. Gacek vo februári 1941 zaslal na MNO v Bratislave s nasledujúcim komentárom: „*Monografia je dôkladne spracovaná a svojho druhu jedinečná, keďže zahrnuje právne polozenie vojenských atašé s celkového, medzinárodného hľadiska, presahujúceho úzky rámec SSSR. Navrhujem posúdiť, či by monografiu nebolo hodno dať preložiť do slovenčiny ako pomôcku pre vojenských atašé Slovenskej republiky.*“ Uvedená monografia bola skutočne v priebehu necelých dvoch mesiacov preložená do slovenčiny.¹⁰³

Vyskytli sa aj pokusy o ofenzívnu spravodajskú činnosť proti ZSSR ešte pred jeho napadnutím. Spočívali v získavaní správ od rôznych informátorov a dôverníkov, ktorí pravdepodobne pôsobili na Zakarpatskej Ukrajine, obsadenej Maďarskom a prekračovali hranice do ZSSR, kde mali zase oni svojich informátorov. Jedným z riadiacich orgánov tejto činnosti bol vtedajší npor. Július Kamenický, ktorý absolvoval stáž na 2. oddelení MNO a od februára 1941 bol príslušníkom 2. oddelenia Veliteľstvo divíznej oblasti 2 (VDO-2) v Prešove.¹⁰⁴ V apríli toho istého roku získaval správy od informátora Pavla Kužmu o sústreďovaní sovietskych vojsk na západnej Ukrajine. Ten ich mal získavať od istého chlapca, ktorý oboma smermi prekračoval hranice. Čo sa týka obsahu a kvality týchto správ, musel byť tento údajný chlapec členom širšej siete, pretože správy, ktoré odovzdával Kužmovi, nemohol získať iba vlastným pozorovaním. Uvádza sa napríklad, že v Lvove a okolí je veľké množstvo vojska, hlavne tankových a jazdeckých oddielov, 3 letecké pluky, že sovietske bezpečnostné orgány zatkli asi 200 osôb podozrivých zo špionáže a z účasti na pripravovanom protisovietskom prevrate. Pritom malo byť zatknutých i 6 vysokých dôstojníkov a všetky posádky na Ukrajine vymenené za sibírske.¹⁰⁵

Rovnako mal svojho, žiaľ, neidentifikovaného, dôverníka v Medzilaborciach, získavajúceho správy zo ZSSR aj ďalší spravodajský dôstojník VDO-2 v Prešove, vtedajší npor. Ján Baláž, pracujúci pod krycími menami Bielik, Kočvara, Husar, Blažej, Horák a Roman.¹⁰⁶ Išlo o spravodajského dôstojníka vysoko hodnoteného vtedajším nadriadeným npor. F. Podhorským. V máji 1941 uvedený dôverník npor. Balážovi hlásil, že vláda ZSSR pod zámkou organizovania robotníkov na práce v Nemecku nechala na Sibír vyviezť 33 000 Ukrajincov v snahe izolovať ich a zabrániť akýmkoľvek pokusom o vytvorenie tzv. Veľkej

¹⁰² VH Bratislava, f. MNO 1939-1945, fondové oddelenie Spisy tajné 1940-1944, č. 661/1941P 27/41, Moskva 26. marca 1941.

¹⁰³ Tamže, f. MNO 1939-1945, fondové oddelenie Spisy dôverné 1940-1944, šk. 172, inv.č. 219, Vyslanectvo Slovenskej republiky v Moskve č. 382/1941, Právne polozenie vojenských atašé, monografia sovietska pre MNO, Moskva, 25. februára 1941.

¹⁰⁴ ABS Praha, f. Z-6-326, s. 294-295,

¹⁰⁵ Tamže, s. 47.

¹⁰⁶ Tamže, s. 106-108.

Ukrajiny. Zároveň tento dôverník hlásil, že najväčšie zoskupenie sovietskych vojsk je na starej hranici ZSSR a Poľska, kde malo byť údajne až 8 miliónov vojakov.¹⁰⁷

Monitoringu slovenských vojenských spravodajských orgánov a ich dôverníkov neušlo ani počínanie nemeckého spojencu, hlavne sústreďovanie jeho vojsk v Protektoráte a obsadenom Poľsku v priebehu roku 1940. „*Sústred'ovanie nemeckých oddielov smerom na východ pokračuje. V Hor. a Dol. Bečve je toho času veľké množstvo motorizovaných jednotiek, jazdeckta a delostrelectva. Presuny znemožňujú cestovanie po železnici a doprava je nepravidelná...Cesty a to i poľské sú pre súkromnú dopravu uzavreté a strážené vojskom a žandármi...je zvýšený stav Grenzpolície...Dňa 27.7.1940 došla väčšia skupina nemeckých dôstojníkov na colný úrad Barami, odkiaľ sa rozišli do lesov s cieľom rekognoskácie terénu V poslednom čase presunuli sa väčšie jednotky, asi tri divízie smerom k ruským hraniciam a ubytovali sa v pohraničných mestečkách a dedinách a to v Krynici, Muzsyne, Tylči, Gorlici, Krosne a v Dukle.*“¹⁰⁸

Aj keď je táto správa, čo sa týka zdroja, anonymná a podpísaná nečitateľným podpisom, jej možný zdroj musel mať veľmi široký teritoriálny rozsah – od vtedajších hraníc s Protektorátom, Generálnym Gouvernementom až po jeho hranice so ZSSR. Mohlo pochopiteľne ísť aj o súbornú správu z cezhraničných pozorovaní slovenských pohraničných orgánov, ale skôr je pravdepodobnejšie, že správa je dielom skúseného spravodajcu so širokou sieťou dôverníkov a informátorov na oboch stranách hraníc. Všetko nasvedčuje tomu, že autorom správy mohol byť už spomínaný npor. Jozef Rusko, poverený spravodajským podchytením moravsko-slovenských hraníc a budovaním dôverníckej siete v Protektoráte s úlohou takou tajnou, že o nej vedeli len vtedajší prednosta 2. oddelenia VV-1 v Trenčíne npor. J. J. Stanek, náčelník štábu VV-1 mjr. gšt. L. Lavotha a vtedajší prednosta 2. oddelenia MNO-HVV mjr. Alois Králik. Presah na poľské územie mohol npor. J. Rusko získať už dávnejšie ako exponovaný spravodajský dôstojník v Žiline a počas ťaženia v Poľsku, keď pôsobil striedavo na veliteľstvách „Bernolák“ a „Jánošík“ so zvláštnymi úlohami v priestore Oravy a Kysúc, čiže mimo nástupného a operačného priestoru slovenskej poľnej armády, ale zato v uvedených priestoroch armády nemeckej.¹⁰⁹

Pochopiteľne, pohyby a sústreďovanie nemeckých vojsk v Protektoráte, prípadne v Ochrannom pásme i na ostatnom území Slovenska, či už skutočné alebo domnelé, akékoľvek pohyby slovenských vojsk vyvolávali nervozitu i v Budapešti.

Zhoršenie slovensko-maďarských vzťahov sa vypuklo prejavilo už počas príprav a ťaženia proti Poľsku. Maďarská strana sa nechcela nechať otvorene zatiahnuť do tohto konfliktu a kládla odpor nemeckým, ale hlavne slovenským požiadavkám. Hlavne na povolenie prepravy vojenských transportov cez košickú peážnu trať, kedy slovenskú požiadavku z 11. septembra 1939 maďarská strana o deň neskôr veľmi agresívnym spôsobom zamietla. Nasledovali obvinenia z útočných úmyslov Slovenska proti Maďarsku a posilnenie jeho hraníc vojenskými jednotkami. Diplomatické depeše sa križovali zo všetkých strán a celkovú situáciu podľa hlásenia gen. Barckhausena na OKW/Ausland vyhodnotila DMK a nemecké vyslanectvo v Bratislave tak, že Maďarsko hľadá zámienku, ktorá by bola dôvodom pre konflikt so Slovenskom. Dôležitú úlohu v celej situácii hrali maďarské spravodajské informácie o sústreďovaní dvoch slovenských divízií na východnom Slovensku, ktorým

¹⁰⁷ Tamže, s. 47-48.

¹⁰⁸ VHA Bratislava, f. MNO 1939-1945, fondové oddelenie Kabinet ministra 1939-1944, šk. 3, Sústreďovanie nemeckého vojska v Protektoráte a Gouvernemente, bez čísla.

¹⁰⁹ ABS Praha, f. Z-6-326, s. 468-471.

maďarská strana odôvodňovala svoje kroky. Nemecké diplomatické miesta síce maďarskú stranu upozornili, že pohyby slovenských vojsk sú prísne podľa inštrukcií 14. nemeckej armády, Maďari zase odmietli zodpovednosť za prípadné zrážky, ktoré by mohli nedisciplinované slovenské jednotky vyvolať.¹¹⁰

Po dočasnom upokojení sa správy a reakcie na údajné aktivity slovenskej strany a pohyby nemeckých vojsk opätovne dostali do hry začiatkom roka 1940. Slovenského vyslanca v Budapešti 9. januára 1940 pri osobnej návšteve na maďarskom Ministerstve zahraničných vecí obvinil stály zástupca ministra János Vörnle, že podľa správ, ktoré on má z Prahy, chcú Slováci vyprovokovať ozbrojené incidenty. Aby vyvrátil vyslancove pochybnosti, vytiahol zo sejfú originál pražského hlásenia, kde skutočne stálo, že Slováci chystajú ozbrojený útok proti Maďarsku.¹¹¹

Informácie o týchto rokovaníach malo i nemecké vyslanectvo v Bratislave a pomerne presné: „Slovenská vláda je nanajvýš znepokojená chýrmi, rozširovanými v rozličných kruhoch, že vraj SL pripravuje útok na Maďarsko a že sa pozorujú na SL silnejšie pohyby nemeckých vojsk... V BA letí chýr, že v ochrannom pásme sa nachádza 40 000 nem. vojakov. Slov vláda dostala úradné hlásenie zo Žiliny, že vo štvrtok boli pozorované pohyby nem. vojsk“, hlásilo vyslanectvo 19. januára 1940 do Berlína.¹¹²

Okrem maďarského vyslanca v Bratislave, slovenského v Berlíne, bol do veci zaangažovaný aj maďarský vojenský atašé v Bratislave plk. Solymossi, ktorý 20. januára 1940 navštívil svojho nemeckého kolegu mjr. Heinricha Beckera. Na naliehanie slovenského MZV i maďarského vyslanectva v rozhovore akceptoval, že chýr o 40 000 nemeckých vojakoch v ochrannom pásme je nezmysel a podobne sú nezmyslom i slovenské vojenské prípravy proti Maďarsku. Podobne nie je pravda, že by sa niečo na Slovensku chystalo proti Maďarsku na konkrétny termín 8. februára 1940. V hlásení, ktoré mjr. H. Becker poslal vzápätí do Berlína je symptomatická poznámka: „Maďari pokladajú aj čistenie ciest za prípravu proti Maďarsku.“¹¹³

Napriek uvedenému, snaha maďarských štátnych orgánov, vrátane spravodajskej služby, diskreditovať Slovenskú republiku a jej armádu v očiach nemeckého spojencu pokračovali i naďalej. Svedčí o tom i ďalšie hlásenie mjr. Heinricha Beckera, v ktorom sa hovorí: „Správa maď. spravodajskej služby o sympatizovaní slov. dôstojníckeho zboru a HG s bolševikmi triafa- podobne ako väčšina takýchto správ- ďaleko mimo cieľ. Že tá alebo oná osobnosť vo vnútri menovaných zväzkov nie je celkom spoľahlivá a je veľmi ľahko prístupná iným vplyvom, je známe práve tak, že komunistické letáky boli zistené a našli sa nielen v HG, ale tiež na rozličných iných miestach v SL. Nemožno príliš sa opierať o to, aby sa z toho zovšeobecnil postoj celého dôstojníckeho zboru a z maď. strany zodpovedá snahám zobrazit' slovenskú armádu ako úplne nepoužiteľnú.“¹¹⁴

¹¹⁰ Pozri BAKA, ref. 3, s. 154-157.

¹¹¹ SPIŠIAK, ref. 96, s. 67-68.

¹¹² Výpisky z National Archives of the United States, Alexandrijský archív, T 77, roll 878, 5626166, Hlásenie nemeckého vyslanca v Bratislave na Zahraničný úrad v Berlíne (materiál poskytol autorovi PhDr. Anton Hrnko, CSc.).

¹¹³ Tamže, 562 6137-139, Hlásenie nemeckého vojenského atašé mjr. Heinricha Beckera na gen. štáb pozemného vojska -skupina atašé, č. 25/40taj., Bratislava, 20. januára 1940.

¹¹⁴ Tamže, T 77, roll 879, 5627004, Hlásenie nemeckého vojenského atašé mjr. Heinricha Beckera na OKW č. 206/40geh., Slovensko vo vzťahu k OKW č. 02557/40 z 23. 7.1940, Bratislava, 2.8.1940.

Prelom rokov 1940 a 1941 bol svojím spôsobom prelomovým aj pre slovenskú vojenskú spravodajskú službu. Dovtedy túto službu v jednotkách na úrovni plukov, samostatných práporov a vybraných nižších jednotiek, hlavne v južnom pohraničí, vykonávali spravodajskí dôstojníci II., výnimočne I. kategórie. Ich činnosť bola zameraná na spoluprácu s veliteľmi pohraničných rôt, žandárskych staníc, pričom vykonávali zvýšenú obrannú spravodajskú činnosť v pohraničnom pásme do hĺbky 10 – 15 kilometrov. Hlavnú pozornosť mali venovať obrannej spravodajskej činnosti vo vlastnej armáde, spolupracovali pri úlohách zvláštneho spravodajstva podľa pokynov prednostov 2. oddelení divízijských oblastí. K odhaleniu nepriateľských agentov a rezidentov vo vlastnej armáde si budovali vlastnú dôvernú sieť, nielen v jej vnútri, ale aj medzi civilným obyvateľstvom a zabezpečovali súčinnosť so štátnymi orgánmi v okruhu ich pôsobenia. Neviedli evidenciu agentov, nezískavali ich ani ich nevysielali do zahraničia.¹¹⁵ V každom prípade to však už boli školené, relatívne samostatné spravodajské orgány, minimálne absolventi spravodajských kurzov na rôznych úrovniach. Čo však bolo najdôležitejšie, už boli v okruhoch svojho pôsobenia zorientovaní a etablovaní.

Koncom roka 1940 však výnosom MNO č.136 438/ H. skup. 1940 boli spravodajskí dôstojníci I. a II. kategórie v plukoch (a tým i na ich roveň postavených samostatných jednotkách – pozn. P. Š.) zrušení. Nahradili ich obranní referenti, ktorí však mali vykonávať funkciu popri svojom normálnom služobnom zaradení.¹¹⁶ V plukoch začali túto činnosť vykonávať väčšinou I., prípadne II. pobočník veliteľa, v samostatných rotách na to boli rozkazom určení priamo ich veliteľia. „Hlavným motívom pre zriadenie obranných referentov bol nedostatok aktívnych dôstojníkov, činnosť spravodajskej služby sa však týmto opatrením nezvyšovala, ale naopak zhoršila. Obranní referenti boli neustále striedaní, takže úlohy, ktoré boli na nich kladené, nemohli ani zďaleka splniť.“¹¹⁷ S týmto neskorším hodnotením pracovníkov Študijného ústavu I. zvláštneho odboru MV ČSR z októbra 1958 sa možno v plnej miere stotožniť.

Uvedený výnos MNO č.136 438/ H. skup. 1940, okrem iného, nariaďoval: „*Dňom 1. januára 1941 prechádza všetka činnosť vo veciach obranného spravodajstva, ktorú doposiaľ prevádzali zprav. dôst. I. a II. kategórie na obranného dôstojníka VPV a divízií.*“¹¹⁸ Vo februári 1941 MNO vydalo ďalšie spresnenia dopĺňajúce diferenciáciu činnosti medzi obrannými referentami a dôstojníkmi. Podľa nich obranný referent vykonával obrannú službu výlučne vo svojej jednotke, neudržiaval styk so štátnobezpečnostnými orgánmi, dôverníkov mal mať iba u príslušníkov vlastnej jednotky a mohol vypočúvať len výlučne vojenské osoby. Tiež výsluch vojenského zbeha nevykonávali, to patrilo do kompetencie obranného dôstojníka. Bolo jednoznačne stanovené, že obranní dôstojníci VDO podliehajú priamo obrannému oddeleniu MNO, nie cez obranného dôstojníka VPV.¹¹⁹

¹¹⁵ ABS Praha, f. Z-6-326, s. 68-72.

¹¹⁶ VHA Bratislava, f. VV1-VDO1, šk. 45, MNO č. 107 716/Taj. 16. 1940, Obranní referenti u jednotiek – zriadenie, Bratislava, 31. decembra 1940.

¹¹⁷ ABS Praha, f. Z-6-326, s. 71.

¹¹⁸ VHA Bratislava, f. VV1-VDO1, šk. 45, MNO č. 107 716/Taj. 16. 1940, Obranní referenti u jednotiek – zriadenie, Bratislava, 31. decembra 1940.

¹¹⁹ Tamže, f. VV1-VDO1, šk. č. 45, MNO č. 141 033/Taj. obr. 1941, Smernice pre obranných referentov-návrh, Bratislava, 17. februára 1941. Čo sa týka pôsobnosti obranných referentov, MNO sa v tomto dokumente odvolávalo na prílohu č. 3 spisu MNO č. 107 716/Taj. 16. 1940, Obranní referenti u jednotiek – zriadenie s vysvetlením, že potreba vydania osobitných smerníc pre obranných referentov sa ukáže až v budúcnosti.

Koncom roka 1940 boli vydané aj *Smernice pre obranných dôstojníkov č. 107.708/taj. 16. odd. 1940* na určenie ďalších priorít obranného spravodajstva. Boli určené výlučne pre obranných dôstojníkov VPV a VDO a definovali ich ako „*predsunuté odbočky obranného oddelenia MNO, ktorí podľa nariadenia a smerníc tohto oddelenia vykonávajú v im prikázaných oblastiach všetky úlohy vojenskej obrany obsažené v tajnom kabinetnom uznesení vlády zo dňa 4. 10. 1940. Po tejto stránke podliehajú obranní dôstojníci výlučne obrannému oddeleniu MNO.*“ Disciplinárnu právomoc však podľa zadelenia obranných dôstojníkov mal veliteľ VPV, prípadne veliteľa VDO. Obranní dôstojníci však boli zároveň popri svojej funkcii určení aj ako referenti I. dôstojníka štábu pre zahraničnú a vnútornú politiku, zvláštne udalosti, vystupovanie armády na verejnosti, služobné a mimoslužobné vystupovanie príslušníkov armády na verejnosti, styk s úradmi, politickými stranami a brannými organizáciami, propagandu v armáde, noviny, rozhlas a film a pridelenie k cudzím a od cudzích armád. V prílohách smerníc boli vydané podrobnejšie *Smernice na obranu proti špionáži a zrade, Špionáž, sabotáž a rozklad v armáde, Skutočnosti, ktoré má hlásiť O.D. z vlastného popudu, Evidenčný list a Štatistika pre rok 1940*. Za necelé dva mesiace si však MNO vyžiadalo od adresátov vrátenie Smernice pre obranu proti špionáži a zrade na prepracovanie.¹²⁰

Ďalším súbežným opatrením bolo stiahnutie všetkých už vydaných smerníc na ofenzívnu činnosť od VDO a podriadených útvarov na obranné oddelenie MNO. Taktiež boli stiahnuté spravodajské legitimácie, ktoré vydalo MNO od všetkých bývalých spravodajských dôstojníkov I. a II. kategórie. Dovtedajšie legitimácie boli ponechané len obranným dôstojníkom na VPV a VDO, s tým, že ich platnosť pre rok 1941 potvrdí MNO-náčelník štábu ministra.¹²¹

Stiahnutie smerníc na ofenzívnu činnosť malo s najväčšou pravdepodobnosťou viacero dôvodov. Nemožno vylúčiť nemecký tlak na ukončenie ofenzívneho spravodajstva vôbec a osobitne proti Maďarsku v zmysle predošlých dohôd, ani vydanie nových smerníc, ktoré by tieto požiadavky už plnohodnotne reflektovali. Skôr sa však prikláňam k domnienke, že išlo o zabezpečenie ochrany listinných dôkazov, že slovenská vojenská spravodajská služba od svojho vzniku tieto činnosti vôbec vykonávala a bola riadená a usmerňovaná z najvyšších veliteľských úrovní.

Načrtnutými procesmi sa dotvorila dlhodobejšia mierová, respektíve po začiatku vojny proti ZSSR zápoľná, v princípe základná štruktúra slovenskej vojenskej spravodajskej služby. Napriek uvedeným opatreniam a ich praktickému dosahu sa v danom období naplno rozvinuli vyššie formy ofenzívnej činnosti, ako napríklad profesionálna práca s agentúrou.

Jednou z najdôležitejších súčastí tejto práce bola evidencia agentov. Ústrednú evidenciu viedlo spravodajské oddelenie MNO. Spravodajské oddelenia VDO a spravodajskí dôstojníci I. kategórie si viedli v oddelených zoznamoch evidenciu vlastných agentov. Až do zrušenia spravodajských orgánov na úrovni pluk a nižšie a zavedenia obranných referentov viedli spravodajské oddelenia VDO v dvoch od seba oddelených zoznamoch agentov riadených spravodajskými dôstojníkmi plukov.¹²²

¹²⁰ VHA Bratislava, f. MNO 1939-1945, fondové oddelenie Spisy tajné1940- 1944, šk. 4, MNO č. 107 708/Taj. 16. odd. 1940, Bratislava 3. januára 1941, tiež č. 141 075/ Taj. obr. 1941, Bratislava, 18. februára 1941.

¹²¹ Tamže, f. VV1-VDO1, šk. č. 45, MNO č. 106 879/Taj. 16. oddel.1940, Zpravodajskí dôstojníci-zmena. Bratislava, 7. január 1941.

¹²² ABS Praha, f. Z-6-326, s. 60. Na prvom zozname bolo meno agenta a jeho vhodne zašifrovaná adresa, na druhom zozname agentova značka, krycie meno a krycia adresa, na ktorú zasielal správy.

Označovanie agentov bolo diferencované. Začiatočník bol označovaný číslom nad 10 000, už pracujúci, osvedčený agent číslom nad 5 000. A registrovaný, spoľahlivý agent niektorým veľkým písmenom a číslom od 1 vyššie. Čísla prvých dvoch kategórií agentov sa mali každoročne obnovovať pre nové obdobie, čísla registrovaných agentov zostávali nezmenené.

Pri styku spravodajského dôstojníka s agentami bolo nevyhnutné dodržiavať čo najprísnejšie konšpiračné pravidlá a zásady. Z miest styku boli vylúčené akékoľvek verejné miesta, kde by dôstojník alebo agent boli známi, alebo hrozilo nebezpečenstvo náhodného spoznania. Išlo o kaviarne, reštaurácie, hostince, kiná a pod. Vylúčené boli i úradné miesta, a to žandárske stanice, stanovištia pasovej a colnej kontroly, finančné oddelenia, kasárne, rôzne úrady a pod. Z dôvodu vlastnej bezpečnosti si nemal spravodajský dôstojník zvoliť miesto schôdzky s agentom v tesnej blízkosti hraníc, za čo sa pokladalo pásmo vo vzdialenosti 3 km od hraníc na vlastnom území. Ak by vo výnimočných prípadoch spravodajský dôstojník z nejakých dôvodov zvolil miesto schôdzky v tesnej blízkosti hraníc, mal si vyžiadať ozbrojenú ochranu od najbližšej žandárskej stanice, respektíve finančnej stráže. Ak by sa o takúto schôdzku pokúšal agent, vznikalo podozrenie, že je v službách cudzej mocnosti a v takomto prípade mali byť využité všetky prostriedky, aby bol z takejto činnosti usvedčený. Styk s agentom mal byť slušný, ale dôrazný, aby bolo hneď jasné, že „...*spravodajský dôstojník je zamestnávateľom a agent zamestnancom, ktorý je platený za svoje úkony*“.

V takom prípade, ak by agent odmietol splniť úlohu, napriek tomu, že ju mohol splniť, mal spravodajský dôstojník zakročiť radikálne, prípadne pohroziť, že agenta udá (pravdepodobne v zmysle udania cudzej mocnosti – pozn. P. Š.). To však mohol urobiť len so súhlasom spravodajského oddelenia MNO, ktorému musel svoj návrh patrične zdôvodniť.¹²³

Veľký dôraz sa kládol na dôkladnú prípravu spravodajského orgánu na rokovanie s agentom. Hlavne na znalosť reálií, o ktorých požadoval nové informácie, aby mohol odhaliť prípadné zavádzanie agenta, nepravdivé, nelogické, podvrhnuté alebo vymyslené informácie. Hlavná časť prípravy na rokovanie s agentom mala pozostávať z preštudovania možností agenta, čo sa týka priestoru, stykov a schopností, ďalej z prípravy úloh pre agenta a z podrobného preštudovania priestoru, z ktorého mal agent podávať správy. Agent nemal byť vyslaný do cudzieho štátu skôr, než sa vysielajúci orgán presvedčil, že úlohy sú agentovi jasné a je si plne vedomý toho, čo sa od neho žiada. V reči s agentom mal byť spravodajský orgán veľmi pozorný, neprerieknuť sa o ničom, čo by mohlo poslúžiť cudzej mocnosti, pričom sa vychádzalo a priori z nedôvery voči agentovi. Tá zase vychádzala z predpokladu, že ak agent za peniaze slúži jednému štátu, môže slúžiť i druhému. Prvým stupňom preverky agenta bolo poverenie získať správy, ktoré mal už vysielajúci spravodajský orgán preverené. V styku sa mali používať krycie mená, pre každého agenta iné.

Najrozšírenejšie bolo vysielanie agentov-chodcov do Maďarska na priepustku pre malý pohraničný styk, ak agentova úloha operatívne získať alebo overiť správy nepresahovala teritoriálne prihraničné oblasti. Pri slovenskom systéme vydávania priepustiek však musel byť spravodajský orgán v styku s niektorým známym notárom, ktorý takúto priepustku „na počkanie“ vydal. Bolo to nepružné a nekonšpiratívne, čo stávalo slovenských spravodajcov do nevýhody voči maďarskej spravodajskej službe. Problém spočíval v tom, že velitelia maďarských pohraničných stráží mali k dispozícii už opečiatkované priepustky, ktoré bez problémov vydávali svojim agentom a informátorom.

¹²³ Tamže, s. 60-61.

Slovenské vojenské výzvedné spravodajstvo používalo vo svojej činnosti štandardne technické, vecné a osobné prostriedky. Pod technickými možno rozumieť rôzne odpočúvacie, nahrávacie, goniometrické zameriavacie a odpočúvacie prostriedky, šifrovacie a dešifrovacie prostriedky, fotovýbavu, špeciálne chemikálie a pod. Pod vecnými prostriedkami možno zase rozumieť ukoristené dokumenty, cenzúru, tlač, rozhlasové vysielania a pod. Hlavná váha výzvedného spravodajstva však spočívala na osobných prostriedkoch, ktorými boli agenti, zajatci a zbehovia.

Podľa prevažujúcej charakteristiky činnosti a významu boli agenti rozdelení do viacerých kategórií. Najvyššie stál rezident, čo bol agent priamo v cudzom štáte získavajúci vojenský a politický spravodajský materiál. Rezidenti boli získavaní zo všetkých spoločenských vrstiev, hlavne však v tzv. lepšej spoločnosti, v ktorej sa pohybovali vysoko postavené osoby a kde bol najväčší predpoklad získania dôležitých správ. Ďalším typom agenta bol pátrač (tipár), používaný na vyhľadávanie vhodných osôb v zahraničí i doma. Na jeho činnosť nadväzoval tzv. nadháňáč, ktorý pátračom vytipované osoby rezidentov, alebo chodcov získaval. Funkcie pátračov a nadháňáčov boli mnohokrát kumulované. Chodec bol agent, ktorý nebol na cudzom území priamo dlhšiu dobu etablovaný, ale bol tam vysielaný splniť výzvednú úlohu. Mimoriadny význam mal kuriér prenášajúci na cudziu stranu listy, ktoré tam odosielať na adresátov, alebo späť donášal listy či dokumenty. Osoby kuriérov boli obzvlášť starostlivo vyberané, lebo od ich spoľahlivosti závisela existencia a bezpečnosť, ak nie priam život mnohých agentov. Dôležitú funkciu mal aj sprostredkovateľ (schránka), ktorý pôsobil buď doma, alebo v zahraničí a na jeho adresu boli zasielané listy určené buď agentom alebo spravodajským orgánom. Obzvlášť starostlivo boli vyberané osoby na funkciu kontrolór, ktorí mali preverovať činnosť a spoľahlivosť rezidentov a vlastných agentov. Zásadou bolo, že malo ísť o osoby nielen spoľahlivé, ale aj spravodajsky a spoločensky indiferentné, nenápadné a nevýznamné, bez akejkoľvek spravodajskej minulosti na Slovensku, alebo hocikde inde, kde pôsobili. Výnimočne mohol funkciu kontrolóra vykonávať aj spoľahlivý, dokonale utajený rezident s minimálnou šancou na prezradenie. Ďalšou dôležitou zásadou bolo, že kontrolór mal vojsť do styku s kontrolovanou osobou za absolútne prirodzených okolností. Napríklad, ak by kontrolovaná osoba bola šoférom z povolania, mal s ňou absolvovať cestu.

Dôležitým kritériom pre ďalšiu kategorizáciu agentov a diferencovaný prístup k nim, boli pohnútky, ktoré ich viedli k spolupráci so slovenskou vojenskou spravodajskou službou. Najvyššiu dôveru požívali agenti pracujúci s patriotizmom, ktorí sa pri nasadení uprednostňovali pred inými agentami. Za jednu z najlepších, hlavne pre široké možnosti využitia ich občianstva, bola považovaná kategória agentov, ktorí mali štátnu príslušnosť neutrálnych štátov. Títo mohli spolupracovať buď z ideologických dôvodov alebo z jednoduchej túžby po dobrodružstve. Naopak, najnižšiu dôveru mali agenti nevysokej morálky pracujúci zo zisťovacích dôvodov, pre peniaze. Tu sa od spravodajského orgánu vyžadovala maximálna opatnosť, pretože existoval vysoký predpoklad, že z rovnakých dôvodov pracujú aj pre druhú stranu, prípadne viaceré strany. Využívali sa však aj remeselní agenti, čiže profesionáli, ktorí nemali žiadne iné zamestnanie. Patrili k nim medzinárodní dobrodruhovci, ale i menší, menej známi a nebezpeční agenti. Pokiaľ išlo o nimi podávané správy, boli hodnotení ako skúsení a zruční vyzvedáči.¹²⁴

¹²⁴ Tamže, s. 64-67.

Využívali sa aj agenti z donútenia, spolupracujúci síce vedome, ale proti svojej vôli, zastrašovaní nejakou hrozbou. Čiže v podstate osoby vhodné na vydieranie, ako aj a vydierané osoby. Poslednú kategóriu tvorili neúmyselní agenti. Išlo osoby, väčšinou cudzích štátnych príslušníkov, ktoré nevedomky slúžili ako cenný zdroj informácií pre slovenskú vojenskú spravodajskú službu. Využívala sa hlavne ich zhovorčivosť, neraz zámerne povzbudzovaná alkoholom a ženskou spoločnosťou.¹²⁵

Vzhľadom na to, že osoby vhodné na vydieranie sa mohli vyskytovať a aj sa vyskytovali v radoch vlastnej armády, museli sa prijať zodpovedajúce preventívne opatrenia. „*Stal sa prípad, že aktivovaný dôstojník zbehol od svojho útvaru do Maďarska. Pri vyšetrovaní vyšlo najavo, že zbehnul preto, lebo bol silne zadĺžený. Do dlhov upadol častým flámovaním, hraním karát a podobne. Ačkoľvek niektorí dôstojníci mali vedomosť o jeho ľahkomyselnom živote i o dlhoch, cez to nenašla sa ani jedna osoba, ktorá by na túto okolnosť upozornila 2. oddelenie*“ – upozorňoval na začiatku roku 1940 náčelník štábu VV3 mjr. gšt. Ján Krnáč. Zároveň nariadil, aby každý gážista, dôstojník, rotmajster i civilný zamestnanec predložili na predpísanom vzorovom tlačive prehlásenie o výške dlhov do 20. januára 1940 a ďalej ho predkladali raz ročne k 15. decembru každého roku. Ďalej mal každý príslušník menovaných kategórií hlásiť do 25. januára 1940 meno, povolanie, stav, bydlisko a národnosť všetkých príbuzných, ktorých má nielen v zahraničí, ale i na Slovensku nielen zo svojej strany, ale i zo strany manželky. Velitelia boli zaviazaní zodpovednosťou za to, aby každý nový gážista premiestnený do oblasti 3. divízie predložil ihneď požadované hlásenie.¹²⁶ Sledovanie dlhov a prehľadu príbuzenstva vojenských gážistov a civilných zamestnancov a ich aktualizácia sa tak dlhodobo stali ďalšou náplňou práce spravodajských dôstojníkov i obranných referentov.

V priebehu roka 1941 sa cielene rozširovala i dôvernická sieť spravodajských dôstojníkov na vlastnom území. MNO 26. apríla 1941 nariadilo, že v jednotlivých oblastiach obranných dôstojníkov „*je potrebné rozšíriť dôvernícku sieť aj medzi záložnými dôstojníkmi. Prípravy a výber pre túto funkciu boli už čiastočne vykonané v každej oblasti. Z navrhovaných, dodatočným a spolahtlivým výberom, poverte dôverníckou funkciou tých, ktorí vzhľadom na ich civilné povolanie, štátne – politickú spolahtlivosť a pobyt, môžu s úspechom vykonávať túto funkciu.*“ Poverenie malo byť vykonané osobne, pri príležitostných služobných cestách a spravodajskí dôstojníci mali viesť pre vlastnú potrebu evidenciu – osobné listy dôverníkov, do ktorých mali chronologicky zapisovať nimi podávané správy. Tieto sa mali do osobných listov vkladať bez protokolovania. Vyložené náklady dôverníkov sa mali preplácať zo spravodajského paušálu, pokiaľ bolo možné, mali sa získať dôvernici, „*ktorí pracujú nezištne a s presvedčením*“.¹²⁷

Nech už bol konkrétny dôvod tohto opatrenia akýkoľvek, nepochybné boli dva momenty. V prvom rade zapadalo do vypätej atmosféry blížiacej sa ďalšej eskalácie svetového vojnového konfliktu ťažením Nemecka a jeho spojencov proti Juhoslávii a neskôr prepadnutia bývalého ZSSR. V druhom rade znamenalo jednoduché, ale o to účinnejšie ďalšie spravodajské prepojenie armády a civilného sektora, čiže ďalší faktor štátnej totality a militarizácie spoločnosti.

¹²⁵ Tamže, s. 66-67.

¹²⁶ VHA, f. VV3- (VDO2), šk. 1. sign.1/3/1, Veliteľstvo 3. divízie č. j. 2008/Taj. 2.odd. 1940, Dlhý gážistov, Opis, Prešov, 28. januára 1941.

¹²⁷ Tamže, f. VV1- VDO1, MNO č. 141 056/Taj. obr. 1941, Dôvernická sieť, Bratislava, 26. apríla 1941.

Do tohto obdobia tak vstupovala slovenská vojenská spravodajská služba ako organizovaná a inštitucionalizovaná zložka armády, schopná plniť úlohy, i keď viac-menej ilegálneho, ofenzívneho spravodajstva i spravodajstva obranného. Čakali ju však ďalšie náročné výzvy vojskového spravodajstva, ofenzívneho i obranného, na budúcom sovietsko-nemeckom fronte a jeho zázemí. Zároveň nemenej náročné úlohy boja proti rozmáhajúcemu sa protifašistickému odboju, vrátane vojenského, na vlastnom území, i vo frontovom a zázemnom nasadení.

Pre mnohých spravodajských dôstojníkov nastal i čas rozhodnutí, či budú naďalej bezvýhradne podporovať ľudácky režim, alebo budú využívať svoje funkcie, právomoci, poznatky a skúsenosti v prospech protifašistického odboja doma i v zahraničí. Obraz, ktorý budú v budúcnosti svojimi osobnými postojmi a činmi vytvárať, nemohol byť a ani nebol čiernobiely. Ale bol zložený z mnohých škál a odtieňov, kým niektorá zo základných farieb neprevládla.

P. ŠIMUNIČ: DIE ANFÄNGE DES SLOWAKISCHEN MILITÄRISCHEN NACHRICHTENDIENSTES 1939 – 1941

Das Augenmerk des vorliegenden Beitrags richtet sich auf eine Problematik, die von der slowakischen Geschichtsschreibung bisher nur kaum erforscht worden ist; die Anfangsphase des slowakischen militärischen Nachrichtendienstes stellte bis jetzt noch nie ein selbstständiges Forschungsthema dar und wurde mehr oder weniger nur marginal in Betracht gezogen als ein Teilaspekt im Rahmen breiterer thematischer Ansätze, wie z. B. der Erforschung der Entstehung, Entwicklung und Tätigkeit der slowakischen Armee oder des repressiven Apparates des Staates. Der Grund dafür mag vor allem in der Quellenbasis in den einheimischen Archivbeständen zu diesem Thema gelegen haben. Der aktuelle Forschungsstand gibt einen aussagekräftigen Beweis für diese These. Darüber hinaus muss betont werden, dass die Dokumente des militärischen Nachrichtendienstes aufgrund ihres sensiblen Inhalts ausgesprochen attraktiv waren für alle Beteiligten, nicht nur während des Zweiten Krieges, sondern auch lange danach. Viele Archivfonds, die vom Militärischen Historischen Archiv (VHA) in Bratislava verwaltet werden, sind nicht mehr vollständig und tragen evidente Anzeichen von einer (oder sogar mehreren) Selektion/-en, die von den deutschen Sicherheitsorganen nach der Besetzung Bratislavas am 1. September 1944 durchgeführt worden ist, bzw. die im März/April 1945 vor dem Rückzug der deutschen Truppen vernichtet worden sind; mit der Sicherstellung der restlichen Dokumente durch die tschechoslowakischen Nachrichtendienst- und Sicherheitsorgane, bzw. durch den sowjetischen Geheimdienst, waren weitere Eingriffe in die Archivfonds verbunden. Den Rest besorgten die Verschiebungen und Aufteilungen der Fonds in der Nachkriegszeit. Falls es dem Autor des Beitrags auch gelang, auf relevante Dokumente (Befehl, Anweisung, Richtlinie, Bericht, Auswertung usw.) zu stoßen, so waren diese meistens beim Empfänger, nicht beim Verfasser des Dokuments vorzufinden. Die vorliegende Studie stellt sich daher kein anderes Ziel, als die Problematik ansatzweise zu skizzieren unter Einbeziehung der bisherigen Ergebnisse der Geschichtsforschung. Trotz der objektiven Hindernisse wurden die Archivfunde aus den einheimischen und ausländischen Archiven unter Anwendung des thematisch-chronologischen methodischen Ansatzes bearbeitet. Die Problematik des slowakischen Nachrichtendienstes wird in einem breiten innen-, vor allem aber außenpolitischen Kontext der Entwicklung des Slowakischen Staates, bzw. der Slowakischen Republik erforscht. Im Beitrag kommt das Anliegen der „Schutzmacht“ – des Deutschen Reiches, um eine dominante Stellung auch in nachrichtendienstlichen Fragen zum Ausdruck; bei diesem Anliegen ging es hauptsächlich darum, jegliche Ansätze einer offensiven, gegen Ungarn oder sogar Deutschland gerichteten geheimdienstlichen Tätigkeit des slowakischen militärischen Nachrichtendienstes zu unterbinden. Im Beitrag wird auf das Bemühen der Slowaken hingewiesen, diesem Druck standzuhalten und konkrete Beispiele der illegalen geheimdienstlichen

Tätigkeit des slowakischen militärischen Nachrichtendienstes gegen Ungarn und Deutschland präsentiert. Auf der anderen Seite wird auch auf die deutsch-slowakische Zusammenarbeit gegen Polen, gegen illegale Grenzübergänge von Freiwilligen, die sich den tschechoslowakischen Einheiten in Polen und Frankreich anschließen wollten, und gegen die innenpolitische Opposition in der Slowakei hingewiesen. In Betracht gezogen werden ebenfalls die geheimdienstlichen Aktivitäten der slowakischen Militärattachés, die Tätigkeit des slowakischen militärischen Nachrichtendienstes gegen die Sowjetunion und die einheimische kommunistische Widerstandsbewegung, als auch weitere Fragen. Akzentuiert werden die vorgenommenen Veränderungen in der Tätigkeit und in dem Ausbau des slowakischen militärischen Geheimdienstes im Vergleich mit der Entwicklung während der sog. Ersten und Zweiten Republik. Nicht zuletzt wird auf den Prozess seines Aufbaus in einen handlungsfähigen Bestandteil des Sicherheitsapparates des Staates hingewiesen.

ŠIESTY ROBOTNÝ PRÁPOR PRACOVNÉHO ZBORU NÁRODNEJ OBRANY A JEHO ČINNOSŤ V ROKOCH 1941 – 1944

MILENA BALCOVÁ

BALCOVÁ, M.: 6th Labour Battalion from National Defence Labour Corps and its activities in the years 1941 – 1944. *Vojenská historia*, 2, 16, 2012, pp 79-97, Bratislava.

The National Defence Labour Corps was a specific component of the Defence Force of the Slovak Republic during the Second World War. It encompassed the 6th Labour Battalion, which mostly included Slovak citizens of Jewish and 'gypsy' origin. The paper analyzes the organizational structure of the Labour Corps and the 6th Labour Battalion itself. Most attention is, however, paid to members of the 6th Labour Battalion, which was mostly made up of Roma and Jews. Their placement in this unit is interpreted as one of the manifestations of racial persecution of the minorities from the viewpoint of the Pro-Nazi regime. The heuristic base of this study relies on the author's relatively extensive archival research at the Military History Institute Bratislava. Thanks to this, the knowledge of the subject matter has been deepened by the author's incorporation of interesting information, especially with regard to the need to compare the position of the 'Aryan' members of the corps and Jews and Roma in service of the 6th Labour Battalion. In a captivating manner, the author highlights the everyday activities of members of the 6th Labour Battalion (incl. accommodation, catering, training).

Military history. Slovakia. Second World War. Slovak Army. National Defence Labour Corps – 6th Labour Battalion. The years. 1941 – 1944.

Pracovný zbor Národnej obrany bol počas druhej svetovej vojny špecifickou zložkou brannej moci Slovenskej republiky. Jeho súčasťou bol aj VI. robotný prápor, ktorý zhromažďoval prevažne občanov Slovenskej republiky židovskej a „cigánskej“ národnosti.¹

¹ Téma pracovnej povinnosti Židov a Rómov sa v minulosti venovali viacerí autori – napr. KAMENEK, I. – *Po stopách tragédie*. Bratislava 1991; BAKA, I. Postavenie Židov vo vzťahu k slovenskej brannej moci v rokoch 1939-1941 (do vzniku VI. robotného práporu). In. *Acta Judaica Slovaca* 14, Bratislava 2008, BAKA, I. *Židovský tábor v Novákoch 1941 – 1944*. Bratislava 2001. Osudy Rómov počas druhej svetovej vojny sleduje vo svojich dielach Karol JANAS, napr. v publikácii *Perzekúcie Rómov v Slovenskej republike 1939 – 1945*. Bratislava 2010. Čo sa týka Pracovného zboru národnej obrany, významné poznatky priniesla štúdia: KRALČÁK, P. Činnosť pracovných jednotiek slovenskej armády. In *Vojenská história*, roč. 14, 2010, č. 3. Viaceré dokumenty týkajúce sa VI. robotného práporu možno nájsť v publikácii NIŽŇANSKÝ, E. – BAKA, I. – KAMENEK, I. *Holokaust na*

Už v roku 1939, krátko po vytvorení slovenského štátu, sa najmä príslušníci Hlinkovej gardy snažili presadiť idey o vytvorení židovských táborov. Vládne nariadenie č. 150 zo dňa 21. júna 1939 ustanovilo, že všetci Židia majú byť preradení počas vojenskej prezenčnej služby na čas ich povinnosti voči nej do osobitých pracovných útvarov.² Vymedzenie pojmu „Žid“ bolo opísané v prvej časti Vládneho nariadenia č. 63 zo dňa 18. apríla 1939³, pričom druhá časť nariadenia presne ustanovuje percentuálny počet Židov v niektorých slobodných povolaniach.⁴ Pracovné útvary mali byť, čo sa organizácie a podriadenosti týka, podobné ako vojenské útvary, pričom pracovný útvar (pracovný prápor, samostatná pracovná rota) je podriadený priamo veliteľstvu príslušného zboru.⁵

V roku 1940 Slovenský Snem v Brannom zákone rozdelil brannú moc na dve zložky: 1., vojenské útvary, ustanovizne a organizácie a 2., pracovné útvary, ustanovizne a organizácie, pričom obe zložky majú byť vojensky organizované a pod vojenským velením. Zároveň sa osobitným ustanovením v § 38 tohto zákona hovorí, že Židia a „cigáni“⁶ nemôžu byť príslušníkmi brannej moci (vojenskými osobami) a majú konať práce v osobitných skupinách.⁷ Prvým dňom prezenčnej pracovnej služby bol 12. február 1940 a branci z tohto termínu konali pracovnú službu v rôznych peších plukoch. V neskoršej organizácii armády, vydanéj nariadením ministra národnej obrany gen. Ferdinanda Čatloša dňa 15. septembra

---

Slovensku 5. Bratislava 2004. Riešenie židovskej otázky opisuje o.i. aj kniha S. MIČEVA: Augustín Morávek. *Od arizácií k deportáciám*. Banská Bystrica : Múzeum Slovenského národného povstania, 2010. Najpútavejšie život tvorníka v VI. robotnom prápore opisovali najmä jeho bývalí príslušníci – napr. Emil F. KNIEŽA v knihe *Šiesty prápor, na stráž!* (Bratislava 1964). Významné príspevky priniesli tiež BYSTRICKÝ, J., KORČEK, J. a ŠIMUNIČ, P. v zborníku D. TÓTHA: Zborník materiálov z medzinárodného seminára konaného v Bratislave 22.-23. novembra 1995. Archívny fond Pracovného zboru národnej obrany je uložený vo Vojenskom historickom archíve v Bratislave.

² Písomné zmieny o existencii prvých takýchto osobitých židovských pracovných jednotiek v slovenskej armáde sú známe z augusta 1939. Pozri Dokument 5 v zborníku NIŽŇANSKÝ, E. – BAKA, I. – KAMENEC, I. *Holokaust na Slovensku 5*. Bratislava 2004, s. 44.

³ „Vymedzenie pojmu žida. §1. (1) Za žida sa pokladá bez ohľadu na pohlavie a štátnu príslušnosť: 1. kto je, alebo bol izraelitského vierovyznania, i keď po 30. 10. 1918 prestúpil na niektorú kresťanskú vieru, 2. kto je, alebo bol bez konfesie a pochádza aspoň z jedného rodiča izraelitského vierovyznania, 3. kto pochádza z osoby, uvedenej pod bodmi 1 alebo 2 (vyjmúc takého potomka, ktorý sám prestúpil na niektorú kresťanskú vieru pred 30. októbrom 1918), 4. kto uzavrel po dni účinnosti tohto nariadenia manželstvo s osobou, uvedenou pod bodmi 1 až 3 po dobu trvania tohto manželstva, 5. kto po dni účinnosti tohto nariadenia žije s osobou, uvedenou pod bodmi 1 až 3, v mimomanželskom spoločenstve, ako aj potomkovia, splodení v takomto spoločenstve. (2) Výnimku v prípadoch zvláštneho zreteľa hodných stanoví vláda.“ V originálnom znení zákona sa v celom rozsahu používa slovo „žid“ s malým začiatočným písmenom. In *Slovenský zákonník*, 1939, čiastka 14.

⁴ Napríklad u advokátov 4 % celkového počtu zapísaných členov príslušnej komory, verejným notárom Žid vôbec nemôže byť a povolanie redaktor môže vykonávať iba v židovskom časopise, to znamená, v časopise, ktorý je výslovne ako taký označený a sleduje záujmy židovského vierovyznania a židovskej kultúry. Ref. 2.

⁵ Dôstojníci a rotmajstri pridelení k pracovným útvarom sú na úrovni dôstojníkov útvaru podriadeného priamo veliteľstvu zboru. In *Vecný vestník*, 1939, roč. XXII., č. 6, čiastka 26.

⁶ Za cigána v zmysle § 9 Branného zákona sa podľa vyhlášky Ministerstva vnútra zo dňa 18. 6. 1940 pokladá tá osoba, ktorá pochádza „z cigánskej rasy po oboch rodičoch, ktorý žije životom kočovným alebo usadlým síce, avšak sa vyhýba práci“. Úradné noviny, dňa 18. 6. 1940, s. 314.

⁷ V originálnom znení zákona sa v celom rozsahu používajú slová „žid“ a „cigán“ s malým začiatočným písmenom. In *Slovenský zákonník*, 1940, čiastka 5.

1940 sa už pracovná služba odlučuje od vojenských útvarov a tvorí samostatnú zložku Ministerstva národnej obrany. V praxi to prebehlo tak, že pracovníci z peších plukov 1 a 2 sa dislokovali v Sabinove, z peších plukov 3, 4, 5, 6, 7 vo Výcvikovom stredisku pri Lešti, z peších plukov 8 a 9 v Čemernom a v Humennom a Židia zo všetkých plukov sa koncentrovali v Podolínci. Pracovná služba vo vojenských ústavoch a skladoch zostávala predbežne na mieste.⁸

Za prvého správcu Pracovného zboru⁹ bol začiatkom roka 1941 vymenovaný mjr. Ing. Jozef Kručko, neskôr túto funkciu prevzal pplk. pech Ladislav Bodický. Od 20. októbra 1943 Bodického z dôvodu prevelenia do Talianska zastupoval pplk. Kručko a v polovici augusta 1944 ho v tejto funkcii opäť oficiálne vystriedal. Správcovi podliehali velitelia dvoch skupín, do ktorých bol rozdelený zbor: Východná pracovná skupina (veliteľstvo sídlilo v Sabinove) a Západná pracovná skupina (veliteľstvo v Turčianskom Svätom Martine). Pracovný zbor sa skladal zo samostatných pracovných práporov, rozčlenených na pracovné roty. Rozložený bol po celom území Slovenska. Židia a „cigáni“ boli v osobitných práporoch. Početný stav práporu dosahoval až 1 000 mužov, pracovná rota cca 200 – 300 mužov. Dôstojníci a rotmajstri boli spočiatku pridelení Pracovnému zboru z vojenských útvarov. Týchto „odvelených“ určovali velitelia – tým sa, pochopiteľne, dosiahlo, že do Pracovného zboru sa dostali dôstojníci, ktorých sa chceli ich velitelia zbaviť. Neskôr sa tento problém vyriešil vytvorením vlastnej skupiny zboru dôstojníkov a rotmajstrov pracovného zboru a založením poddôstojníckych škôl v zálohe.¹⁰

Pracovný zbor si nemožno zamieňať so Slovenskou pracovnou službou – tá bola vytvorená neskôr podľa vzoru nemeckej pracovnej služby (Reichsarbeitsdienst) a spadala pod Ministerstvo vnútra. Treba zdôrazniť aj to, že služba v Slovenskej pracovnej službe bola akosi mládežníckou predvojenskou výchovou, a služba v Pracovnom zbore bola plnou vojenskou prezenčnou službou. Rozkazom ministra národnej obrany generála Ferdinanda Čatloša zo dňa 2. apríla 1943 uzrel svetlo sveta nový názov s prívlastkom – Pracovný sbor národnej obrany (PSb NO). Aby bol rozdiel viditeľný, hodnosti boli tiež inak premenované a pracovníci boli premenovaní na „tvorníkov“. Veliteľské sídla a správcovia šiestich pracovných práporov boli nasledovné¹¹:

- I. pracovný prápor Nitra – npor. Gabriel Čengeri;
- II. pracovný prápor Turčiansky Svätý Martin – npor. pech. Vojtech Heidler;
- III. pracovný prápor Lešť – por. Ondrej Snopko;
- IV. pracovný prápor Podolíneček – stot. pech. Aloiz Šimo;
- V. pracovný prápor Sabinov – por. pech. Ján Šimko;
- VI. pracovný prápor Kamenica nad Cirochou – stot. pech. Pavel Topol'ský.

⁸ Organizácia armády zo dňa 15. 9. 1940, Vojenský historický archív Bratislava (VHA Bratislava), f. Pracovný zbor národnej obrany (PZNO) 1940 – 1945, šk. 58, inv. č. 41.

⁹ Oficiálny názov Pracovný zbor Národnej obrany vznikol až v apríli 1943, v texte teda do tohto dátumu používam názov Pracovný zbor.

¹⁰ V roku 1942 získal a j Ladislav Bodický hodnosť plukovníka pracovného zboru.

¹¹ Pôvodne bol za sídlo veliteľa I. pracovného práporu určený Trenčín a za sídlo VI. pracovného práporu bolo určené Čemerné – taká bola organizácia podľa rozkazu číslo 1 Správy pracovného zboru zo dňa 8. januára 1941. V rozkaze č. 9 zo dňa 7. marca 1941 však už vyšla oprava – pre I. pracovný prápor bola určená Nitra a pre VI. pracovný prápor bola určená Kamenica nad Cirochou. VHA Bratislava, f. PZNO 1940-1945, šk. 148, inv. č. 152, Rozkazy. Porovnaj aj organizáciu z roku 1940 – VHA Bratislava, f. Ministerstvo národnej obrany (MNO) SR 1939 – 1945, spisy dôverné, šk. 340, inv. č. 42.

Prvé dva roky od vzniku si Pracovný zbor necvičil vlastný dôstojnícky káder. Nemal ani vlastných aktívnych dôstojníkov. Gážisti, ktorí boli k Pracovnému zboru pridelení dočasne i natrvalo, zostávali naďalej príslušníkmi svojich zbraní. Tento stav sa vyriešil až v roku 1943. Rozhodnutie prezidenta republiky o vytvorení stavovskej skupiny dôstojníkov a rotmajstrov Pracovného zboru je datované 1. februára 1943.¹² Súčasne sa vytvorili oddelene aj skupiny dôstojníkov a rotmajstrov správy Pracovného zboru.

V rovnakom čase sa zaistila výchova dôstojníckeho dorastu v zálohe. Všetci tvorníci s maturitou dostali možnosť prihlásiť sa do škôl pre výchovu dôstojníkov v zálohe. Bolo ich niekoľko: záložná škola pionierstva, pechoty, spojovacieho vojska. V roku 1943 boli zriadené dve poddôstojnícke školy: jedna pri Pracovnom prápore 1 v Pezinku a druhá pri Pracovnom prápore 4 v Podolínci. Popri hlavnom vojenskom výcviku v spomenutých druhoch zbraní absolvovali poslucháči – pracovníci aj prednášky so špeciálnym obsahom s ohľadom na potreby Pracovného zboru. Tieto prednášky zahŕňali najmä učivo o stavbe ciest, železníc, meliorácie pôdy, regulácii riek a podobne.

Dňa 26. marca 1943 bol vydaný nový Branný zákon. V zmysle paragrafu 2 branná moc pozostávala a) z vojenských jednotiek, ustanovizní a organizácií a b) z jednotiek, ustanovizní a organizácií Pracovného zboru národnej obrany. Obe zložky sú vojensky organizované a pod vojenským velením. Znamená to, že prezenčná služba je buď vojenská alebo služba v pracovnom zbore, pričom vojenskou službou sa rozumie vykonávať službu vo vojenských jednotkách, ustanovizniach a organizáciách a službou v Pracovnom zbore národnej obrany sa rozumie vykonávať službu v jeho jednotkách, ustanovizniach a organizáciách alebo vo vojenských jednotkách, ustanovizniach a organizáciách. Osobitne je ustanovená branná povinnosť „cigánov“ a Židov. Podľa § 38 „cigánov“ nemožno zaradiť do vojenských jednotiek a môžu konať iba službu v Pracovnom zbore, a to v osobitných skupinách.¹³ Židia podľa nového Branného zákona vôbec nepodliehali brannej povinnosti a väčšina bola preradená do pracovných táborov.

V roku 1943 tiež prebehla ďalšia reorganizácia Pracovného zboru národnej obrany, pri ktorej sa zrušili dve základné pracovné skupiny (Západná a Východná) a zostalo len šesť samostatných pracovných práporov (zmenili sa im sídla a niekde aj velitelia).¹⁴

V roku 1944 sa Pracovný zbor národnej obrany odlúčil od Ministerstva národnej obrany. Stal sa samostatným vyšším veliteľstvom s úplnou veliteľskou právomocou a správnu pôsobnosťou pre jednotky, ústavy a vojenské majetky, ktoré mu priamo podliehali. Šesť práporov sa zároveň preskupilo do troch. Jeden prápor sa mal skladať zo 4 – 6 pracovných rôt. V skutočnosti bolo pri každom z troch pracovných práporov minimálne 5 rôt.

Okrem pracovných rôt museli byť zriadené pri každom prápore jedna až dve špeciálne roty, v ktorých boli zastúpené všetky potrebné remeslá. Špecialistov (remeselníkov, pisárov atď.) bolo možné prideliť mimo rámec vlastnej roty len so súhlasom veliteľa Pracovného

¹² VHA Bratislava, f. 53, šk. 43, zložka 82/2-117. Dôverný vecný vestník MNO č. 2 zo dňa 1. 6. 1943.

¹³ VHA Bratislava, Zbierka zákonov a nariadení, Slovenský zákonník, rok 1943, čiastka 11.

¹⁴ I. pracovný prápor, sídlo Pezinok, veliteľ pplk. Psb. Štefan Schwarz; II. pracovný prápor, sídlo Kremnica, veliteľ pplk. Psb. Samuel Engler; III. pracovný prápor, sídlo Trnava, veliteľ mjr. Psb. Maximilián Rudolf Proksch; IV. pracovný prápor, sídlo Podolíneč, veliteľ mjr. Psb. Karol Kubíček; V. pracovný prápor, sídlo Sabinov, veliteľ mjr. Psb. Aurel Rumann; VI. pracovný prápor, sídlo Čemerné, veliteľ pplk. pech. Fridrich Werner. Noví velitelia nastúpili prvýkrát na vykonanie služby 1. 10. 1943.

zboru (veliteľom bol toho času pplk. Psb. Ing. Jozef Kručko). Ostatné roty boli nazývané ako doposiaľ pracovné či robotné (cigánske).¹⁵ Štábne roty sa premenovali na pomocné roty.

Pracovnému práporu 1 v Pezinku velil pplk. Psb. Štefan Schwarz a prápor zahŕňal šesť rôt. Okrem toho k nemu patrila aj pomocná rota, ktorá bola hospodárskou stotinou v Pezinku.

Pracovnému práporu 2 velil pplk. Psb. Samuel Engler, pod ktorého spadali štyri roty a pomocná rota v Podolínci. Pracovný prápor 3 v Sabinove zahŕňal šesť rôt a velil mu mjr. Psb. Aurel Rumann. Okrem toho k nemu patrila ešte pomocná rota v Sabinove.

V roku 1944 nastúpilo k Pracovnému zboru národnej obrany 2 385 nováčikov, ktorí boli rozdelení do 9 výcvikových rôt, po tri pri každom prápore. Príslušníci tohto zboru však často neslúžili svojou prácou priamo len cieľom brannej moci, ale podieľali sa na všetkých prácach, ktoré bolo treba vykonať a výsledky tejto námahy využívala široká vojenská i civilná verejnosť – napríklad stavby ciest, opevnení a rôznych mohýl či pamätníkov. Pracovníci boli pridelení aj obciam postihnutých živelnou pohromou. Pracovný zbor národnej obrany mal napríklad v roku 1943, do 1. septembra pridelit' do Trnavy 5 000 tvorníkov určených do jednotiek Obrany proti lietadlám. Do 15. augusta sa ich tam nachádzalo ešte len 2 000 mužov. Podľa rozkazu ministra národnej obrany F. Čatloša počnúc dňom 1. septembra 1943 však už nesmeli mať armádne jednotky, úrady ani ústavy prideleného žiadneho pracovníka. Výnimku tvorili špecialisti – remeselníci pridelení na veľmi dôležitých miestach a ponechaných so súhlasom veliteľstva pracovného zboru. Výnimku tvorilo aj mužstvo so špeciálnym výcvikom pridelené k jednotkám Civilnej protiletectkej obrany.¹⁶

Čo sa týka hodnoty práce celého zboru, podľa hlásenia mjr. stav. Ing. Jozefa Kručka, správcu Pracovného zboru v roku 1940, za prvý rok fungovania (1940) mal tento fiktívny zisk 218 811 Ks.¹⁷ Cena dennej práce v slovenských korunách bola určená nariadením Ministerstva národnej obrany č.j. 83 288 zo dňa 19. novembra 1940 nasledovne: kancelárske práce 25 Ks, remeselnícke práce 25 Ks, ná dennícke práce 20 Ks a dozorné práce 30 Ks.¹⁸

Veliteľovi Pracovného zboru národnej obrany v roku 1944 teda celkovo podliehali:

- tri pracovné prápory: 1. – Pezinok (zlúčený dovtedajší 1. a 3. prápor)
  - 2. – Podolínec (zlúčený dovtedajší 2. a 4. prápor)
  - 3. – Sabinov (zlúčený dovtedajší 5. a 6. prápor);
- štyri vojenské hospodárske majetky – Horné Motešice, Podtureň, Zamutov a Kamenica nad Cirochou;
- tri vojenské kúpeľné ústavy – Sliač, Piešťany a Trenčianske Teplice;
- vojenský liečebný ústav pre choroby pľúcne v Tatranských Matliaroch;
- Tatranský vojenský domov v Novom Smokovci;
- Rekreačné stredisko na Smrekovici;
- Domov frontových vojakov.

¹⁵ Zrejme podľa hesla ministra národnej obrany F. Čatloša: „Práca-česť, robota-povinnosť.“ Pozri: VHA Bratislava, f. PZNO 1940 – 1945, šk. 60, inv. č. 47, č. j. 250 124.

¹⁶ VHA Bratislava, f. PZNO 1940 – 1945, šk. 118, inv. č. 118.

¹⁷ Vojenské útvary a zariadenia za prácu vykonanú Pracovným zborom nikdy nezaplatili. Pozri KRALČÁK, P. Činnosť pracovných jednotiek slovenskej armády (1940). In *Vojenská história*, roč. 14, 2010, č. 3, s. 109-121.

¹⁸ Tamže, s. 115.

VI. robotný prápor

Šiesty robotný (neskôr nazvaný pracovný)¹⁹ prápor patril pod veliteľstvo Východnej pracovnej skupiny v Sabinove, ktorej veliteľom bol stot. pech. Aurel Rumann. Do vojenských pracovných útvarov, z ktorých sa sformoval VI. robotný prápor, nastupovali v rokoch 1939, 1940 a 1941 štyri odvodné ročníky židovských brancov. Vládne nariadenie č. 198/1941 z novembra 1941 presne určovalo, že „*židovskí miešanci podliehajú brannej povinnosti ako ostatní Árijci. Môžu byť príslušníkmi brannej moci, nemôžu sa však stať ani dôstojníkmi ani poddôstojníkmi brannej moci. Podľa toho židovský miešanec môže byť len strelníkom alebo pracovníkom, nie však hodnostníkom brannej moci.*“²⁰ V roku 1942 odvodný ročník nenastupoval, lebo jeho príslušníci boli už v prvých transportoch do koncentračných táborov.²¹ O ďalší rok boli Židia zase už preradení do pracovných táborov vznikajúcich na území Slovenska za účelom zamedziť vyhladzovacím deportáciám do koncentrákov; tým pádom neboli teda odvedení.²²

Kým nevznikol Pracovný zbor národnej obrany, a teda ani VI. robotný prápor, boli Židia a „cigáni“ preradení do evidencie pracovnej povinnosti peších plukov čísel 1 až 9 a domovských doplnovacích okresných veliteľstiev (ďalej DOV). Udialo sa tak v dôsledku paragrafu 58, odstavec (3) Branného zákona zo dňa 18. januára 1940 a na následné nariadenie ministra národnej obrany číslo 192.471/15 Dôv.1940 zo dňa 29. februára 1940. V zmysle tohto nariadenia mali ostatné útvary zbraní a služieb (teda okrem peších plukov) prepustiť „cigánov“ a Židov z brannej moci a odovzdať ich do evidencie peších plukov nasledovným spôsobom:

- a) príslušníkov DOV Banská Bystrica – k pešiemu pluku 3
- b) príslušníkov DOV Bratislava – k pešiemu pluku 4
- c) príslušníkov DOV Levoča – k peším plukom 1 a 9
- d) príslušníkov DOV Liptovský Svätý Mikuláš – k pešiemu pluku 6
- e) príslušníkov DOV Nitra – k pešiemu pluku 5
- f) príslušníkov DOV Prešov – k peším plukom 2 a 8
- g) príslušníkov DOV Žilina – k pešiemu pluku 7.

Doplňovacie okresné veliteľstvá vyhotovili týmto osobám „Preukazy o pracovnej povinnosti“. Tie útvary, ktoré už narukovavších „cigánov“ a Židov odoslali do ich domovov, museli ich povolať ihneď do pracovnej povinnosti. Označenie „cigánov“ a Židov mimo činnej služby (to znamená v zálohe, v náhradnej zálohe, na trvalej dovolenke) znelo: „pracovník cigán (žid) mimo činnej povinnosti“. Pracovná povinnosť sa začínala 1. februára 1940 a končila 31. decembra roku, v ktorom menovaný dovŕšil 50. rok veku. Židia –gázisti vo výslužbe, ktorí boli prepustení z činnej služby a neboli superarbitrovaní, podliehali pracovnej povinnosti tiež do 31. decembra toho roku, v ktorom dovŕšili 50. rok veku. Kmeňové listy Židov a „cigánov“ sa odoslali s ostatnými osobnými dokladmi peším plukom, kde sa uložili

¹⁹ Hoci bol názov „robotný“ zmenený na „pracovný“ až v roku 1943, oba názvy sa striedavo používali po celé obdobie trvania VI. práporu.

²⁰ VHA Bratislava, Vecný vestník 1941, čiastka 70, s. 80.

²¹ Pozri aj NIŽŇANSKÝ, E. – BAKA, I. – KAMENEC, I. Holokaust na Slovensku 5. Židovské pracovné tábory a strediská na Slovensku 1938 – 1944. Bratislava 2004, s. 12-16.

²² Na Slovensku boli také zriadené tri: tábor v Sereďi (cca 1 700 osôb), tábor v Novákoch (1 300 osôb) a tábor vo Vyhniach (400 osôb). Strážili ich oddiely Hlinkovej gardy. Pozri: BAKA, I. *Židovský tábor v Novákoch 1941-1944*. Bratislava 2001.

v skupine odchodu bez akéhokoľvek ďalšieho prejednávania. Po ukončení činnnej pracovnej služby spísali doplnňovacie okresné veliteľstvá na podklade listov o odchode z činnnej služby evidenčný list pre každého „cigána“ a Žida. Tieto evidenčné listy potom v zmysle výnosu Ministerstva národnej obrany číslo 190.006/dopl. 1940 viedli vo forme kartotéky.

Akcia s preradením „cigánov“ a Židov do pracovnej povinnosti musela byť ukončená do 15. apríla 1940. Toho dňa nahlásili pešie pluky čísel 1 až 9 priamo Ministerstvu národnej obrany, 15. oddeleniu, počet u nich evidovaných „cigánov“ a Židov (v činnnej pracovnej povinnosti i mimo nej dovedna) podľa príslušných doplnňovacích okresných veliteľstiev.

Repartícia brancov odvodného ročníka 1939 bola uvedená len pre pracovné rotý. Pracovný zbor nebol zatiaľ v konečnej podobe utvorený, preto sa, prirodzene, VI. robotný prápor konkrétne ešte neuvádzal. Prikázaná kvóta bola 4 100 mužov, no podarilo sa odvieť iba 3 986 osôb. Odvedení „cigáni“ a Židia boli však už v spisoch vedení osobitne²³, a to v takomto počte: Bratislava (67 „cigánov“ a 151 Židov), Nitra (41 „cigánov“ a 108 Židov), Žilina (33 „cigánov“ a 76 Židov), Banská Bystrica (94 „cigánov“ a 53 Židov), Liptovský Svätý Mikuláš (20 „cigánov“ a 33 Židov), Levoča (168 „cigánov“ a 71 Židov) a Prešov (220 „cigánov“ a 291 Židov). Spolu 643 „cigánov“ a 783 Židov, teda takmer tretina všetkých brancov. Najviac „cigánov“ a Židov bolo odvedených z Prešova.²⁴

Z odvodného ročníka 1940 bola pre Východnú pracovnú skupinu Pracovného zboru národnej obrany prikázaná náborová kvóta 2 271 osôb. Predpísaný počet sa podarilo striktnie naplniť. Z toho už bolo určených priamo pre VI. robotný prápor 736 mužov, a to 181 „cigánov“ a 555 Židov. Boli odvedení z týchto doplnňovacích veliteľstiev: Bratislava (48 Židov), Trnava (1 „cigán“ a 45 Židov), Nitra (13 „cigánov“ a 60 Židov), Topoľčany (3 „cigáni“ a 20 Židov), Trenčín (5 „cigánov“ a 39 Židov), Žilina (2 „cigáni“ a 22 Židov), Banská Bystrica (4 „cigáni“ a 19 Židov), Brezno nad Hronom (1 „cigán“ a 6 Židov), Ružomberok (15 „cigánov“ a 34 Židov), Levoča (16 „cigánov“ a 57 Židov), Prešov (64 „cigánov“ a 119 Židov) a Michalovce (57 „cigánov“ a 86 Židov). Najviac „cigánov“ a Židov bolo opäť odvedených z Prešova.²⁵

Repartícia brancov pracovnej služby odvodného ročníka 1941 určovala pre Východnú pracovnú skupinu 1521 brancov. Z toho pre IV. pracovný prápor Podolínec 547 mužov, pre V. pracovný prápor Sabinov tiež 547 mužov a pre VI. robotný prápor Sabinov 427 mužov. „cigáni“ a Židia boli určení len pre VI. robotný prápor, a to v takomto odvodnom počte: Bratislava (1 „cigán“ a 65 Židov), Trnava (2 „cigáni“ a 17 Židov), Nitra (9 „cigánov“ a 30 Židov), Topoľčany (žiadny „cigán“ a 22 Židov), Trenčín (1 „cigán“ a 22 Židov), Žilina (2 „cigáni“ a 12 Židov), Banská Bystrica (žiadny „cigán“ a jeden Žid), Brezno nad Hronom (žiadny „cigán“ a 6 Židov), Ružomberok (3 „cigáni“ a 6 Židov), Spišská Nová Ves (8 „cigánov“ a 46 Židov), Prešov (9 „cigánov“ a 30 Židov) a najväčší počet mali tentoraz Michalovce (40 „cigánov“ a 106 Židov).²⁶

V roku 1942 už Židia do pracovnej služby odvedení neboli. Začali sa transporty do nemeckých koncentračných táborov.²⁷ Veliteľstvo VI. robotného práporu bolo presídlené do

²³ Povinnosť viesť pre „cigánov“ a Židov osobitné zoznamy bola spomenutá už v nariadení ministra národnej obrany č. 192.471/15 Dôv 1940 zo dňa 29. februára 1940, no neskôr bol v tejto záležitosti vydaný aj osobitný výnos.

²⁴ VHA Bratislava, f. MNO SR 1939 – 1945, spisy tajné, šk. 5, inv. č. 22.

²⁵ Tamže, šk. 11, inv. č. 52.

²⁶ Tamže.

²⁷ Deportácie zo Slovenska sa začali 25. marca 1942. Za každého vyvezeného Žida sa slovenská vláda zaviazala Nemecku zaplatiť 500 mariek. Do konca roka 1942 bolo vyvezených asi 58 000 osôb.

Čemerného a z odvodného ročníka 1942 dostalo pridelených 728 mužov, z toho 194 „cigánov“. Poskytli ich posádkové veliteľstvá v nasledovnom počte: Bratislava (7), Trnava (0), Nitra (0), Topoľčany (1), Trenčín (1), Žilina (5), Banská Bystrica (0), Brezno nad Hronom (2), Ružomberok (8), Spišská Nová Ves (3), Michalovce (74) a najviac ich odišlo z Prešova (93).²⁸

V roku 1943 boli odvody vykonané opäť bez účasti občanov židovského vierovyznania. V októbri predošlého roku (1942) boli síce slovenskou vládou deportácie Židov do koncentrákov zastavené, no zároveň boli všetci Židia do mája 1943 prepustení z brannej moci a preradení do pracovných táborov. Do VI. robotného práporu bolo odvedených 101 mužov, všetci boli „cigáni“. Rozpočet odvedených z posádkových veliteľstiev bol takýto: Bratislava (6), Trnava (3), Nitra (4), Ružomberok (21), Prešov (10) a Michalovce až 57 mužov. Zato posádky v Topoľčanoch, Trenčíne, Žiline, Banskej Bystrici, Brezne nad Hronom a v Spišskej Novej Vsi neodviedli ani jedného „cigána“.²⁹ Okrem odvedencov doplnil stav práporu aj minister národnej obrany nariadením č. 184.297-III/4-1943 zo dňa 9. júna 1943, v ktorom sa uvádzalo, aby boli všetci „cigáni“ z armády prelození k Východnej pracovnej skupine, do VI. robotného práporu. Ani po tomto preradení však „cigáni“ nespádali pod pojem „cigána“ precizovaný vo vyhláske Ministerstva vnútra číslo 18.635-Ic/1940 zo dňa 18. júna 1940. K brannému číslu takto preradených osôb bola ešte pripísaná značka „Pv“.³⁰

Repartícia brancov odvedených alebo preradených v roku 1944 do Pracovného zboru národnej obrany zahŕňala 266 „cigánov“, ktorých odviedli posádkové veliteľstvá v tomto počte: Bratislava (13), Trnava (0), Nitra (3), Topoľčany (3), Trenčín (0), Žilina (1), Banská Bystrica (3), Brezno nad Hronom (0), Ružomberok (29), Spišská Nová Ves (0), Prešov (1) a Michalovce tradične najviac (213). Židia sa v odvodných počtoch opäť nenachádzali z dôvodu sústredenia v pracovných strediskách. Rozpis repartície brancov neudával žiadne usmernenie pre VI. robotný prápor, zrejme preto, lebo tento sa už v uvedenom období napoly rozpadol.

Prvé hromadné sústredenie židovských mužov do vojenského pracovného útvaru sa uskutočnilo 3. marca 1941, a to do Čemerného, no pri nástupe tam našli novonástupivší už „starých mazákov“, ktorí prišli z rôznych posádok podľa nariadenia, že Židov treba koncentrovať jedine v tomto prápore. Druhým veľkým náporom bol nástup do Sabinova v októbri 1941. Mesiac predtým, dňa 12. septembra 1941, Ministerstvo národnej obrany nariadilo, aby trestané osoby v prezenčnej službe (ďalšej činnnej službe) boli sústredené v VI. robotnom prápore.³¹ Preto nemožno jednoznačne určiť dátum, kedy vznikol VI. robotný prápor. Všeobecne sa tradovalo, že prápor vznikol dňa 3. marca 1941 – to znamená pri prvom nástupe židovských mužov. Do tohto nástupu ešte nebola známa organizácia VI. práporu. V Čemernom sa muži zaradili do piatich rôt: 21. a 23. rota boli zmiešané židovské, 22. rota bola zvláštna „kóšerácka“ (jej príslušníci jedli iba kóšer stravu), v 24.rote boli zaradení „cigáni“ a posledná bola 25., tzv. „tango“ rota – pre trestancov. Velenie VI. práporu sídlilo v Kamenici nad Cirochou, bolo podriadené veliteľovi Východnej pracovnej skupiny (pplk. Aurel Rumann), ktorá tvorila jednu z dvoch skupín Pracovného zboru. Rozkazom č.

²⁸ VHA Bratislava, f. MNO SR 1939-1945, spisy tajné, šk. 18, inv. č. 72.

²⁹ VHA Bratislava, f. MNO SR 1939-1945, spisy tajné, šk. 23, inv. č. 85.

³⁰ VHA Bratislava, f. PZNO 1940-1945, šk. 91, inv. č. 99, č. j. 464 870.

³¹ MRÁŽIK, J. *Slovenská pracovná služba v rokoch 1942 – 1944*. Bratislava, 1967, s. 44-45.

1 zo dňa 8. januára 1941 bol za správcu VI. pracovného práporu menovaný stot. pech. Pavel Topol'ský.³² Na rozoznanie od árijských bol tento prápor nazývaný „robotný“.³³

Veliteľskú funkciu VI. práporu od roku 1942 vykonával stot. pech. Július Kubovčík. Tesne pred jej skončením, dňa 24. septembra 1943, musel ešte riešiť vzburu tvorníkov v Černom.

V roku 1943, pri zásadnej reorganizácii Pracovného zboru národnej obrany, sa zmenilo aj dôstojnícke obsadenie VI. pracovného práporu. Sídlo práporu sa premiestnilo do Černého a veliteľom sa stal (s platnosťou od 1. októbra 1943) pplk. pech. Fridrich Werner. Prvým pobočníkom bol npor. Psb. Alexander Junas a hlavný hospodár bol rtk. hosp. Psb. Dezider Lehotský.

Čo sa týka výcviku nováčikov, týždenný program vyzeral viac-menej stále rovnako. Prezenčná služba v Pracovnom zbore mala neustále vojenský ráz. Budíček bol o šiestej hodine. Nasledovalo umývanie, obliekanie, raňajky, úprava izieb a príprava na denné zamestnanie. Od 7.00 h do 7.30 h. bola ranná rozcvička. Počas dopoludnia mali tvorníci iba jednu polhodinovú prestávku, počas ktorej museli navyše nacvičovať pochodové piesne. Robotníci – „cigáni“ museli v rámci dopoludňajšieho aj popoludňajšieho zamestnania 5-krát do týždňa kopať kryty. Počas dňa nováčikovia – árijci cvičili so zbraňami a nováčikovia – „cigáni“ s nástrojom – lopatou. Dokonca aj v piatky, keď podľa programu dopoludnia absolvovali namáhavé pochodové cvičenie, po obede museli opäť nastúpiť k lopatám. Po skončení doobedňajšieho zamestnania nasledovalo čistenie výstroja, obed a popoludňajšia polhodinová prestávka. Od 13. 30 h do 14. 00 h sa konal nástup a čítal denný rozkaz. Cez popoludňajšie zamestnanie mali tvorníci tiež iba jednu prestávku – 15-minútovú. Po ukončení tohto zamestnania absolvovali každodenný poradový výcvik, potom si vyčistili výstroj a navečerali sa. Nasledovné dve hodiny voľna (od 18. 00 h do 20.00 h) museli stráviť v kasárňach. Vychádzku z kasární mali iba v nedeľu poobede. Od 20.00 h do 21.00 h si bolo treba upraviť výstroj na nasledujúci deň a pripraviť posteľ na spanie. Večierka začínala o deviatej hodine večer.

³² Emil F. Knieža vo svojom románe *Šiesty prápor, na stráž!* (Bratislava, 1964) prekrúca skutočne mená osôb, ale vždy tak, že tie pravé sa dajú ľahko vytušiť: veliteľ VI. robotného práporu tu je stot. Bukovský (v skutočnosti stot. Topol'ský), minister národnej obrany gen. Čontoš (gen. Čatloš), minister vnútra Aladár Mak (Alexander Mach), mjr. Lubomír Badinský (pplk. Eugen Budinský alebo pplk. Ladislav Bodický), beratér Von Vysletschenski (beratér Dieter Wisliceny).

³³ VHA Bratislava, f. PZNO 1940–1945, šk. č. 60, inv. č. 47, č. j. 250 124.

Na ukážku uvádzam tabuľku, ktorá zahŕňa konkrétne obdobie výcviku nováčikov od 12. do 19. decembra 1943: ³⁴

Program výcviku nováčikov VI. robotného práпора

Dátum	Dopoludňajší program 07.30 – 11.00 h	Popoludňajší program 14.00 – 17.00 h
Pondelok 13. 12. 1943	Výcvik jednotlivca: Na plece zbraň! Na remeň zbraň! K nohe zbraň! Na poctu zbraň! Robotníci-cigáni - kopanie krytov.	Na chrbát zbraň! K nohe zbraň! Strážna služba, povinnosti strážneho na stanovisku. Poradový výcvik. Robotníci-cigáni - kopanie krytov.
Utorok 14. 12. 1943	Výcvik jednotlivca: Poloha k paľbe v leže a stojí. Nabíjanie pušky a skrytie náboja. Prilícenie, zamierenie a spúšť. Robotníci-cigáni - kopanie krytov.	Na plece zbraň! K nohe zbraň! Na poctu zbraň! Povinnosti dozorného desiatnika. Poradový výcvik. Robotníci-cigáni - kopanie krytov.
Streda 15. 12. 1943	Výcvik jednotlivca: V kozly zbraň! Pozdrav s puškou. Poloha sediaceho a kľáčiaceho strelca. Robotníci-cigáni - kopanie krytov.	Nabíjanie pušky a skrytie náboja. Povinnosti strážneho na stanovisku. Poradový výcvik.
Štvrtok 16. 12. 1943	Poloha ležiaceho a kľáčiaceho strelca. Nástupové tvary čaty. Teória strelby. Robotníci-cigáni - kopanie krytov.	Telovýchova. Poradový výcvik.
Piatok 17. 12. 1943	Pochodové cvičenie - smer Zamutov	Duchovná prednáška. Zalicenie a zamierenie. Poradový výcvik. Robotníci-cigáni - kopanie krytov.
Sobota 18. 12. 1943	Čistenie ubikácií a výstroja. Prehliadka výstroja.	Voľno.
Nedeľa 19. 12. 1943	Povinná návšteva bohoslužby.	Voľná vychádzka.

Po základnom poradovom výcviku boli viaceré čaty robotných rôt pridelené na rôzne pracoviská.

Čo sa týka hodnostného označenia, dôstojníci pracovného zboru ho nosili rovnako ako príslušníci zbraní a správy. Poddôstojníci boli označení nasledovne: rotmajster mal striebornú rozetu, dozorca mal dva dištinkčné kovové gombíky a predák jeden gombík.

³⁴ Upravené. Názov robotník-cigán je uvedený podľa dobového znenia. VHA Bratislava, f. PZNO 1940–1945, šk. 91, inv. č. 99, č. j. 470 090.

Pracovník bol bez hodnostného označenia. Vysokoškolsky vzdelaní príslušníci zboru mali zlaté lemovanie okolo celého goliera, príslušníci s maturitou strieborné a absolventi nižších stredných škôl (príp. drobní živnostníci, dozorcí na stavbách) červené lemovanie.³⁵

Dôstojníci aj poddôstojníci z povolania patriaci ku Pracovnému zboru národnej obrany mali odlišnú rovnošatu od príslušníkov zbraní. Blúzy, plášte, nohavice aj čiapky nosili „árijskí“ príslušníci farby kaki. Blúzy a plášte mali rovnaký tvar a strih ako príslušníci zbraní, chýbali len náplecníky. Všetkým pracovníkom boli tiež vydané rukavice-palčiaky, a tým príslušníkom, ktorí boli počas práce vystavení mrazom, vydala sa i vlnená kukla. Na vychádzky sa mohli nosiť pletené rukavice, ktoré sa však v žiadnom prípade nemohli použiť na prácu.

Židia a „cigáni“ boli príslušníci pracovnej povinnosti bez možnosti povýšenia. Hlásili sa dehonestujúcim spôsobom: „robotník žid“ a „robotník cigán“. Ich oblečenie bolo nápadne odlišné na prvý pohľad – „cigáni“ nosili nahnedo a Židia namodro prefarbenú uniformu. Čiapky boli v príslušnej farbe, obyčajné, okrúhle podľa pôvodného rakúsko-uhorského vzoru a bez doplnkov („árijskí“ mali na čiapke prišité aj nátylníky proti slnku a vpredu nad šiltom odznak). Na košeľových rukávoch nosili Židia skrížené belasé pásiky a „cigáni“ červené.³⁶ Opasok nosili „árijskí“ remenný bez zapínania s prackou, „cigáni“ a Židia ten istý, ale z dostupného náhradného materiálu. Pre celý pracovný zbor boli predpísané čierne šnurovacie topánky, no tie kvalitatívne najhoršie sa ušli, samozrejme, „cigánskym“ a židovským príslušníkom. Gombíky na košeľu boli tiež úzkoprofilový tovar. Bolo bežnou praxou, že pracovníci skladu často gombíky odrezali z košeľe ešte pred jej vydaním a potom ich predávali, resp. vymieňali po jednom kuse. S obuvou to bolo podobne.

Verejne známy fakt, že tento jednoznačne najhorší odev bol určený pre minoritnú skupinu príslušníkov, podnecoval v jej radoch iskry vášne a hnevu. V roku 1943, dňa 23. septembra, boli do Čemerného prevelení príslušníci III. pracovného práporu z Trnavy. Išlo zväčša o bývalých árijských trestancov, ktorí podľa novej organizácie boli určení ako osoby politicky nespoľahlivé k VI. pracovnému práporu. Nasledujúci deň pri nástupe hromadne odopreli prevziať predpísanú rovnošatu. Veliteľ Július Kubovčík osobne všetkých upozornil, aký následok môže mať ich čin, zvlášť za brannej pohotovosti štátu, v ktorej sa Slovenská republika práve nachádzala. Napriek tomu 27 tvorníkov a 5 inštruktorov (pridelených na výcvik nováčikov) potvrdili svoje rozhodnutie aj písomnou formou a žiadali o opätovné preradenie k zbraniam. Veliteľ VI. pracovného práporu na toto správanie ešte v ten deň upozornil veliteľa Pracovného zboru národnej obrany, pričom uviedol obavu „že týmto správaním a vystupovaním by infikovali všetkých príslušníkov VI. PP. Týka sa to hlavne nováčkov, ktorých narukuje asi 611 arijcov a asi 150 cigánov“.³⁷ Sám pritom priznal, že tvorníkom nejde o vzburu voči Pracovnému zboru národnej obrany ako organizácii, ale majú odpor k uniforme, v ktorej sa cítia oproti príslušníkom ostatných práporov menejcenne. Farebne orámované goliere, manžety a čudná čiapka totiž označovali výlučne „árijských“ príslušníkov VI. robotného práporu. Veliteľ Pracovného zboru národnej obrany Ladislav Bodický nariadil časť vzbúrencov (tých, ktorí neboli trestaní) premiestniť k armáde ako žiadali, no tú časť tvorníkov, ktorá už bola v minulosti trestaná, dal premiestniť do Výcvikového tábora v Kamenici nad Cirochou. Navyiac vyžadoval od veliteľa Kubovčíka, aby podal trestné oznámenie na hlavných vinníkov.

³⁵ VHA Bratislava, Zbierka vojenských predpisov, Smernice pre nosenie vojenskej rovnošaty a rovnošaty Pracovného zboru. Zn Se-I, 1940, s. 41-43.

³⁶ VHA Bratislava, Vecný vestník, 1940. Pozri aj prílohu č. 1 a 2.

³⁷ VHA Bratislava, f. PZNO 1940-1945, šk. 123, inv. č. 125, č. j. 502 059.

Čo sa týka ubytovania, pri nástupe v Černom v roku 1941 boli príslušníci VI. práporu ubytovaní v starých drevených barakoch. Niektorí prespávali i v kinosále na slamníkoch. Počas zimných mesiacov museli muži dokonca spávať kompletne oblečení, aby nezamrzli. Neskôr si tvorníci stavali sami jednoduché drevené baraky, no kapacitne boli často poddimenzované a muži sa tlačili aj po troch na jednej priči. Po celý čas existencie VI. robotného práporu bola úroveň ubytovania na provizórnom stupni, tak, ako aj latríny. Vši, blchy, ploštice a rôzne vírusové ochorenia sa v takomto prostredí šírili rýchlosťou blesku.³⁸ O životné podmienky týchto ľudí sa však málokto staral. V tom čase boli tieto lacné, nenáročné a vo svojej zúfalej oddanosti osudu poddajné pracovné sily výhodné tak pre podniky, ako i pre hospodárstvo štátu. Podnikom, ktoré potrebovali na miestach hromadného pracovného nasadenia nekvalifikované manuálne pracujúce osoby, prišla veľmi vhod možnosť využívať ako pracovné sily mladých židovských chlapcov, ktorí pracovali iba za elementárne prežitie. Aj to bol jeden zo spôsobov profitovania z antisemitskej politiky, jeden zo spôsobov okrádania a deptania židovského obyvateľstva, vtedy zbaveného už všetkých občianskych práv.³⁹

V VI. prápore (ako i celom Pracovnom zbore národnej obrany) sa vykonávala manuálna pracovná činnosť všetkého druhu: murárske práce, pokrývačstvo, maliarske, natieračské, tesárske a elektrikárske práce, zemné výkopové práce, práce melioračné, rozvoz zeminy, ťažká práca v kameňolomoch pri lámaní kameňa nechránenými rukami, výstavba ciest, pomocné práce pri výstavbe mosta, práce pri koňoch. Slovenský štát trpel nedostatkom robotníkov na ťažkú manuálnu prácu a často využíval zaradencov pracovných útvarov. Potreba nových pracovných síl pre stavebné podnikanie sa zvyšovala. Pri povodni na rieke Morave v rokoch 1942 – 1943 to boli najmä židovskí chlapci, ktorí dlhodobo obkladali brehy rieky, vykopávali a zväžali zem. Pracovali s firmou Moravod, ktorej boli prenajatí, na trase Zohor – Láb. Pracovalo tu 320 Židov. Ďalších 360 Židov pracovalo na odvodnení močiara Šúr nachádzajúcim sa medzi Svätým Jurom a Pezinkom. Platili tu pre nich rovnaké výkonové normy ako pre civilných robotníkov. Norma na jedného muža pri výkope a naložení na dopravný prostriedok bez rozvozu sa stanovila podľa bonity pôdy na 2 až 7 m³ denne. Sedemdesiat Židov pôsobilo aj na Vojenskom hospodárskom majetku v Kamenici nad Cirochou.⁴⁰ Na hospodárskom majetku v Zamutove boli pridelení ďalší Židia, na ktorých sa však ich „spolupracovníci“ – „árijskí“ tvorníci sťažovali, že „*židia bývajú v dedine so svojimi manželkami,*⁴¹ *ktoré si i s nábytkom do Zamutova pristaňovali ... prichádzajú do zamestnania, kedy sa im chce a majú dovolenú, kedykoľvek o ňu požiadajú ... a tvorníkom svojim chovaním dávajú podnet k pohoršeniu.*“⁴² V roku 1944 boli židovskí robotníci pride-

³⁸ Pozri tiež dokumenty v publikácii: NIŽŇANSKÝ, E. – BAKA, I. – KAMENEC, I. *Holokaust na Slovensku 5*. Bratislava 2004.

³⁹ Aj Židia chránení rozličnými výnimkami (vrátane prezidentských) boli občiansky a ľudsky diskriminovaní, degradovaní a fakticky postavení mimo zákon. Svedčí o tom napríklad obežník 14. oddelenia prezídia ministerstva vnútra o policajných opatreniach zo 7. októbra 1943. Koncipoval ho Dr. Anton Vašek. Pozri: KORČEK, J. *Slovenská republika 1943–1945*. Bratislava : Tlačové a informačné stredisko Ministerstva obrany Slovenskej republiky 1999, s. 65-70. Pozri tiež KOVÁČ, D. a kol. *Kronika Slovenska 2*. Bratislava : Fortuna Print 1999, s. 265.

⁴⁰ Stav ku 15. 1. 1943. VHA Bratislava, f. Kabinet ministra, šk. 5.

⁴¹ Išlo zrejme o Židov, na ktorých sa vzťahovalo Nariadenie č. 130 s mocou zákona zo dňa 29. 5. 1940 o dočasnej úprave pracovnej povinnosti Židov a Cigánov. Podľa § 2 a 3 pracovná povinnosť týchto osôb trvá 2 mesiace v roku, ak si však uhradia zaopatrovacie výdavky, skraca sa iba na 1 mesiac. Slovenský zákonník, rok 1940, čiastka 27.

⁴² VHA Bratislava, f. PZNO 1940-1945, šk. 146, inv. č. 150, č. j. 416 646.

lení na odstraňovanie nevybuchnutých bômb v továrni Apollo v Bratislave.

„Cigáni“ sa zase zúčastňovali napríklad na stavbe vodných elektrární na Váhu v Dubnici nad Váhom, kladení železnice Prešov – Strážske a stavaní cesty z Mýta pod Ďumbierom na Čertovicu. Do 31. mája 1943 boli čaty tvorníkov VI. robotného práporu odvelené do týchto miest: Borkut, Čemerné, Čeremošné, Devínska Nová Ves, Hochštetno (dnes Vysoká pri Morave), Humenné, Ivanka pri Dunaji, Jamník (na Liptove), Kuchyňa, Láb, Lipníky-Radoszyce v Poľsku, Liptovský Hrádok, Liptovský Svätý Peter, Prešov, Sabinov, Svätý Jur, Zamutov a Zohor. Po 1. júni 1943 boli odvelení do týchto miest: Banská Belá, Devínska Nová Ves, Dubnica, Hochštetno, Jablonica, Kostolná pri Trenčíne, Kral'ovany, Kuchyňa, Láb, Nováky, Sered', Svätý Jur a Zohor.

Nemožno nespomenúť kuriózne veliteľské nariadenie na správne držanie lopaty počas slávnostného defilé na Memorandových oslavách⁴³ a smernice na cviky s lopatou. Príslušníci VI. robotného práporu s vysokoškolským vzdelaním (čo boli takmer výlučne Židia) nahradzovali postupne „árijských“ pracovníkov v kanceláriách, na oddelení proviantného zásobovania, v remeselných dielňach, v kuchyni, na ošetrovniach a podobne. Velitelia ostatných pracovných práporov si postupne vyžiadali na odborné miesta židovských pracovníkov zo VI. robotného práporu. Takto odchádzali praktickí lekári, zubári, veterinári, právnici. Paradoxom bolo, že hoci Židia rovnako ošetrovali Slovákov i Nemcov, nemeckí lekári mali zákaz ošetrovať pacientov Židov. Tí sa museli v tomto prípade nechať liečiť najbližším civilným lekárom.

Boli aj špeciálne činnosti, napríklad pojazdná zubná ambulancia, ktorej pracovníci ošetrovali nielen príslušníkov práporu, ale i veliteľský zbor a kontrolné orgány – a, samozrejme, aj ich rodinných príslušníkov. Ďalšia špeciálna bola „dezinfekčná skupina“, ktorá mala najviac roboty najmä s „cigánskym“ oddielom, ale vykonávala túto činnosť aj v okolitých dedinách. Príslušníci 21. pracovnej roty si zložili aj vlastnú pesničku, ktorá sa okamžite stala šláгром a zároveň aj hymnou tejto roty. Text sa podstatne líšil od oficiálnej hymny Pracovného zboru národnej obrany, no napovedá oveľa viac o pocitoch tvorníkov židovskej národnosti. Slová zložil vlastne sám veliteľ roty, tvorníci si ich iba poskladali do veršov a nápev sa spieval na melódiu starej ruskej sentimentálnej piesne. Prvú strofu tvorili slová, ktorými veliteľ roty vždy začínal svoju reč: „*Minister narodnej vojny mi kazal*“ ...

*„Minister narodnej vojny mi kazal,
co by ja každoho k poľnomu sudu dal.
Vyšši, ja i šabl'a, každoho my vešač,
žalostny stav naroda prespal svoju mac.*

*Ja davam vam šicko, calu dušu muj,
Vy šicko sk ..., vy sce takovy hnuj.
Vy banda židovska, ja veliteľ vaš,
Dvacata perša rota, rozchod i na straž!*

*Ja k vam jak otecko, ja k vam jak rabin,
Sluchajce lem šicko, co ja k vam hutorim.
Jak Čurchil Židziki v kešeni vas trimac,
Dvacata perša rota, napravo vyšikac!“⁴⁴*

⁴³ VHA Bratislava, f. PZNO 1940 – 1945, šk. 58, inv. č. 41, č. j. 250 535.

⁴⁴ KNIEŽA, E. F. *Šiesty prápor; na stráž!* Bratislava 1964, s. 192-193.

Každý deň pribudli nové slová, a tak hymna 21. roty bola veľmi dlhá. Aspoň takto si pracovníci spríjemňovali večery neľahkých dní.

Čo sa týka stravovania, bola situácia takmer rovnako neveselá ako pri ubytovaní. Spoločiatku sa v oficiálnych armádnych dokumentoch diskutovalo, že príslušníci VI. práporu sú vlastne v táboroch, a preto im náleží rovnaká norma stravovania (aké stravovanie bolo v koncentračných táboroch, netreba podrobnejšie vysvetľovať). Ale úsilie najmä starších vysokoškolsky vzdelaných príslušníkov (lekárov, právnikov, inžinierov) a dôstojníkov náchylných na kompromisy nakoniec vyústilo do toho, že prápor bol uznaný ako pracovná jednotka a príslušníci dostávali normálny prídely stravy, bežný aj pre iné jednotky slovenskej armády. Ak boli nejaké problémy, „cigáni“ boli odkázaní iba na osobné ponosy a reklamácie, Židov sa zastala aj „papierovo“ ich oficiálna organizácia.

Možnosť dodržiavať „kóšer“ stravovanie a ctiť predpísané židovské sviatky vymohla pre príslušníkov práporu práve Ústredná kancelária autonómnych ortodoxných židovských náboženských obcí na Slovensku. Zvláštne bolo postavenie 22. roty, zvanaj „kóšerácka“. Bola zriadená hneď na začiatku existencie VI. práporu a bola zväčša zložená z ortodoxných príslušníkov židovskej národnosti, ktorí sa ráno i večer zúčastňovali na spoločných modlitbách a vymohli si i ďalšie výnimky. Títo muži odmietali zvyčajnú stravu (trejfe – nečistá, nekóšerná strava), ktorá nebola pripravená podľa židovských rituálnych spôsobov (to znamená, s oddelenou prípravou mliečnej a mäsitej stravy).⁴⁵ Mäso muselo byť z rituálnej porážky. Túto porážku musel vykonať rituálny mäsiar (šachter, Schächter). V Humennom sa istú dobu (apríl 1941) riešila aj situácia, keď ostala celá rota mesiac nedobrovoľne na bezmäsitej strave, pretože neboli včas dodané predpísané dávky kóšerného mäsa (to znamená trikrát týždenne). Nakoniec musel správca roty podať hlásenie priamo stotníkovi Topoľskému (veliteľovi VI. robotného práporu), ktoré obsahovalo rozpis mäsových dávok pre kóšerákov.⁴⁶ V tom istom roku boli vydané pre 22. pracovnú rotu v Humennom a v Liptovskom Svätom Petre aj predpisy pre záväzné potrebné dávky jedlého rastlinného oleja, nakoľko rituálne stravovanie zakazovalo živočíšne oleje. Tieto záležitosti putovali, samozrejme, cez Ústrednú kanceláriu, ktorá sa o svojich „zverencov“ dobre starala a robila, čo bolo v jej silách.

Táto „kóšerácka“ rota bola hneď na začiatku preložená do Humenného, kde boli na prípravu kóšer stravy najlepšie podmienky. Udialo sa to, samozrejme, s vedomím a súhlasom veliteľstva VI. práporu. Súhlas s rituálnym stravovaním bol vydaný Ministerstvom národnej obrany pod číslom 210.166/17-1941. Bolo treba, žiaľ, bojovať i s ustanovením číslo 198/1941 Slovenského zákonníka, ktorý v § 37 zakazuje rituálne porážky akéhokoľvek dobytká a zvierat, ako aj výsek a predaj takéhoto mäsa.⁴⁷ Kóšerácku rotu si vymyslelo pár poddôstojníkov VI. robotného práporu, ktorí za tým videli vlastné prosperárstvo. V čase platného zákazu rituálnej porážky zvierat chceli takto vydierať ortodoxných židov. Vedeli, že za takéto mäso by dobre zaplatili. Na počudovanie, vytvoriť takúto rotu nebolo vôbec ľahké. V Černom pri nástupe sa na kóšernú stravu prihlásilo sotva sedemdesiat mužov. Rota však musela mať najmenej 220 mužov, ani o chlapa menej. Keď sa však medzi zara-

⁴⁵ Rituálne stravovanie umožnil výnos zo dňa 27. 2. 1940. V júni 1940 Ministerstvo národnej obrany potvrdilo jeho platnosť. Bližšie BAKA, I. *Postavenie Židov vo vzťahu k slovenskej brannej moci v rokoch 1939-1941 (do vzniku VI. robotného práporu)*. Acta Judaica Slovaca, 2008, č. 14, s. 58-71.

⁴⁶ VHA Bratislava, f. PZNO 1940 – 1945, šk. 28, inv. č. 29, č. j. 237 669.

⁴⁷ Tamže.

dencami rozchýrilo, že 22. rota pôjde do Humenného, kde sú oveľa lepšie podmienky na bývanie aj hygienu, ihneď sa medzi kóšerákov prihlásilo takmer všetko židovské osadenstvo. Do Humenného táto rota skutočne odišla, neskôr však bola preložená do Liptovského Jamníka, kde bola ubytovaná spolu s ostatnými rotami VI. práporu v barakoch pri stavbe cesty na vojenské letisko. Tu vypukla i tzv. „vzbura na Jom Kippur“. Na Sviatok zmierenia (Jom Kippur) na jeseň 1941 počítali „kóšeráci“ so skrátenou pracovnou dobou v predvečer sviatku, aby sa mohli pripraviť na 24-hodinový pôst. Zohnali si dokonca aj roh, na ktorom sa podľa tradície musí zatrubiť na židovský Nový rok a v deň pôstu Jom Kippur. Zástupca veliteľa rotník Ďurica, zarytý antisemita, nesúhlasil s požiadavkou skrátenej pracovnej doby a práve naopak – nechal celú rotu pracovať až do siedmej hodiny večer.

Zaradenci sa už nestihli ani najesť a po vykonaní modlitieb išli hladní a vyčerpaní spať. O pár hodín, presne o polnoci bol vyhlásený poplach a príkaz na nástup v plnej poľnej pred barak. Príslušníci 22. roty sa však rozhodli nereagovať ani po opakovaných výzvach. Rozzúrený Ďurica zobudil veliteľa roty a akcia neposlušnosti bola hlásená ako vzbura na popradskú vojenskú prokuratúru. Zatiaľ sa v Jamníku aj v Liptovskom Svätom Petre rozchýrilo, že „kóšeráci“ sa na letisku v noci vzbúrili. Ostatní tvorníci si v predstavách maľovali hrôzostrašné obrazy a rozprávali historiky o tom, ako „kóšeráci“ zmlátili predákov a dozorcov. Dokonca vraj i rotník Ďurica dostal bitku. Nič také sa v skutočnosti nestalo. Vyšetrovateľ sa na mieste činu presvedčil o tom, že išlo o zrejme antisemitské šikanovanie a mal porozumenie pre reakciu „kóšerákov“. Pre porušenie subordinácie odsúdil dvoch organizátorov „vzbury“ na tri dni ostrého väzenia.⁴⁸ V očiach zaradencov sa však títo stali hrdinami a pri nástupe trestu im volali na slávu.

„Vzbura“ sa však stala podnetom na protivojnovú činnosť zaradencov. Vytvorili sa skupinky, ktoré sa stretávali v noci pri sviečke a vášnivo debatovali, ako podporiť protinacistickú činnosť. Rozdávali potajomky na kolene vyrobené letáky s protinemeckými heslami, agitovali medzi „cigánskou“ aj židovskými rotami. Nevyzývali na odpor len voči nemeckej armáde a ich spojencom, ale aj voči domácej Hlinkovej garde. Tej sa reálne obávali, lebo by bola pre nich špecifickým nebezpečenstvom aj vtedy, keby Nemci vojnu prehrali.

Ústredná kancelária autonómnych ortodoxných židovských náboženských obcí na Slovensku v Bratislave bojovala za práva Židov sláviť ich predpísané sviatky aj počas vykonávania pracovnej služby. V marci 1942 vydalo Ministerstvo národnej obrany na žiadosť tejto kancelárie spis so zoznamom sviatkov v danom roku, cez ktoré židovskí príslušníci práporu majú právo sa modliť a odpočívať a nebude im v tom kladená žiadna prekážka zo strany veliteľov. Spis bol určený VI. robotnému práporu. Dôraz bol kladený najmä na veľkonočné sviatky (Pessach), ktoré trvali spolu 8 dní. Mali sa svätiť od 12.00 h dňa 1. apríla do 21.00 h dňa 3. apríla a od 12.00 h dňa 7. apríla do 21.00 h dňa 9. apríla. Ak mal židovský pracovník nárok aj na dovolenku (nebol trestaný a pod.), mohol si ju cez veľkonočné sviatky zobrať. Dni 4., 5., 6. a 7. apríla boli polosviatky. Štvrtý apríl roku 1942 navyše pripadal na sobotu, takže hoci to bol už deň po veľkonočných sviatkoch, sobota (šábes) sa svätila a Ústredná kancelária židovských obcí vymohla na tento deň pracovné voľno. V sobotu mali Židia z náboženských dôvodov zakázané cestovať, nuž tým, čo boli doma na dovolenke, bolo dovolené vrátiť sa až dňa 5. apríla. Dôležitá bola aj strava. Nielenže musela byť kóšer z pohľadu použitých potravín, ale aj z pohľadu spôsobu prípravy. Počas prípravy veľkonočnej

⁴⁸ PELACH, A. Sociálne, zdravotné a psychologické aspekty príslušnosti k VI. robotnému práporu. In *Pracovné jednotky a útvary slovenskej armády 1939-1945. VI. robotný prápor*. Zost. TÓTH, D., Bratislava : Zing Print, 1996, s. 149.

stravy nebolo dovolené používať riad a kuchynské potreby, ktoré sa používajú v bežných dňoch. Zabezpečiť takýto spôsob prípravy stravy v VI. robotnom prápore by bolo aj pri najlepšej vôli nad silu jeho veliteľa – to si uvedomovali aj predstavitelia Ústrednej kancelárie. Práve preto žiadali nevyhnutné udelenie dovolenky.

V máji sa opäť svätilo. Tentoraz to boli Turíce (Sevuos), ktoré boli od 16.00 h dňa 21. mája do 21.00 h dňa 23. mája. V septembri roku 1942 Ústredná kancelária adresovala opäť Správe Východnej pracovnej skupiny v Sabinove žiadosť, aby podľa výnosu Ministerstva národnej obrany povolila robotníkom židovského vierovyznania usporiadať bohoslužby počas nadchádzajúcich židovských sviatkov.⁴⁹ Zároveň žiadali pre nich aj pracovné voľno. Týkalo sa to sviatkov: Nový rok (Roš hašono) od 16.00 h dňa 11. septembra do 21.00 h dňa 13. septembra; Deň zmierenia (Jom Kippur) od 12.00 h dňa 20. septembra do 21.00 h dňa 21. septembra a Šiatorové sviatky (Sukkos) od 16.00 h dňa 25. septembra do 21.00 h dňa 27. septembra a od 16.00 h dňa 2. októbra do 21.00 h dňa 4. októbra. V septembri boli tiež polosviatkami tri dni (28., 29., a 30.) a v októbri dva dni (1. a 2. októbra). V predvečer hlavných sviatkov sa konali bohoslužby, ktoré mali z náboženského hľadiska taký istý dôležitý význam ako bohoslužby denné. Podľa skúseností z predošlých rokov, keď nováčikom židovského pôvodu nebolo umožnené svätenie sviatkov v takom rozsahu ako starým „mazákom“, navyše žiadali aj pre nich tie isté výhody. Nakoľko táto žiadosť bola datovaná 4. septembra, predstavitelia židovskej náboženskej obce počítali naisto s kladným vybavením.

Napriek všetkým týmto výnimkám to židovskí tvorníci nemali vôbec ľahké. Hebrejský jazyk bol stále zakázaný v úradnom ústnom i písomnom styku a pri osobných rozhovoroch bol len trpený. Židia mali zakázanú i kúpeľnú liečbu vo Vojenskom kúpeľnom ústave v Piešťanoch. Neustále museli znášať posmešky ostatných „spolubojovníkov“ i civilného obyvateľstva kvôli uniforme. V roku 1943 žiadala Ústredná kancelária o zriadenie duchovnej správy pre robotníkov – Židov v prezenčnej pracovnej službe. Táto žiadosť bola ministrom národnej obrany zamietnutá. Katolícki aj evanjelickí veriaci však mali v armáde svojich duchovných a pri slávení ich sviatkov sa im častejšie vychádzalo v ústrety.

V roku 1943 nastala dôležitá zmena. V máji 1943 MNO vydalo Veliteľstvo Pracovného zboru národnej obrany nariadenie o prepustení robotníkov – Židov z pracovnej povinnosti, vrátane ich okamžitého prepustenia zo zväzku robotných oddielov dňom 1. júna 1943 a ich preradení do pracovných táborov a stredísk pre Židov.⁵⁰ Pre potreby PSb NO ostalo (ako nenahraditeľní odborníci) pracovať 49 Židov. Poslední Židia boli prepustení až 30. októbra 1943.

Čo sa týka „cigánov“, dňom 15. júna 1943 boli všetci preradení k Východnej pracovnej skupine s určením pre VI. prápor.⁵¹ Označenie VI. práporu sa zmenilo z robotného na pracovný. Zlom prinieslo obsadenie Slovenska nemeckou armádou po potlačení Slovenského národného povstania v roku 1944. Zostrili sa represívne opatrenia štátu proti „cigánom“. Nemci pre nich začali pripravovať založenie zaisťovacieho tábora v priestoroch bývalého pracovného útvaru v Dubnici nad Váhom. Tábor vznikol po prepustení „árijských“ zara-

⁴⁸ PELACH, A. Sociálne, zdravotné a psychologické aspekty príslušnosti k VI. robotnému práporu. In: Pracovné jednotky a útvary slovenskej armády 1939-1945. VI. robotný prápor. Zost. TÓTH, D., Bratislava : Zing Print, 1996, s. 149.

⁴⁹ VHA Bratislava, f. PZNO 1940-19456, šk. 28, inv. č. 29, č. j. 234 089, 234 347 a 237 669.

⁵⁰ VHA Bratislava, f. PZNO 1940-19456, šk. 91, inv. č. 99, č. j. 463 754.

⁵¹ VHA Bratislava, f. PZNO 1940-19456, šk. 91, inv. č. 99, č. j. 464 046 a 464 870.

dencov pracovného útvaru a postupne doň premiestňovali „cigánov“. Tento zaist'ovací tábor mal úplne iný charakter ako pracovné útvary – bol to skôr koncentračný tábor. Ľudia sem boli zaraďovaní na základe vopred vypracovaných zoznamov.

Vznik zaist'ovacieho tábora ešte prehlbil možnosti svojvoľného konania úradov. Veď stačilo „cigánov“ prehlásiť za kočovných a odoslať do koncentračného tábora. Ministerstvo vnútra vyzvalo obce, aby (aj násilím) vyst'ahovali „cigánov“ z blízkosti štátnych, obecných, civilných a iných verejných miest do obecnej cigánskej osady. Tá často neexistovala, a tak boli vyhlásení za kočujúcich a odsunutí.

Kapacita tábora sa zakrátko ukázala ako nedostatočná. V tábore stavanom pre tristo ľudí žilo zakrátko viac ako sedemsto. Desiatky žili natlačené v miestnostiach 5x8 m bez možnosti základnej hygieny. Dôsledkom bola, tak ako predtým v pracovných práporoch, epidémia škvrnitého týfusu v januári 1945. Tábor sa zakrátko stal postrachom celého okolia. „Cigáni“ využili strach strážcov z nákazy na úteky, čím si mnohí zachránili holé životy. Nemci na slovenské úrady nebrali ohľad a zobrali cigánsku otázku do vlastných rúk. Bokom od nemeckého vyčiňania neostal ani dubnický tábor. Nemci požadovali jeho likvidáciu, lebo ich znepokojovala šíriaca sa nákaza týfusu. Nešlo im pravdaže o „cigánske“ životy, ale o neďaleko stojacu dubnickú zbrojovku, ktorá zásobovala front a mala pre nich aj strategický význam. Keď slovenské úrady odmietli tábor zlikvidovať, prikočili Nemci k priamej vražde – „cigánov“ vyviezli, usmrtili a nahádzali do hromadného hrobu.⁵²

Okrem týchto vládnych opatrení, ktoré smerovali k zrušeniu Pracovného zboru národnej obrany, a tým aj VI. pracovného, prispeli k zániku aj príčiny prirodzene vyplývajúce z konca vojny. Značná časť práporu ušla – zaobstarali si falošné doklady a žila tak až do Povstania v roku 1944, niektorí odišli do Maďarska. Mnohí bývalí príslušníci bojovali v Slovenskom národnom povstaní ako partizáni⁵³ alebo v čs. armáde, desiatky skončili v koncentračných táboroch, veľa ich bolo vyznamenaných a mnohí, žiaľ, v druhej svetovej vojne padli alebo inak zahynuli.

⁵² „Epidémiu sa ani po opadnutí vzbúreneckých nálad a opätovnom prevzatí tábora slovenskými vojakmi nedarilo potlačiť. Do polovice februára jej podľahlo štyridsaťtri osôb. Iniciatívu preto opäť prevzali Nemci. Rozhodli o vyvraždení všetkých chorých i podozrivých z nákazy. Riaditeľ dubnického zbrojárského závodu Sonnewend dal 23. februára 1945 súhlas na vykopanie masového hrobu v objekte dubnického závodu v časti „Údolie“ v skupine VII. Do zaist'ovacieho tábora prišli nákladné autá riadené nemeckými vojakmi po zámenkou, že odvezú chorých do trenčianskej nemocnice. Namiesto do nemocnice autá s 26 nakazenými Rómami zamierili do dubnického závodu. Tam ich brutálne zavraždili a pochovali do vopred pripraveného masového hrobu.“ JANAS, K. *Perzekúcie Rómov v Slovenskej republike. (1939-1945)*. Bratislava : Ústav pamäti národa 2010, s. 92.

⁵³ Prenasledovaným občanom pomáhali i ľudia protifašistického zmysľania z radov ÚŠB, žandárskych staníc i policajných úradov, ktorí konali často nezištne, zo súcitu a prirodzenej ľudskej a kresťanskej solidarity, napr. Dr. Anton Kozinka, prednosta oddelenia sociálnej starostlivosti na Policajnom riaditeľstve v Bratislave. Jeho účasť na koncentracii Židov vyplývala priamo zo služobných povinností, no on aj s priateľmi radšej Židom pomáhal, kde sa dalo – ukrýval, varoval pred zatýkaním, obstarával nevyplnené občianske legitimácie, pasy, falošné doklady uznával za pravé, informoval odbojárrov o chystaných raziaciach... Pozri KORČEK, J. *Slovenská republika 1943 – 1945*. Bratislava : Tlačové a informačné stredisko Ministerstva obrany Slovenskej republiky 1999, s. 68.

M. BALCOVÁ: DAS SECHSTE ARBEITSBATAILLON DES ARBEITSKORPS DER NATIONALEN VERTEIDIGUNG UND SEINE TÄTIGKEIT IN DEN JAHREN 1941 – 1944

Das Arbeitskorps der nationalen Verteidigung bildete in den Jahren 1940 – 1945 einen spezifischen und einzigartigen Bestandteil der Armee der Slowakischen Republik. Es war vor allem für Wehrpflichtige mit der Einberufungsqualifikation B und C bestimmt, für Zigeuner und Juden. In das Tätigkeitsfeld des Korps gehörten unter anderem: die Verteilung von Anweisungen and das Arbeitsbataillon, die Vorbereitung und das Studium von Arbeitsmöglichkeiten in verschiedenen Regionen der Slowakei in Zusammenarbeit mit dem militärischen Transportwesen und der militärischen Bauverwaltung, das Entscheiden über Dringlichkeit von Forderungen der Arbeits- und Selbstverwaltungskorporationen, die Vorbereitung von Arbeitsaufgaben und die Kontrolle deren Verwirklichung in der Praxis, als auch Kontrolle von Kosten, die im Zusammenhang mit den Arbeitseinheiten entstanden sind. Das Arbeitskorps wurde im Jahre 1940 gebildet. Anfangs wurde es in zwei Arbeitsgruppen aufgeteilt (Die Ost-West Gruppe und die Westliche Arbeitsgruppe). In Folge von der weiteren Reorganisierung der slowakischen Armee im Jahre 1943 wurde es unbenannt in das Arbeitskorps der nationalen Verteidigung und in sechs Bataillone aufgeteilt.

Der letzte dieser Bataillone, das VI. Arbeitsbataillon, war speziell für Zigeuner, Juden und Sträflinge (darunter auch verurteilte Lehrer und Priester). Zur besseren Unterscheidung von den „arischen“ Arbeitsbataillonen wurde dieses als das „robotný“ (slowakisches Synonym für Arbeit) bezeichnet, nach dem Motto des Verteidigungsministers gen. Čatloša: „Arbeit-Ehre – Arbeit-Pflicht“. Das Bataillon bestand aus mehreren Kompanien, die mit unterschiedlichen Attributen bezeichnet wurden (die „Tango“-Kompanie für Zigeuner, „Kosher“-Kompanie für die Juden, usw.) Der vorliegende Beitrag verschafft Einblick in den Verlauf eines herkömmlichen Arbeitstages seiner Angehörigen. Die Kompanieangehörigen bezeichneten sich selbst als Eingeeordnete. Sie führten manuelle Arbeiten jeglicher Art aus – Bau-, Abriss-, und Meliorationsarbeiten. Von den anderen Armeeangehörigen unterscheideten sie sich durch umgefärbte Uniformen (die Zigeuner trugen blaue, die Juden wiederum braune Uniformen) und Rangbezeichnung (Arbeiter-Zigeuner und Arbeiter-Jude). Die Unterkunfts- und Verpflegungsbedingungen der Angehörigen des VI. Arbeitsbataillons erfüllten nicht einmal das Mindestmass an elementaren hygienischen Normen. In den Angelegenheiten der Einweihung des jüdischen Festes zum Gedenken an die Wiedereinweihung des zweiten Tempels half den jüdischen Kompanieangehörigen die Zentrale Kanzlei der autonomen orthodoxen jüdischen Gemeinde in der Slowakei, der es des Öfteren gelungen ist, vom Verteidigungsministerium entweder Urlaub oder zumindest arbeitsfreie Tage für orthodoxe Juden einzuholen. Auf eine relative Verbesserung ihrer Lage konnten nur Angehörige des VI. Arbeitsbataillons mit Hochschulabschluss hoffen (fast ausschließlich Juden), die schrittweise einige „arische“ Angestellte und Armeeangehörige in den Kanzleien, Abteilungen des Proviantdienstes und Sanitätsdienst ersetzen. Im Jahre 1943 erließ das Kommando des Arbeitskorps ein Befehl über Entlassung aller Juden aus dem Arbeitsdienst und ihre Versetzung in Arbeitslager und –stellen. Was die Zigeuner betrifft, so gab es keinen speziellen Beauftragten; im Jahre 1944 wurden sie in das neuerschaffene Sicherungslager in Dubnica nad Váhom verlegt, das allerdings durch sein Charakter mehr einem Konzentrationslager entsprach.

Im Jahre 1944 wurde das Arbeitskorps aus dem Zuständigkeitsbereich des Verteidigungsministeriums herausgenommen und von den bisherigen 6 in drei Kompanien umorganisiert. Durch weitere Maßnahmen der slowakischen Regierung und die nahe Entscheidung des Zweiten Weltkriegs nahm die Geschichte des Arbeitskorps ihr Ende. Ein Teil der Angehörigen flüchtete und besorgte sich gefälschte Dokumente, einige nahmen als Partisanen Teil am Slowakischen Nationalaufstand und viele von ihnen sind im Kampf oder in anderen Umständen gefallen.

POSTOJE PRÍSLUŠNÍKOV ČSĽA V POČIATKOKH NORMALIZÁCIE ČS. SPOLOČNOSTI (JESEŇ 1968 – APRÍL 1969) SO ZRETEĽOM NA SLOVENSKO*

IGOR BAKA

BAKA, I.: Attitudes of members of the Czechoslovak People's Army in the early normalization stage of Czechoslovak society (autumn 1968 – April 1969), with emphasis on Slovakia. *Vojenská história*, 2, 16, 2012, pp 98-124, Bratislava.

The published study deals with the attitudes of members of the Czechoslovak People's Army, especially members of the units, formations and facilities operating under the Military District East (MDE) towards the internal political developments in the CSSR in response to the deployment of the Soviet Army units throughout Czechoslovakia and the reorganization of selected Czechoslovak army units therewith connected from the autumn of 1968 to April 1969. The author refers to this stage as 'beginnings of normalization'. He aims to 'supplement the research of selected aspects' in the given period under the conditions of the MDE, which, territorially, also covered (from 1 January 1969) the area of Slovakia. In processing the study, the author relies on the study results of materials stored in the military archives of the Slovak Republic and the Czech Republic.

Military history. Czechoslovakia. Army at the beginning of normalization. Autumn 1968 – April 1969.

Postoje a aktivity Československej ľudovej armády (ČSĽA) v období pred a tiež krátko po augustovej invázii vojsk piatich štátov Varšavskej zmluvy poskytli sovietskej strane množstvo argumentov na utvorenie záveru, že ak chce obnoviť v Československu tradičný komunistický režim v podstate v predjanuárovej podobe, tak musí v tradičnom poňatí predovšetkým obnoviť jeho mocenské opory.¹

---

* Štúdia predstavuje prepracovanú a rozšírenú verziu referátu autora, ktorý odznel na konferencii *Roky premien. Vojenstvo na Slovensku 1969-1992* uskutočnenej v dňoch 9. – 10. 6. 2010 v Liptovskom Mikuláši.

¹ Za základné práce k problematike normalizácie v ČSĽA považujem monografiu CHRASTIL, S. *Normalizace československé armády na počátku 70. let*. Brno 2002 a monografiu MADRY, J. *Sovětská okupace Československa, normalizace v letech 1969 – 1970 a role ozbrojených sil*. Praha 1994. Do pozornosti treba dať tiež Madryho štúdie: Počátky normalizace a armáda (duben – srpen 1969). In *Historie a vojenství*, 1993, roč. XLII, č. 4, s. 3-49; Tenže: Stupňování normalizačních opatření po srpnu 1969 v Československu a jeho armádě (1969 – 1971). In *Historie a vojenství*, 1993, roč. XLII, č. 5, s. 71-112. Zásadný charakter majú tiež publikované dokumenty: BENČÍK, A. – PAULÍK, J. – PEČKA, J. (ed.). *Vojenské otázky československé reformy 1967 – 1970. Srpen 1968 – květen 1971. Prameny k dějinám československé krize v letech 1967 – 1970*. Díl 6/2. svazek, Praha 1999. Pre pochopenie

Možno pritom konštatovať, že v celkovom procese normalizácie (tým chápem reštauráciu neostalinského modelu „brežnevovského“ typu v Československu) hrala armáda dôležitú úlohu.² Mala byť nástrojom na potlačenie akýchkoľvek nepokojov, ktoré by boli namierené proti procesu normalizácie, tak ako ho Sovietsi chápali. Tí si pritom ale uvedomovali, že aj armádne kruhy boli zasiahnuté procesom demokratizácie. Prejavovalo sa to v kritike chýb pretrvávajúcich z minulosti a navrhovaním spôsobu na ich prekonanie, ako aj v snahe o vytýčenie ďalšieho vedecko-technického a spoločenského rozvoja armády. Jasným signálom pre nich bolo júlové vystúpenie vtedajšieho vedúceho VIII. oddelenia (štátnoadministratívneho) ÚV KSČ gen. Václava Prchlíka, ktorý kritizoval rozhodovacie mechanizmy vo velení Varšavskej zmluvy.³ Tento trend potvrdzovalo aj zverejnenie „memoranda“ Vojenskej politickej akadémie (VPA) v Prahe dožadujúceho sa presadzovania čs. štátnych záujmov v oblasti vojenstva⁴ a Akčného programu ČSĽA z júna 1968. Medzi jeho najdôležitejšie požiadavky patrila snaha o vytvorenie nového modelu organizácií KSČ v ČSĽA s volenými demokratickými orgánmi na jednotlivých stupňoch velenia⁵, diskusia o opodstatnenosti vnútornej potláčacej funkcie armády, volanie po posilnení pôsobnosti štátnych orgánov v otázkach riadenia obrany a ČSĽA, čoho prejavom malo byť podriadenie armády vláde, brannému a bezpečnostnému výboru Národného zhromaždenia a Rade obrany štátu. Snaha o väčšiu demokratizáciu v štruktúrach armády a na ministerstve národnej obrany (MNO) sa mala realizovať pri zachovaní istej miery centralizácie. K ďalším prioritám patrila aj požiadavka uviesť armádu do súladu s ekonomickými a ľudskými možnosťami štátu, snaha o rehabilitáciu osôb perzekvovaných po roku 1948 a v 50. rokoch atď.⁶ Navyše, na

---

vojenského pohľadu na „hokejové“ udalosti z marca 1969 sú kľúčové štúdie D. Povolného: Hokejové udalosti v březnu 1969 z pohľadu ČSĽA. (I. časť). In *Historie a vojenství*, 2010, č. 3, s. 59-83; Tenže: Hokejové udalosti v březnu 1969 z pohľadu ČSĽA. II. časť – dokončení. In *Historie a vojenství*, 2010, č. 4, s. 4-24. Slovenskými aspektmi normalizácie sa už zaoberal PÚČIK, M. *Rok 1968 a armáda na Slovensku*. Bratislava 1999. Mojmým cieľom je doplniť výskum niektorých aspektov prvej etapy tohto procesu v podmienkach Východného vojenského okruhu, do ktorého teritoriálne patrilo celé územie Slovenska.

² CHRASTIL, ref. 1, s. 29.

³ Tu podľa neho rozhodovali sovietsky maršali a generáli, činnosť ostatných zástupcov bola len formálna. BENČÍK, A. *Operace „Dunaj“: Vojáci a Pražské jaro 1968*. Studie a dokumenty. Sešity Ústavu pro soudobé dějiny AV ČR. Svazek 18, 1994, s. 63-64.

⁴ Išlo o Memorandum: Formulovať a konštituovať čs. štátne záujmy v oblasti vojenstva. Poukazovalo na potrebu vypracovania doktrínálnych zásad vo vojenskej oblasti s cieľom zjednotiť teoretické názory na obsah vojenskej doktríny ČSSR a jej vzťah ku koalíčnej doktríne Varšavskej zmluvy a ZSSR. Jeho autori upozorňovali, že vypuknutie jadrovej vojny v Európe by znamenalo zánik suverenity štátov vedúcich takúto vojnu vrátane ČSSR. Do budúcnosti preto navrhovali analyzovať skôr možnosti vedenia obmedzenej vojny, resp. prijímať opatrenia vylučujúce ozbrojené násilie pri riešení sporov. Toto však sovietske velenie, ktoré bolo zástancom globálnej jadrovej vojny, pokladalo za prejav oslabenia pohotovosti vojsk. ŠTAIGL, J. – ŠTEFANSKÝ, M. *Vojenské dejiny Slovenska – VI. zväzok (1945 – 1968)*. Bratislava 2007, s. 315; POVOLNÝ, D. *Vojenské řešení Pražského jara I. Invaze armád Varšavské smlouvy*. Praha 2008, s. 58-59.

⁵ Reforma straníckej a politickej práce v armáde nevedla k jej odpolitizovaniu (zrušením vedúcej úlohy strany), ale len k novým spôsobom jej realizácie. Zasahovanie straníckych orgánov do právomoci veliteľom sa malo vylúčiť, tí sa mali zodpovedať len svojim nadriadeným veliteľom. ŠTAIGL, ŠTEFANSKÝ, ref. 4, s. 318.

⁶ Pozri BÍLEK, J. – LÁNÍK, J. – MINAŘÍK, P. – POVOLNÝ, D. – ŠACH, J. *Historie československé armády. Československá lidová armáda v koalických vazbách Varšavské smlouvy květen 1955 – srpen 1968*. 7. sv. Praha 2008.

Slovensku prebiehal proces demokratizácie aj v armáde ruka v ruke s požiadavkami súvisiacimi s prípravou federalizácie republiky. V tejto súvislosti sa pertraktovala požiadavka umožniť čo najväčšiemu počtu brancov zo Slovenska slúžiť v útvaroch na jeho území.

Zároveň sa malo prehodnotiť postavenie Východného vojenského okruhu (VVO), ako aj dislokácia ČSĽA, čo však bolo z pohľadu sovietskeho velenia nemysliteľné. Hlavná časť ČSĽA mala byť predsa sústredená na západných hraniciach štátu.⁷

Sovietov v presvedčení, že aj v ČSĽA treba urobiť závažné zmeny, utvrdil už priebeh obsadenia ČSSR, ako i ďalší vývoj udalostí. A to aj napriek tomu, že armáda počas dramatických augustových dní „zachovala rozvahu“. Jej velenie pritom nepodľahlo „*vlastným emociám ani výzvam občanů k vydání zbraní a nedala se vyprovokovat činy invazních armád k ozbrojené protiakci, která by skončila vzájemným masakrem s civilními oběti*“. Tento postoj však neodrážal nálady v armáde. Svedčia o tom viaceré spontánne prejavy na rôznych stupňoch velenia sabotujúce činnosť invázných vojsk (poskytovanie alebo rušenie rádiostanic, prijímanie rezolúcií proti invázii, neposkytnutie žiadnej pomoci okupačným vojskám, vyvážanie zbraní a zásob mimo kasárne, pomoc pri prevádzaní ľudí na Západ, prípravy na obranu vojenských objektov atď.). Tieto tendencie bolo možné vysledovať aj vo VVO s veliteľstvom v Trenčíne. Absentovali však na úrovni jeho velenia na čele s genmjr. Samuelom Kodajom, ktorý od začiatku invázie podnikal aktívne opatrenia „*nejen k udržení klidu a kázne, ale také k navázání co nejhlubší spolupráce se Sověty, kterým vyšel výrazně vstříc i proti rozkazům z Prahy*“.⁸ Sovieti o prejavoch odporu v armáde, samozrejme, boli viac či menej informovaní. Na základe takýchto informácií (aj keď často skreslených) potom vyvodzovali svoje závery o potrebe dôsledných zmien v armáde.⁹

Aj po vynútenom prijatí Moskovského protokolu čs. delegáciou v Moskve 26. augusta¹⁰ stála armáda na strane vedenia strany a štátu, predstavovaného reformistickým dubčekovským krídlom. Samozrejme, to neznamená, že v nej nebola názorová diferenciacia. Avšak hlasy o nutnosti plniť moskovské dohody, rešpektovať spoločné záujmy socialistických krajín sa začali šíriť okamžite.¹¹ Napriek pôvodnému nesúhlasu Moskovský protokol nako-

⁷ Podľa týchto požiadaviek sa mali pri teritoriálnom rozmiestnení vojsk zohľadňovať bezpečnostné hľadiská Slovenska a národné záujmy Slovákov. Podľa pôvodných pojanuárových požiadaviek sa pritom na Slovensko malo premiestniť viac jednotiek ČSĽA (základ mali tvoriť dve divízie), a mali sa vytvoriť podmienky na návrat k zásadám Košického vládneho programu o existencii slovenských národných útvarov. Táto požiadavka sa pertraktovala v súvislosti s prípravou na federatívne usporiadanie ČSSR. Samozrejme, v podmienkach nastupujúcej normalizácie a striktného uplatňovania strategickú koncepcie Varšavskej zmluvy, kde ČSSR tvorilo dôležitý nástupný priestor proti krajinám NATO, nebolo možné slovenské požiadavky uspokojivo realizovať. Drvivá väčšina bojových útvarov logicky musela byť rozmiestnená na západe krajiny. ŠTAIGL, ŠTEFANSKÝ, ref. 4, s. 315.

⁸ POVOLNÝ, D. *Vojenské řešení Pražského jara 1968. II. Československá lidová armáda v srpnu 1968*. Praha 2010, s. 143.

⁹ Tamže.

¹⁰ Napriek tlaku sovietskej strany nebol v tomto dokumente vývoj v ČSSR po januári 1968 označený za kontrarevolúciu, spomínaná, a teda ospravedlňovaná v ňom nebola ani vojenská invázia. Podľa protokolu mala byť čs. otázka stiahnutá z rokovania Bezpečnostnej rady OSN, mali sa previesť niektoré kádrové opatrenia, naopak, vo funkciách mali ostať predstavitelia konzervatívov, opätovne mala byť zavedená cenzúra. Okrem iného, mimoriadny XIV. zjazd KSČ mal byť neplatný a o rozmiestnení sovietskych vojsk sa mala uzavrieť osobitná dohoda. Bližšie pozri napr. SIKORA, S. *Rok 1968 a politický vývoj na Slovensku*. Bratislava 2008, s. 173-179; ŠTEFANSKÝ, M. *Moskovský protokol a rokovania o rozmiestnení sovietskych vojsk*. In *Rok 1968 a jeho miesto v našich dejinách*. (ed. M. Londák, S. Sikora). Bratislava 2009, s. 265-276.

¹¹ CHRASTIL, ref. 1, s. 33-34.

niec akceptovalo aj velenie ČSLA, VVO nevnímajúc, i keď medzi podriadenými zložkami prevládalo sklamanie a rozčarovanie. Jasným signálom bol už rozkaz prezidenta Svobodu z 28. augusta a, najmä, rozkaz ministra národnej obrany genplk. Martin Dzúra z 1. septembra, ktorého cieľom bolo pacifikovať odpor armády voči okupačným vojskám. Vzhľadom na potrebu rešpektovania Moskovského protokolu nariadil vychádzať z reálnej skutočnosti, že ČSSR je členom Varšavskej zmluvy. Z toho dôvodu sa malo zabrániť všetkým rušivým prejavom proti socialistickým krajinám a vojskám, ktoré boli dočasne v ČSSR, naopak, sa mali opätovne nadviazať kontakty s ich príslušníkmi za účelom riešenia otázok normalizácie života. Na základe vládneho uznesenia z 30. augusta k mimoriadnym opatreniam na upevnenie poriadku Dzúr nariadil armáde spolupôsobiť v súčinnosti s orgánmi ministerstva vnútra a národnými výbormi. Konkrétne túto otázku rozoberal už jeho rozkaz z 31. augusta, na základe ktorého armáda začala vyčleňovať vojakov ako výpomoc pre orgány Verejnej bezpečnosti (VB), čo bolo v rozpore s pojanuárovými predstavami o vojenskej reforme. Na rozkaz reagoval aj veliteľ VVO, ktorý vo svojom rozkaze zašiel ešte ďalej, keď uviedol, že spoluprácu s cudzími vojskami nemožno považovať za zradu. Čo sa týka výpomoci VB, VVO denne vyčleňoval priemerne 640 vojakov.¹²

Už krátko po invázii sa vystupňoval tlak zo strany okupačných síl na urýchlené plnenie Moskovského protokolu. Veliteľ invázijských vojsk arm. gen. Ivan G. Pavlovskij napísal už v septembri 1969 niekoľko listov pre 1. tajomníka ÚV KSČ Alexandra Dubčeka a predsedu vlády Oldřicha Černíka, v ktorých sa sťažoval na jeho neplnenie. Upozorňoval najmä na „zneužívanie stranického tisku“ a požadoval jeho prísnu cenzúru.¹³ Tu treba podotknúť, že aj keď bol vyvíjaný tlak na médiá, ich „glaichšaltovanie“ v budúcnosti prebiehalo len pozvoľna. Prejavom sovietskeho tlaku boli aj prvé čistky v dôstojníckom zbore, v snahe eliminovať tých, ktorí sa príliš angažovali v demokratizačnom procese alebo sa aktívne postavili proti okupácii. Dôležité zmeny vo veliteľskom zbore sa uskutočnili už začiatkom októbra 1968. Odvolaný bol veliteľ Západného vojenského okruhu (ZVO) genmjr. Stanislav Procházka, náčelník spravodajskej správy Generálneho štábu ČSLA genmjr. Oldřich Burda a náčelník správy pre zahraničný styk na generálnom štábe plk. A. Svoboda. Ich preloženie na menej významné funkcie súviselo s ich postojom počas prvých dní invázie.¹⁴ Už v septembri sa vystupňovali tlaky na zrušenie Vojenskej politickej akadémie, zrušená však bola až v nasledujúcom roku.¹⁵

Proces normalizácie však predstavitelia KSČ v tom čase ešte podmieňovali splnením sľubu o odchode vojsk piatich štátov Varšavskej zmluvy z ČSSR.¹⁶ Pri úvahách o politickej situácii v ČSLA pritom aj po augustovej invázii naďalej rezonovalo odhodlanie pokračovať v reformách. V podkladových materiáloch pre kolégium ministra národnej obrany z 15. októbra 1968 sa možno dočítať, že spoločnými znakmi v postojoch príslušníkov armády boli: „spontánní nesouhlas s ozbrojeným zásahem pěti zemí; plná podpora vedení naší strany a státu...“ Na druhej strane sa tu už upozorňovalo na rastúcu diferenciaciu v názoroch, pričom s určitým znepokojením sa poukazovalo na nárast radikalizmu prevažne mladších príslušníkov ČSLA a vojakov základnej služby, ktorý môže situáciu zbytočne vyostrováť.

¹² POVOLNÝ, Vojenské řešení...II., ref. 8, s. 47, 130; PŮČÍK, ref. 1, s. 35-37.

¹³ BENČÍK, PAULÍK, PECKA (ed.), ref. 1, dok. č. 12, s. 48-49; dok. č. 19, s. 71-72.

¹⁴ ŠTEFANSKÝ, ref. 10, s. 274.

¹⁵ BENČÍK, PAULÍK, PECKA (ed.), ref. 1, dok. č. 8, s. 38-40.

¹⁶ Vojenský ústřední archiv – Vojenský historický archiv (VÚA-VHA) Praha, f. MNO 1970, šk. 51, sign. 25/5-11.

Okrem prevládajúceho názoru spočívajúceho v plnej podpore strane a vláde sa podľa tohto dokumentu medzi časťou príslušníkov armády začal proces prehodnocovania pojanuárového vývoja. Objavovali sa však aj prípady rezignácie, pasivity, politickej apatie. Určujúcimi normatívmi v tomto dokumente však už boli myšlienky skryté pod termíny, ako konsolidácia, normalizácia pomerov. Pod tým sa myslelo poslušné vykonávanie stranických a vládnych smerníc v zmysle moskovských dohôd.¹⁷

Zo základných princípov pojanuárovej politiky strany a štátu sa podľa tohto dokumentu malo vychádzať aj pri konsolidácii ideologickej činnosti v armáde. Limitovať ju však mali na jednej strane moskovské dohody, na druhej „*reálne smýšlení a postoje lidových mas*“. Kľúčovú úlohu v normalizačnom procese mala zohrať jednota KSCĽ. Velenie armády vychádzalo z predstavy, že len podporou politiky strany, vlády a prezidenta je možné dosiahnuť splnenie sľubu o odchode okupačných vojsk. Tejto realite malo byť prispôsobené aj riadenie a metódy straníckej práce. Tá mala síce vychádzať z princípov nastolených v pojanuárovom období, avšak velenie armády nemalo jasno, ako tieto demokratizačné prvky realizovať v podmienkach okupácie. Na jednej strane síce deklarovalo, že nemôže pripustiť „*recidivu minulého „mechanického zajišťovania“*“ alebo „*komandování*“, na druhej však jedným dychom dodávalo, že v daných podmienkach volené orgány nemôžu prevziať celé riadenie straníckej práce tak, aby sa dosiahla požadovaná jednota s líniou štátu a strany. Už tu sa počítalo s obmedzením ich právomocí na úkor klasického politického aparátu.

V týchto podmienkach aplikácie tzv. realistickej politiky sa v armáde mali realizovať hlavné vojenskoodborné úlohy: 1., zabezpečenie prevedenia redислоkačných zmien spojených s rozmiestnením vojsk Sovietskej armády v kasárňach; 2., prevedenie zmien podľa Akčného plánu ČSLA, ktorého realizácia v pôvodnej podobe však bola nereálna.¹⁸

Možno konštatovať, že predstava o vlastnej podobe normalizačného procesu bola veľmi naivná a predstavitelia štátu, ale aj armády z nej čiastočne vytriezveli už po uzavretí zmluvy o podmienkach dočasného pobytu sovietskych vojsk na území ČSSR zo 16. októbra 1968, ratifikovanej 18. októbra 1968. Podľa nej mala v ČSSR dočasne zostať časť vojsk Sovietskej armády, zvyšok, ako aj vojská ďalších štyroch krajín mali byť odsunuté po etapách v priebehu dvoch mesiacov. Podľa tajného protokolu malo v ČSSR zostať bez časového obmedzenia vyše 75-tisíc sovietskych vojakov.¹⁹ Fakt, že sovietske vojská budú ďalej usmerňovať vnútropolitický vývoj v krajine a zároveň suplovať činnosť „*nespoľahlivej*“ ČSLA pri vnútroštátnej potlačovateľskej funkcii sa, samozrejme, premietol na náladách príslušníkov armády, VVO nevynímajúc. Tieto skutočnosti „*depresívne pôsobili aj na príslušníkov okruhu, predovšetkým na veliteľský zbor*“.²⁰

V armáde si pritom naďalej udržiavali väčšinu prívrženci pojanuárového vývoja. Samozrejme, toto konštatovanie netreba preceňovať. Pre predstaviteľov armády nebolo jednoduché sa zorientovať v situácii, velenie si jednoducho mechanicky osvojovalo postoje najvyššieho straníckeho a štátneho vedenia, bez ohľadu na svoje vlastné presvedčenie. Bola to predsa v podmienkach totality rokmi zaužívaná prax. Určujúca bola tiež nechuť na spo-

¹⁷ Vojenský historický archív (VHA) Bratislava, f. č. 0855 – Vojenské veliteľstvo „Východ“, šk. 21, č.j. 0027375/1968, podkladový materiál od MNO – Sekretariát ministra pre veliteľa VVO genmjr. Kodaja z 11. 10.

¹⁸ Tamže.

¹⁹ POVOLNÝ, Vojenské řešení...II, ref. 8, s. 128-139.

²⁰ VHA Bratislava, f. č. 0855 – Vojenské veliteľstvo „Východ“, šk. 22, súhrnná informácia o vývoji vojensko-politickej situácie u VVO po novembrovom pléne ÚV KSCĽ /k 15. 1. 1969/.

luprácu s príslušníkmi Sovietskej armády na území štátu. V oficiálnych dokumentoch sa stále pozitívne hodnotila pojanuárová politika ČSLA, rozvíjanie demokratizmu a kolektivismu v straníckej práci a požaduje sa pokračovanie tohto procesu, aj keď v modifikovanej podobe pri reflektovaní reality, ktorá vznikla v dôsledku invázie. Nie inak tomu bolo aj na úrovni VVO. Tu možno zacitovať zo zápisnice zachytávajúcej vystúpenie veliteľa genmjr. S. Kodaja na Vojenskej rade VVO 15. novembra 1968: „...*Sám je toho názoru, že sme stáli na pozícii realistickej politiky a zabezpečovali ideovú a politickú jednotu okruhu.*“²¹

Aby sa mohlo začať s odsunom väčšiny invázných vojsk, armádne velenie muselo realizovať redislokáciu a reorganizáciu vlastných útvarov a zväzkov. Tým sa mali uvoľniť priestory pre zvyšok invázných vojsk, ktoré podľa dohody o dočasnom pobyte mali zostať v ČSSR. Tento proces výrazne determinoval situáciu v armáde na území Slovenska. 28. septembra pritom vyšiel rozkaz ministra MNO o dislokačných a organizačných zmenách, ktoré mali byť vykonané do 15. októbra 1968.²²

Na Slovensko sa už v septembri z Čiech a Moravy museli presťahovať niektoré jednotky, ktoré uvoľnili kasárenské priestory Sovietskej armáde. Boli urobené tiež redislokačné zmeny v rámci samotného VVO. K takýmto krokom sa však velenie armády odhodlalo bez toho, aby v nových posádkach garantovalo adekvátne materiálne a sociálne zabezpečenie. Tieto skutočnosti sa odrazili na morálnom stave príslušníkov takto postihnutých útvarov. Ten bol pritom narušený už samotnou inváziou. Protisovietske nálady tak rozhodnutie o redislokácii časti útvarov v týchto podmienkach ešte vystupňovali. Velenie armády si, samozrejme, uvedomovalo komplikácie, ktoré môžu v súvislosti s napätou situáciou pri realizácii redislokácie nastať. V smerniciach na zabezpečenie organizačných a dislokačných zmien, ktoré sa dostali aj na rokovanie Vojenskej rady VVO, sa v tejto súvislosti uvádza: „*Důsledně je třeba prosazovat všemi opatřeními pochopení, že jen včasné a zodpovědné provedení organizačních a dislokačních změn zajistí včasný odchod většiny vojsk pěti států z území ČSSR a urychlí tak další normalizaci života v naší vlasti.*“²³ Aj toto konštatovanie potvrdzuje naivitu čs. politikov v súvislosti s ich predstavou o vlastnej podobe normalizácie. Realizovaním sovietskych požiadaviek vyplývajúcich z Moskovského protokolu chceli urýchliť odchod okupačných vojsk a zachovať väčšinu pojanuárových výdobytkov.

Plánom dislokovania vojsk VVO sa jeho Vojenská rada zaoberala na svojom zasadnutí 28. septembra 1968. Gen. Kodaj tu pritom „demagogicky“ zdôraznil, že celý tento proces prebieha v súlade s Akčným programom ČSLA, a jeho zmyslom je spresniť systém riadenia a velenia a zjednodušiť a spružniť organizačnú štruktúru ČSLA. Na druhej strane zdôraznil, že VVO musí vytvoriť podmienky na prezimovanie časti sovietskych vojsk, pričom splnením tejto úlohy podmienil odchod ostatných cudzích vojsk. Na tomto mieste zdôraznil, že „*v našom záujme však je, aby vojská piatich (štátov – pozn. I. B.) čo najskôr z republiky odišli*“.²⁴

Na Slovensko bola na základe rozkazu ministra národnej obrany zo stredných Čiech redislokováná 13. tanková divízia, ktorej veliteľstvo sa etablovalo v Topoľčanoch. Usku-

²¹ VHA Bratislava, f. č. 0855 – Vojenské veliteľstvo „Východ“, šk. 22, č.j. 00209, zápis z 10. zasadania Vojenskej rady VVO zo dňa 15. 11. 1968.

²² POVOLNÝ, Vojenské řešení...II. ref. 8, s. 134-135.

²³ VHA Bratislava, f. 0855 – Vojenské veliteľstvo „Východ“, šk. 21, č.j. 00449, smernice o... zabezpečení organizačních a dislokačních změn k 15. 10. 1968.

²⁴ Tamže, f. 0855 Vojenské veliteľstvo „Východ“, šk. 21, č.j. 0022052, zápis z 8. zasadania Vojenskej rady VVO zo dňa 28. 9. 1968.

točnila sa tiež čiastočná reorganizácia a zmena podriadenosti jej útvarov. Do rámca 14. tankovej divízie s Veliteľstvom v Prešove bol prevelený 60. tankový pluk zo Šumperka zo 4. tankovej divízie a 103. tankový pluk z Mladej z 13. tankovej divízie. Naopak, 10. tankový pluk z Martina a 64. tankový pluk z Levíc boli odovzdané do podriadenosti 13. tankovej divízie. Okrem toho do Brezna nad Hronom mala byť premiestnená Škola pre dôstojníkov delostrelectva v zálohe z Frenštátu pod Radhoštěm. Od 1. decembra prešla do úplnej veliteľskej podriadenosti veliteľa 49. delostreleckého pluku 14. tankovej divízie. Redislokačné zmeny v rámci teritoriálnej pôsobnosti VVO postihli 10. protiletadlový oddiel, ktorý bol premiestnený z Prešova do Popradu. Zároveň z Ružomberka mala byť do Prešova premiestnená 2. zdravotnícka škola.²⁵

Problémy, s ktorými sa redislokované útvary od začiatku potýkali, možno dokumentovať na hodnotení morálno-politického stavu 103. tankového pluku z decembra 1968, ktorý bol v rámci reorganizácie premiestnený do Humenného do podriadenosti 14. tankovej divízie: „...*Morální síly útvaru se projevili v srpnu v podpoře strany a vlády a ve splnění požadavků doby. Srpnové události přinesly některé nejasnosti a nejistoty, které ovlivnili morální stav. Ve vědomí vojáků a velitelského sboru byl narušen vztah k Varšavské smlouvě a k Sovětskému svazu. Vznikla nejistota části velitelského sboru ve vztahu k vojenské službě. Požadavek přesunu pluku na Slovensko přinesl další problémy. Převažná část velitelského sboru na Slovensku nechce sloužit, zejména z těchto důvodů: manželky vojáků z povolání nechtějí na Slovensku žít pro velkou dálku. Požadují české školy pro své děti. Bojí se přechodu dětí z českého na slovenský jazyk. Nechtějí žít odloučení od manželů, mají existenční neistotu a další problémy...Převažná část velitelského sboru uvažuje o podání žádosti o přemístění z posádky Humenné do posádek v Čechách nebo na Moravě. V případě nemožnosti služby v Čechách i na Moravě uvažuje i o odchodu do zálohy.*“²⁶

Treba zdôrazniť, že v redislokovaných útvaroch sa ešte vystupňovali problémy morálno-politického charakteru, keďže každému bolo jasné, že dôvodom sťahovania bola nevyhnutnosť uvoľniť ubytovacie priestory pre okupačné jednotky. Odpor k ich prítomnosti preto u príslušníkov týchto útvarov ešte narastal. Napätá situácia bola aj v útvaroch a jednotkách redislokovaných v rámci VVO. Ako príklad možno uviesť reakcie príslušníkov 10. protiletadlového oddielu, ktorý sa sťahoval z Prešova do Popradu: „*V tejto súvislosti sa vyskytli názory medzi vojakmi základnej služby, že je to z dôvodov vstupu spojeneckých vojsk na naše územie. Táto otázka bola so všetkými príslušníkmi útvaru rozobraná a vysvetlená, že redislokácia nie je vo vztahu s otázkami vstupu spoj. vojsk, ale z dôvodu nedostatkov ubytovacích priestorov a bola v štádiu riešenia ešte v roku 1967.*“ V tejto správe sa ďalej konštatuje, že až 50 % vojakov z povolania sa pôvodne odmietalo presťahovať.²⁷

Na základe neskorších analýz normalizačného velenia armády z roku 1970 bol morálno-politický stav v útvaroch redislokovaných na Slovensko oveľa horší, než v ostatných útvaroch, jednotkách či ústavoch VVO. Signifikantné bolo správanie vojakov prevelených na určitý čas k iným útvarom či jednotkám VVO. Ako príklad možno uviesť situáciu v 14. prieskumnom prápore v Prešove (14. tanková divízia): „*V tomto období sa nevyšktovali vážnejšie priestupky, naopak vydávané rozkazy boli plnené presne. Problémy sa vyskytovali*

²⁵ Tamže, f. 14. tanková divízia, šk. 36, inv. č. 71, organizační a dislokační změny v ČSLA k 15. 10. 1968.

²⁶ VHA Bratislava, f. 05855 – Vojenské velitelstvo „Východ“, šk. 32, č.j. 005591, protokol o odevzdání a převzetí 103. tankového pluku hrdiny Sovětského svazu genmjr. Antonína Sochora.

²⁷ VHA Bratislava, f. 14. tanková divízia, šk. 39, analýza konsolidačného procesu u 10 plo.

s príslušníkmi, ktorí boli prevelení z Mladej najmä v tom, že títo príslušníci mali disciplínu na veľmi nízkej úrovni a taktiež ich názory sa nestotožňovali s Moskovskými protokolmi a pod.²⁸ Podobné hodnotenie nájdeme aj v analýze morálno-politického vývoja v 10. ženijnom prápore (14. tanková divízia) v Banskej Bystrici: „...*Výchovná práca sa značne sťažila príchodom pridelených jednotiek od redислоkovaných útvarov a nástupom povolančov k 1. 10. 1968, ktorí so sebou prinášali množstvo nesprávnych názorov /vstup vojsk, načo armáda, keď sú tu spojenci, hospodárske otázky, obavy z návratu 50-tich rokov./*“²⁹ Nastupujúci normalizačný kurz v 49. delostreleckom pluku pre zmenu komplikoval príchod Školy pre dôstojníkov delostrelectva v zálohe (ŠDDZ) do Brezna nad Hronom: „*negatívny vplyv konsolidačného procesu u pluku mal príchod ŠDZ do posádky Brezno. Veliteľ ŠDZ a časť dôstojníckeho zboru ŠDZ kritizovala súdružské vzťahy s príslušníkmi Sovietskej armády. V tomto ohľade nastal zlom až po podriadení ŠDZ pluku.*“³⁰

Legalizácia pobytu sovietskych vojsk už jasne signalizovala ďalšie mocenské zmeny v prospech tých síl, ktoré budú schopné garantovať ďalší vývoj v krajine podľa predstáv sovietskeho vedenia. Jasne to dokazujú aj výsledky pléna ÚV KSČ konaného 14. – 17. novembra. Dubčekovo vedenie toto zasadnutie zvolalo v snahe vytvoriť novú politickú líniu, ktorú by akceptovali aj Sovieti. Tá mala v sebe sklbiť obrodnú politiku očistenú od negatívnych javov kritizovaných Sovietmi s požiadavkami Moskovského protokolu. Sovietsky tlak však bol aj pre progresívnych politikov prisilný, čo sa prejavilo na vnútornej rozporitosti prijatej rezolúcie. Tá síce obsahovala väčšinu prvkov reformného programu, ale tiež všetky dôležité body presadzované druhou stranou (posilnenie vedúcej úlohy strany, boj proti pravici atď.) Okrem toho viaceré formulácie boli nejasné a umožňovali rôzny výklad. Bol to jasný odklon od princípov akčného programu, ktorý bol napriek tomu formálne stále najdôležitejším programovým dokumentom. Novembrové plénum tiež schválilo viaceré opatrenia, ktoré priaznivcov reformy výrazne oslabili. Konanie XIV. zjazdu bolo odložené na neurčito, bolo však zriadené byro pre riadenie straníckej práce v českých krajinách s rovnakými reálnymi právomocami ako ÚV KSS, ako aj osemčlenný výkonný výbor Predsedníctva ÚV KSČ, ktorý prevzal väčšinu agendy predsedníctva. V oboch orgánoch získali väčšinu konzervatívci.³¹

Výsledkom bolo oslabenie Dubčekových pozícií. Tieto skutočnosti sa pozvoľna premietli aj do vývoja v armáde. Na druhej strane aj značná časť jej príslušníkov sa len ťažko orientovala v „*nejednotnom výklade záverov novembrového pléna*“.³² Možno „*súhlasit*“ s neskorším hodnotením z konca roku 1969, že proces názorovej diferenciacie bol i v armádnom prostredí nesmierne ťažký, a to „*vzhľadom k nejednotnosti tehdejšího vedení strany...*“³³ Bol komplikovaný aj pod vplyvom masovokomunikačných prostriedkov, ktoré ešte neboli celkom „*zgleichšaltované*“.

Podľa tohto normalizačného hodnotenia časť príslušníkov armády prijala novembrovú rezolúciu „*s rozpaky, s jistou rezervovanosťou a výhradami k niektorým časťam, predovšetkým*

²⁸ VHA Bratislava, f. 14. tanková divízia, šk. 39, analýza vývoja a činnosti 14. prieskumného práporu z 22. 6. 1970.

²⁹ Tamže, šk. 39, analýza plnenia opatrení konsolidačného procesu u 10 žpr.

³⁰ Tamže, šk. 39, č.j. 021009, charakteristiky útvarov 14. tankovej divízie vyplývajúce zo stavu politickej analýzy k 20. 6. 1970.

³¹ DOSKOČIL, Z. *Duben 1969. Anatomie jednoho mocenského zvratu*. Brno 2006, s. 35-36.

³² PŮČIK, ref. 1, s. 42.

³³ VÚA-VHA Praha, f. MNO 1970, šk. 51, sign. 25/5-11, s. 81.

k hodnocení polednového vývoje, masových komunikačních prostředků, pravicových sil atd. Další skupina jednoznačně odmítá její závěry. Tohle jednání označuje za počátek návratu do předlednových poměrů... Tato skupina byla početně slabší, reprezentovaná především extrémními pravicovými silami, které zajímali vlivné místa v centrálních institucích ČSLA, včetně složek MNO, v společenskovední frontě ČSLA, v armádních komunikačních prostředcích a v přípravných výborech KSČ“. Další část „*tvořená formujícím se zdravým jádrem armádní stranické organizace, vyjadřovala plný souhlas s listopadovou rezolucí“.* V danej situácii však konzervatívci v armáde ešte nemali prevahu, o čom svedčí aj fakt, že na presadzovanie svojich názorov museli používať aj rôzne pololegálne formy.³⁴ V tomto normalizačnom stanovisku sa ako ďalšie príčiny uvádza nejednotnosť vedenia Hlavnej politickej správy (HPS) – ČSLA, vplyvy reorganizácie a redislokácie. Z masovokomunikačných prostriedkov sa za novembrovú rezolúciu jednoznačne nepostavili ani *Obrana ľudu*, ani *A-revue*. *A-revue* dokonca tvrdila, že „*je to kompromis za hranici únosnosti“*. *A-revue* až do februára 1969 ignorovala pozitívne informácie o armádach Varšavskej zmluvy. Dokonca vytvorila priestor publicistom, ktorí odmietali augustovú intervenciu.³⁵

Nejednotný výklad záverov novembrového pléna kritizovalo aj vedenie VVO. Podľa záverov súhrnnej správy o vývoji vojensko-politickej situácie vo VVO po novembrovom pléne ÚV KSČ z 15. januára 1969 bola táto skutočnosť dôkazom nejednotnosti vo vedení strany, čo sa negatívne prenášalo aj do nižších stranických a vojenských štruktúr. Tu sa totiž živo diskutovalo o vystúpeniach jednotlivých členov vedenia strany. Jednotlivé referáty sa rozširovali údajne najmä zo Severomoravského kraja, a to po obvode celého okruhu. Názorovú diferenciáciu medzi príslušníkmi okruhu podľa tejto správy ešte viac „nezodpovedne“ prehľbovala „*nedostatočná vysvetľovacia kampaň“* v médiách.³⁶ Možno teda konštatovať, že vedenie okruhu sa už v tomto čase dožadovalo jednotných smerníc, v podobe oficiálnych stranických dokumentov, ktoré by slúžili ako podklad pre rozvíjanie ideologickej práce. Vojaci pritom nemali kriticky reflektovať obsah politických prehlásení, naďalej mali zostať len nástrojom politickej indoktrinácie vládnucej štátostrany.

Čo sa týka situácie na Slovensku, podľa analýzy stavu normalizačného procesu 14. tankovej divízie, vo vzťahu k záverom novembrového pléna sa prejavovali rozdielne postoje: „*Časť príslušníkov zväzku nechápala v plnom rozsahu rezolúciu novembrového pléna ako základ pre názorové a akčné zjednotenie strany a spoločnosti. V ich myslení prežívajú nesprávne názory, typické pre august. Bolo to napríklad nesprávne hodnotenie zásahu vojsk Varšavskej zmluvy, nedôvera k členom ÚV KSČ, ktorí stáli na pozíciách internacionalizmu, obavy o návrat pred január a podobne.*“ Tieto názory boli typické pre väčšiu časť vojakov základnej služby, mladších veliteľov, absolventov vojenských katedrií vysokých škôl, ale aj časť príslušníkov strany.³⁷ „Kritická“ situácia bola najmä v 60. (V – Kežmarok) a 103. (V – Humenné) tankovom pluku, teda v dvoch nových útvaroch, ktoré sa do rámca 14. tankovej divízie dostali na základe redislokácie a reorganizácie po príchode sovietskych vojsk. Tieto pluky boli „*plne zasiahnuté protisovietskou propagandou“*. „Politická konsoli-

³⁴ Tamže, s. 83, napr. rozširovanie informátora „Zprávy“, počúvanie rozhlasovej stanice „Vltava“, styk so sovietskymi „súdruhmi“ na útvaroch a komandantúrach, organizovanie aktívov, rozširovanie vystúpení tzv. konzervatívnych politikov.

³⁵ Tamže, s. 82.

³⁶ VHA Bratislava, f. č. 0855 – Vojenské veliteľstvo „Východ“, šk. 22, sign. 0212/VR.

³⁷ VHA Bratislava, f. 14. tanková divízia Topoľčany, šk. 39, analýza stavu konsolidačného procesu 14. tankovej divízie k 18. 6. 1970, s. 30, 31.

dácia“ sa preto mala zamerať najmä na tieto dva útvary. Vojaci mali predovšetkým pochopiť „miesto a úlohu našej armády, nutnosť dôsledného plnenia úloh, vysvetľovali a uvádzali sme na správnu mieru historické skutočnosti nášho vzťahu k ZSSR, k jeho armáde a pod.“³⁸ Redislokácia, ale aj skutočnosť, že 14. tankovej divízii boli direktívne pridelené iné úlohy, mali dopad aj na jej velenie, ktoré tieto zmeny už v októbri 1968 prijímalo len s nevôľou. Fakt, že 13. divízia mala mať výcvikový charakter (mala cvičiť špecialistov) a 14. tanková divízia mala cvičiť zálohy, sa chápali ako prejav diskriminácie VVO. Ale tiež ako odklon od požiadaviek pojanuárového obdobia na zmenu dislokácie vojsk tak, aby sa rešpektovali národné záujmy Slovákov a doriešilo ich zodpovedajúce zastúpenie vo funkciách v armáde – najmä na území Slovenska.

Velenie 14. divízie v tom videlo návrat k praktikám kritizovaným počas pojanuárového vývoja v roku 1968. Aj z tohto konštatovania vyplýva, že velenie divízie sa (podobne ako velenie samotnej armády) ešte nevedelo zorientovať v politickej situácii po príchode okupačných vojsk a otvorene sa hlásilo k pojanuárovému vývoju (čo do značnej miery aj formálne zodpovedalo oficiálnej línii). Veliteľ divízie pritom navrhol, aby obidve divízie mali rovnaký výcvikový charakter, teda, aby cvičili špecialistov a pripravovali svoje zálohy pre vlastné mobilizačné rozvinutie: „...*Chceme, aby naši ľudia, ktorí dlhé roky doslova drelí, konečne pocítili spravodlivosť, aby i oni pocítili, že sú schopní pripravovať kvalitné vycvičené kádre pre divízie na našich západných hraniciach. Chceme sa takto bezprostredne podieľať na obranyschopnosti našej vlasti.*“³⁹ Naznačené reorganizačné zmeny vyvrcholili 1. septembra 1969, keď sa zmenila mierová funkcia VVO. Získal výlučne výcvikový charakter s úlohou vycvičiť špecialistov pre potrebu celej ČSLA.⁴⁰ Tieto zmeny diktoval, paradoxne, na jednej strane zákon o federácii (okrem iného VVO sa teritoriálne vymedzil hranicami SSR), na druhej prítomnosť sovietskych vojsk.

Vážnejšie problémy vyplývajúce z redislokácie sa vyskytovali tiež v ŠDDZ v Brezne (po jej premiestnení z Frenštátu pod Radhoštem) pridelenej k 49. delostreleckému pluku 14. tankovej divízie. Tieto skutočnosti zaťažili jeho príslušníkov, čo sa podpísalo pod napätie medzi velením školy a pluku. Podľa hlásenia z januára 1969 evidovalo velenie školy až u 85 % vojakov z povolania žiadosť o preloženie. Situáciu vyriešili až razantné kádrové zmeny, keď z funkcie musel odísť aj jej veliteľ. Podobná situácia panovala tiež v 13. tankovej divízii. Sociálne podmienky a ubytovanie v priestoroch, do ktorých sa jej jednotky sťahovali, boli často neporovnateľné s úrovňou, na ktorú boli títo vojaci zvyknutí. S touto situáciou sa podľa dobových hlásení často nevedeli vyrovnáť ani stranícki funkcionári divízie, ktorí „podliehali depresívnym náladám“. Najhoršie podmienky boli v 53. automobilovom prápore v Hlohovci.⁴¹ Samozrejme, tieto skutočnosti len stupňovali protisovietske nálady

³⁸ Tamže, s. 31.

³⁹ VHA Bratislava, f. 0855 – Vojenské veliteľstvo „Východ“, šk. 21, č.j. 061185, správa vel. 14. tankovej divízie plk. Zoltána Jakuša pre Vojenskú radu veliteľa VVO zo 14. 10. 1968, s. 2.

⁴⁰ Jeho úlohou však naďalej zostala úloha bojovej a mobilizačnej pohotovosti a zabezpečenia teritória v mieri i za brannej pohotovosti. Ním sa myslelo územie SSR. Útvary a zariadenia okruhu dislokované v Severomoravskom kraji boli preto už začiatkom roku 1969 odovzdané do podriadenosti Stredného vojenského okruhu. VHA Bratislava, f. 13. tanková divízia Topolčany, šk. 9, č. j. 010654, plán opatrení veliteľstiev VVO na plnenie konsolidačnej smernice májového pléna ÚV KSČ.

⁴¹ VHA Bratislava, f. č. 0855 - Vojenské veliteľstvo „Východ“, šk. 22, sign. 0212/VR, súhrnná informácia o vývoji vojensko-politickej situácie u VVO po novembrovom pléne ÚV KSČ /k 15. 1. 1969/.

v radoch divízie. Mnohí jej príslušníci chápali novembrové plénum správne ako riešenie na odstránenie demokratizačného procesu nadiktované tlakom z vonku.⁴²

Napriek naznačenému, podľa materiálu predloženého Vojenskej rade z konca decembra 1968, bola situácia vo VVO, podobná ako v Strednom vojenskom okruhu, „najkonsolidovanejšia“. „Najhoršia“ zostávala situácia v ZVO. Na druhej strane v súvislosti so situáciou vo VVO sa tu konštatuje, že v dôsledku spomínanej redislokácie sa skomplikoval celý rad problémov, ktoré priamo negatívne vplývali na podmienky života ľudí, čím sa reagovalo na nevyhovujúce pomery vo viacerých posádkach.⁴³

Vzhľadom na neustále napätie v spoločnosti pristúpil režim v súvislosti s konaním novembrového pléna (ale tiež v súvislosti s výročím Veľkej októbrovej socialistickej revolúcie a výročím vzniku ČSR) k realizácii preventívnych bezpečnostných opatrení. Ako mocenský nástroj bola využitá aj armáda – ako výpomoc VB a Ľudovým milíciám. Na teritóriu VVO (podobne ako v ZVO, SVO) bol 13. novembra vydaný prísne tajný rozkaz jeho veliteľa zaslaný veliteľom posádok v Košiciach, Prešove, Žiline, Zvolene, Martine, Nitre, Trnave a Bratislave. Zboru národnej bezpečnosti mali byť na jeho základe poskytnutí vojaci do „hliadok“ a tiež technika potrebná na uskutočnenie rýchlych zásahov. Vo vojenských posádkach mali byť zorganizované „pohotovostné jednotky“ disponujúce potrebnou technikou. Na teritóriu VVO bolo do nich vyčlenených 755 vojakov (spolu s 2 226 príslušníkmi VB a 1 090 príslušníkmi Ľudových milícií).⁴⁴

Možnosti určitých „provokácií“ v súvislosti s konaním novembrového pléna ÚV KSČ pripustil aj veliteľ VVO genmjr. Kodaj na vojenskej rade 15. novembra. Prítom nezabudol pripomenúť, že termín zjazdu kolidoval s výročím Medzinárodného dňa študentstva, čo ešte zvyšovalo riziko neželaných verejných vystúpení. Prítomných členov rady však ubezpečil, že na teritóriu okruhu sú zabezpečené preventívne opatrenia vyplývajúce z rozkazu náčelníka gen. štábu, a že „*je všade poriadok, až na krádež zbraní v Žiline*“. Prítomných zástupcov požiadal, aby zotrvali, pokiaľ možno, v posádke a bez jeho súhlasu sa nevzd'alovali. Tieto opatrenia sa mali aplikovať aj na úrovni podriadených zložiek.⁴⁵ Treba povedať, že proti takémuto využitiu armády na uvedenom zasadnutí neprotestoval nikto z členov Vojenskej rady. Samozrejme, reakcie podriadených zložiek VVO nedali na seba dlho čakať. Boli pritom rôznorodé, najväčšia kritika využívania armády na represívne akcie bola vysledovaná podľa očakávania v jednotkách 13. tankovej divízie,⁴⁶ čo, samozrejme, nezostalo bez odozvy. Na spoľahlivosť jej príslušníkov v rámci spolupráce s VB sa na zasadnutí vojenskej rady ešte vo februári 1969 informoval samotný generálny inšpektor ozbrojených síl genplk. Miroslav Šmoldas. Podľa uistenia veliteľa divízie pplk. Josefa Maška, u príslušníkov VB nezaznamenali jediný prípad „*narušenia či odmietnutia, naopak, dochádzajú*

⁴² VHA Bratislava, f. č. 0855 - Vojenské veliteľstvo „Východ“, šk. 22, súhrnná informácia o vývoji vojensko-politickej situácie u VVO po novembrovom pléne ÚV KSČ /k 15. 1. 1969/, sign. 0212/VR, príloha č. 1. – informácia o situácii, stave nálad a názorov u 13. td.

⁴³ Archív ředitelství personální podpory Ministerstva obrany Armády České republiky (AŘPP MO AČR) Praha, podkladový materiál pre zasadanie vojenskej rady z 28. 12. 1968. Za poskytnutie materiálov z tohto archívu ďakujem Mgr. A. Maskalíkovi, PhD.

⁴⁴ PÚČIK, ref. 1, s. 39-40.

⁴⁵ VHA Bratislava, f. č. 0855 - Vojenské veliteľstvo „Východ“, šk. 21, č.j. 0022062/VR, zápis z 10. zasadania Vojenskej rady VVO z 15. 11. 1968.

⁴⁶ PÚČIK, ref. 1, s. 40.

podakovania za prístup k plneniu úloh“. Zároveň prítomných kolegov ubezpečil, že v súvislosti s úlohami armády pri zabezpečovaní verejného poriadku sa „*objasňujú otázky armády ako mocenského nástroja*“.⁴⁷

Napriek uvedenému, možno konštatovať, že na konci roka 1968 velenie armády ešte nezamietlo zmeny v pojanuárovom období (v súlade s inštrukciami strany a štátu), ten sa však mal očistiť od „protisovietskeho extrémizmu“. Naďalej sa v oficiálnych dokumentoch objavujú myšlienky požadujúce väčšiu demokratizáciu v armáde, odstránenie prílišného centralizmu a pod., aj keď v modifikovanej podobe. Na druhej strane sa zdôrazňuje vedúca úloha strany a potreba jednotného riadenia stranícko-politickej práce priamo z ÚV KSC, úzka spolupráca so ZSSR, ako to vyplýva z podkladového materiálu pre Vojenskú radu z 28. decembra 1968. Tu sa, naopak, zdôrazňuje potreba rovnoprávnejšieho postavenia členských štátov Varšavskej zmluvy.⁴⁸ Podobné hodnotenie vyplynulo aj z referátu veliteľa VVO genmjr. Kodaja k ukončeniu výcvikového roka 1968. Ten pritom upozornil, že „*postupne stále viac nadobúda prevahu realistický a rozumový prístup a emocionálne postoje ustupujú, i keď je veľmi nesnadné ich prekonať*“. Politická situácia vo VVO podľa neho napriek relatívnemu upokojeniu zostala zložitá a napätá. To sa podľa neho plne odrážalo aj vo vzťahu k snahe o obnovenie tradičnej družby s vojskami Varšavskej zmluvy. Priama účasť príslušníkov okruhu na protisovietskych akciách však na teritóriu VVO podľa neho zaznamenaná nebola.⁴⁹

Na zasadnutí Vojenskej rady VVO 29. decembra Kodaj priznal, že v novom roku bude treba zvláštnu pozornosť venovať situácii v 13. tankovej divízii. V snahe o „politické stmelenie“ v armáde na úrovni VVO vyzýval aj k použitiu donucovacích opatrení a k čistkám: „*Kolisavých ľudí v politike, ktorí nie sú schopní alebo nechcú pochopiť – meniť z funkcií. Prijímať rázne opatrenia a nebať sa vziať pritom zodpovednosť na prijatie opatrenia. Neangažovaných ľudí v politike armáda neznesie*.“⁵⁰ V nadväznosti na toto vystúpenie možno konštatovať, že v tom čase možno vysledovať prvé čistky vo vedúcich pozíciách v armáde. Podľa spomínaných podkladov pre zasadanie Vojenskej rady MNO z decembra 1968 sa kádrová práca riadila závermi uznesenia Predsedníctva ÚV KSC z 31. augusta 1968 a rezolúciou novembrového pléna ÚV KSC. V tejto súvislosti sa kládol dôraz, aby na funkciách nezostávali osoby, ktoré sú „*spjaty s extrémními a nereálnými ...liberalistickými predstavami a nejsou odhodláni důsledně plnit usnesení strany vyjádřené v rozkazech velení armády*“. V tejto súvislosti bolo už v roku 1968 odvolaných z funkcie 95 osôb len z nomenklatúry prezidenta republiky a ministra národnej obrany. V nižších zložkách velenia však zatiaľ k väčším čistkám nedochádzalo.⁵¹

Koncom roku 1968 postupne utíchalo celospoločenské napätie, protestné protiokupačné akcie občianskej verejnosti. Opätovne sa však napätie vystupňovalo v súvislosti so sebau pálením študenta Jána Palacha 16. januára 1969 a voľbou predsedu Federálneho zhromaždenia. Protestný čin J. Palacha zasiahol aj celú spoločnosť na Slovensku. Pritom študentské protestné zhromaždenia podporovali aj absolventi vojenských katedier vysokých škôl, škôl

⁴⁷ VHA Bratislava, f. č. 0855 – Vojenské veliteľstvo „Východ“, šk. 22, zápis zo zasadnutia Vojenskej rady VVO z 2. 3. 1969, s. 11.

⁴⁸ AŘPP MO AČR, podkladový materiál pre zasadanie Vojenskej rady z 28. 12. 1968.

⁴⁹ VHA Bratislava, f. č. 0855 – Vojenské veliteľstvo „Východ“, šk. 31, č.j. 05094.

⁵⁰ Tamže, šk. 21, č.j. 0022067, zápis zo zasadania Vojenskej rady VVO zo dňa 17. 12. a 29. 12. 1968, s. 11.

⁵¹ AŘPP MO AČR, č.j. 027921, podkladový materiál pre zasadanie Vojenskej rady MNO z 28. 12. 1968.

pre dôstojníkov v zálohe, ale aj vojaci základnej služby. Niektoré akcie museli pacifikovať veliteľské a stranícke orgány, napr. úmysel 1. tankovej roty 103. tankového pluku v Humennom – začať hladovku na podporu študentských akcií, úmysel skupiny mladých lekárov vo Vojenskej nemocnici v Ružomberku zaslať Filozofickej fakulte Univerzity Karlovej, kde Palach študoval, sústrastnú rezolúciu a pod.⁵² Vojenská rada VVO v tejto súvislosti vo februári 1969 konštatovala, že napriek tomu, „že sa v tomto období podarilo situáciu vysvetliť a zo strany vojakov pochopiť, toto obdobie ukázalo závažné slabiny v účinku politicko-výchovnej práce medzi vojakmi základnej služby“. Čo sa týka absolventov vojenských katedrií, v správe sa konštatuje, že „na jednej strane sympatizujú so študentmi; na druhej strane na nich pôsobí prevádzaná politicko-výchovná práca...a preto aj ich hodnotenie situácie je rozporné. Hodnotia čin Jána Palacha ako vysoko vlastenecký, poukazujú, že študenti sú veľká politická sila, ktorú je treba rešpektovať...Iní hodnotia čin ako nevhodný a niektorí jednotlivci dokonca doporučovali vysoké školy na určitú dobu uzavrieť, vzhľadom k rozjatreným citom“.⁵³

U veliteľských a funkcionárskych kádrov VVO nenastali v súvislosti s reakciami na Palachovu smrť žiadne „mimoriadne javy“. Oficiálne dokumenty sa dokonca snažili dokázať, že všetci odsúdili Palachov čin a obeť sa pričínili o upokojenie situácie, čo mal byť dôkaz, že stoja za politikou strany a vlády. Výnimkou bol prípad por. Svěčeného z 8. motostreleckého pluku v Bratislave (13. tanková divízia), ktorý žiadal veliteľa, aby nebol určený za veliteľa poriadkovej hliadky v meste, pretože sa nevyrovnal s augustovou intervenciou a nevedel sa zaručiť, že by sa nepridal na stranu protestujúcich.⁵⁴

Tu však treba zopakovať, že predstaviteľom okruhu (a to platilo pre celú armádu) v sledovanom období ešte nebol jasný diferenciálny proces vo vedení štátu. Vyplýva to aj z reakcií príslušníkov okruhu na závery januárového zasadania ÚV KSČ, podľa ktorých bol napríklad „zvlášť kladne oceňovaný referát s. Dubčeka“.⁵⁵ Predstavitelia armády (VVO nevynímajúc) síce horlivo podporovali vládne a stranícke uznesenia, málokto im však rozumel, a to v dôsledku nejednotného vystupovania jednotlivých funkcionárov. Nebolo jasné ani to, do akej miery vôbec treba korigovať vývoj po januári 1968. Uvedené skutočnosti potvrdzujú aj hlásenia z podriadených útvarov na teritóriu VVO. Stále viac sa pritom ozývali hlasy po objasnení príčin augustových udalostí (49. delostrelecký pluk v Brezne, 60. tankový pluk v Kežmarku, 103. tankový pluk v Humennom atď.).⁵⁶ Uvedené nejasnosti sa prenášali do vzťahových otázok, ktoré komplikovali postoje, nálady a miestami až vyhrotené názorové rozdiely k jednotlivým udalostiam, ako bola napr. augustová invázia, novembrová rezolúcia, atď. Najvýraznejšie sa prejavili v Stredoslovenskej krajskej vojenskej správe a tiež na Mestskej a Okresnej vojenskej správe v Košiciach. Tieto skutočnosti sa odrazili aj v hodnotení vývoja vojenskopolitickej situácie vo VVO z februára 1969.⁵⁷

⁵² VHA Bratislava, f. č. 0855 – Vojenské veliteľstvo „Východ“, šk. 22, charakteristika vývoja vojenskopolitickej situácie u VVO po januárovom pléne ÚV KSČ so stavom k 15. 2. 1969, s. 3.

⁵³ Tamže, s. 4.

⁵⁴ Tamže, s. 5.

⁵⁵ Tamže, s. 7.

⁵⁶ Uvedené útvary boli súčasťou 14. tankovej divízie. VHA Bratislava, f. č. 0855 – Vojenské veliteľstvo „Východ“, šk. 22, sign. 0212/VR, charakteristika vývoja vojensko-politickej situácie vo VVO po novembrovom pléne ÚV KSČ so stavom k 15. 1. 1969, s. 9.

⁵⁷ Tamže, s. 9.

Napriek uvedenému sa velenie VVO (podobne ako velenie celej armády) postavilo za prehlásenie Predsedníctva ÚV KSČ k aktuálnej vnútro politickej situácii z 3. januára, a to už na zasadnutí Vojenskej rady VVO nasledujúci deň. Vojenská rada pritom ocenila konštatovanie, že spoločnosť „nemôže trvale žiť a pracovať zmietaná v rozporoch a napätiach na pokraji politickej krízy“. Jej predstavitelia sa zároveň ústami veliteľa VVO genmjr. Kodaja postavili aj za pojanuárovú politiku KSČ, avšak očistenú od extrémov v spoločnosti i v armáde, ktoré komplikovali jej realizáciu.⁵⁸

V tomto duchu sa nieslo aj ďalšie rokovanie Vojenskej rady VVO 27. januára. Náčelník politickej správy plk. Jozef Kováčik vyhlásil plný súhlas s vystúpeniami ministra Dzúra, ale aj ďalších štátnych a stranických funkcionárov. Problémy morálno-politického charakteru na teritóriu VVO sa pritom snažil bagatelizovať: „*Pokiaľ máme problémy, ide väčšinou o prenášanie názorov z ČSR (Českej socialistickej republiky – pozn. I.B.) našimi príslušníkmi pri príležitosti návštevy rodín z dovoleníek.*“ V tejto súvislosti ako závažný problém, ktorému mala byť na útvoroch venovaná zvláštna pozornosť, označil rozporné názory na uplatňovanie ústavného zákona o federácii z 30. októbra 1968.⁵⁹ Tu Kováčik upozornil tiež na vyhranené postoje voči osobe 1. tajomníka ÚV KSS G. Husáka v súvislosti s jeho aktivitou na odvolanie predsedu Národného zhromaždenia Josefa Smrkovského a stiahnutie jeho kandidátky na predsedu Federálneho zhromaždenia.⁶⁰ Vedenie okruhu v tejto súvislosti len nechtiac priznávalo, že snahu o odvolanie jedného z čelných predstaviteľov reformného prúdu (ktorú diktoval sovietsky tlak) mnohí jednotlivci chápali ako ústup od pojanuárovej politiky. Najmä v spomínaných redisklokovaných jednotkách silnela požiadavka na zotrvanie Smrkovského vo funkcii, keďže jeho odvolanie mnohí ich príslušníci chápali ako začiatok postupného odstraňovania ďalších progresívnych politikov.⁶¹ Napätie v tejto súvislosti vyvolávala snaha Husáka, aby sa predsedom Federálneho zhromaždenia stal Slováč, čo zdôvodňoval snahou o uplatňovanie federácie. Husáková požiadavka v tomto kontexte celkom logicky spôsobovala rozbroje v radoch reformne orientovaných Čechov a Slovákov. Husák pritom argumentoval tým, aby štyri najvyššie funkcie vo federácii zastával rovnaký počet Čechov a Slovákov. V danej chvíli však negatívne zasiahol do principiálneho zápasu o zotrvanie reformne orientovaného Smrkovského vo funkcii, čo si, samozrejme, veľmi dobre uvedomoval.

Na uvedenom rokovaní Vojenskej rady VVO plk. Kováčik tiež apeloval na zintenzívnenie vzťahov k armádam Varšavskej zmluvy, najmä k príslušníkom Sovietskej armády na teritóriu VVO. Napriek zintenzívnenej ideologickej činnosti sa totiž nepodarilo odstrániť u vojakov z povolania nechť nadväzovať styky so sovietskymi jednotkami. Prejavovalo sa to napr. bojkotom sovietskych filmov.⁶² Protisovietske nálady spojené s odsudzovaním in-

⁵⁸ VHA Bratislava, f. č. 0855 – Vojenské veliteľstvo „Východ“, šk. 22, č.j. 00209, zápis z jednania Vojenskej rady VVO dňa 4. 1. 1969.

⁵⁹ Už na porade vedúcich politických pracovníkov ČSĽA v Prahe 15. 1. 1969 vyhlásil, že „...Ti, kteří žijí na Slovensku již delší dobu do těchto otázek vidí, ale tito noví soudruzi to nechápou. Projevují názory, že 90 % obyčejných lidí je proti federalizaci...“ VÚA – VHA Praha, f. MNO 1969, šk. 63, č.j. 0620/1, zápis z porady náčelníků politických správ okruhů a armád, vedoucích tajemníků HV KSČ MNO a vojenských akademií.

⁶⁰ VHA Bratislava, f. č. 0855 – Vojenské veliteľstvo „Východ“, šk. 22, č.j. 00217, zápis zo zasadnutia Vojenskej rady VVO z 27. 1. 1969.

⁶¹ Tamže, šk. 22, sign. 6212/VR, charakteristika vývoja vojensko-politickej situácie u VVO po novejembrom pléne ÚV KSČ so stavom k 15. 1. 1969, s. 4, 5.

⁶² Tamže.

vázie a prítomnosti sovietskych vojsk v ČSSR sa v tejto atmosfére zosilňovali vo viacerých útvaroch dislokovaných na území Slovenska. Na teritóriu VVO sa vojaci na protisocialistických a protisovietskych akciách nezúčastnili (na rozdiel od ZVO, SVO). Toto konštatovanie platilo aj pre prvé mesiace roku 1969.

Velenie VVO si, samozrejme, uvedomovalo pretrvávajúce komplikácie v morálno-politickej oblasti, zvlášť v 13. a 14. tankovej divízii. Na uvedenom zasadnutí Vojenskej rady v súvislosti so situáciou v 14. tankovej divízii veliteľ VVO genmjr. Kodaj vyhlásil, že divízia je síce schopná „prevziať akýkoľvek úkol rozkazu ministra i ústavných orgánov. Nemožno sa s tým však uspokojiť“. Aj keď neboli žiadne disciplinárne prípady, ktoré by bolo treba individuálne riešiť, v prípade akýchkoľvek výhrad voči politike strany a vlády na úrovni tohto útvaru, mali byť podľa Kodaja prijaté rózne opatrenia.⁶³

Situácii v 13. divízii venovala pozornosť Vojenská rada VVO na rokovaní 3. februára 1969 v Topoľčanoch. Tu sa konštatovalo, že napriek postupnej konsolidácii situácie, v radoch jej príslušníkov doznievali negatívne dôsledky premiestnenia divízie, rôzne vplyvy prenesené z pôvodného bydliska. Pretrvávalo tu tiež nejednotné chápanie novembrového pléna ÚV KSČ, pričom sa spochybňovala jeho kontinuita s vývojom v období tzv. pražskej jari. V tejto súvislosti sa pertraktovala otázka, „či trvá alebo netrvá demokratizačný proces“. Dlhodobo vyhranený názor panoval v otázke pobytu sovietskych vojsk v ČSSR. Vojenská rada tu však priznala, že rovnaký postoj zastávali aj ústavní činitelia. Napätie v 13. divízii pretrvávalo aj v súvislosti s už spomínanou otázkou riešenia ústavného zákona o federalizácii, čo bolo pochopiteľné, keďže mnohí príslušníci divízie mali českú národnosť. V tejto súvislosti bol naďalej kriticky vnímaný G. Husák. Situáciu v divízii však prítomní členovia Vojenskej rady nevnímali katastroficky, stabilizovať sa mala ďalším ideologickým pôsobením (včítane rozvíjania kontaktov so Sovietskou armádou na teritóriu VVO), ako i kádrovou politikou. Veliteľ VVO pritom zdôraznil, že iba disciplinovanosť a bojaskopnosť armády sú základnou podmienkou plnenia jej úloh v rámci Varšavskej zmluvy. Len tým sa dalo podľa Kodaja operovať pri predkladaní žiadosti na odchod sovietskych vojsk z krajiny. Kodaj teda, podobne ako niektorí najvyšší predstavitelia štátu, naivne predpokladal, že plnenie sovietskych normalizačných požiadaviek bude viesť k odchodu ich vojsk z krajiny.⁶⁴

Samozrejme, napriek len pozvoľnému tempu normalizácie v tomto období, silneli v armáde tlaky na posilnenie politických orgánov strany v armáde. Tým sa malo posilniť priame riadenie armády stranou, ako aj uplatňovanie politickej činnosti v jej štruktúrach. Tu si treba uvedomiť, že zásada priameho riadenia armády stranou bola základným pilierom komunistického totalitného systému. V tomto smere bolo dôležité uznesenie Predsedníctva ÚV KSČ zo 7. 1. 1969 (vypracované na návrh HPS) o jednotnom riadení straníckopolitickej práce v armáde, ktoré obmedzením volených orgánov (boli zriadené politické byrá, už čiastočne menované orgány na čele s byrom HPS) v armáde likvidovalo výdobytky vojenskej reformy. Na druhej strane v uznesení sa naďalej garantovala nedeliteľná veliteľská právomoc, pričom kritizovať rozkazy a nariadenia veliteľa sa nemohlo ani na straníckych schôdzach. Toto konštatovanie však nemohlo zvrátiť proces návratu riadenia straníckopolitickej práce v armáde pred jún 1968, keď v tomto smere nastali zmeny.⁶⁵ V hodnotení vývoja vojenskopolitickej situácie vo VVO z februára 1969 sa v tejto súvislosti paradoxne

⁶³ VHA Bratislava, f. č. 0855 – Vojenské veliteľstvo „Východ“, šk. 22, č.j. 00217/VR, zápis z 2. zasadania Vojenskej rady VVO z 27. 1. 1969.

⁶⁴ Tamže, zápis z 3. zasadania Vojenskej rady VVO z 3. 2. 1969.

⁶⁵ BENČÍK, PAULÍK, PECKA (ed.), ref. 1, dok. 38, s. 124-128, uznesenie Predsedníctva ÚV KSČ k návrhu HPS ČSLA na zmenu organizácie a riadenia politickej práce v armáde zo 7. 1. 1969.

konštatovalo, že „*vytváranie týchto býr je chápané ako rozumný a prijateľný proces zavŕšenia pojanuárovej cesty v armáde pri hľadaní najvhodnejšieho spôsobu riadenia straníckopolitickej práce*“.⁶⁶ Samozrejme, vo vedení strany a armády boli na takéto kompromisy rôzne názory. Pre zástancov reforiem to bola snaha o udržanie aspoň čiastočných zmien, pre konzervatívcoov začiatok návratu pred január 1968.

Možno konštatovať, že normalizačný proces bol ešte opatrný, samotné novembrové plénum ešte nezamietlo pojanuárový vývoj, ten mal byť len očistený od deformácií, čomu však málokto rozumel.⁶⁷ V tejto súvislosti sa ešte začiatkom marca vo Vojenskej rade konštatovalo, že „*hlavným tmelícím činiteľom ideovĕ-politickej orientace a semknutosti príslušníku armády okolo politickej linie strany a vlády je jejich všeobecné přesvědčení, že je strana schopna pokračovat v polednové politice i v nových podmínkách*“. Názorová vyhranenosť v podobe protisovietskeho extrémizmu sa však rázne odmietala. Do akej miery tomuto prehláseniu príslušníci armády skutočne verili, je však otázne. Jasným signálom odklonu od pojanuárovej politiky totiž boli aj zmeny v Akčnom programe ČSLA. Jeho nová verzia bola po viacerých verziách schválená 13. januára 1969.⁶⁸

V ňom je jasne zdôraznené, že armáda musí byť dôsledne vedená KSČ, na rozdiel od pôvodného programu, kde sa len konštatuje, že strana zostane vedúcou ideovou a poznávacou silou. Najväčšie zmeny tu nastali v otázke vojenskej doktríny ČSSR. Z pôvodnej verzie vypadla kritika postavenia vojenských orgánov Varšavskej zmluvy. Danej realite bola prispôsobená tiež pôvodná požiadavka, aby sa presne sformulovali základné východiská a závery vojenskodoktrinálnej povahy, a to v duchu kritiky memoranda: Formulovať a konštituovať čs. štátne záujmy v oblasti vojenstva z predchádzajúceho roku. Kriticky sa tu prehodnotila pôvodná požiadavka, aby sa prihliadalo na miesto a úlohy štátu vo vojne v rámci Varšavskej zmluvy a z toho sa mala vyvodit' doktrína a jej vzťah ku koalícnej doktríne a doktríne ZSSR. Nový Akčný program pritom zotrval na požiadavke vytvorenia komisie na vypracovanie čs. doktríny, tá sa však v budúcnosti zamerala hlavne na obhajobu sovietskych predstáv o postavení ČSSR v prípade vypuknutia globálneho vojenského konfliktu.

Na druhej strane aj v tejto korigovanej verzii akčného programu ešte zostali niektoré výdobytky pojanuárového vývoja. Naďalej sa v ňom pertraktuje potreba zriadiť Radu obrany štátu a zabezpečiť tak zintenzívnenie činnosti vlády (ako najvyššieho štátneho orgánu) pri plnení úloh obrany, posilniť kontrolnú funkciu Federálneho zhromaždenia činnosťou branného a bezpečnostného výboru (vytvorený bol už 29. marca 1968 v rámci Národného zhromaždenia). Armáda mala podliehať kontrole demokratických inštitúcií, napriek tomu mala byť budovaná na princípoch nedeliteľnej právomoci a centralizmu. Rada obrany štátu bola nakoniec vytvorená ústavným zákonom č. 10 zo dňa 31. januára 1969.⁶⁹ Naďalej sa v akčnom programe pertraktovali aj ďalšie pôvodné myšlienky, napr. potreba dodržať pro-

⁶⁶ VHA Bratislava, f. č. 0855 – Vojenské veliteľstvo „Východ“, šk. 22, charakteristika vývoja vojensko-politickej situácie u VVO po januárovom pléne ÚV KSČS so stavom k 15. 2. 1969, s. 13.

⁶⁷ Bližšie CHRASTIL, ref. 1, s. 40-41.

⁶⁸ BENČÍK, PAULÍK, PECKA (ed.), ref. 1, dok. 40, s. 129-138, Akčný program Československej ľudovej armády; Zmeny v novom Akčnom programe si všimla aj dobová tlač. Pozri napr. A-revue, č. 3, 1969, roč. XXII, s. 8-9, rozhovor s genmjr. E. Kosmelom „Nejenom s rukama v klíně“. Tu sa upozorňuje na potrebu koalícneho chápania vojenskej doktríny, keďže ČSLA nie je budovaná len na vlastnú obranu, ale aj obranu „celého socialistického tábora“.

⁶⁹ Za jej členov prezident republiky 1. 3. 1969 menoval 1. tajomníka ÚV KSČ Alexandra Dubčeka (predseda), predsedu vlády Oldřicha Černíka (podpredseda), Gustava Husáka, šéfa byra ÚV KSČ

porcionalitu vo výstavbe ČSLA, a odstrániť tak nesúlady medzi potrebami a cieľmi výstavby armády na jednej a možnosťami jej plného zabezpečenia na druhej strane (výstavbu armády tak uviesť do súladu s ekonomickými a ľudskými možnosťami štátu). V rámci demokratickejšieho procesu riešiť problémy národnostných vzťahov v armáde (postavenie Čechov a Slovákov), vytvoriť priestor na budovanie spoločenských organizácií v armáde, ktoré mali zastupovať záujmy svojich sociálnych skupín atď. Na potrebnosť týchto organizácií pritom naďalej upozorňovala aj dobová tlač.⁷⁰

V tejto súvislosti treba upozorniť, že v prvých mesiacoch roku 1969 sa v tomto smere dosiahli určité úspechy. Ako príklad možno uviesť, že už v januári 1969 vznikol *Zväz vojenskej mládeže* (ZVM), ako organizácia združujúca na základe autonómie členské organizácie armád a okruhov, *Zväz stredoškolskej mládeže*, *Zväz vojenského vysokoškolského študentstva* a *Zväz pracujúcej mládeže v armáde* (spolu 14 samostatných zväzov). Tento proces mal celospoločenský rozmer a bol ešte dôsledkom predchádzajúcich demokratickejších zmien. Prítom viedol k rozpadu monolitného jednotného *Československého zväzu mládeže* (ČZM), ktorý nemohol uspokojiť špecifické záujmy rôznych skupín mládeže. Na úrovni VVO bolo vo februári 1969 v Zväze organizovaných 3 247 členov v 151 základných kolektívoch. Spolu bolo ustanovených 37 útvarových rád.⁷¹ Treba však už tu naznačiť, že normalizačné vedenie v HPS už po aprílovom pléne ÚV KSČ začalo diferenciacny proces v mládežníckom hnutí na poli armády hodnotiť ako dôsledok predchádzajúcej roztrieštenosti v ZVM.⁷²

Novej podobe akčného programu sa, samozrejme, venovali aj orgány VVO. Vojenská rada nepriamo reflektovala prípravu jeho novej podoby už na svojom zasadnutí 17. decembra 1968. Podľa veliteľa okruhu genmjr. Kodaja bolo jednou z priorit vypracovanie čs. vojenskej doktríny „v súlade s možnosťami zeme a s ohľadom na záväzky v rámci Varšavskej zmluvy“. Vyvaroval sa pritom akejkoľvek kritiky tohto vojenského zoskupenia.

Na druhej strane Kodaj vyzdvihoval aj niektoré výtvarné aspekty pojanuárového vývoja. V tomto kontexte považoval za jednu z priorit fungovania armády v roku 1969 realizáciu požiadavky – uviesť armádu do súladu s ekonomickými a ľudskými možnosťami štátu, čiže problém „ktorý bol v minulosti prevažne riešený na úkor ľudí...“ Zdokonaliť sa mal podľa neho tiež systém velenia v armáde, kde nebola „docenená rola ľudského činiteľa“. Zlepšiť sa mala starostlivosť o príslušníkov armády, ich právne a sociálne postavenie, rozvíjať sa mal ich politický, kultúrny, športový život, čo sa malo v konečnom dôsledku odraziť na ich

---

pre riadenie stránickej práce v českých krajinách Lubomíra Štrougala, 1. predsedu vlády SSR Štefana Sádovského, 1. predsedu vlády ČSR Stanislava Rázla, ministra národnej obrany genplk. Martina Džúra, ministra vnútra Jana Pelnáňa, náčelníka Generálneho štábu ČSLA Karla Rusova. Rada mala určovať hlavné smery prípravy a organizácie obrany Československej socialistickej republiky. Prvýkrát zasadala za prítomnosti prezidenta republiky Ludvíka Svobodu 14. 3. 1969. VÚA-VHA Praha, f. MNO 1969, šk. 9, správa o vytvorení a činnosti Rady obrany štátu.

⁷⁰ Malo tak dôjsť k inštitucionalizácii záujmov jednotlivých profesných skupín armády. Tieto organizácie mali rešpektovať nedeliteľné veliteľské právomoci a vedúcu úlohu strany v armáde, napriek tomu však nechceli byť len prevodovými pákami štátu a strany, chceli rozhodovať o svojich vnútorných záležitostiach a zastupovať záujmy svojich členov. Mal sa tak vytvoriť „demokratický podsystem v rámci centralistického systému armády“. A-Revue, roč. XXII, 1969, č. 4, s. 24-25.

⁷¹ VHA Bratislava, f. 0855 – Vojenské veliteľstvo „Východ“, zasadanie Vojenskej rady VVO 30. 5. 1969, charakteristika vývoja vojensko-politickej situácie za obdobie od 15. 4. do 15. 5. 1969, s. 2-3, 7, 14.

⁷² VÚA-VHA Praha, f. MNO 1970, šk. 51, sign. 25/5-11.

morálno-politickom stave. Kodaj sa vyjadril tiež k systému stranického vedenia v armáde. Súčasný systém podľa neho nezodpovedal ani uplatňovaniu a upevňovaniu vedúcej úlohy strany v armáde na nových princípoch, ani požiadavkám riadenia vojenských procesov. Bližšie však túto problematiku nešpecifikoval. Podporil tiež pokračovanie v náprave krívd z minulosti v súvislosti s rehabilitáciami. Veľký priestor venoval tiež otázke nového štátoprávneho usporiadania ČSSR, ktorá si, podľa neho, vyžadovala riešiť i problematiku riadenia obrany štátu na iných princípoch ako dovtedy. V tejto súvislosti vyzdvihol pripravovaný vznik Rady obrany štátu, ktorá mala, okrem iného, riešiť koncepčné a zásadné otázky obrany republiky. Na druhej strane nastolil požiadavku na zabezpečenie koordinovanosti všetkých opatrení a súčinnosti všetkých štátnych, hospodárskych a spoločenských inštitúcií, a to vytvorením kolektívnych orgánov obrany na stupni národných vlád (rady obrany republík a okresov). Tie však nemali mať rozhodovaciu právomoc, ale koordinačnú a poradnú funkciu.

Je zaujímavé, že Kodajove postoje nevyvolali žiadnu diskusiu. Na druhej strane Kodaj na tomto zasadnutí inicioval debatu o postavení vojenskej rady a vzájomných vzťahoch jej členov. V tejto súvislosti sa nastolila požiadavka zvýšenia autority vojenskej rady, ktorá by mala podľa genmjr. Jána Strculu (zástupca veliteľa VVO pre operačnú a bojovú prípravu) byť schopná prevziať viac zodpovednosti a angažovanosti za riešenie problémov v ČSLA. Z diskusie vyplynula požiadavka väčšej otvorenosti a úprimnosti vo vzájomných vzťahoch jednotlivých členov rady a odstránenie formalizmu. Podľa náčelníka politickej správy okruhu plk. Kováčika (zástupca veliteľa pre veci politické) mali členovia rady prevziať osobnú zodpovednosť na sústavnom prevádzaní politickovýchovej práce. Možno predpokladať, že kritizovaný formalizmus bol už prejavom nastupujúcej normalizácie a rastúceho strachu z možných represii za verejne prejavené názory. V tomto kontexte pomerne komicke pôsobila požiadavka plk. Kováčika smerom k Vojenskej rade, podľa ktorého mali byť výsledkom väčšej angažovanosti a otvorenosti jej členov aj otvorené proklamácie v zmysle „jednotného, verejného a otvoreného prihlásenia sa k politickým otázkam“.⁷³

Na druhej strane nastolené požiadavky na zmeny v armáde sa z oficiálnych dokumentov, napriek predsavzatiam Akčného programu, stále viac vytrácali. V tejto súvislosti je zaujímavý výsledok prieskumu verejnej mienky medzi príslušníkmi ČSLA zo začiatku roku 1969. Ten sa týkal morálno-politického stavu príslušníkov armády. Z tohto výskumu vyplynulo, že u 63 % vojakov základnej služby a 66 % vojakov z povolania prevládali obavy z hrozby návratu k predjanuárovým pomerom. Naopak, len 13 % vojakov základnej služby a 23 % vojakov z povolania sa domnievalo, že túto politiku „ohrozujú protisovietske sily“.⁷⁴

Pozvoľná akceptácia sovietskej politiky sa však na začiatku roku 1969 dala zreteľne vysledovať už aj vo velení ČSLA. Svedčí o tom aj prejav ministra národnej obrany gen. Dzúra, a to na celoarmádnom zhromaždení 5. februára 1969. Dožadoval sa tu, okrem iného, jednotnej politickej orientácie armády, nevyhnutnosti kádrových opatrení, obnovenia vedúcej úlohy strany v armáde, rozšírenia funkcie armády aj na vnútornú pri zabezpečení stability spoločenského zriadenia.⁷⁵ Napriek naznačeným tlakom, výrazný obrat v politic-

⁷³ VHA Bratislava, f. 0855 – Vojenské veliteľstvo „Východ“, šk. 21, č.j. 0022067, zasadnutie Vojenskej rady VVO zo 17. 12. 1968.

⁷⁴ AŘPP MO AČR Praha, podkladový materiál pre zasadanie Vojenskej rady MNO 11. 3. 1969.

⁷⁵ BENČÍK, PAULÍK, PECKA, J. (ed.), ref. 1, dok. 43, s. 142-153, záznam vystúpenia ministra M. Dzúra.

kej orientácii armády stále nenastal. Nenasledovali totiž konkrétne organizačné, politické a kádrové opatrenia.⁷⁶

Týmto všeobecným hodnoteniam zodpovedala tiež situácia vo VVO. Aj tu sa naďalej prejavovala istá dezorientácia, čo sa ukázalo (ako som už upozornil) aj pri interpretácii novembrovej rezolúcie. V podmienkach okruhu situáciu naďalej komplikoval tiež spomínaný fakt, že väčšina útvarov „*zápasila s poreorganizačnými a poredislokačnými ťažkosťami*“. Aj v okruhovej straníckej organizácii pretrvávalo ovzdušie politického napätia.⁷⁷ Uvedené tendencie sa naďalej prejavovali najmä u príslušníkov 13. tankovej divízie, čo dokazuje aj hodnotiaci správa jej veliteľa z 26. marca 1969.⁷⁸ Divízia naďalej evidovala nárast žiadostí o premiestnenie do Čiech, do konca marca tak urobilo už 374 nespokojných vojakov z povolania, pritom vybavených bolo len 34 % žiadostí.⁷⁹ Situácia v divízii bola aj predmetom rokovania Vojenskej rady VVO 28. marca v Topoľčanoch. Na ňom sa konštatovalo, že „*u časti vojakov základnej služby i vojakov z povolania sa i naďalej prejavujú negatívne postoje a názory k politickému vedeniu ZSSR, kde stále ešte prevažuje citové zameranie. Toto sa odráža i pri hodnotení rozvíjajúcich sa vzťahov so ZSSR. Určitá časť vojakov dáva svoj postoj najavo tichým vzdorom a nezaujmom o politické dianie. Odrážalo sa to tiež pri oslavách 51. výročia vzniku Sovietskej armády, na ktorých sa zúčastnili i delegácie sovietskych vojakov.*“ Zo správy veliteľa 13. tankovej divízie pplk. Josefa Mašeka pritom vyplýva, že u mnohých vojakov sa negatívne vnímala tiež zahraničná politika ZSSR v súvislosti s aktuálnymi zahraničnopolitickými udalosťami.

Komplikovaná situácia pretrvávala aj v redislokováných útvaroch 14. tankovej divízie, najmä v 60. tankovom pluku v Kežmarku (v 103. tankovom pluku sa situácia postupne „stabilizovala“). Konštatovalo to jej velenie na čele s plk. Zoltánom Jakušom na zasadnutí Vojenskej rady VVO v Prešove 26. marca. Plk. Július Hašana (náčelník politického oddelenia 14. tankovej divízie) na ňom predstavil plány jej velenia na nadviazanie stykov s jednotkami Sovietskej armády. V prvom rade mali byť styky nadväzované na úrovni užších štábov, a to do konca marca. V druhej etape sa spolupráca mala realizovať i po straníckej línii a medzi mládežníckymi organizáciami. Predstavitelia Vojenskej rady sa v tejto súvislosti zhodli, že kľúčom k riešeniu načrtnutých problémov je politická príprava v jednotlivých útvaroch VVO. V tejto súvislosti sa paradoxne výstižne konštatovalo, že problémom v niektorých prípadoch bola „*úroveň vysvetľovania závažných otázok, pre ktoré nie vždy a včas je dostatok kvalitných argumentov*“. Celkovo ani záujem vojakov o otázky súvisiace s ich politickou prípravou nebol veľký. Veliteľ VVO genmjr. Kodaj v tejto súvislosti zdôraznil, že v politicko-výchovnej oblasti sa v žiadnom prípade nemožno uspokojiť s konštatovaním, že „*na Slovensku je konsolidovanejšia situácia*“.⁸⁰

Tlaky na zmeny v armáde sa však stupňovali aj zo sovietskej strany a bolo len otázkou času, kedy dostanú praktickejšiu podobu. Tvrdú kritiku situácie v ČSLA si jej delegácia

⁷⁶ VÚA-VHA Praha, f. MNO 1970, šk. 51, sign. 25/5-11, s. 81-85.

⁷⁷ Tamže, šk. 64, správa o plnení realizačnej smernice plenárneho zasadania ÚV KSČ z mája 1969 v pôsobnosti Okruhovej politickej správy – Východného vojenského okruhu z 19. 6. 1970.

⁷⁸ VHA Bratislava, f. 13. tanková divízia, šk. 6, č.j. 05535, doklad veliteľa 13 td.

⁷⁹ VHA Bratislava, f. 0855 – Vojenské veliteľstvo „Východ“, šk. 22, č.j. 00226, zápis z jednania Vojenskej rady VVO z 28. 3. 1969.

⁸⁰ VHA Bratislava, f. 13. tanková divízia Topoľčany, šk. 6, č. j. 05535, veliteľstvo 13. tankovej divízie na sekretariát veliteľa VVO Trenčín – materiál z jednania Vojenskej rady VVO z 28. 3. 1969.

na čele s ministrom Dzürom vypočula počas svojej návštevy ZSSR v dňoch 21. februára – 1. marca. Sovietsky vodca L. I. Brežnev označil samotnú normalizáciu za „umelo brzdenú“. Žiadal pritom zaviesť dôslednú cenzúru a usmernenie médií (včítane vojenských), vyriešiť kádrové otázky výmenou nespoľahlivých osôb, posilnenie politického aparátu v armáde, okamžité riešenie Vojenskej politickej akadémie (VPA), ktorá „*zaujímá nesprávne pozície*“. Dzur síce situáciu v ČSLA označil za konsolidovanú (zodpovednosť za chyby zvalil na „jednotlivcov“), sovietske požiadavky však sľúbil riešiť. V čs. delegácii bol aj veliteľ VVO gen. S. Kodaj. Ten v reakcii na spršku kritiky zo sovietskej strany počas slávnostnej večere 27. februára v prítomnosti sovietskeho ministra obrany maršala Grečka poukázal na chyby „vo vedení“ (aj pred januárom 1968), pričom žiadal o pochopenie: „*buržoazie nevsadila toľko komunistů do vězení jako my po roce 1948*“. Zdôraznil pritom presvedčenie o priateľstve medzi ČSSR a ZSSR, ktoré však nemôže byť postavené len na pragmatickej pretváрке, ale úprimnosti: „*O lásce k SSSR však mluví mnozí. Vyznávali ji za každým slovem Novotný i Lomský* (bývalý prezident a minister obrany – pozn. I.B.).“

Sovietsky nátlak na predstaviteľov ČSLA sa prejavil už krátko po návrate delegácie domov. Ako príklad možno uviesť, že už v marci sa prehlbila „normalizácia“ dobovej tlače. O zrušení VPA rozhodla Rada obrany štátu na svojom 1. zasadnutí 14. marca 1969.⁸¹ Tento proces urýchlili známe „hokejové udalosti“. 28. marca 1969 hokejové mužstvo ČSSR zvíťazilo na MS vo Švédsku nad hokejistami ZSSR 4:3. Radosť z víťazstva prerástla na mnohých miestach krajiny do politických demonštrácií proti okupantom. K najväčším nepokojom došlo v tých mestách, kde boli rozmiestnené sovietske vojská.⁸² ČSLA nebola nasadená na potlačenie týchto nepokojov, napriek žiadosti VB, ktorá napätú situáciu nebola schopná spacifickovať. Minister Dzur síce v tejto súvislosti telefonoval A. Dubčekovi, ten mu však súhlas nedal a požiadaj ho o získanie presnejších informácií.⁸³ Na druhej strane na nepokojoch sa na niektorých miestach podieľali aj príslušníci armády. Nasledujúci deň armáda urobila preventívne opatrenia na zamedzenie ďalších nepokojov v prípade víťazstva nad Švédskom a zisku titulu majstra sveta, k čomu však nedošlo. Tieto opatrenia sa realizovali aj v Bratislave, kde veliteľ posádky plk. A. Gápel vyčlenil 489 vojakov a časť techniky, ktorí mali byť v pohotovosti ako asistancia VB.⁸⁴

Sovietska strana nepokoje spojené s napádaním svojich príslušníkov šikovne využila. Interpretovala ich ako kontrarevolúciu a predpokladala rázne vyriešenie celého incidentu. Do Prahy pritom bez pozvania pricestoval minister obrany ZSSR maršal Andrej A. Grečko. Na rokovaní s predstaviteľmi ČSLA na čele s ministrom M. Dzürom 1. apríla 1969 žiadal prešetrenie nepokojov z 28. – 29. marca 1969, ktoré nazval hanebnou udalosťou a kontrarevolúciou. Podľa Grečka išlo o plánovanú demonštráciu „*tisícov kontrarevolučne naladených ľudí*“. Vystúpil tu s tvrdou kritikou čs. orgánov, ktoré podľa neho nedokázali situáciu zvládnuť. Pritom zdôraznil, že na viacerých incidentoch sa priamo podieľali aj vojaci ČSLA – konkrétne v Bratislave, Ústi nad Labem,⁸⁵ Olomouci,⁸⁶ v Ostrave,⁸⁷ ďalšie ne-

⁸¹ BENČÍK, PAULÍK, PECKA, (ed.), ref. 1, dok. 47, s. 173-178.

⁸² Bližšie pozri napr. KALOUS, J. ČSSR – okupanti 4:3. Analýza jedné březnové noci. Paměť a dějiny 2009, č. 2, s. 22-43.

⁸³ POVOLNÝ, Hokejové události...II. část, ref. 1, s. 6.

⁸⁴ Tamže, s. 5-6.

⁸⁵ „V Ústi nad Labem bola obklúčená komandatúra, rozbité okná, spálený nákladný automobil, 3 motocykle, zúčastnili sa i vojaci.“

⁸⁶ „V Olomouci niekoľko tisíc demonštrantov obklúčilo štáb zboru i vojenskú nemocnicu. Kolóny demonštrantov mali na čele vojakov, 8 skupín vojakov po 50 osôb.“

⁸⁷ „V Ostrave boli tiež tisíce ľudí. Okrem hesiel a urážok sa i strieľalo. Bolo počuť dávky zo samopalů. Vojenské autá po skončení demonštrácie vozili účastníkov po meste, ktorí chválili ostatných demonštrantov. Náčelník bezpečnosti dal rozkaz nezasať.“

dôstojné akcie boli podľa neho v Turnove, Jaroměři, Havlíčkovom Brode, v Pardubicách: „...*V Bratislave boli heslá „okupanti“, „fašisti“, „Brežnev je chuligán“ a podobne. Demonštrácie sa zúčastnili aj príslušníci ČSLA. Keby v ZSSR boli také heslá proti ČSSR, krátko by sa vysporiadali. V Bratislave orgány MV urobili opatrenia až 3 – 4 hodiny po začiatku demonštrácie. Veliteľ posádky sa obracal o pomoc, ale neboli včas urobené opatrenia. Ale aj tak Bratislava bola jediným mestom, kde nakoniec bezpečnosť, generál Pepich⁸⁸, dôrazne zakročila.*“ Grečko pritom priamo zaútočil na vedenie MNO, ktoré podľa neho neurobilo opatrenia na likvidáciu protisovietskych vystúpení. Podľa Grečka okrem Bratislavy sa sovietske jednotky nikde nedočkali zásahu čs. bezpečnosti, čo však (podobne ako viaceré ďalšie Grečkove tvrdenia) nezodpovedalo skutočnosti. Pohrozil, že v prípade opakovania sa týchto výtržností „*sovietska strana bude prinútená sama urobiť opatrenia...*“ Ministra Dzúra pritom vyzval, aby prijal rozhodné opatrenia na ochranu sovietskych vojakov. Veliteľovi Strednej skupiny sovietskych vojsk genplk. Alexandrovi M. Majorovovi nariadil občas hliadkovať obrnenými transportérmi, tankmi a vrtuľníkmi. Pri opätovnom nebezpečenstve nepustiť demonštrantov bližšie ako 500 m od svojich objektov a pri ohrození života použiť zbrane. V prípade opakovania sa výtržnosti mala byť zavedená policajná hodina a zostavené pohotovostné jednotky. Okrem toho Grečko slovenskej delegácii oznámil, že zvažuje otázku „*zvýšenia počtu sovietskych vojsk o 10 – 15-tisíc do 75 000*“. Tiež ju informoval, že vydal pokyn skupine sovietskych vojsk v NDR, Poľsku a na Ukrajine pripraviť plán vstupu na územie ČSSR. V prípade nebezpečenstva tak mali urobiť i bez upovedomenia čs. orgánov. Arogantne pritom vyhlásil: „*Vyrovnáme sa i so 100 000 kontrarevolucionármi. Nepustíme ČSSR. Neodídeme v tomto ani v budúcom roku.*“ Čs. vojenské orgány vyzval vyšetriť a potrestať činnosť vojakov, ktorí sa zúčastnili protisovietskych demonštrácií. Minister Dzúr priznal, že niektoré skutočnosti sa podcenili, nespochybnil však pripravenosť armády zasiahnuť proti demonštrantom, nedostal však žiadne príslušné rozkazy od nadriadených orgánov, na ktoré nepriamo preniesol zodpovednosť.⁸⁹

O tom, aký význam velenie armády pripisovalo sovietskej kritike, svedčí okamžité zvolanie Vojenskej rady MNO, ktorá zasadala krátko po stretnutí s Grečkom. Počas rokovania, ktoré bolo načas prerušené odchodom ministra Dzúra na zasadanie Predsedníctva ÚV KSČ Vojenská rada rozhodla zostaviť 21 komisií z príslušníkov MNO (neskôr až 23 komisií)⁹⁰, ktoré boli poverené spolu s predstaviteľmi sovietskej armády prešetriť účasť čs. vojakov na týchto akciách. Zároveň rozhodla zavolať redaktorov vojenských časopisov, ktorí mali už v najbližšom vydaní odsúdiť účasť príslušníkov armády na týchto nepokojoch. Tiež sa mali na všetkých veliteľských stupňoch nadviazať bratské vzťahy k sovietskej armáde a na spoločných akciách odsúdiť predmetné udalosti. Skutočnosť, že do týchto akcií boli zatiahnutí aj príslušníci armády, však Vojenská rada nevnímala len ako dôsledok politickej atmosféry, ale aj nedostatočnej stranickopolitickej a propagačnej práce v armáde, ako aj nedostatkov veliteľov na príslušných organizačných stupňoch. Odporučila preto ÚV KSČ, vláde a prezidentovi, aby vydali inštrukcie pre MNO a MV na použitie ozbrojených síl na potlačenie akýchkoľvek „*protisocialistických*“ nepokojov. Tiež, aby prijali opatrenie na urýchlené použitie vyčlenených vojsk ČSLA v spoločných posádkach so sovietskou armádou na zadržanie akýchkoľvek provokácií. Mimoriadna situácia sa teda využila pri presadzovaní

⁸⁸ Genmjr. Egyd Pepich (nar. 1923), od februára 1968 do júla 1968 náčelník HPS – ČSLA, od 2. 1. 1969 minister vnútra prvej vlády SSR.

⁸⁹ Bližšie pozri POVOLNÝ, Hokejové udalosti...II. časť, ref. 1, s. 7-11.

⁹⁰ Tamže, s. 14.

plánov na posilnenie potlačovateľskej funkcie armády. Zároveň ÚV KSCĽ malo usmerniť svoje tlačové oddelenie a publikovať príspevky o význame spojenectva štátov Varšavskej zmluvy, prostredníctvom cenzúry zamedziť napádaniu ZSSR a Varšavskej zmluvy a schváliť návrh MNO, aby každý vojak z povolania podpísal miestoprišažne prehlásenie, že všetkou svojou činnosťou bude upevňovať spoluprácu so sovietskou armádou, spojenectvo so ZSSR a ostatnými socialistickými štátmi.⁹¹ Za presadenie požiadaviek Vojenskej rady intervenoval na zasadnutí Predsedníctva ÚV KSCĽ 1. apríla samotný minister Dzúr. Tu informoval o rokovaní s ministrom Grečkom. Tentokrát však nevystupoval ako podriadený úradník vlády, ale ako sebavedomý „emisar nejvyššieho armádného činiteľa sovietskej superveľmoci...“⁹² Vyjadril pritom pripravenosť ČSĽA vystúpiť proti kontrarevolúcii. Vedenie strany a štátu pritom kritizoval za pretrvávajúcu nejednotnosť a vyzval ich, aby prevzali zodpovednosť za nevydanie pokynov na zásah proti „antisocialistickým silám“. Možno preto súhlasil s tvrdením, že čs. armádne velenie v dôsledku bezprostredného nátlaku jednoznačne akceptovalo sovietske hodnotenie a požiadavky riešenia vnútropolitckej situácie v ČSSR.⁹³

„Protisovietske“ a protisocialistické“ nepokoje minister Dzúr verejne odsúdil rozkazom z 2. apríla 1969. Účasť vojakov dal do rozporu so snahou absolútnej väčšiny príslušníkov ČSĽA. Proti narušiteľom poriadku mali byť vyvedené prísne dôsledky. V priloženom pláne politickoorganizačných opatrení nariaďoval dôsledné plnenie novembrovej rezolúcie, akčného programu ČSĽA, netrpieť narušovanie morálneho stavu armády, upevňovať družbu so Sovietskou armádou a Varšavskou zmluvou.⁹⁴ Za týmto účelom mali byť okamžite zvolané veliteľské zhromaždenia a vojenské schôdze so všetkými vojakmi.⁹⁵ 2. apríla tiež pokračovalo rokovanie Vojenskej rady. V stanovisku tohto orgánu sa konštatovalo, že „*velení Československé lidové armády v jednotě s naprostou většinou jejich příslušníků vynaložilo a vynakládá zvýšené úsilí na podporu politické a ekonomické konsolidace společnosti.*“ Na druhej strane upozornila, že úsilie velenia ČSĽA je neustále narušované „*protispoločenskými působeními různých skupin...*“ V stanovisku Vojenskej rady sa ďalej konštatuje nesúhlas s názorom, že nepokoje vyvolalo prehnané nadšenie z víťazstva čs. hokejistov, ako aj s tvrdením, že ničenie sovietskeho majetku bolo dielom kriminálnych živlov. Naopak, tieto udalosti Vojenská rada chápala ako vyvrcholenie protisovietskych nálad, ktoré už dlhšiu dobu podnecovala aj značná časť masovokomunikačných prostriedkov.⁹⁶

Na vyhlásenia predstaviteľov strany a štátu, samozrejme, okamžite zareagovali aj podriadené zväzky ČSĽA včítane velenia VVO. Vojenská rada už na svojom zasadnutí 3. apríla 1969 prerokovala návrh svojho stanoviska k prehláseniu Predsedníctva ÚV KSCĽ, vlád ČSSR a rozkazu ministra Dzúra k udalostiam z 28. – 29. marca 1969. Vojenská rada, samozrejme, podporila kroky štátnych a armádných predstaviteľov. Niektorí jej

⁹¹ VÚA-VHA Praha, f. MNO 1969, šk. 266, stanovisko Vojenskej rady MNO k súčasnej politickej situácii v spoločnosti a ČSĽA; BENČÍK, PAULÍK, PECKA (ed.), ref. 1, dok. 50, s. 189-193, zápis z jednania Vojenskej rady MNO z 1. 4. 1969.

⁹² BENČÍK, A. *V chapadlech kremelské chobotnice*. Praha 2007, s. 339.

⁹³ POVOLNÝ, Hokejové udalosti...II. časť, ref. 1, s. 12.

⁹⁴ Ešte 2. 4. 1969 večer sa na HPS uskutočnila mimoriadna porada so šéfredaktormi vojenských masmediálnych prostriedkov. Tu bola zavedená predbežná cenzúra vojenskej tlače a štyria redaktori boli „vzati do kádového riešenia“. BENČÍK, PAULÍK, PECKA (ed.), ref. 1, dok. č. 54, s. 209.

⁹⁵ Tamže, s. 194-197.

⁹⁶ Tamže, dok. č. 51, s. 197-198.

členovia pritom prišli aj s vlastnou iniciatívou, v zmysle zamedzenia podobných udalostí v budúcnosti, ako aj zostrenia kurzu samotnej normalizácie. Náčelník politickej správy plk. Jozef Kováčik pritom odporučil v stanovisku zdôrazniť nespokojnosť nad nejednotnosťou a nerozhodnosťou centrálnych orgánov, čo možno chápať ako nepriamu kritiku samotného Dubčeka, nad ktorým sa už v dôsledku Grečkovej intervencie schádzali mraky. Veliteľ VVO gen. Kodaj túto myšlienku sformuloval diplomaticky: „*S uspokojením sme uvítali z Prehlásenia Predsedníctva ÚV KSČ, že sa zaoberalo i otázkou jednoty vo vedení našej strany, čo považujeme za základný predpoklad konsolidácie situácie v našom štáte.*“ Plk. Pěchota navrhol požiadavku, aby boli prijaté „*mimoriadne zákonné opatrenia proti chuligánskym a kriminálnym živlom*“. Plk. Kováčik ďalej navrhol zdôrazniť jednoznačnú podporu účasti ČSSR vo Varšavskej zmluve. Vojenská rada nakoniec prijala uznesenie, v ktorom, okrem iného, konštatovala: „*Vojenská rada Východného vojenského okruhu jednoznačne podporuje „Prehlásenie Predsedníctva ÚV KSČ“, vlády ČSSR a je pripravená dôsledne zabezpečiť ich plnenie. Príslušníci okruhu pristúpili so všetkou zodpovednosťou k plneniu politickej línie strany, vyjadrenej novembrovou rezolúciou ÚV KSČ, rozkazu prezidenta republiky a ministra národnej obrany. S uspokojením sme uvítali z prehlásenia Predsedníctva ÚV KSČ⁹⁷, že sa zaoberalo vlastnou prácou i otázkou jednoty vo vedení našej strany, čo považujeme za základný predpoklad konsolidácie politickej situácie v našom štáte. Sme si plne vedomí poslania našej armády v súčasnej zložitej medzinárodnej situácii. Vieme, že plnenie úloh vyplávajúcich z obrany socializmu v našej vlasti môžeme úspešne plniť len vo zväzku štátov Varšavskej zmluvy a ich armád – v prvom rade so Sovietskou armádou. Preto rozhodne odsudzujeme útoky nezodpovedných živlov na objekty a príslušníkov Sovietskej armády. Urobíme všetko preto, aby styky príslušníkov Východného vojenského okruhu s príslušníkmi Sovietskej armády, umiestnených podľa zmluvy na teritóriu VVO, sa ďalej upevnili v záujme úspešného plnenia spoločných cieľov, to značí obrany socializmu pred možnou agresiou imperialistických síl. Zvlášť sme rozhorčení nad hanobením pamätníkov padlých sovietskych osloboditeľov našej vlasti, s ktorými nás spája bojová družba a spoločne preliata krv. Tieto javy sú v hlbokom rozpore so socialistickými cieľmi a životnými záujmami nášho ľudu...“⁹⁸*

Vyšetrovanie účasti príslušníkov armády na nepokojoch prebiehalo v dňoch 2. – 4. apríla a dospelo k záveru, že „*šlo predvažne o účasť náhodnou a väčšinou pasívni, kedy demonštráciím vojáci väčšinou príhliželi...*“ Účasť bolo možné vysledovať v 14 posádkach medzi jednotlivcami alebo menšími skupinami vojakov základnej služby. Najviac vojakov protestovalo v Olomouci (cez 200), v Ústí nad Labem, Prahe, v Mladej Boleslavi, Hradci Králové sa demonštrácií zúčastnili menšie skupiny do 50 osôb. Vyšetrovanie nedokázalo účasť príslušníkov ČSLA na zámernom organizovaní protisovietskych demonštrácií a ničení objektov, až na prípad v Ústí nad Labem a Olomouci. Demonštrácií sa zúčastnili prevažne vojaci základnej služby. U vojakov z povolania, až na nepatrné výnimky, išlo o pasívnu účasť jednotlivcov prevažne v civile. Naopak, prejavili sa tiež ojedinelé prípady, kedy príslušníci armády bránili, „*aby nadšení se sportovního úspěchu přerostlo do politického skandálu*“.⁹⁹

⁹⁷ Táto skratka sa používala krátko po prijatí ústavného zákona o federácii.

⁹⁸ VHA Bratislava, f. 0855 – Vojenské veliteľstvo „Východ“, šk. 22, č.j. 00226, zápis z rokovania Vojenskej rady VVO z 3. 4. 1969.

⁹⁹ VÚA – VHA Praha, f. MNO 1969, šk. 266, zpráva o vyšetření událostí v noci z 28. na 29. 3. 1969 určená pre ministra Džúra zo 7. 4. 1969; zpráva ministra národní obrany pro PÚV KSČ o událostech z 28. na 29. 3.

Vyšetrovanie nastalo aj v súvislosti s dianím v Bratislave. Vypočítaní boli: veliteľ bratislavskej posádky plk. Gápel, veliteľ 11. brigády Pohraničnej stráže plk. Šedivý, veliteľ 8. motostreleckého pluku pplk. Emil Líška, veliteľ 52. pontónového pluku pplk. Hrdlička, veliteľ 92. pontónového práporu pplk. Sokol a dozorný posádky Bratislava pplk. Diviš. Podľa ich informácií na vychádzke v meste bolo 28. marca spolu 254 vojakov základnej služby. Z toho do 22. 00. h sa do kasární vrátilo 47 vojakov, do 23. 00. h 77 vojakov, do 24.00. h. 120 vojakov, neskôr 10. Okrem toho na dovolenke alebo služobnej ceste bolo v posádke Bratislava 29 vojakov základnej vojenskej služby. Nikde v posádke nebolo zistené zhlukovanie vojakov, nikto z nich nebol pri zásahu zadržaný a predvedený na VB. Tiež tu nebolo zistené, že by sa príslušníci ČSLA aktívne zapojili do provokačných protisovietskych akcií. Ich účasť sa obmedzovala na prizeranie.¹⁰⁰ Podobná situácia bola aj v iných posádkach na Slovensku, pozornosť vyšetrovujúcich orgánov vyvolal len menší „ohňostroj“, ktorý po skončení zápasu dovolil vojakom odpáliť veliteľ 10. železničného stavebného práporu v Spišskej Novej Vsi. Napriek tomu, že táto skutočnosť nemala dopad na priebeh demonštrácií v meste, velenie práporu bolo vyšetrované a potrestané.¹⁰¹ Vyšetrovacia komisia bola vytvorená aj v súvislosti s incidentom v Novom Meste nad Váhom, kde nad ráno 8. apríla voj. Römer v opitosti postrelil dvoch sovietskych vojakov.¹⁰²

Výsledky šetrenia Vojenská rada MNO prerokovala na svojom zasadnutí 8. apríla 1969, pričom došla k záveru, že účasť príslušníkov ČSLA na udalostiach z 28. – 29. 3. 1969 nebola náhodná: „*Odráží některé negativní rysy morálně politického stavu části příslušníků armády, jako je netřídní pohled na politickou situaci v Evropě a ve světě, netřídní pohled na takové kategorie, jako je jednotu, svoboda, demokracie, který je důsledkem dlouhodobé destrukce hodnot naší socialistické společnosti....*“¹⁰³

Skutočný podiel príslušníkov armády na nepokojoch nemal zďaleka takú intenzitu, ako to vyznievalo z prijatých opatrení. V snahe demonštrovať snahu o riešenie údajných nepokojov v armáde zvolilo si jej velenie cestu exemplárnych trestov, čím demonštrovalo servilnosť voči nastúpenému normalizačnému kurzu. Minister obrany už v rozkaze z 9. apríla 1969 nariadil, aby vojaci z povolania, ktorí sa zúčastnili protisovietskych demonštrácií, boli odovzdaní na trestné stíhanie. Voči tým vojakom, ktorí sa dopustili disciplinárnych priestupkov, sa mali vyvodiť prísne tresty podľa disciplinárneho poriadku. Vojaci z povolania pritom mali byť zbavení funkcie a mal byť vypracovaný návrh na ich prepustenie zo služobného pomeru. Zbavení funkcie mali byť aj ich nadriadení, pokiaľ o tom boli informovaní a pokiaľ išlo o vojakov z povolania, mal byť predložený návrh na ich prepustenie z armády. Vojaci základnej služby mali byť premiestnení k iným útvarom. Dôstojníci a práporčíci, u ktorých bolo podozrenie, že si dôsledne neplnili povinnosti, mali byť zbavení funkcie až do vyšetrenia ich činnosti.¹⁰⁴ V pôvodnom návrhu rozkazu sa objavilo aj nariadenie, aby jednotky, prípadne útvary, ktoré sa zúčastnili demonštrácií, boli rozpustené. Takáto forma exemplárneho trestu sa však nemohla realizovať z legislatívno-právnych dôvodov.¹⁰⁵

¹⁰⁰ VÚA – VHA Praha, f. MNO 1969, šk. 272, zpráva o šetření účasti příslušníků ČSLA při narušení veřejného pořádku dne 28. 3. 1969 v Bratislavě.

¹⁰¹ POVOLNÝ, Hokejové události...II. část, ref. 1, s. 6.

¹⁰² Tamže, s. 15.

¹⁰³ VÚA – VHA Praha, f. MNO 1969, šk. 266, správa ministra národnej obrany pre PÚV KSČ o udalostiach z 28. na 29. 3. 1969. BENČÍK, PAULÍK, PECKA (ed.), ref. 1, dok. č. 52, s. 199-201, záznam z rokovania Vojenskej rady MNO z 8. 4. 1969.

¹⁰⁴ BENČÍK, PAULÍK, PECKA (ed.), ref. 1, dok. č. 53, s. 202-204.

¹⁰⁵ POVOLNÝ, Hokejové události...II. část, ref. 1, s. 17.

Je logické, že takéto kroky, ktoré predznamenovali proces rozsiahlych čistiek v armáde, vytvárali medzi vojakmi pocit strachu. Je to evidentné aj pri štúdiu dobových analýz. Tu sa možno dočítať, že príslušníci VVO sa stotožnili s energickými opatreniami na „*ukľudnenie rozbuřenej politickej hladiny*“. Väčšina príslušníkov ich mala chápať ako „*návrat k plneniu základných leninských noriem*“. Skutočnosť však bola odlišná, nepriamo na to poukazuje aj citovaná správa, podľa ktorej časť vojakov prijala tieto opatrenia rezervovane, bez vlastného stanoviska. Úplne absurdne vyznieva konštatovanie, že jedným z nedostatkov normalizačného vývoja na úrovni VVO bol fakt, že sa „*doteraz nepodarilo prekonať určitú nechúť k zaujatiu vlastných stanovísk k politickej situácii... a to ako u straníckych funkcionárov, tak i u veliteľov a náčelníkov. Stále sme svedkami doteraz nízkej angažovanosti.*“ V tomto smere bol kriticky hodnotený aj štáb VVO.¹⁰⁶ Na druhej strane akýmsi výkrikom do tmy bolo sebaupálenie vojaka základnej služby Michala Leučíka na Námestí osloboditeľov v Košiciach 11. apríla 1969, ktorý nasledoval čin J. Palacha.¹⁰⁷

Velenie ČSLA však pristúpilo už aj ku konkrétnym opatreniam na zabezpečenie „poriadku“, a to na základe uznesenia vlády z 2. apríla 1969. Tá v ňom nariadila ministromi vnútra a ministromi národnej obrany predložiť do jedného mesiaca návrh na vytvorenie pohotovostných jednotiek Zboru národnej bezpečnosti. V Prahe, Brne, Bratislave a v mestách, kde boli zmiešané sovietske posádky a dočasné veliteľstvá, sa mali ihneď vytvoriť vojenské hliadky na posilnenie ochrany verejného poriadku. V súlade s branným zákonom sa mal okamžite vypracovať a vláde predložiť návrh plánu použitia príslušníkov ČSLA pre prípad nutnosti poskytnúť pomoc orgánom VB.¹⁰⁸ Ešte v ten deň vydal náčelník Generálneho štábu ČSLA genpor. Karel Rusov nariadenie na vyčlenenie jednotiek pre prípad účasti pri vojenskej výpomoci na zabezpečenie pokoja a poriadku.¹⁰⁹ Už v nasledujúcich dňoch boli vytvorené zmiešané poriadkové hliadky (v Bratislave a Košiciach v celkovom počte 110 príslušníkov armády pre jednu zmenu). Zároveň aj na území SSR boli vytvorené zálohy z príslušníkov ČSLA v celkovom počte 2 600 a príslušný počet technických prostriedkov. Tiež sa pripravoval plán použitia síl a prostriedkov ČSLA pri plnení týchto úloh.¹¹⁰

Možno konštatovať, že dôsledkom marcovej krízy z pohľadu armády nebolo len posilnenie jej vnútroštátnej potlačovateľskej funkcie. Zásadnejší fakt bol ten, že následkom tvrdej kritiky zo sovietskej strany sa celkom zrútil odpor jej velenia.¹¹¹ A to napriek rôznym názorom. Na úrovni velenia VVO pritom už v predchádzajúcom období prevládli „realistické postoje“, aj keď politická angažovanosť jeho príslušníkov bola kritizovaná za rezervovanosť. Samotný veliteľ VVO genmjr. Kodaj bol zástancom normalizácie, teda plnenia sovietskych požiadaviek ako nevyhnutnej podmienky pre odchod okupačných vojsk. V podriadených zložkách však pretrvávala „názorová diferenciácia“, čo do značnej miery ovplyvnil proces redislokácie a reorganizácie. Napriek tomu protisovietske nálady nemali

¹⁰⁶ VHA Bratislava, f. 0855 – Vojenské veliteľstvo „Východ“, zasadanie Vojenskej rady VVO 30. 5. 1969, charakteristika vývoja vojensko-politickej situácie za obdobie od 15. 4. do 15. 5. 1969, s. 2-3, 7.

¹⁰⁷ PÚČIK, ref. 1, s. 48-49; *Kronika Slovenska 2. Slovensko v dvadsiatom storočí*. Bratislava 1999, s. 432.

¹⁰⁸ Národní archiv Praha, f. ÚV KSC, svazek 91, archiv. jednotka 151, uznesenie vlády ČSSR zo dňa 2. 4. 1969 č. 66.

¹⁰⁹ VÚA-VHA Praha, f. MNO 1969, šk. 266, náčelník Generálneho štábu čs. ľudovej armády štátnemu tajomníkovi MNO.

¹¹⁰ BENČÍK, PAULÍK, PECKA (ed.), ref. 1, dok. č. 54, s. 206-207.

¹¹¹ DOSKOČIL, Z. *Duben 1969. Anatomie jednoho mocenského zvratu*. Brno 2006, s. 119.

na teritóriu VVO taký rozmer ako v ZVO a SVO. Po marcových udalostiach sa aj velenie VVO veľmi rýchlo „zorientovalo“ a podporilo razantný postup ČSLA, ktorého výsledkom bol zostrený kurz normalizácie a definitívna likvidácia výdobytkov „pražskej jari“. „Dôsledné riešenie vážnych problémov života strany i spoločnosti“ pritom predznamenovalo už aprílové a, najmä, májové plénum ÚV KSČ.¹¹² Aprílové plénum uskutočnilo zmenu vo vrcholných mocenských štruktúrach strany, keď A. Dubčeka vo funkcii prvého tajomníka ÚV KSČ nahradil G. Husák.¹¹³ Táto skutočnosť výrazne urýchlila tempo normalizácie.¹¹⁴ Dôležitou črtou, ktorá bola pre nasledujúce obdobie aj v armáde charakteristickou, boli rozsiahle čistky.

---

¹¹² VÚA-VHA Praha, f. MNO 1970, šk. 51, sign. 25/5-11.

¹¹³ K tomu bližšie pozri DOSKOČIL, Z. Husáková normalizační strategie po dubnovem plénu ÚV KSČ v roce 1969. In *Rok 1968 a jeho místo v našich dějinách*. (ed. M. Londák, S. Sikora). Bratislava 2009, s. 277-297.

¹¹⁴ MADRY, Počátky. ref. 1, s. 3-4.

I. BAKA: HALTUNGEN VON ANGEHÖRIGEN DER TSCHECHOSLOWAKISCHEN VOLKSARMEE IN DEN ANFÄNGEN DER NORMALISIERUNG DER TSCHECHOSLOWAKISCHEN GESELLSCHAFT (HERBST 1968 – APRIL 1969) UNTER BERÜCKSICHTIGUNG DER SLOWAKEI

Die Haltungen und Aktivitäten der Tschechoslowakischen Volksarmee (ČSLA) während und kurz nach der militärischen Intervention der Truppen des Warschauer Paktes in der Tschechoslowakei im August 1968 lieferten den Sowjets vielerlei Argumente zur Schlussfolgerung, dass die Wiederherstellung des traditionellen kommunistischen Regimes in seiner Form aus der Zeit vor Januar 1968 nur dann möglich sein wird, wenn es gelingt, die Machtstützen des Regimes in ihrer traditionellen Form zu erneuern. Man kann feststellen, dass im gesamten Prozess der sog. Normalisierung (unter dieser Bezeichnung versteht der Autor des Beitrags die Wiederherstellung des neostalinistischen Modells des „breschnewschen“ Typs in der Tschechoslowakei) die Armee eine wesentliche Aufgabe gespielt hat. Sie sollte ein Instrument werden zur Niederschlagung von Unruhen jeglicher Art, die gegen den Prozess der Normalisierung entsprechend der Auffassung der Sowjets gerichtet sein könnten. Allerdings waren sich die Sowjets im Klaren darüber, dass auch die Armeekreise durch den Prozess der Demokratisierung betroffen wurden. Daraus resultierten die Kritik der Fehler aus der Vergangenheit und Vorschläge zur Überwältigung dieser Fehler, und nicht zuletzt das Bemühen um eine Festlegung der weiteren wissenschaftlich-technischen und gesellschaftlichen Entwicklung der tschechoslowakischen Armee.

Auf der Ebene des Kommandos des Östlichen Militärterritorialbereichs (VVO) nahmen zu dieser Zeit „realistische Haltungen“ die Oberhand, obwohl das Maß des politischen Engagements seiner Angehörigen als reserviert galt und deshalb kritisiert wurde. Der Kommandant des VVO, Generalmajor Kodaj, war ein Verfechter der Normalisierung, sprich der Erfüllung sowjetischer Forderungen als einer unerlässlichen Bedingung für den Abzug der Okkupationstruppen. In der unterordneten Ebene des Kommandos des Östlichen Militärterritorialbereichs setzte sich eine „Meinungsdifferenzierung“ weiter fort, die im Wesentlichen noch zusätzlich begünstigt wurde durch den Prozess der Dislozierung und Umorganisation der Verbände infolge des Einmarsches von Okkupationstruppen. Antisowjetische Stimmungen hatten im Östlichen Militärterritorialbereich trotzdem nicht das gleiche Ausmaß, wie z. B. auf dem Gebiet des Westlichen und des Mittleren Militärterritorialbereichs.

Es kann festgestellt werden, dass durch bürgerliche Unruhen während der sog. „Eishockey-Krise“ in März 1969 nicht nur die innerstaatliche Funktion der Armee als Unterdrückungsinstrument verstärkt wurde; wesentlich schwerwiegender war die Tatsache, dass in Folge der harten Kritik von der sowjetischen Seite der Widerstand der Armeeführung trotz der Meinungsverschiedenheiten in ihren Reihen vollkommen gebrochen wurde. Letztlich kam auch die Führung des Östlichen Militärterritorialbereichs zum „richtigen“ Schluss, und unterstützte den radikalen Vorgang der Führung der Tschechoslowakischen Volksarmee, dessen Folge ein verschärfter Kurs der Normalisierung und die endgültige Vernichtung aller Errungenschaften des „Prager Frühlings“ war. Dabei hatte sich die „konsequente Lösung ernsthafter Probleme des Partei- und Gesellschaftslebens“ schon während der Plenarversammlung der ZK der KSČ abgezeichnet. Während des Aprilplenums 1969 wurden Veränderungen in den höchsten Rängen der machtpolitischen Struktur der Partei durchgesetzt; Alexander Dubček wurde als Erster Sekretär des ZK der KSČ von Gustáv Husák abgelöst. Diese Tatsache hat das Tempo der Normalisierung wesentlich beschleunigt. Prägnantes Merkmal der Folgezeit waren sowohl in der Gesellschaft als auch in der Armee breit angelegte Säuberungen.

JEDNOTNÝ SYSTÉM BRANNEJ VÝCHOVY OBYVATEĽSTVA A JEHO REALIZÁCIA NA SLOVENSKU V ROKOCH 1969 – 1991

JAN ŠTAIGL

ŠTAIGL, J.: Unified citizen-based defence training and its implementation in Slovakia in the years 1969 – 1991. *Vojenská história*, 2, 16, 2012, pp 125-156, Bratislava.

The author provides the genesis of defence education in Czechoslovakia and Slovakia from the 1920s, when the first attempts to codify defence education and training in the system of public care and education arose, with special emphasis on the young generation. In a comprehensive manner, the author depicts the interwar era, the period of the Slovak Republic, as well as the development of the subject matter after the restoration of Czechoslovakia against the backdrop of the international situation. The author maps out the concept of the unified system of defence education and training in the years 1969 – 1991. The core of the study is comprised of an analysis of the defence education system in Slovakia. In the context of the era, the author clearly explains the individual content aspects of education, concentrates on the organizational structure of the Army Association in Slovakia, the scope of its activities, the rules of defence education throughout schools, preparation of conscripts, sustainment of defence training for military reserves, as well as on the forms and facets of civil defence. The author provides suitable overviews and statistics to illustrate the raised questions. In addition, he addresses the issue of propaganda in the given field. He also refers to particular forms of defence public education – including, notably, Spartakiada exercises and other sports international competitions and tournaments, which played an indispensable role in the defence education and training system.

Military history. Slovakia. The years 1969 – 1991. Defence education and training in Slovakia.

Branná výchova je vo väčšine vyspelých krajín ponímaná ako integrálna oblasť vzdelávania obyvateľstva. Pod rôznymi názvami je zameraná na prípravu občanov na riešenie krízových situácií a mimoriadnych udalostí, predovšetkým na ich činnosť v prípade vojnového konfliktu. Obsah brannej výchovy má vždy konkrétny historický charakter. Vychádza z geopolitického postavenia danej krajiny, historických skúseností a aktuálnych vojenskopolitických vzťahov v okolitom regióne, existujúceho spoločenského a politického systému a dosiahnutého stupňa vývoja zbrani, respektíve prostriedkov ochrany proti ich

účinkom.¹ V obecnej podobe zahŕňa dve zložky: 1.) výchovno-vzdelávaciu, ktorej cieľom je poskytnúť, a to s nevyhnutným širším zámerom, potrebnú sumu vedomostí; a 2.) telesnú, orientovanú najmä na zvýšenie fyzickej zdatnosti a osvojenie si potrebných zručností.

Na Slovensku branná výchova v tomto poňatí neexistuje. Bola zrušená v roku 1991, ešte v čase existencie spoločnej česko-slovenskej štátnosti, po skončení studenej vojny a páde komunistického režimu, v kontexte prebiehajúcich politických a spoločenských zmien sprevádzaných ilúziami o nastávajúcom období mieru a zblížovaní štátov. Hlavným dôvodom zrušenia brannej výchovy bol názor, že v období monopolu komunistickej moci tvorila nástroj ideologickej manipulácie obyvateľstva. S odstupom času sa hodnotenie „totalitného“ charakteru dovtedajšieho modelu brannej výchovy ako celku, bez zohľadnenia jeho vnútorného členenia na politickovýchovnú a technickú či športovú oblasť, javí ako systémová chyba spojená s demokratizačnou eufóriou doby. Akt zrušenia brannej výchovy „en bloc“ pre jej politické zafarbenie neprihliadal, okrem iného, na skutočnosť, že v jednotlivých časových etapách táto vždy zahŕňala výchovný aspekt zodpovedajúci nosným ideologickým pilierom štátu a jeho režimu. V predmníchovskej Československej republike išlo predovšetkým o výchovu k demokracii², v rámci samostatného slovenského štátu o výchovu v duchu národného sebavedomia³ a v povojnovej čs. štátnosti do februára 1948 o výchovu v duchu jednoty príslušníkov českého a slovenského národa, ich vlastenectva a vernosti štátu pri zabezpečovaní jeho obrany.⁴ Komunistická ideológia sa stala jadrom „výchovnej“ zložky systému brannej výchovy v čase jeho premeny na nástroj slúžiaci totalitnému režimu, podriadený potrebám armády a prispievajúci k militarizácii spoločnosti a výchove „nového“ socialistického človeka.

Zámerom našej štúdie je priblížiť organizovanie a praktickú realizáciu brannej výchovy obyvateľstva na Slovensku v posledných desaťročiach 20. storočia, v období ohraničenom na jednej strane nástupom normalizácie komunistického režimu vo vtedajšom Československu a na strane druhej zánikom monopolu komunistickej moci a rozdelením spoločného štátu Čechov a Slovákov na dva samostatné štátne subjekty. Z hľadiska sledovanej problematiky predstavuje jej relatívne samostatnú etapu, ktorej obsahom je uplatňovanie modelu brannej výchovy s názvom *Jednotný systém brannej výchovy obyvateľstva*. Jeho príprava, realizácia a dosiahnuté výsledky sú ťažiskom štúdie.

X

Záverom o nevyhnutnosti uskutočniť podstatné zmeny v existujúcom modeli brannej výchovy, ktorý sa začal formovať krátko po februári 1948 a dotváral sa v kontexte upevňovania komunistickej moci, dosiahnutých stupňov vývoja čs. spoločnosti, kolísavých amplitúd studenej vojny a posunov v oblasti vývoja a možnosti použitia nových zbraní a zbraňových systémov⁵, kryštalizovali v priebehu prvej polovice 60. rokov. Súviseli s formujúcimi sa

¹ CHLÍBKOVÁ, Daniela – MAZAL, Ferdinand. Úvaha o vzdelávaní v oblasti ochrany obyvateľstva z pohľadu nejen historického. In *Tělesná kultura*, 31, 2008, č. 1, s. 30.

² Bližšie napr. ČAPLOVIČ, Miloslav. *Branné organizácie v Československu 1918-1939 (so zreteľom na Slovensko)*. Bratislava : MO SR – VIA 2001, s. 15-31 a DJUBEK, Emil. Branná výchova v predmníchovskej ČSR a postoj KSČ k riešeniu tejto problematiky. In *Sborník studijních materiálů k branné výchově a propagandě 2*. Praha : MNO 1971, s. 35-77.

³ Slovenský zákonník, 1943, čiastka 12, zákon č. 31 z 1. apríla 1943.

⁴ Bližšie ŠTAIGL, Jan – ŠTEFANSKÝ, Michal. *Vojenské dejiny Slovenska VI. zväzok (1945 – 1968)*. Bratislava : Magnet-Press Slovakia 2007, s. 72-74.

⁵ Tamže, s. 72-78 a 288-291.

predstavami o potrebe prehodnotenia celého branného (v dobovej terminológii „obranného“) systému ČSSR a smerov jeho ďalšieho rozvoja, ktoré nadväzovali najmä na názory o nereálnosti a prehľbujúcu sa kritiku téz XII. zjazdu KSČ z decembra 1962 o tzv. všefudovom charaktere obrany štátu⁶ a ďalej na kvalitatívne zmeny uskutočnené alebo prebiehajúce vo výstavbe a výzbroji armád. Uznesenie Predsedníctva ÚV KSČ zo 14. februára 1967 uložilo MNO, aby v spolupráci s inými rezortmi vypracovalo nový model branného systému ako jednotnej integrovanej sústavy činností smerujúcich k proporcionálne vyváženému a koordinovanému zabezpečeniu obrany a ochrany štátneho územia a „poľnej“ funkcie ozbrojených síl.⁷ Súčasťou tohto modelu mala byť aj nová koncepcia brannej výchovy.

Primárny podnet na jej vypracovanie dalo uznesenie Predsedníctva ÚV KSČ z 26. júla 1966 s názvom „K hlavným smerom ideologickej a výchovnej činnosti strany a štátu na úseku obrany socialistickej vlasti“, ktoré, okrem iného, uložilo vypracovať návrh Jednotného systému brannej prípravy mládeže. Do realizačnej roviny sa úloha posunula v nadväznosti na závery rokovania Vojenskej komisie obrany ÚV KSČ zo dňa 2. februára 1967, už spomenuté uznesenie Predsedníctva ÚV KSČ o príprave nového branného systému štátu a ďalšie dokumenty tohto orgánu⁸, pričom bola rozšírená na spracovanie návrhu Jednotného systému brannej prípravy obyvateľstva (JSBPO) ČSSR. Ako základné východisko úlohy bola postavená téza, že „dosavadní systém již delší dobu naráží na řadu objektivních a subjektivních překážek a že ve svém pojetí, v cílech i obsahu již neodpovídá současnému stupni rozvoje vojenství a potřebám obrany státu. Chybí hlubší teoretická rozpracovanost branných otázek, větší perspektivnost a komplexnost v řešení jednotlivých oblastí branné přípravy.“⁹

Na spracovanie JSBPO boli vytvorené pracovné skupiny z príslušníkov ozbrojených síl a civilných inštitúcií, ktoré riešili päť relatívne samostatných oblastí: 1.) brannú a vlasteneckú výchovu na školách, prípravu pedagogických kádrov, činnosť na vedeckých pracoviskách, 2.) záujmovú brannú výchovu a predvojenskú prípravu brancov, 3.) brannú prípravu dospelého obyvateľstva, 4.) účasť armády na brannej výchove a pôsobenie armády do verejnosti a 5) podiel hromadných komunikačných prostriedkov a umeleckých zložiek a inštitúcií na brannej výchove. Na čele prvej skupiny bol námestník ministra školstva, tretej a štvrtej námestník ministra národnej obrany, prácu druhej skupiny riadil podpredseda ÚV Zväzarmu a piatej pracovník Hlavnej politickej správy MNO.¹⁰ Činnosť skupín koordinoval medzirezortný poradný orgán zložený zo zástupcov zainteresovaných stránic-

⁶ Zjazd vychádzal z nereálneho hodnotenia, že na začiatku 60. rokov v Československu definitívne zvíťazili socialistické výrobné vzťahy, čo v spojitosti so sociálnou základňou branného systému vytvára podmienky pre postupné zapájanie sa širokých vrstiev spoločnosti do obrany krajiny.

⁷ Nový branný systém mal zodpovedať charakteru možnej raketojadrovej vojny, predpokladaným možnostiam a variantom napadnutia ČSSR a mal byť vytváraný ako jednotná integrovaná sústava v rámci koalície štátov Varšavskej zmluvy. Súčasne mal zjednodušiť a zabezpečiť väčšiu pružnosť vzťahov medzi jednotlivými prvkami systému, ako aj zvýraznenie hľadísk hospodárnosti a efektívnosti pri súčasnom presunutí materiálových a personálnych zdrojov na kľúčové úseky systému. Bližšie PŮČIK, Miloslav. *Vývoj armády ako mocenského orgánu štátu v prvej polovici 60-tych rokov* (Kandidátska dizertačná práca). Bratislava : Vysoká vojenská pedagogická škola 1990, s. 73-89.

⁸ Išlo o uznesenie Predsedníctva ÚV KSČ z 8. – 9. 2. 1967 *O upevňovaní jednoty našej socialistickej spoločnosti s osobitným zreteľom na mladú generáciu* a uznesenie zo 4. 4. 1967 *K vlasteneckej a internacionálnej výchove*.

⁹ Vojenský ústřední archiv – Vojenský historický archiv (ďalej VÚA-VHA) Praha, f. MNO/HT 1968, šk. 237, č. 031117, *Jednotný systém branné přípravy obyvateľstva ČSSR*.

¹⁰ Dôvodom bola skutočnosť, že v tom čase, konkrétne od januára 1967, prebiehal proces zriaďovania ministerstva kultúry a informácií, a to vyčleňovaním z ministerstva školstva.

kych a štátnych orgánov, inštitúcií a spoločenských organizácií. Na príprave návrhu JSBPO ČSSR sa podieľalo dovedna okolo 700 osôb.¹¹

Pri rozbere existujúceho systému brannej výchovy komisie dospeli k záveru, že tento už „neodpovedá soudobým potrebám a nezabezpečuje potrebnou pripravenosť obyvateľstva“, a to z týchto hlavných dôvodov: 1.) „*Branná výchova nevychází z jednotně stanovených základních cílů, úkolů a obsahového zaměření. Proto i cíle, úkoly a obsahové zaměření jednotlivých složek systému branné výchovy – školy, zájmová branná výchova, předvojenská příprava branců, příprava dospělého obyvatelstva – nejsou sladěny a postrádají návaznost a gradaci. To vede k tomu, že působení systému není cílevědomé, účinné a efektivní.*“

2.) Riadenie systému brannej výchovy je komplikované tým, že v pôsobnosti jednotlivých zložiek nie je stanovená konkrétna zodpovednosť a že riadeniu chýba „jednotný centrálny koordinačný orgán, ktorý by komplexne zabezpečoval plnenie úkolů a opatření v oblasti branné výchovy a zpracovával pro ÚV KSČ jednotnou informaci o stavu a výsledcích branné výchovy“. 3.) Problematika brannej výchovy nie je predmetom hlbšieho vedeckého skúmania a preto „není dosaženo ani potřebného teoretického předstihu“ a 4) nevyhovujúce materiálno-technické a finančné zabezpečenie.¹²

V rámci analýzy jednotlivých oblastí systému komisie skúmali aj jeho historický vývoj v Československu¹³ a modely brannej výchovy obyvateľstva v iných krajinách. Zo socialistických krajín išlo predovšetkým o Sovietsky zväz, Poľsko, Rumunsko a NDR¹⁴ a z kapitalistických o Rakúsko, NSR a USA.¹⁵

Návrh JSBPO bol dokončený do konca roka 1967 a následne mal byť predložený Predsedníctvu ÚV KSČ na schválenie. V dôsledku vnútropolitického a spoločenského vývoja a pripravovaných zmien v štátoprávnom usporiadaní ČSSR sa však ukázalo, že je nevyhnutné ho prepracovať a aktualizovať. Prispelo k tomu aj časové posunutie prác na novej koncepcii branného systému ČSSR. Podľa názoru MNO sa činnosť tímov, ktoré sa zaoberali tvorbou oboch modelov, mala koordinovať „tak, aby řešení otázek systému branné výchovy, které je zatím v předstihu, se v žádném směru nedostalo do rozporu s rozpracovávaným řešením branného systému ČSSR“.¹⁶

Atmosféra tzv. pražskej jari, ktorú násilne ukončil vstup vojsk piatich armád Varšavskej zmluvy, sprevádzaná federalizačnými tendenciami, ovplyvnila nielen prípravu nového modelu brannej výchovy obyvateľstva, ale aj činnosť nosných prvkov jednotlivých oblastí

¹¹ Ref. 9 a VÚA-VHA Praha, f. MNO/sekr. min. 1969, šk. 31, sign. 24/1-24 *Materiály pre VR MNO – předložení.*

¹² Ref. 9.

¹³ Pozri napr. DJUBEK, ref. 2, s. 57-114 a DJUBEK, Emil. Příspěvek k dějinám vzniku a vývoje čs. systému branné výchovy v letech 1945-1949 (Svaz brannosti). In *Sborník materiálů k branné výchově a propagandě.* Praha : MNO 1968, č. 3, s. 5-58.

¹⁴ Ref. 9 a JELÍNEK, Josef. Zkušenosti z branné výchovy učňů NDR v rámci jejich přípravy k povolání. In *Sborník materiálů k branné výchově a propagandě.* Praha : MNO 1970, č. 6, s. 5-44.

¹⁵ Pozri napr. ŠULCOVÁ, Vlasta. Rakousko – působení státních a společenských orgánů na vztah obyvateľstva k armáde a k brannému systému. In *Sborník materiálů k branné výchově a propagandě.* Praha : MNO 1967, č. 2, s. 12-21, PÁNEK, Jiří. Současný stav a problémy branné a vlastenecké přípravy v USA. In tamže, s. 33-54 a KALIÁN, Karel – ŠOLTYŠ, Otakar. Branná výchova a branná literatúra (NSR). In *Sborník materiálů k branné výchově a propagandě.* Praha : MNO 1968, č. 3, s. 59-82.

¹⁶ VÚA-VHA Praha, f. MNO/sekr. min. 1969, šk. 31, sign. 24/1-24 *Materiály pre VR MNO – předložení.*

existujúceho systému. Spoločenský pohyb v prvej polovici roka 1968 priniesol radikálne zníženie rozsahu a úrovne mimovojskovej prípravy záloh, predvojenskej prípravy brancov a brannej prípravy mládeže na školách. Intervencia „spojeneckých“ vojsk potom neumožnila splniť aj plán vojskovej prípravy záloh v zväzkoch a útvaroch Východného vojenského okruhu (VVO)¹⁷, respektíve plány ich personálnej a materiálnej pomoci pri brannej príprave v školách a zariadeniach Zväzarmu. V priebehu roka 1968 sa znížil aj počet základných organizácií Zväzarmu a ich členov. Ku koncu uvedeného roka bolo na Slovensku 2 830 zväzarmovských organizácií, ktorých členmi bolo 136 619 osôb.¹⁸

Pozitívnym javom prebiehajúceho vývoja bola podpora slovenských organizácií Zväzarmu vo vzťahu k demokratizačným tendenciám a úsiliu o rozvíjanie suverénneho postavenia vo federálnom rámci tejto brannej organizácie. Slovenský výbor Zväzarmu odmietol snahy o návrat k bývalým branno-záujmovým organizáciám a spolkom a vyjadril súhlas so zachovaním Zväzarmu na federatívnom základe spojeným s uznaním jeho plnej suverenity a právomoci ako národného orgánu. Takéto miesto mu bolo priznané uznesením Predsedníctva ÚV Zväzarmu z druhej polovice júna 1968 o zvýšení právomoci a postavenia Slovenského výboru Zväzarmu a jeho premene na Slovenský ústredný výbor (SÚV) Zväzarmu.¹⁹ Následne vznikali, do značnej miery aj spontánne, národné zväzy a ďalšie prvky organizačnej štruktúry Zväzarmu na Slovensku.²⁰

Proces konštituovania suverénnej brannej organizácie na Slovensku zavŕšilo rokovanie I. slovenského zjazdu Zväzarmu v dňoch 10. – 11. mája 1969. Zjazd prijal stanovy, ktoré, okrem iného, deklarovali, že Zväzarm na Slovensku: 1.) je samostatnou dobrovoľnou branno-technicko-športovou spoločenskou organizáciou, ktorá je členom Národného frontu na Slovensku, 2.) je zvrchovanou a rovnoprávnou organizáciou, ktorá riadi a realizuje brannú, branno-technickú a branno-športovú činnosť zväzu na Slovensku a 3.) uskutočňuje odbornú prípravu na úseku predvojenskej prípravy brancov, mimovojskovej prípravy záloh, prípravy obyvateľstva na civilnú obranu a vo výchovnej časti medzi dôstojníkmi a praporčíkmi v zálohe. Zjazd prijal aj *prevolanie k slovenskej verejnosti*, ktoré vyjadrovalo odhodlanie vytvoriť zo Zväzarmu prítlačivejšiu brannú organizáciu a súčasne obsahovalo žiadosť o spoluprácu so školami, závodmi, národnými výbormi „*pri prekonávaní nedostatku športovísk, dielní, učební a klubovní, bez ktorých by bola činnosť branných organizácií nemožná*“.²¹

¹⁷ Východný vojenský okruh (VVO) bol teritoriálno-organizačným celkom čs. armády. Veliteľstvo VVO vzniklo 21. septembra 1965 reorganizáciou veliteľstva 2. vojenského okruhu v Trenčíne. Do jeho teritoriálnej pôsobnosti patrilo územie Slovenska a Severomoravského kraja. Od 1. 1. 1969, v súvislosti so zavedením federatívneho územného usporiadania ČSSR, bola jeho pôsobnosť obmedzená (s istými výnimkami) len na územie vtedajšej Slovenskej socialistickej republiky.

¹⁸ *Vývoj organizačnej výstavby slovenskej organizácie Zväzarmu*. Bratislava : SÚV Zväzarmu 1984, s. 25-26.

¹⁹ Predsedom SÚV Zväzarmu zostal doterajší predseda Slovenského výboru tejto organizácie plk. Juraj Gvoth. V apríli 1969 ho vo funkcii vystriedal genmjr. PhDr. Egyd Pepich, v rokoch 1987 – 1989 ju vykonával genpor. Ing. Anton Muržic a posledným predsedom SÚV Zväzarmu v rokoch 1990-1991 bol plk. PhDr. Ján Kováč.

²⁰ Bližšie VÝBOH, Jozef. *Zväz pre spoluprácu s armádou na Slovensku (1951 – 1990)*. Bratislava : VHÚ 1998 (rukopis), s. 47-51.

²¹ Ref. 18, s. 52.

Na konci roka 1969 organizačnú štruktúru Zväzarmu na Slovensku tvorili: 1.) Slovenský ústredný výbor Zväzarmu (predsedníctvo, plénum, revízna komisia), 2.) okresné výbory a základné organizácie²² a 3.) zväzy, sekcie a kluby organizované vertikálnym spôsobom, to značí od ústredia po základné organizácie: Aeroklub SSR, Automotoklub SSR, Autoškoly Zväzarmu, Autoturist, sekcia brannej výchovy, sekcia civilnej obrany, Zväz branných športov, Slovenský strelecký zväz, Zväz rádioamatérov Slovenska, Zväz modelárov, Zväz potápačov Slovenska, Zálesák – Slovenský zväz pre pobyt v prírode, Hi-Fi klub a kluby dôstojníkov a práporčíkov v zálohe. Posilnenie národnej suverenity zväzu sa súčasne priaznivo odzrkadlilo v zastavení poklesu členstva. Do konca decembra 1969 počet organizácií Zväzarmu na Slovensku stúpol na 3 083 a počet ich členov na 131 442 osôb.²³

V tom čase zvýšila úroveň svojej aktivity v oblasti brannej prípravy obyvateľstva aj armáda. Zasadnutie Vojenskej rady VVO 15. novembra 1968 schválilo rámcový plán opatrení, ktorými sa malo veliteľstvo okruhu s podriadenými jednotkami, zariadeniami a orgánmi vojenskej správy podieľať na jej ďalšom rozvoji. Okrem iného išlo o nasledujúce opatrenia: 1.) aktívny podiel štábu VVO a miestnych vojenských správ na príprave JSBVO, 2.) v mimovojskovej príprave záloh školiť dôstojníkov a práporčíkov automobilového, vojska, vojenskej dopravy, vševojskového tyla, proviantnej, výstrojnej, zdravotníckej (s výnimkou lekárov) a veterinárnej služby a služby zásobovania PHM, ako aj dôstojníkov a práporčíkov spojovacieho, chemického a ženijného vojska, ktorí neboli školení v roku 1968, 3.) účinnejšie pomáhať organizáciám Zväzarmu v predvojenskej príprave brancov, 4.) aktívnejšie podporovať brannú a záujmovú činnosť na civilných školách, 5.) prostredníctvom miestnych vojenských správ (MVS) a útvarov užšie spolupracovať s koordinačnými komisiami národných výborov a vojenskými sekciami Socialistickej akadémie²⁴ v oblasti prípravy obyvateľstva na obranu vlasti a 6.) zabezpečiť materiálnu a inú pomoc ľudovým milíciám podľa požiadaviek ich územných štábov.²⁵ Rozsah pomoci vojsk VVO mal štáb okruhu konzultovať s novovytvoreným Oddelením brannej prípravy SNR.²⁶

Ďalšie podnety na rozšírenie a prehĺbenie spolupráce armády a Zväzarmu priniesli závery IV. mimoriadneho zjazdu tejto organizácie v júli 1969. V zjazdových materiáloch boli sformulované námety rozvoja Zväzarmu, ktoré: 1.) aktualizovali poslanie a postavenie Zväzarmu ČSSR v spoločnosti, 2.) vytvárali základy pre autonómne formulovanie téz brannej politiky, 3.) kládli dôraz na kvalitatívne nový vzťah k mládeži, 4.) vymedzovali proporcie a vzťahy masovej a špecializovanej činnosti organizácie v obecnom meradle, ako aj proporcie masového a vrcholového športu a 5.) naznačovali tendencie a smery výskumu v oblasti brannej výchovy a možnosti následného využitia získaných vedeckých poznatkov v praxi.²⁷

²² Krajské výbory Zväzarmu boli zrušené v roku 1965 v rámci snáh o zjednodušenie riadenia organizácie a zvýšenie efektívnosti jej činnosti.

²³ Ref. 18.

²⁴ Socialistická akadémia bola politicko-výchovná a osvetová organizácia zastúpená v Národnom fronte. Propagovala myšlienky a ideály marxizmu-leninizmu.

²⁵ Vojenský historický archív (ďalej VHA) Bratislava, f. 0855, inv. č. 45, šk. 21, č. j. 04806 *Opatrenia k brannej výchove a príprave*.

²⁶ Tamže, č. j. 0022046/VR Branná príprava.

²⁷ VÚA-VHA Praha, f. MNO/sekr. min. 1969, šk. 7, sign. 18/1-2 *Náměty rozvoje činnosti Svazarmu ČSSR*.

O záveroch zjazdu a s nimi spojenými požiadavkami na pomoc armády Zväzarmu rokovali 27. novembra 1969 zástupcovia federálneho výboru tejto organizácie s ministrom národnej obrany a ďalšími vedúcimi funkcionármi rezortu.²⁸ Na základe výsledkov rokovania minister rozhodol o spracovaní nového plánu politickoorganizačných opatrení ČSĽA na splnenie perspektívnych úloh rozvoja Zväzarmu na roky 1970 – 1980, a to v oblastiach personálneho zabezpečenia, politicko-výchovnej práce, odbornej a metodologickej pomoci, organizátorskej a riadiacej práce a materiálnotechnického zabezpečenia.²⁹

V rámci VVO sa spresnené požiadavky na armádu v oblasti brannej výchovy a prípravy obyvateľstva odzrkadlili v organizačnej smernici veliteľa okruhu pre výcvik a výchovu vojsk na rok 1970. V porovnaní s úlohami z predchádzajúceho roka kládli akcent predovšetkým na politickovýchovnú prácu so zálohami, skvalitnenie výchovného a výcvikového procesu v príprave brancov a pomoc pri organizovaní a materiálnom zabezpečení brannej prípravy školskej mládeže, osobitne branných súťaží pripravovaných v kontexte osláv 25. výročia oslobodenia ČSSR Sovietskou armádou, to značí súťaž „Smer Praha“ a „Signál-25“. V tomto smere ukladali, aby vojenské útvary so školami podľa ich požiadaviek uzatvárali patronátne zmluvy. Na pomoc spoločenským organizáciám pri vykonávaní brannej prípravy obyvateľstva mali útvary okruhu vyčleniť a vycvičiť 690 vojakov 1. ročníka základnej služby. V pomoci ľudovým milíciám smernice kládli dôraz na praktickú pomoc pri taktických cvičeniach a ostrých školských streľbách. Všeobecne sa zdôrazňovala nutnosť začlenenia účasti zväzkov a útvarov na brannej príprave priamo do ich hlavných plánovacích dokumentov. V tomto zmysle bolo určené aj rozdelenie vojenských útvarov na zabezpečenie úloh v brannej príprave v pôsobnosti jednotlivých okresných (mestských) vojenských správ (pozri tabuľku č. 1).³⁰

„Normalizačné“ personálne a organizačné zásahy do orgánov a inštitúcií, ktoré sa podieľali na koncipovaní návrhu JSBPO, pôsobili na zvýšenie tempa prác na jeho príprave. V priebehu roka 1970 sa uskutočnilo medzirezortné pripomienkové konanie a na začiatku roka 1971 sa návrhom koncepcie JSBPO zaoberali najvyššie stranické a štátne orgány. Materiál³¹ bol zjavne poznačený črtami prebiehajúcej „normalizácie“ spoločnosti, mal neskrývaný ideologický výklad a v porovnaní s predchádzajúcou koncepciou brannej výchovy agresívnejšiu rétoriku. V úvode zdôrazňoval, že s ohľadom na pretrvávajúce nebezpečenstvo, ktoré prináša agresívna stratégia imperializmu, pretrváva aj povinnosť ochraňovať spoločenské hodnoty ČSSR a ostatných socialistických štátov. Uvádza ďalej, že súdobé prostriedky ozbrojeného zápasu stierajú rozdiel medzi frontom a zápolím, a preto jeho priebeh a výsledky sú „v rozhodujúci míre podmienené brannou pripravenosťou ľudu“. Z tohto hľadiska brannú prípravu obyvateľstva ČSSR označoval ako jeden „ze základných prostriedkov, jimiž jsou branné záujmy ČSSR uspokojovány. Přípravuje obyvateľstvo státu k uvědoměle a kvalifikované činnosti, kterou by konalo v případě válečného konfliktu. Rozhodující měrou přispívá k tomu, aby každý občan byl formován nejen jako budovatel, ale i jako obránce socialistické vlasti. V tomto smyslu napomáhá všestrannému a harmonickému rozvoji dětí, mládeže i dospělého obyvatelstva.“ Súčasne podčiarkoval, že branná prí-

²⁸ Tamže, šk. 26, sign. 2/1-17 Zápis z jednání s představiteli FV Svazarmu.

²⁹ Tamže, f. MNO/HPS 1969, šk. 9, sign. 19/6-1 Plán pomoci Svazarmu-podklady.

³⁰ VHA Bratislava, f. 0855, inv. č. 46, šk. 23, č. j. 0012213-1969-00254/VR Organizačné smernice veliteľa VVO pre výcvik a výchovu vojsk na rok 1970.

³¹ VÚA-VHA Praha, f. MNO 1970, šk. 113, príloha k č. j. 0938 Návrh Jednotného systému brannej prípravy obyvateľstva ČSSR.

prava obyvateľstva ČSSR „*prispívá k zvýšení bojových hodnot společenství socialistických zemí*“, čo v svojich dôsledkoch „*posiluje mírové hnutí ve světě. V tomto smyslu je branná příprava obyvatelstva mírotvorným činitelem.*“

V politickej a vojenskopolitickej rovine bol JSBPO definovaný ako „*jednotná, otvorená a dynamická soustava, respektující princip vedoucí úlohy Komunistické strany Československa a plné odpovědnosti státních a společenských organizací za řízení branné přípravy obyvatelstva. Je nedílnou součástí branného systému ČSSR.*“ Model JSBPO riešil

Tabuľka č. 1

**Rozdelenie vojenských útvarov na zabezpečenie úloh
v brannej príprave obyvateľstva v roku 1970**

Kraj	OVS (MeVS)	Vojenský útvar
Západoslovenský	MeVS Bratislava	8. msp a VPA (Bratislava)
	OVS Bratislava	8. msp (Bratislava)
	OVS Galanta	6. žp (Sereď)
	OVS Nové Zámky	hláska 63. rtpr
	OVS Komárno	3. poriečny oddiel (Komárno) 11. bPS (Bratislava)
	OVS Levice	64. tp (Levice)
	OVS Nitra	VU a 3. plo (Nitra)
	OVS Senica	3. dp (Senica)
	OVS Topoľčany	štáb 13. td (Topoľčany)
	OVS Trenčín	42. spojpr a 2. prevpr (Trenčín), VU (Nové Mesto n. Váhom)
	OVS Trnava	63. rtpr (Trnava), 4. lšp (Piešťany) a 53. apr (Hlohovec)
Stredoslovenský	OVS Banská Bystrica	10. žpr (Banská Bystrica), 49. dp (Brezno)
	OVS Čadca	11. želb (Žilina)
	OVS Dolný Kubín	17. želstpr (Dolný Kubín)
	OVS Liptovský Mikuláš	VU (Liptovský Mikuláš)
	OVS Martin	10. tp, 15. tp a VDU (Martin)
	OVS Prievidza	13. spojpr (Topoľčany)
	OVS Zvolen	64. rtpr (Zvolen)
	OVS Žilina	ŠVST a VŠD (Žilina)
	OVS Lučenec	VVP Lešť
	OVS Rimavská Sobota	49. dp a ŠDZ del. (Brezno)
Východoslovenský	MeVS Košice	VLU (Košice)
	OVS Košice	VLU (Košice)
	OVS Bardejov	14. pzpr (Prešov)
	OVS Humenné	103. tp (Humenné)
	OVS Michalovce	63. msp (Michalovce)
	OVS Poprad	60. tp (Kežmarok), 10. plo (Poprad)
	OVS Prešov	štáb 14. td (Prešov)
	OVS Spišská Nová Ves	19. želmpr (Spišská Nová Ves)
OVS Trebišov	55. msp (Trebišov)	

brannú prípravu v podstate ako celoživotný proces, počas ktorého na občana pôsobí celý rad faktorov, ako prostredie rodiny, škola, pracovné a kultúrne prostredie, celkové spoločenské ovzdušie, služba v ozbrojených silách, spoločenské organizácie, vlastná aj nepriateľská propaganda a pod. V kontexte s tým uvádzal, že *„Branná príprava jako nedílná součást komunistické výchovy (pozri prílohu č. 1) je systematickým a specifickým formativním procesem, zaměřeným k brannosti. Rozvíjí především branné a vojenské aspekty při utváření socialistického vlastenectví a internacionalismu, charakterových vlastností, psychické a fyzické připravenosti a technických a odborných dovedností. Branné vzdělání se stále více stává nedílnou součástí základního vzdělání občana.“* Z toho vychádzalo aj definovanie základného cieľa brannej prípravy, to značí *„postupné formování branných vztahů a postojů a výchova mládeže a dospělých občanů k osvojení a udržování potřebných branně odborných znalostí a návyků“*. Z hľadiska tohto cieľa a svojho obsahu branná príprava zahŕňala tieto zložky: 1.) mravnú a politickú, neskôr vojensko-vlasteneckú, internacionálnu a morálno-politickú, 2.) odborne technickú, 3.) telovýchovnú a 4.) psychologickú. Podľa oblastí sa členila na: 1.) brannú prípravu na školách, 2.) prípravu brancov, 3.) brannú prípravu záloh, 4.) prípravu obyvateľstva na civilnú obranu a 5.) záujmovú brannú činnosť mládeže a dospelého obyvateľstva.

Branná príprava na školách sa ponímala ako organická súčasť celého výchovného a vzdelávacieho procesu školy a neoddeliteľná súčasť socialistickej výchovy. Jej ciele, obsah, metódy a formy boli diferencované podľa veku detí a mládeže (materské školy a základné deväťročné školy), na stredných a vysokých školách tiež podľa predpokladaného profesionálneho a spoločenského zamerania a pohlavia študentov (pozri tabuľku č. 2). Plnenie cieľov brannej prípravy malo byť zabezpečené: a) rešpektovaním branných aspektov vo všetkých vyučovaných predmetoch, b) zavedením povinného predmetu Branná výchova, c) účelným a presným režimom školy, d) využitím nepovinných vyučovacích predmetov, e) využitím záujmovej brannej činnosti detí a mládeže na školách, f) činnosťou objektových útvarov civilnej obrany a g) čo najužšími kontaktmi detí a mládeže s jednotkami a útvarmi ozbrojených síl.

Príprava brancov bola systematickým procesom, ktorý vyvrcholil prípravou mladého muža na rolu vojaka. Jej cieľom bolo *„prispívat k vytváření jejich kladných postojů k obraně socialistické vlasti a vojenské službě a dosáhnout toho, aby si osvojili takové znalosti, návyky a dovednosti branného charakteru, které umožní jejich potřebné zařazení na funkce v ozbrojených silách a přispějí k zvýšení bojové připravenosti vojsk“*. Príprava brancov obsahovo nadväzovala na brannú prípravu mládeže na školách a jej záujmovú brannú činnosť, pričom sa uskutočňovala v dvoch etapách, ktoré vytvárali ucelený dvojročný cyklus: 1.) od zaradenia brancov do evidencie až do skončenia odvodového konania bola orientovaná na politickovýchovnú oblasť, základný výcvik, zvyšovanie telesnej zdatnosti, výcvik neplavcov a hlbšie spoznávanie brancov a 2.) na túto všeobecnú a nediferencovanú prípravu brancov nadväzoval výcvik špecialistov, ktorý sa začínal bezprostredne po skončení odvodového konania a končil mesiac pred nástupom odvedenca na základnú

vojenskú službu.

Tabuľka č. 2

Organizačná a obsahová štruktúra brannej prípravy na školách

Druh a typ školy	Cieľ brannej prípravy	Formy, metódy a rozsah brannej prípravy
Materské školy	– príprava detí tak, aby podľa svojich fyzických a duševných schopností uľahčovali včasné a plynulé vykonávanie plánovaných ochranných opatrení	– precvičovanie ochranných opatrení, najmä používanie ochranných masiek, odchod do úkrytov a pobyt v nich, príprava na ich ošetrovanie a evakuáciu
Základné deväťročné školy	– príprava žiakov na prevzatie a plnenie ich branných úloh, ako aj na možné budúce prevzatie brannej úlohy občana ČSSR	– jednotná branná príprava pre chlapcov i dievčatá
I. stupeň (1. – 5. trieda)	– formovať a rozvíjať lásku k socialistickej vlasti, viesť žiakov k tomu, aby sa pod vedením učiteľov vedeli chrániť pred účinkami nepriateľského napadnutia, a to najmä ZHN	– branné aspekty všetkých predmetov – branné cvičenia
II. stupeň (6. – 9. trieda)	– viesť mládež k pozitívnemu vzťahu k obrane vlasti, rozvíjať, triedne, vlastenecké a internacionálne cítěnie, túžbu po technickom vzdelaní a tvorivosti, prehľbovať a rozširovať branné vedomosti – poskytovať základné informácie o obrane štátu, o ZHN a ochrane pred ich účinkami, ako aj vedomosti a zručnosti zo zdravotníckej, topografickej a streleckej prípravy	– povinný predmet „Branná výchova“ v rozsahu najmenej 16 vyučovacích hodín – branné cvičenia 2x za rok

Stredné školy (včítane odborných učilíšť a učňovských škôl)	– ďalej upevňovať a rozvíjať uvedomelý a aktívny vzťah študentov k obrane, prehĺbovať ich branné vedomosti a zručnosti - potrebné na sebaobranu pri nepriateľskom napadnutí – vytvárať základné predpoklady na plnenie jednoduchých úloh pri ochrane objektov škôl a ochrane iných osôb – branná príprava plní tiež funkciu: u chlapcov – všeobecnej predvojenskej prípravy, u dievčat – prípravy na plnenie možnej brannej roly ženy, najmä v zdravotníctve – žiaci, ktorí dosiahnu vek 18 rokov, sú zapájaní do prípravy brancov	– povinný predmet „branná výchova“ v rozsahu najmenej 1 vyučovacia hodina za týždeň – nepovinné vyučovacie predmety s obsahom branného charakteru – 2x za rok branné cvičenia v trvaní 5 – 6 hodín – vyvrcholenie = branný kurz v rozsahu 5 – 7 dní
Vysoké školy		– prednášky, semináre, samostatné štúdium a branné kurzy v rozsahu: a) 720 hodín pre študentov fakúlt telesnej výchovy a športu, budúcich učiteľov brannej výchovy na školách II. cyklu b) 86 hodín pre budúcich učiteľov brannej prípravy na iných školách c) 45 hodín pre budúcich učiteľov iných predmetov ako branná príprava

Brannú prípravu záloh JSBVO ponímal ako doplňujúcu formu v systéme ich prípravy, ktorej cieľom je „*posilovať vedomí jejich zodpovednosti za obranu socialistické vlasti a prispívať k trvalej pripravenosti záloh na výkon funkcií v rozvinutej armáde*“. Vnútorne sa členila na 1) zdokonaľovaciu prípravu záloh, a to a) dôstojníkov a práporčíkov v zálohe a b) poddôstojníkov a vojakov v zálohe a 2) masovú prácu so zálohami. Zdokonaľovacia príprava dôstojníkov a práporčíkov v zálohe bola určená predovšetkým pre predurčené zálohy a vojenských odborníkov z vojakov v zálohe, u ktorých „*pravidelná vojenská cvi-*

čení nepostačujú k udržení potrebných znalostí a návykú pro zastávání předpokládaných funkcí“. Vykónávala sa jedenkrát za štyri roky v rozsahu 48 hodín a jej obsah bol zameraný na vševojskový výcvik a odbornú prípravu, ktorá sa diferencovala podľa vojenských odborností. Zdokonaľovacia príprava poddôstojníkov a vojakov v zálohe sa organizovala pre tých, ktorých odbornosť vyžadovala sústavné precvičovanie zručností a návykov. Mala prebiehať aspoň jedenkrát medzi pravidelnými cvičeniami. Výnimku tvorili príslušníci výsadkového vojska v zálohe, a to ako dôstojníci a práporčiaci, tak poddôstojníci a vojaci, u ktorých sa mimovojsková príprava mala organizovať každý rok. Branná príprava záloh sa uskutočňovala vo vojenských útvaroch, v zariadeniach Zväzarmu a v n. p. ČSAD (vodiči automobilovej techniky).

Príprava obyvateľstva na civilnú obranu sa týkala všetkých občanov s výnimkou vojakov v činnej službe, príslušníkov bezpečnostných zborov a ľudových milícií, občanov zaradených do jednotiek a útvarov civilnej obrany, ako aj žiakov a študentov škôl, ktorí mali povinnú brannú výchovu. Jej cieľom bolo dosiahnuť, aby si občania osvojili znalosti a zručnosti potrebné na ochranu proti účinkom zbraní hromadného ničenia a boli pripravení, v rámci svojich schopností, poskytnúť pomoc pri likvidovaní následkov napadnutia nepriateľom v konkrétnych podmienkach miesta svojho bydliska alebo pracoviska. Ich prípravu v miestach bydliska riadili národné výbory a výcvikovo ju zabezpečovali spoločenské organizácie alebo veliteľské kádre útvarových služieb civilnej obrany. Na pracoviskách za prípravu obyvateľstva zodpovedali príslušní vedúci pracovníci a vykonávali ju najmä odborníci zo štábov alebo objektových útvarov civilnej obrany.

Cieľom **záujmovej brannej činnosti** bolo umožniť „nejširšimu okruhu občanů realizovat své schopnosti a záliby v branné činnosti a jejich prostřednictvím rozvíjet své technické znalosti, tělesnou zdatnost, psychickou odolnost a charakterové vlastnosti, potřebné při obraně socialistické vlasti“. Mala sa rozvíjať na zásade dobrovoľnosti, pri uplatňovaní diferencovaného prístupu k vekovým skupinám a rešpektovaní odlišností odborných záujmov a záľub. Za jej centrá sa pokladali spoločenské organizácie a domy detí a mládeže. Dôraz sa kládol na organizovanie branných a telovýchovných masových akcií a súťaží a na aktívne zapojenie detí a mládeže do práce v rôznych kluboch branného charakteru, ako boli kluby mladých priateľov armády, kluby mladých strážcov hranice, kluby mladých zdravotníkov, kluby mladých požiarníkov a iné.

Inštitucionálnu štruktúru JSBPO tvorili zastupiteľské zbory, štátne, riadiace a výkonné orgány, spoločenské organizácie, kultúrno-výchovné orgány a organizácie, vedecko-výskumné pracoviská a hospodárske organizácie. Fungovanie systému mala zabezpečiť „akčná jednota“ štátnych a hospodárskych orgánov a spoločenských organizácií, ktoré aj niesli plnú zodpovednosť za riadenie a praktickú realizáciu úloh brannej prípravy v oblastiach svojej pôsobnosti. Činnosť spoločenských organizácií, medzi ktorými osobitné miesto zaujímal Zväzarm spolu s ČSČK, ČSPO a Socialistickou akadémiou, mali koordinovať orgány Národného frontu. Na zabezpečenie „kvalifikovaného“ riešenia otázok brannej prípravy si vytvárali komisie brannej prípravy ako „stále pracovní, poradní a kontrolní orgány“.

Dôležitú úlohu pri realizovaní úloh brannej prípravy JSBPO pripisoval hromadným komunikačným prostriedkom a zložkám umeleckej a kultúrnej tvorby, ktoré sa mali rozhodujúcim spôsobom podieľať na propagovaní významu branného potenciálu a pripravenosti štátu. Za nevyhnutný princíp ich pôsobenia v oblasti brannej prípravy pritom bola považovaná „jednoznačná socialisticky orientovaná ideová a branná angažovanosť, vychádzajúca dôsledne z marxistických zásad obrany socialistické vlasti“. Systém ďalej kládol dôraz na

rozvoj vedeckovýskumnej činnosti vo vzťahu k brannej príprave, a to najmä vo vojenskej vede, pedagogike, psychológii, sociológii a teórii riadenia. Mala mať interdisciplinárny charakter, primerané inštitucionálne usporiadanie a úzke väzby na vedeckovýskumnú činnosť v ostatných socialistických krajinách.

Koncepcia JSBPO venovala značnú pozornosť aj príprave kádrov na plnenie úloh brannej prípravy, ktorú ponímala v jednote ich ideovo-politickej vyspelosti a všestrannej (všeobecnej) a odbornej pripravenosti. Zodpovednosť za prípravu kádrov prevzali „*všechny instituce, které se na branné přípravě podílejí*“. Pre jednotlivé oblasti brannej prípravy bola stanovená takto: 1.) branná príprava na školách – za prípravu učiteľov (reálne existujúcich, ako aj študentov pedagogických a telovýchovných fakúlt vysokých škôl) a funkcionárov riadiacich orgánov brannej prípravy zodpovedali orgány školskej správy, 2.) príprava brancov – za prípravu cvičiteľov (platených aj dobrovoľných aktivistov) zodpovedal Zväzarm a na úseku zdravotníctva ČSČK, 3.) zdokonaľovacia príprava záloh – mohli viesť len dôstojníci z povolania alebo kvalifikovaní špecialisti Zväzarmu s osobitnou prípravou v tejto organizácii, 4.) príprava obyvateľstva na civilnú obranu – za prípravu cvičiteľov, ktorých vyberali z radov vojakov armády a vojsk ministerstva vnútra, štábov civilnej obrany národných výborov, bezpečnostných zložiek, záložných dôstojníkov, funkcionárov nevojenských zložiek CO a z radov pracovníkov a aktivistov branných spoločenských organizácií, zodpovedal Zväzarm, ČSČK a ČSPO a 5.) záujmová branná činnosť – za prípravu cvičiteľov a organizátorov zodpovedali tie spoločenské organizácie, ktoré mali príslušnú činnosť v svojej pôsobnosti.

Za jeden z rozhodujúcich činiteľov determinujúcich splnenie stanovených úloh v brannej príprave obyvateľstva sa pokladala moderná učebná a materiálová základňa. Zodpovednosťou za materiálne, technické a finančné zabezpečenie brannej prípravy v jednotlivých oblastiach boli poverené tie organizácie, ktoré ju mali organizovať. Zabezpečovanie materiálom sa malo riadiť centrálna a podľa týchto zásad: 1.) vojenský špeciálny materiál a technika sa zabezpečuje požiadavkami na ministerstvo národnej obrany, 2.) iný materiál sa zabezpečuje prostredníctvom príslušných hospodárskych orgánov a organizácií na základe zmluvno-dodávateľských vzťahov a 3.) dopĺňovanie a obmena materiálu sa realizuje na základe ročných, päťročných a perspektívnych plánov materiálno-technického zabezpečenia, schválených materiálových noriem a s presným vymedzením, ktorý materiál zabezpečia ústredné orgány a ktorý nižšie organizačné stupne v odbytových základniach.

Po prerokovaní návrhu modelu JSBPO v Rade obrany štátu jeho koncepciu schválilo Predsedníctvo ÚV KSČ 19. marca 1971 ako **Jednotný systém brannej výchovy obyvateľstva** (JSBVO). Súčasne odsúhlasilo časový harmonogram jeho postupnej realizácie. Po prípravnom období, ktoré malo byť zamerané najmä na objasňovanie zásad JSBVO a spracovanie príslušných plánov, sa s „rozbehnutím“ jednotlivých oblastí jeho modelu počítalo od 1. októbra 1971.³² Legislatívne bola koncepcia JSBVO odobrená zákonom o brannej výchove č. 73/1973 Zb., ktorý Federálne zhromaždenie schválilo 27. júna 1973. Zákon stanovil ciele, obsah, a rozsah brannej výchovy, spôsob jej riadenia (pozri prílohu č. 2), práva a povinnosti orgánov, organizácií a účastníkov brannej výchovy.³³ V roku 1973

³² Vojenský archív – Centrálny register (ďalej VA-CR) Trnava, f. 0855/11-S, šk. 1, *Vojenská rada VVO 27. 7. 1971 – Informácia o realizácii zásad Jednotného systému brannej výchovy obyvateľstva ČSSR v podmienkach VVO.*

³³ Zákon o brannej výchove č. 73/1973 Zb. In www.zakon.sk.

sa ústredné orgány KSC zaoberali tiež otázkami postavenia, pôsobnosti a organizačnej štruktúry Zväzarmu v kontexte JSBVO. Dňa 30. marca t. r. prijalo Predsedníctvo ÚV KSC uznesenie o jeho úlohách a smeroch ďalšieho rozvoja a 9. novembra uznesenie o zmenách v jeho organizačnej štruktúre, ktorými sa, okrem iného, obnovili krajské stupne riadenia organizácie.

Na nové požiadavky, ktoré na JSBVO kládol na ČSLA, sa jej velenie pripravovalo ešte pred jeho schválením. Správa bojovej prípravy (SBP) MNO spracovala v lete 1969 plán perspektívnej pomoci armády Zväzarmu na roky 1970 až 1980 ako podklad pre strednodobý plán spolupráce oboch zložiek v oblasti brannej prípravy.³⁴ Minister národnej obrany a predseda Federálneho výboru Zväzarmu plán podpísali 28. marca 1970. Rovnaké plány spolupráce mali byť spracované aj na úrovni vojenských okruhov a národných ústredných výborov Zväzarmu.³⁵

Vo februári 1970 sa kolégium MNO zaoberalo návrhom JSBPO a odsúhlasilo ho. Minister národnej obrany následne vytvoril osobitnú komisiu, ktorej úlohou bolo „*přezkoumat na všech stupních velení ČSLA /včetně MNO/, jak úkoly branné přípravy jsou zakotveny ve statutárních dokumentech, jak vyhovuje dnešní organizační zabezpečení řízení branné přípravy v ČSLA a navrhnout potřebná opatření ke zkvalitnění stavu*“.³⁶ Závěry komisie neboli v žiadnom smere pozitívne. Konštatovali, že v otázkach prístupov k brannej príprave obyvateľstva ČSLA výrazne zaostáva za inými armádami štátov Varšavskej zmluvy. Prejavovalo sa to najmä vo vymedzení pôsobnosti a úloh vyšších veliteľských stupňov (od MNO po pluk) a miestnych orgánov vojenskej správy (KVS a OVS) vo vzťahu k brannej príprave v existujúcich predpisoch a iných dokumentoch, ktoré sú už zastarané a nezodpovedajú novým podmienkam. Komisia ďalej upozornila na nedostatočný počet pracovníkov vyčlenených pre oblasť organizačného zabezpečovania a riadenia brannej prípravy, ktorý „*je nejnižší za celou dobu vývoje branné přípravy v ČSLA*“.³⁷ Uvedené problémy komisia odporučila riešiť v čo najkratšom čase.

Na základe nariadenia ministra SBP následne pripravila text nového predpisu Zák1-2-1 „*Základní ustanovení o účasti Čs. lidové armády na branné přípravě obyvatelstva ČSSR*“, ktorý minister národnej obrany schválil 4. augusta 1970. Predpis vymedzoval ciele a úlohy účasti armády na brannej príprave, ako aj povinnosti jednotlivých stupňov velenia v tejto oblasti. Podčiarkoval, že aktívna účasť príslušníkov ČSLA na brannej príprave obyvateľstva je jedným z hlavných smerov ich verejnej činnosti, posilňuje obranyschopnosť štátu a upevňuje jednotu armády a ľudu. Za hlavné oblasti činnosti príslušníkov armády vo vzťahu k brannej príprave považoval: 1.) politicko-výchovné pôsobenie na verejnosti, 2.) od-

³⁴ VÚA-VHA Praha, f. MNO/HSPV 1969, šk. 6, sign. 4/9-39 *Plán perspektivní pomoci Čs. lidové armády Svazarmu na léta 1970-1980 (podklad pro společný plán)*.

³⁵ VÚA-VHA Praha, f. MNO/SBP 1970, šk. 190, sign. 4/9-3 *Plán spolupráce Čs. lidové armády a Svazu pro spolupráci s armádou s výhledem do roku 1980*.

³⁶ Tamže, šk. 190, sign. 4/9-2 *Podklady pro jednání komise MNO o zabezpečení branné přípravy v ČSLA*.

³⁷ Na MNO za oblasť brannej prípravy zodpovedala samostatná skupina na SBP, ktorú tvorili štyria pracovníci. Skupina „*zabezpečuje vypracování koncepce a rozvoje branné přípravy, zabezpečuje její řízení uvnitř armády, koordinuje úsilí jednotlivých složek a správ MNO a zabezpečuje běžný styk v této oblasti s mimoarmádními státními orgány a společenskými organizacemi*.“ Na veliteľstve okruhu za organizovanie a riadenie brannej prípravy v podriadených jednotkách, útvaroch a zariadeniach, ako aj za styk s civilnými orgánmi a organizáciami zodpovedal len jeden pracovník. Tamže.

bornú, metodickú, personálnu a organizačnú pomoc a 3.) materiálne, technické a finančné zabezpečenie.³⁸ Predpis použitými formuláciami a definíciami základných pojmov brannej prípravy, ako aj jej štruktúrnym členením, vychádzal z pripravovaného návrhu JSBVO a v podstate „predbehol“ jeho oficiálne schválenie a zverejnenie.

Po schválení modelu JSBVO sa otázky jeho realizácie stali pravidelným bodom programu porád a rokovaní zainteresovaných štátnych a verejných orgánov, ako aj armádných orgánov – v súlade so spomenutým predpisom Zákl-2-1. V podmienkach Slovenska išlo predovšetkým o rezorty v pôsobnosti vlády SSR, plenárne zasadnutia krajských národných výborov a rokovania Vojenskej rady (VR) VVO.

Prvé analýzy VR VVO venovali pozornosť najmä „štartovacej čiare“ JSBVO vo vzťahu k potrebným aktivitám vojenských jednotiek a zariadení. V oblasti brannej prípravy školskej mládeže sumarizovali, že v marci 1972 sa na teritóriu okruhu nachádza 1 316 základných deväťročných škôl, v ktorých sa brannej výchovy povinne zúčastňuje dovedna 354 671 žiakov zo 6. – 7. ročníkov, ďalej 545 škôl 2. cyklu (stredné školy, učňovské školy, odborné učilištia) s 215 984 žiakmi a 15 vysokých škôl. Branná príprava detí v materských školách a žiakov 8. ročníkov ZDŠ sa mala začať od školského roku 1973/1974. Do predvojenskej prípravy bolo v marci 1972 zapojených 22 618 brancov, z toho 12 946 v základnej príprave a 9 672 špecialistov (7 091 vodičov, 1 339 radistov, 611 členov obslúh rádiolokátorov, 154 výsadkárov, 320 pátračov – kresličov PVOŠ a 157 prieskumníkov).³⁹ Vo výcvikovom roku 1972/1973, v kontexte nových smerných čísel a novej „dvojetapovej“ koncepcie prípravy brancov, ktorá sa začala realizovať od 1. januára 1973, sa uvedené počty podstatne zvýšili. Podľa „starého“ modelu naplánovaného na obdobie od 1. decembra 1972 do 30. júla 1973 sa predvojenskej prípravy zúčastňovalo 26 473 brancov, z toho 15 854 v základnom výcviku a 10 619 v špeciálnom výcviku v deviatich odbornostiach (8 290 vodičov, 595 radistov prevádzkového smeru, 697 radistov technického smeru, 305 opravárov rádiostaníc, 106 mechanikov rádiostaníc, 256 pátračov – kresličov PVOŠ, 192 výsadkárov a 178 prieskumníkov). Do 1. obdobia nového systému výcviku, ktoré prebiehalo od 1. marca do 30. septembra 1973⁴⁰, bolo okrem toho zaradených ďalších 36 182 brancov ročníku narodenia 1955.⁴¹ Zdokonaľovacej prípravy dôstojníkov a práporčikov v zálohe, ktorú zabezpečovali miestne vojenské správy, sa zúčastňovalo 7 964 osôb organizovaných v 326 čatách a zdokonaľovacej prípravy poddôstojníkov a vojakov v zálohe vo vojenských útvaroch,

³⁸ VÚA-VHA Praha, f. MNO/SBP 1970, šk. 6, sign. 4-6/4 Predpis Zákl-2-1 *Základní ustanovení o účasti Čs. armády na branné přípravě obyvatelstva ČSSR*.

³⁹ VA-CR Trnava, f. 855/11-S, šk. 2, *Vojenská rada VVO 30. 3. 1972 – Realizácia zásad Jednotného systému brannej výchovy*.

⁴⁰ Nový systém predvojenskej prípravy brancov bol zosúladený so 6-mesačnými periodicky sa opakujúcimi výcvikovými cyklami vojakov základnej služby po nástupových termínoch k 1. aprílu a 1. októbru, ktoré MNO zaviedlo od 1. 10. 1969. VHA Bratislava, f. 855, šk. 22, č. j. 00234/VR *Vojenská rada VVO 30. 6. 1969 – Zmeny vo výcviku vojakov*.

⁴¹ Celkový počet brancov zaradených do základnej prípravy vzrástol v roku 1973 v porovnaní s rokom 1969 o 50 percent (VÝBOH, ref. 20, príloha 1 – *Správa o činnosti a ďalších úlohách Zväzarmu SSR*, prednesená na II. slovenskom zjazde Zväzarmu 5. – 6. 10. 1973 v Bratislave). Po úplnom prechode na dvojročný cyklus prípravy brancov sa mali počty brancov, v porovnaní so „starým“ systémom, zvýšiť o 100 percent. Štátny archív (ďalej ŠA) Bratislava, f. Západoslovenský krajský výbor (ďalej ZsKV) Zväzarmu, šk. 7, *Zasadnutie KV Zväzarmu v Bratislave 21. marca 1973*.

výcvikových strediskách Zväzarmu a v dopravných rotách n. p. ČSAD 3 606 osôb v 158 čatách.⁴² Na Slovensku v roku 1973 aktívne pôsobilo 89 klubov dôstojníkov a práporčíkov v zálohe (KDPZ), ktorých členmi bolo 4 680 osôb.⁴³ Do jednotlivých oblastí JSBVO bolo aktívne zapojených viac ako 5 000 príslušníkov vojenských útvarov a zariadení okruhu, z toho 1 160 vojakov z povolania.⁴⁴ Medzi vojenskými útvarmi a školami bolo uzatvorených 315 patronátnych zmlúv. V rámci dohovorených zásad spolupráce vojaci pomáhali aj pri budovaní siení bojových tradícií, ktoré na školách vznikali hlavne v Stredoslovenskom kraji (42) a Východoslovenskom kraji (12).⁴⁵

Podobným spôsobom analyzoval východiskové podmienky začatia novej etapy svojej účasti na brannej príprave obyvateľstva aj Zväzarm, ktorý súčasne riešil aj organizačné otázky spojené s pripravovaným zriadením krajských organizácií. Dôležité miesto v tomto procese zaujal II. slovenský zjazd Zväzarmu v dňoch 5. – 6. októbra 1973 v Bratislave a prakticky ho zavŕšili ustanovujúce konferencie krajských organizácií, ktoré sa uskutočnili 23. februára 1974 v Košiciach, 2. marca v Banskej Bystrici a 3. marca v Bratislave.⁴⁶

Pri hodnotení stavu členskej základne v jednotlivých krajoch konferencie oceňovali predovšetkým pokračovanie pozitívneho trendu zvyšovania počtu miestnych organizácií, ako aj ich členov, ktorý sa začal po I. slovenskom zjazde Zväzarmu. Na konci roka 1973 bolo na Slovensku 3 430 zväzarmovských organizácií, ktoré mali registrovaných dovedna 187 937 členov.⁴⁷ Znamenalo to, že od decembra 1969 sa organizačná štruktúra Zväzarmu rozšírila o 347 organizácií a členská základňa o 56 495 osôb. V prepočte na celkový počet obyvateľov boli členmi zväzu 4 percentá všetkých občanov Slovenska. Pozitívne bol hodnotený aj politický, triedny a sociálny vývoj členskej základne, v ktorej sa zvyšoval počet členov KSS a osôb s pôvodným povoláním robotníkov, počet žien a členov vo veku do 30 rokov.⁴⁸ Za nepriaznivé sa, naopak, považovalo rozloženie zväzarmovských organizácií podľa miesta ich zriadenia a pôsobenia. Najväčšiu časť členskej základne, takmer 60 percent, tvorili organizácie na dedinách. V mestách pôsobilo len okolo 17 percent organizácií a najmenší bol počet závodných organizácií Zväzarmu, ktorý nedosahoval ani 6 percent.⁴⁹ V kontexte s tým sa konštatovalo, že „štruktúrna skladba členskej základne nezodpovedá potrebám

⁴² VA-CR Trnava, f. 855/11-S, šk. 3, *Vojenská rada VVO 31.8. 1973 – Jednotný systém brannej výchovy obyvateľstva*.

⁴³ VÝBOH, ref. 20, príloha 31 – *Prehľad o kluboch a krúžkoch odborností a počte ich členov v organizácii Zväzarmu na Slovensku v rokoch 1973, 1976, 1978 a 1988*.

⁴⁴ Ref. 39.

⁴⁵ Ref. 42.

⁴⁶ Konferenciám predchádzalo rokovanie V. zjazdu Zväzarmu ČSSR 29. 11. – 1. 12. 1973 v Prahe, ktoré v súlade so spomenutým uznesením Predsedníctva ÚV KSČ z 9. novembra t. r. a schválenými novými stanovami zväzu prijal záver „vytvoriť krajské výbory Zväzarmu, a tým ukončiť plné obnovenie nadväznosti výstavby a riadenia na stranícku a štátnu štruktúru a výstavbu“. Konkrétne išlo o zaplnenie „váku“ vo väzbách medzi okresnými výbormi Zväzarmu a krajskými výbormi komunistickej strany, krajskými národnými výbormi a krajskými vojenskými správami. Krajské výbory Zväzarmu mali plniť predovšetkým metodicko-kontrolnú a integrujúcu funkciu. ŠA Bratislava, f. ZsKV Zväzarmu, šk. 3, *Ustanovujúca krajská konferencia v Bratislave 2. 3. 1974*.

⁴⁷ Ref. 18.

⁴⁸ Napríklad v západoslovenskej krajskej organizácii Zväzarmu bola jedna tretina členov organizovaná v KSS, 15 percent z nej tvorili ženy a 32 percent členov bolo mladších ako 30 rokov. Ref. 54.

⁴⁹ VÝBOH, ref. 20, príloha 1 – *Správa o činnosti a ďalších úlohách Zväzarmu SSR*, prednesená na II. slovenskom zjazde Zväzarmu 5. – 6. 10. 1973 v Bratislave

⁵⁰ Tamže.

uplatňovania masového vplyvu organizácie“.⁵⁰ Zvyšovanie počtu závodných organizácií, spolu s pokračovaním kvantitatívneho rastu a upevňovaním triedneho charakteru členskej základne preto konferencie stanovili ako hlavnú úlohu jej ďalšieho rozvoja (vývoj členskej základne Zväzarmu v nasledujúcich rokoch ukazuje tabuľka č. 3).

Značná pozornosť sa venovala aj hodnoteniu objektivej a materiálo-technickej pripravenosti zväzarmovských organizácií na plnenie úloh v JSBVO, počtom a odbornej pripravenosti funkcionárov, cvičiteľov a lektorov (medzi hlavné opatrenia patrilo zriadenie Slovenskej ústrednej školy Zväzarmu v Bratislave – Vajnorochoch v apríli 1975), ako aj otázkam riadiacej a organizátorskej práce s cieľom skvalitniť a zefektívniť činnosť jednotlivých organizácií. V tomto zmysle bolo, okrem iného, rozhodnuté o reorganizácii doterajších samostatných streleckých, rádioamatérskych a iných klubov Zväzarmu na základné organizácie s jednou odbornosťou, respektíve o ich začlenení do miestnych organizácií.⁵¹ Dôraz sa kládol tiež na rozvoj spolupráce s armádou a ďalšími ozbrojenými zložkami vrátane Ľudových milícií, so spoločenskými organizáciami a osobitne so Socialistickým zväzom mládeže (SZM) a jeho Pionierskou organizáciou (PO).

Tabuľka č. 3

Vývoj členskej základne Zväzarmu na Slovensku v rokoch 1973 – 1983⁵²

Rok	Počet základných organizácií	Počet členov	Organizovanosť v pomere k počtu obyvateľstva (v %)
1973	3 430	187 937	4, 0
1974	3 465	212 754	4, 3
1975	3 474	230 573	4, 8
1976	3 676	257 597	5, 3
1977	3 849	279 429	5, 7
1978	3 975	305 166	6, 2
1979	4 057	322 312	6, 5
1980	4 096	331 962	6, 6
1981		343 677	6, 8
1982		361 731	7, 1
1983		375 994	7, 4

O význame, ktorý sa prisudzoval realizácii JSBVO, svedčí, okrem iného, vznik výboru vlády SSR (podobne ako vlády ČSR) pre brannú výchovu, ako aj komisií jednotlivých rezortov a komisií rad krajských a okresných národných výborov pre brannú výchovu. Hlavnou

⁵¹ ŠA Bratislava, f. ZsKV Zväzarmu, šk. 7, *Zasadnutie KV Zväzarmu 17. 5. 1974.*

⁵² Ref. 18.

úlohou týchto orgánov bolo koordinovanie činnosti všetkých zložiek zainteresovaných na brannej výchove v rámci svojej odbornej alebo teritoriálnej pôsobnosti, a to podľa metodických pokynov, ktoré s cieľom zabezpečiť jednotné uskutočňovanie brannej výchovy každý rok vydávalo MNO. V zmysle uznesenia vlády ČSSR č. 42 zo 16. februára 1972 súčasne organizovali cyklickú prípravu vedúcich kádrov, na úrovni krajov a okresov aj poslancov, v tematike brannej výchovy. Stav brannej výchovy a dosiahnuté výsledky v jednotlivých rezortoch a organizáciách pravidelne preveroval systém kontrolných orgánov. Vykonávaním „sústavnej“ kontrolnej činnosti boli poverené Výbory ľudovej kontroly (VLK) ČSR a SSR uznesením Predsedníctva ÚV KSČ zo 6. decembra 1974. Poznatky výborov predstavovali, spolu so súhrnnými správami spomenutých výborov, rád a komisií pre brannú výchovu, ako aj správ Federálneho výboru a národných Ústredných výborov Zväzarmu, hlavné podklady pre rokovania ústredných štátnych a straníckych orgánov a prijímané opatrenia. Medzi najvýznamnejšie patrilo uznesenie Predsedníctva ÚV KSČ o zvýšení úrovne brannej propagandy a účinnejšej popularizácii ČSLA v spoločnosti z 28. apríla 1978 a uznesenie toho istého orgánu z 9. januára 1985 o ďalšom rozvoji brannej výchovy s perspektívou do roku 1990, ktoré na podmienky Slovenska konkretizovalo uznesenie vlády SSR č. 148 z 1. júla 1987 o hlavných smeroch intenzifikácie brannej výchovy do roku 1990. Úlohy JSBV a smery ďalšieho rozvoja brannej výchovy sa hodnotili a usmerňovali podľa jej jednotlivých zložiek aj oblastí.

Za hlavnú zložku brannej výchovy sa považovala **vojensko-vlastenecká, internacionálna a morálno-politická výchova**.⁵³ Podľa vtedajších názorov orientovala občanov, osobitne mládež, vo „vojenskopolitických otázkach, učila je posudzovať mezinárodnú situáciu z triednych hľadísk, prispievala k jejich informovanosti o živote a práci naši i ostatných armád Varšavskej zmluvy, zvlášť pak Sovietskej armády a posilovala jejich politickú bdelosť voči pôsobeniu nepřátelské ideologie“.⁵⁴ Ťažisko obsahu politickej výchovy účastníkov brannej výchovy spočívalo: a) v objasňovaní vojenskopolitických záverov zjazdov KSČ, KSS a Komunistickej strany Sovietskeho zväzu, triedneho pohľadu na otázky medzinárodného vývoja a agresívnych snáh imperializmu a posilňovaní zodpovednosti občanov za obranu socialistickej vlasti a celého socialistickeho spoločenstva, b) vo výchove v duchu revolučných a bojových tradícií komunistickej strany, pracujúceho ľudu a ČSLA a c) v upevňovaní bratských vzťahov so Sovietskym zväzom a bojovej družby so Sovietskou armádou a ostatnými armádami Varšavskej zmluvy.

Základnými prostriedkami na prenesenie obsahových zámerov do sféry formovania branneho povedomia boli prednášky, besedy a rôzne súťaže a hry s brannoideovým zameraním. Ich počet mal trvalo vzostupnú tendenciu s prudkými výkyvmi hore v čase rôznych politických kampaní, ako napr. v súvislosti s „gul'atými“ výročiami oslobodenia Československa, februárových udalostí v roku 1948 či boľševickej revolúcie v Rusku v roku 1917. Dokumentujú to aj údaje z činnosti krajskej organizácie Zväzarmu v Západoslovenskom kraji, respektíve o počte prednášok a besied jej členov v nasledujúcich rokoch: 1973 – 2 769, 1974 – 3 351, 1975 – 5 193, 1976 – 5 415, 1977 – 5 654, 1978 – 8 018, 1979 – 8 574, 1980 (do 30. 9.) – 5 321, 1984 – 7 150 a 1987 – 3 411.⁵⁵ Značnú vypovedaciu hodnotu má tiež informácia,

⁵³ ŠA Bratislava, f. ZsKV Zväzarmu, šk. 8, *Zasadnutie KV Zväzarmu 24. 3. 1984*.

⁵⁴ VÚA Praha, f. Kolégium MNO 1978, šk. 70, č. 018/8 *Zpráva o plnění opatření uložených usnesením PÚV KSČ z 19. 3. 1971 o Jednotném systému branné výchovy obyvatelstva ČSSR*.

⁵⁵ ŠA Bratislava, f. ZsKV Zväzarmu, šk. 4, *Krajská konferencia Zväzarmu v Bratislave 17. 6. 1978*, šk. 5, *Krajská konferencia Zväzarmu v Bratislave 16. 1. 1981* a šk. 6, *Krajská konferencia Zväzarmu v Bratislave 25. 6. 1988*.

že v súvislosti s 50. výročím oslobodenia ČSR sa na Slovensku v roku 1975 uskutočnilo 14 500 branno-výchovných, športových a propagačných akcií za účasti viac ako 1 180-tisíc občanov a ďalej vyše 7 500 prednášok, besied, premietaní filmov s brannou tematikou, výstav a iných branno-propagačných a agitačných podujatí pre viac ako 365-tisíc účastníkov.⁵⁶ Veľký rozsah mali tiež politicko-výchovné akcie organizované v rámci tzv. týždňov brannej aktivity, ktoré boli vyhlasované pri rôznych príležitostiach, ako napríklad pri výročí vzniku Zväzarmu, Dňa ČSĽA a pod.

Veľký význam sa prisudzoval aj ďalším formám, ako napríklad budovaniu a využívaniu siení a kútikov bojových tradícií v závodoch, organizáciách Zväzarmu a na školách, uskutočňovaní branných pochodov a iných branných akcií a súťaží s ideovovýhovným obsahom. Už v marci 1974 bola vyhlásená celoštátna turistickobranná súťaž „Expedícia 30“ venovaná pamätným miestam a bojiskám Slovenského národného povstania, v roku 1975 nasledovala rádioamatérska akcia „Expedícia RAR 30“, ktorá viedla po trase oslobodzovacích bojov na území Slovenska. Pozornosť sa sústreďovala najmä na mládež, osobitne na členov SZM a PO SZM. V roku 1979 vyhlásil Slovenský ÚV SZM celoslovenskú brannú hru mládeže nad 14 rokov s názvom „Vatry na horách“, pre členov PO SZM sa každým rokom organizovala celoštátna branná hra „Vždy pripravený“, od roku 1981 sa zriaďovali celoslovenské branné tábory „Družba“, veľký význam sa prisudzoval akciám Medzinárodnej mládežníckej štafety vlasteneckých a internacionálnych činov „Pamät“, medzi ktoré patrila aj súťaž „Za červenou zástavou“. Pravidelne prebiehali okresné a krajské kolá „Branných hier pionierov“ a súťaže „O partizánsky samopal“ zavŕšené celoslovenským finále. V rámci pionierskych oddielov vznikali krúžky a oddiely „Mladých obrancov vlasti“, „Mladých ochrancov hraníc“, „Mladých požiarnikov“, Mladých zväzarmovcov“ a „Mladých zdravotníkov“.

Na organizovaní jednotlivých branno-výchovných akcií sa podieľali aj príslušníci armády. Okrem pôsobenia v rôznych funkciách Zväzarmu, Socialistickej akadémie a miestnych branných orgánov aktívne pracovali najmä s mládežou. Podmienky na to vytváralo nariadenie veliteľa VVO z októbra 1975 o novom rozdelení vojenských útvarov a zariadení okruhu na zabezpečenie úloh brannej výchovy (pozri tabuľka č. 4) a rozkaz ministra národnej obrany č. 24 z roku 1976 na ďalšie posilnenie úlohy ČSĽA pri rozvíjaní brannej a vlasteneckej výchovy v Pionierskej organizácii SZM. Na podmienky VVO ho konkretizovala „Dohoda medzi SÚV SZM a Veliteľstvom VVO o jednotnom pôsobení pri rozvíjaní branno-vlasteneckej výchovy v PO SZM v SSR“. Bola podpísaná 24. augusta 1979 a následne aktualizovaná 15. augusta 1985 dodatkom k zmluve z 2. júna 1988. Zabezpečovala spoluprácu vojenských útvarov a zariadení na Slovensku s krajskými a okresnými orgánmi PO SZM a spresňovala podmienky ich súčinnosti.⁵⁷ Medzi konkrétne akcie patrila aj súťaž o Putovný pohár veliteľa VVO. S cieľom posúdiť podiel príslušníkov VVO na zabezpečovaní brannej výchovy veliteľstvo okruhu organizovalo pravidelné teoreticko-branné semináre a aktívy.⁵⁸ Jednotlivými formami činnosti vojakov – členov SZM sa zaoberal materiál „Realizácia úloh na úseku branno-vlasteneckej výchovy v PO SZM v podmienkach SZM VVO a vojenských stredných škôl v zmysle dohody medzi SÚV SZM a Veliteľstvom VVO.“

⁵⁶ VA-CR Trnava, f. 855/11-S, šk. 10, *Vojenská rada VVO 29. 3. 1976 – Informácia o plnení úloh brannej výchovy v činnosti Zväzarmu SSR.*

⁵⁷ Tamže.

⁵⁸ VA-CR Trnava, f. 855/11-S, šk. 28, *Vojenská rada VVO 30. 9. 1980 - Dohoda medzi SÚV SZM a Veliteľstvom VVO o jednotnom pôsobení pri rozvíjaní branno-vlasteneckej výchovy v PO SZM v SSR, šk. 42, Vojenská rada VVO 26. 8. 1985 – Vyhodnotenie plnenia Dohody medzi SÚV SZM a VVO o jednotnom pôsobení pri rozvíjaní branno-vlasteneckej výchovy. Podpísanie novej dohody a šk. 57. Vojenská rada VVO 17. 10. 1988 - Vyhodnotenie plnenia Dohody medzi SÚV SZM a VVO o jednotnom pôsobení pri rozvíjaní branno-vlasteneckej výchovy v SSR.*

Tabuľka č. 4

Rozdelenie vojenských útvarov a zariadení VVO na zabezpečenie úloh v brannej príprave obyvateľstva od októbra 1975⁵⁹

Kraj	OVS (MeVS)	Vojenský útvar
Západoslovenský	MeVS Bratislava	8. msp a VPA (Bratislava)
	OVS Bratislava	11. bPS a VPA (Bratislava), 186. plrp (Pezinok), 6.pCO (Malacky)
	OVS Galanta	6. žp a 1. žpr (Sereď)
	OVS Nové Zámky	6. žp (Sereď)
	OVS Komárno	3. poriečny oddiel (Komárno) 11. bPS (Bratislava)
	OVS Levice	64. tp (Levice)
	OVS Nitra	VU a 3. plo (Nitra)
	OVS Senica	3. dp (Senica)
	OVS Topoľčany	štáb 13. td (Topoľčany)
	OVS Trenčín	42. spojpr a 2. prevpr (Trenčín), VU (Nové Mesto n. Váhom)
	OVS Trnava	63. rtpr (Trnava), 4. ab a 53. apr (Hlohovec)
Stredoslovenský	OVS Banská Bystrica	10. žpr a VG (Banská Bystrica), 49. dp (Brezno)
	OVS Čadca	VŠD (Žilina)
	OVS Dolný Kubín	17. želstpr (Dolný Kubín)
	OVS Liptovský Mikuláš	VVTŠ (Liptovský Mikuláš)
	OVS Martin	VVVTŠ a 10. tp (Martin)
	OVS Prievidza	13. spojpr (Topoľčany), VOZ (Nováky)
	OVS Zvolen	64. rtpr a 1. výcvpr RTV (Zvolen)
	OVS Žilina	VVŠTTZ (Žilina)
	OVS Lučenec	VVP Lešť
	OVS Rimavská Sobota	49. dp (Brezno)
	OVS Veľký Krtíš	VVP Lešť
	OVS Žiar nad Hronom	15. tp (Martin)
OVS Považská Bystrica	VŠD (Žilina), stráž. rota (Dubnica nad Váhom)	

⁵⁹ Pozri napr. aktív v marci 1982 (Dukla, XIV, 1982, č. 24 z 9. 8. 1982, s. 1) a seminár v marci 1985 (Dukla, XVII, 1985, č. 16 z 15. 4. 1985, s. 5).

Východoslovenský	MeVS Košice	VVLŠ (Košice)
	OVS Košice	VVLŠ (Košice)
	OVS Bardejov	60. apr (Bardejov), 14. pzpr (Prešov)
	OVS Humenné	103. tp (Humenné)
	OVS Michalovce	63. msp (Michalovce)
	OVS Poprad	VSSŠ (Poprad), 60. tp a VVP (Kežmarok)
	OVS Prešov	štáb 14. td a VLU (Prešov)
	OVS Spišská Nová Ves	19. želmpr (Spišská Nová Ves)
	OVS Trebišov	55. msp (Trebišov)
	OVS Rožňava	10. plo (Poprad)
	OVS Stará Ľubovňa	60. tp (Kežmarok)
	OVS Vranov n. Topľou	55. msp (Trebišov)

Za významný prostriedok realizácie cieľov morálnej a politickej zložky brannej výchovy sa považovalo dostatok materiálov, obsahovo a metodicky kvalitných. Na ich vydávaní sa vo veľkej miere podieľalo FMNO, ktoré zabezpečovalo aj vydávanie väčšiny časopisov s brannou problematikou. V roku 1980 na Slovensko prichádzalo 22 titulov brannej a vojenskej tlače v jednorazovom náklade viac ako 260 000 exemplárov.⁶⁰ Otázkam brannej výchovy, respektíve zovšeobecňovaniu skúseností z jej realizácie, sa pravidelne venoval aj časopis Východného vojenského okruhu s názvom *Dukla*. Podstatne vzrástla angažovanosť rozhlasu a televízie. Armádna redakcia (od roku 1975 Redakcia armády, bezpečnosti a brannosti) bratislavského rozhlasu výrazne rozšírila žánrové spektrum programovej tvorby tak, aby obohacovala vedomosti občanov o všetkých oblastiach brannosti a vojenskej politiky. Medzi najúspešnejšie programy patrili relácie *Plná poľná dobrých správ*, *Na modrej vlne*, *Rádiomaják*, *Kométa*, *Na pionierskych cestách*, *Pripravený, pozor, štart* a ďalšie. Počet vyrábaných a vysielaných programov postupne zvyšovala aj Redakcia armády a brannosti (od 1975 Redakcia armády, bezpečnosti a brannosti, od roku 1979 Hlavná redakcia armády, bezpečnosti a brannosti – HRABB) Slovenskej televízie. Výrazné rozšírenie televíznej produkcie branného a vojenského charakteru nastalo najmä od roku 1978, v kontexte realizácie spomenutého uznesenia Predsedníctva ÚV KSC z 28. apríla t. r. V nasledujúcich rokoch HRABB vyrábala okolo 70 hodín a vysielala okolo 100 hodín relácií ročne. Okrem iného išlo o relácie *Zelené roky* (neskôr *Azimit*), *Pol'nica* (neskôr *Radar*), *Kompas*, *Impulz* a iné.⁶¹

⁶⁰ Slovenský národný archív (ďalej SNA) Bratislava, f. Predsedníctvo ÚV KSS, šk. 1595, č. 1524/13 *Kontrolná správa o vývojových tendenciách brannej výchovy a obsahové východiská jej rozvoja v ďalšom období* (materiál z rokovania Predsedníctva ÚV KSS 20. 1. 1980).

⁶¹ Bližšie NIŽŇANSKÝ, Jaroslav. *K dejinám vojenskej žurnalistiky*. Bratislava : MO SR 1997, s. 53-64.

Tabuľka č. 5

**Prehľad odvysielaných relácií s armádnou a brannou problematikou
v Slovenskej televízii v rokoch 1978 – 1980⁶²**

	1978		1979		1980		Spolu	
	ČSĽA	brannosť	ČSĽA	brannosť	ČSĽA	brannosť	ČSĽA	brannosť
Počet relácií v rozsahu 15 – 60 min.	72	73	72	77	77	79	221	229
Počet odvys. hodín	42	40	44	45	46	47	132	132
Počet televíz. šotov	51	51	44	64	53	54	56	169
Počet odvys. hodín	0,51	0,44	1,05	0,53	0,54	0,56	2,49	2,33
Spolu počet hodín	42,51	44,44	45,04	45,53	46,54	47,56	134,49	134,33

Odborná a technická príprava bola orientovaná tak, aby občania „získali základní odborné a technické znalosti, dovednosti a návyky potrebné buď k činnosti za branné pohotovosti štátu, alebo ke službė v ozbrojených silách“.⁶³ V snahe o dosiahnutie tohto cieľa sa prelínalo obsahové zameranie v podstate všetkých foriem a oblastí brannej výchovy. Podľa priebežných hodnotení jej účinnosti malo dochádzať k postupnému zvyšovaniu úrovne pripravenosti obyvateľstva, a to najmä v zvládnutí úkonov a činností v ochrane proti ZHN, v zdravotníckej príprave a v rozvíjaní odbornej a technickej pripravenosti brancov a vojakov v zálohe. Za hlavný nedostatok sa pritom považovalo preceňovanie teoretických poznatkov na úkor praktických návykov a skúseností.⁶⁴

Veľká pozornosť sa venovala **telovýchovnej zložke** brannej výchovy. Okrem efektívneho využívania hodín telesnej výchovy na základných a stredných školách, ako aj podpory športovej, turistickej a dobrovoľnej telovýchovnej činnosti, sa dôraz kládol najmä na masové zapájanie mládeže a dospelého obyvateľstva do brannošportových súťaží a na zvyšovanie fyzickej zdatnosti brancov. Masovosť, vyjadrená počtom účastníkov, sa stala jedným z hlavných kritérií hodnotenia úspešnosti jednotlivých akcií. Týkalo sa to tak celoslovenských alebo celoštátnych foriem, ako aj miestnych podujatí. V tomto zmysle bol vysoko hodnotený napríklad vzostupný trend v účasti na známych *Sokolovských a Dukelských pretekoch brannej zdatnosti* v rokoch 1971 – 1975⁶⁵ či na brannošportovej a orientačnej súťaži „Memoriál kpt. J. Nálepku“.⁶⁶ Vrchol koordinovaného masového rozvoja

⁶² Ref. 54.⁶³ Ref. 56.⁶⁴ Tamže.⁶⁵ V roku 1975 sa Sokolovského preteku brannej zdatnosti v 1128 miestnych kolách zúčastnilo cez 77 800 pretekárov, čo bolo 5- až 6-krát viac ako v roku 1971. V Dukelskom preteku brannej zdatnosti sa v rovnakom období počet účastníkov zvýšil z 37 000 na 100 000. Ref. 67.⁶⁶ Pozri *Dukla, XX*, 1988, č. 25 z 5. 12. 1988, s. 12.

telovýchovnej a brannošportovej činnosti predstavovala účasť detí, mládeže a dospelého obyvateľstva na športovej časti a vystúpeniach Československých spartakiád v rokoch 1976, 1980 a 1985.⁶⁷

Akcent na zvyšovanie fyzickej zdatnosti brancov súvisel s ich prípravou na podmienky základnej vojenskej služby a vychádzal zo všeobecne nízkej úrovne telesnej pripravenosti nováčikov pri nástupe do armády. V roku 1978 ju MNO hodnotilo tak, že „*Zvláště málo uspokojivý je rozvoj vytrvalosti, kde se nejvíce promítá vliv nízké pohybové aktivity v životě dorůstající mužské populace. Nedostatky v tělesné připravenosti mládeže vyvolávají pak řadu potíží v přípravě vojsk v Čs. lidové armádě. I přes určité zlepšení zůstává poměrně velký počet neplavců (každý pátý branec neumí plavat)*.“⁶⁸ Fyzickú zdatnosť brancov názorne dokumentujú údaje z roku 1980, keď pri preskúšaní nováčikov v útvaroch VVO z nich bolo hodnotených ako nevyhovujúci v rýchlostných disciplínach 25 percent, vo vytrvalostných 40,5 percenta, v silových 21 percent a v obratnosti 24 percent.⁶⁹

Značne kriticky sa hodnotiace materiály vyjadrovali o zvyšovaní psychickej odolnosti obyvateľstva. Konštatovali len veľmi malé výsledky, a to predovšetkým z toho dôvodu, že „*chybí cílevědomý přístup k realizaci této složky, její zpracovaný obsah a metody jejího provádění*“. V kontexte s tým zdôrazňovali nutnosť orientovať na **psychologickú zložku** brannej výchovy činnosť vedeckovýskumných pracovísk a kolektívov. Otázky praktickej realizácie psychologickéj prípravy obyvateľstva sa odsúvali na obdobie po vyriešení jej teoretických súvislostí.⁷⁰

Vývoj v oblasti **brannej výchovy žiakov, učňov a študentov** prebiehal v dvoch etapách, ktorých medzník tvorilo prijatie dokumentu „*Ďalší rozvoj československej výchovnovzdelávacej sústavy*“, ktorý 4. júna 1976 schválilo Predsedníctvo ÚV KSČ. Prvú etapu v rokoch 1971 – 1976 charakterizovalo najmä zavedenie povinného predmetu branná výchova na ZDŠ a stredných školách a zriadenie katedrií brannej výchovy na vysokých školách. Tie zabezpečovali štyri typy brannej výchovy študentov: 1) v päťročnom učiteľskom štúdiu v stanovenej dvojkombinácii učebných predmetov pre učiteľov brannej výchovy stredných škôl, 2.) v štvorročnom učiteľskom štúdiu v rovnakej dvojkombinácii pre učiteľov brannej výchovy na ZDŠ, 3.) predmetom branná výchova vo vysokoškolskom štúdiu budúcich učiteľov v ich príprave na všeobecné branné poslanie pedagóga a 4.) predmetom Obrana socialistického štátu pre študentov neučiteľského zamerania a lekárstva nezúčastňujúcich sa na vojenskej príprave (vysokoškoláci – muži sa zúčastňovali vojenskej prípravy, ktorú organizovali vojenské katedry).

Nová etapa brannej výchovy na školách súvisela s organizačnými a obsahovými zmenami vo výchovno-vzdelávacej sústave, ktoré sa začali realizovať na základe uvedeného dokumentu Predsedníctva ÚV KSČ z októbra 1976 a ktoré legislatívne kodifikovali zákony Federálneho zhromaždenia ČSSR č. 63/1978 Zb. a 29/1984 Zb. Prijatý projekt zaviedol povinnú desaťročnú školskú dochádzku, ktorá sa uskutočňovala v ôsmich ročníkoch základnej školy – 1. až 4. ročník tvoril I. stupeň a 5. až 8. ročník II. stupeň – a dvoch ročníkoch

⁶⁷ Ďalšia spartakiáda sa mala konať v roku 1990. V dôsledku politických a spoločenských zmien sa však podujatie uskutočnilo v menšom meradle, nie vo všetkých kategóriách, bez účasti slovenských cvičencov a pod názvom Telovýchovné slávnosti.

⁶⁸ Ref. 54.

⁶⁹ VA–CR Trnava, f. 855/11-S, šk. 27, *Vojenská rada VVO 22. 5. 1981 – Informačná správa o realizácii opatrení brannej výchovy stanovených v uzneseniach Predsedníctva ÚV KSČ v podmienkach VVO.*

⁷⁰ Ref. 54.

strednej školy. Tie sa členili na stredné odborné učilišťa, stredné odborné školy, gymnáziá a konzervatóriá. Tzv. jednotná školská sústava novo riešila aj vzdelávanie učiteľov. Diferencovala ho podľa stupňov škôl, pre ktoré sa budúci pedagógovia pripravovali.

Nová koncepcia brannej výchovy sa opierala o štyri teoretickopraktické axiomy: 1.) vzostupný kontinuálny charakter brannej výchovy, 2.) dôraz na ideovú a mravnú stránku brannovýchovného pôsobenia, 3.) rešpektovanie osobnostnej a psychologickéj individuality spojenej s upevňovaním kolektívneho citenia a 4.) zvýraznenie úlohy rodiny a osobného príkladu. Na materských školách orientovala obsah brannovýchovného pôsobenia na výraznejšie upevňovanie pozitívneho vzťahu detí k osobám a inštitúciám, ktoré sa starajú o ich ochranu a bezpečnosť. Na základnej škole bol zrušený povinný učebný predmet Branná výchova a hlavným prostriedkom branného vyučovania sa stalo uplatňovanie branných prvkov obsahu ostatných predmetov. Každý učebný predmet mal obsahovať istú brannú hodnotu, pričom sa rozlišovala primárna branná hodnota (učivo, ktoré priamo, bezprostredne utvára a formuje branné zručnosti a návyky žiakov) a sekundárna (učivo, ktoré nepriamo, sprostredkované podporuje a posilňuje ich branné vzdelanie). V každom školskom roku však boli organizované dve povinné branné cvičenia.⁷¹ Stredná škola branné poznatky, vedomosti a zručnosti žiakov, „rozptýlené“ v jednotlivých učebných predmetoch základnej školy, integrovala, a to predovšetkým v 9. a 10. ročníku povinnej školskej dochádzky vo vyučovaní samostatného učebného predmetu Branná výchova. Tým mali žiaci dostať rovnaké branné vzdelanie, a to ako súčasť všeobecného polytechnického a odborného stredného vzdelania. Na vysokých školách výraznejšie zmeny v organizácii brannej výchovy, či jej rozsahu, nenastali. Zdôraznený však bol jej politicko-ideový aspekt, ktorým sa mala podieľať na príprave absolventov k uvedomenému plneniu občianskych povinností a obrane socialistickej vlasti. Za dôležitý prostriedok brannovýchovného a brannovzdelávacieho procesu na základných, stredných a vysokých školách sa naďalej považovala záujmová branná činnosť.⁷²

Rozsah brannej prípravy na školách dokumentujú údaje z roku 1981, kedy táto prebiehala na 1 338 základných školách, 555 stredných školách a 21 vysokých školách a zúčastňovalo sa jej viac ako 530 000 žiakov a študentov.⁷³

Dvojočný cyklus **prípravy brancov**, predstavujúci „ucelený komplex politicko-organizačných opatrení“, sa podľa hodnotenia vojenských a politických orgánov plne osvedčil.⁷⁴ Novým systémom prípravy brancov prechádzala takmer všetka mládež mužského pohlavia braneckého veku. Do prípravy nebola zaradená len „mládež zjavne fyzicky alebo psychicky neschopná a mládež s neukončeným základným vzdelaním“.⁷⁵ Vo výcvikových strediskách Zväzarmu SSR sa každým rokom pripravovalo viac ako 43 000 brancov, z toho 11 200 vo-

⁷¹ Branné cvičenia sa organizovali podľa smernice Ministerstva školstva SSR č. 2892/1983-26 z 9. 3. 1983 a metodických pokynov tohto orgánu č. 2893/1983-26 zo 16. 3. 1983 v 1. polroku ako zimné a v 2. polroku letné. Obsahovo boli orientované na tri tematické celky – ochranu proti ZHN, topografickú prípravu a prvú zdravotnícku pomoc. Pozri Nové formy vyučovania brannej výchovy. In *Dukla*, XVI, 1984, č. 41 z 8. 10. 1984.

⁷² Branná výchova v československej výchovnovzdelávacej sústave. In *Dukla*, XII, 1980, č. 23 z 2. 6. 1980,

s. 4-5 a 8 a č. 25 zo 16. 6. 1980.

⁷³ Ref. 69.

⁷⁴ SNA Bratislava, f. Sekretariát ÚV KSS, šk. 451, č. 1575/8 *Správa o vývoji prípravy brancov pre službu ČSLA po XV. zjazde v podmienkach SSR*.

⁷⁵ Tamže.

dičov, viac ako 1 200 radistov, 400 spojovacích mechanikov, 540 operátorov a mechanikov rádiolokátorov, 90 výsadkárov, 240 prieskumníkov, 100 psovodov a viac ako 30 000 brancov základnej prípravy I. a II. výcvikového obdobia.⁷⁶ Do základnej prípravy bolo zaradovaných okolo 64 000 brancov a do výcviku špecialistov 11 000 brancov. Išlo o 42 percent všetkých brancov v ČSSR. Počet výcvikových stredísk sa pomerne rýchlo zvyšoval. Na začiatku 80. rokov bolo na teritóriu VVO 1 195 stredísk, z toho 940 stredísk základnej prípravy a 255 stredísk pre výcvik špecialistov (100 pre spojovacie odbornosti, 30 pre obsluhu rádiolokátorov, 15 pre výsadkárov, 5 pre prieskumníkov, 1 pre psovodov a 104 pre vodičov).⁷⁷ V lete 1987 sa len v Západoslovenskom kraji nachádzalo 277 výcvikových stredísk brancov⁷⁸, pričom do konca roka ich počet vzrástol na 323.⁷⁹

Požiadavky armády na kvantitatívnu a kvalitatívnu prípravu brancov kládli vysoké nároky na materiálno-technické zabezpečenie výcvikových stredísk. Trvalým problémom bol nedostatok vhodných priestorov na výcvik, ako aj výcvikových pomôcok, predovšetkým pre streleckú a technickú prípravu. Žiadostiam SÚV Zväzarmu o ich doplnenie Veliteľstvo VVO nebolo schopné plne vyhovieť a odkazovalo uvedený orgán na riešenie cestou MNO a FV Zväzarmu.⁸⁰ Zo svojich zásob mohlo uvoľňovať pre výcvik brancov prevažne len nadbytočný alebo opotrebovaný materiál. Podstatne rozsiahlejšia bola personálna pomoc pri brannej príprave brancov. Na jej zabezpečovaní a realizácii sa každým rokom podieľalo okolo 400 vojakov z povolania, príslušníkov útvarov a zariadení VVO.⁸¹ Záverečného preskúšania brancov vo výcvikových strediskách Zväzarmu sa v lete 1988 zúčastnilo 585 vojenských skúšobných komisárov.⁸²

Výcvik brancov sprevádzali rôzne preteky a súťaže, a to tak miestne, ako okresné, krajské, celoslovenské a celoštátne. Išlo napríklad o súťaže brannej všestrannosti, strelecké súťaže, súťaže brancov – vodičov a podobne. Rozvíjala sa aj spolupráca brancov členských štátov Varšavskej zmluvy. Od roku 1977 sa organizovali „Medzinárodné tábory brancov“ z ČSSR, Bulharska, Maďarska, Nemeckej demokratickej republiky, Poľska a ZSSR, na ktorých okrem rôznych kultúrnych, turistických a iných akcií prebiehali aj súťaže družstiev z jednotlivých krajín v disciplínach brannej všestrannosti. Tretí ročník tohto podujatia sa uskutočnil v auguste 1979 v Martine.⁸³

V **brannej príprave záloh** sa pozornosť sústreďovala predovšetkým na ich zdokonalovaciu prípravu. V štvorročných cykloch teoretického školenia a praktického výcviku bolo na Slovensku preškoľovaných takmer 60 000 osôb. V rokoch 1978 – 1981 išlo konkrétne o 39 056 dôstojníkov a práporčikov a 20 152 poddôstojníkov a vojakov v zálohe.⁸⁴ Ich príprava sa uskutočňovala v Domoch a výcvikových zariadeniach Zväzarmu, respektíve v ob-

⁷⁶ VA – CR Trnava, f. 0855/11-S, šk. 57, *Vojenská rada VVO 26. 9. 1988 – Výhodnotenie spolupráce medzi Veliteľstvom VVO a SÚV Zväzarmu v realizácii úloh prípravy brancov.*

⁷⁷ Ref. 69.

⁷⁸ ŠA Bratislava, f. ZsKV Zväzarmu, šk. 10, *14. zasadnutie ZsKV Zväzarmu 19. 6. 1987.*

⁷⁹ Tamže, f. ZsKV Zväzarmu, šk. 6, *Krajská konferencia Zväzarmu 25. 6. 1988 v Bratislave.*

⁸⁰ VA-CR Trnava, f. 855/11-S, šk. 21, *Vojenská rada VVO 18. 2. 1980, č. 20710 Spolupráce s organizáciami Zväzarmu.*

⁸¹ Tamže a Prehlbovať jednotu budovania a obrany socialistickej vlasti. In *Dukla*, XIV, 1982, č. 16 z 19. 4. 1982.

⁸² Ref. 80.

⁸³ Stretnutie pod Martinskými hoľami. In *Dukla*, XI, 1979, č. 36 z 3. 9. 1979, s. 6-7.

⁸⁴ Ref. 69.

jektach či zariadeniach armády. Odborná časť zdokonaľovacej prípravy dôstojníkov a práporčíkov sa vykonávala formou ich krátkodobých, 4 – 6-dňových sústredení v určených vojenských útvaroch. Sústavne sa zvyšoval počet členov klubov dôstojníkov a práporčíkov v zálohe. Dokumentuje to opäť príklad Západoslovenského kraja: rok 1973 – 1 111 členov, 1974 – 1 453, 1975 – 1 881, 1976 – 1 973, 1977 – 2 755 a 1985 – 3 321 členov.⁸⁵ V roku 1981 bolo na Slovensku dovedna 232 klubov s počtom členov 11 902.⁸⁶ Členovia klubov sa aktívne podieľali na plnení úloh JSBVO, najmä medzi mládežou a v brannej príprave brancov, kde pôsobili väčšinou vo funkciách náčelníkov, politických pracovníkov a cvičiteľov výcvikových stredísk. Medzi pravidelné aktivity patrila tiež účasť na jednotlivých kolách vojensko-brannej súťaže o putovné poháre veliteľa VVO a ministra národnej obrany.⁸⁷ Súťaž o Putovný pohár veliteľa VVO, ktorej organizátorom bola Slovenská ústredná rada KDPZ SÚV Zväzarmu, vrcholila majstrovstvami SSR.

Príprava obyvateľstva na civilnú obranu sa uskutočňovala v súčinnosti štábov CO národných výborov s ideologickými a vojenskými sekciami Socialistickej akadémie, Zväzarmom a ďalšími organizáciami branného charakteru, ako aj vojenských útvarov. Jej riadenie a organizovanie bolo pritom významne ovplyvnené prevedením systému CO z pôsobnosti federálneho ministerstva vnútra do pôsobnosti ministerstva národnej obrany s platnosťou od 1. januára 1975. Obsahovo bola príprava obyvateľstva na CO štruktúrovaná na ideovo-politickú a odbornú zložku. Do prvej zložky boli zaradené prednášky a školenia na témy z oblasti medzinárodných vzťahov, ako napr. „Mierové spolunažívanie a aktuálnosť boja proti ideologickej diverzii imperializmu“ či témy objasňujúce podstatu a súvislosti obrany socialistickej vlasti a jej vlasteneckého a internacionálneho charakteru. Náplňou druhej zložky bola odborná príprava. Jej teoretickú časť tvorili školenia a prednášky, ako napr. „Situácia a signály civilnej obrany“, „Zbrane hromadného ničenia a ochrana proti ich účinkom“ alebo „Poranenia vnútorných orgánov“.⁸⁸ Do praktickej časti boli zaradené nácviky činnosti po vyhlásení signálov CO, nácviky v používaní prostriedkov protichemickej ochrany jednotlivca a podobne. Pozornosť sa venovala aj propagovaniu CO. Napríklad Zväzarm len v roku 1975 zorganizoval osem okresných výstav CO za účasti 83 000 občanov, 354 večerov filmov CO spojených s kvízmi pre mládež, 422 branných akcií s prvkami CO, 295 hier CO v pionierskych táboroch, odvysielanie 603 relácií v miestnych a závodných rozhlasových zariadeniach a zverejnenie 233 článkov o CO v rôznych druhoch tlače. V tom istom roku vyškolil 3 950 cvičiteľov CO a 8 155 veliteľských kádrov pre občianske a objektové útvary CO.⁸⁹ Poskytoval aj rozsiahlu pomoc pri budovaní kabinetov CO na školách, vydával učebnice a názorné pomôcky s problematikou CO a vykonával rad iných aktivít.

Záujmová branná činnosť mládeže a dospelého obyvateľstva predstavovala najmasovejšiu oblasť systému brannej výchovy. Pozornosť, ktorá bola venovaná jej rozvíjaniu, súvisela: 1.) s vymedzením už spomenutého cieľa záujmovej brannej činnosti, ktorý sa po-

⁸⁵ ŠA Bratislava, f. ZsKV Zväzarmu, šk. 1, *Plán činnosti na rok 1985* a šk. 4, *Krajská konferencia Zväzarmu 17. 6. 1978 v Bratislave*.

⁸⁶ Ref. 69.

⁸⁷ Vojenskobranné súťaže zahŕňali tieto disciplíny: 1) politická príprava, 2) bojové poriadky ČSLA, 3) znalosť cudzích armád, 4) spojovacia príprava, 5) strelba z pištole vz. 52 a 6) strelba zo samopalů vz. 58.

⁸⁸ VA-CR Trnava, f. 855/11-S, šk. 9, *Vojenská rada VVO 21. 10. 1975 – Informácia o plnení úloh brannej výchovy v činnosti Zväzarmu*.

⁸⁹ Ref. 56.

stupom času „predefinoval“ na možnosť „účelného využitia individuálnych a skupinových záujmov mládeže a občanov pre formovanie harmonického rozvoja socialistického človeka a jeho životného štýlu, ako súčasť celkovej komunistickej výchovy“⁹⁰, 2.) s jej mimoriadnym podielom na „militaristickej“ príprave širokých vrstiev obyvateľstva, 3.) s vedomím ústredných orgánov, že zájmová branná činnosť odvádza mládež a dospelých občanov od iných, „nežiaducich“ aktivít a 4.) s možnosťou prezentácie úspechov dosiahnutých pri rozvoji socialistickej spoločnosti a utváraní „socialistického profilu“ jej členov. Tieto hľadiská zohľadňovali aj závery Predsedníctva ÚV KSČ z 12. januára 1979 o podpore masového rozvoja zájmovej brannej činnosti.⁹¹

Ťažisko zájmovej brannej činnosti spočívalo na organizáciách Zväzarmu. Najväčší záujem mládeže a dospelých občanov bol o činnosť v streleckých kluboch a krúžkoch, o masové branné športy, motorizmus, modelárstvo (letecké, raketové, lodné, železničné a automobilové), rádioamatérstvo, lietanie (plachtárske a motorové), parašutizmus a potápačstvo a branné vodáctvo (pozri tabuľka č. 6). Postupne sa zvyšoval aj počet členov klubov a krúžkov elektroakustiky (Hi-Fi), od 1. januára 1976 bola do Zväzarmu zaradená tiež kynológia vybraných plemien psov. Rozvoj jednotlivých činností bol spojený s ďalším budovaním materiálno-technickej základne (pozri tabuľka č. 7) a narastaním finančných prostriedkov. Ich výšku dokumentuje príklad rozpočtu zájmovej brannej činnosti Západoslovenského KV Zväzarmu na rok 1985: motorizmus – 292-tisíc Kčs, strelectvo – 262-tisíc Kčs, rádioamatérstvo – 115, 4-tisíc Kčs, masové branné športy – 152-tisíc Kčs, elektroakustika – 433-tisíc Kčs, modelárstvo – 166-tisíc Kčs, potápačstvo a branné vodáctvo – 120-tisíc Kčs a kynológia – 99,5-tisíc Kčs.⁹²

Do zájmovej brannej činnosti sa zapájali aj príslušníci VVO, a to tak vojaci v činnej službe, ako občianski zamestnanci vojenskej správy. Mnohí boli aktívnymi funkcionármi alebo členmi klubov a krúžkov zväzarmovských organizácií v posádke⁹³, iní pracovali v kluboch a krúžkoch, ktoré vznikali priamo v útvaroch a na vojenských školách. Rýchlým tempom sa rozvíjala predovšetkým modelárska činnosť, osobitne oblasť leteckého a raketového modelárstva.⁹⁴

Napriek spomínaným „militaristickým“ aspektom bola zájmová branná činnosť významným prostriedkom aktívneho využitia voľného času mládeže a dospelého obyvateľstva. Podstatným spôsobom prispievala k zvyšovaniu telesnej zdatnosti a polytechnickej príprave pomerne veľkej časti mladej generácie. Masová základňa jednotlivých aktivít vytvárala priestor na organizovanie širokého spektra súťaží. Vysoká kvalitatívna úroveň viacerých oblastí, doložená úspešnosťou zväzarmovských a vojenských pretekárov na celoštátnych a medzinárodných podujatiach, súčasne zvyšovala prestíž branných stredísk, či brannoodborných krúžkov a klubov na Slovensku. Tým sa vytvárali predpoklady aj na organizovanie medzinárodných pretekov a podujatí európskej a svetovej úrovne. Išlo napríklad o šesťdňovú motocyklovú krosovú súťaž v Považskej Bystrici (1977, 1982 a 1991), medzinárodnú súťaž vo vodnom motorizme „Modrá stuha“ v Piešťanoch, leteckú

⁹⁰ Tamže.

⁹¹ Ref. 69.

⁹² ŠA Bratislava, f. ZsKV Zväzarmu, šk. 1, *Plán činnosti na rok 1985*.

⁹³ V roku 1988 bolo do činnosti Zväzarmu zapojených 1 577 príslušníkov okruhových útvarov a zariadení, z toho 83 vojakov z povolania, 619 vojakov základnej služby a žiakov a poslucháčov vojenských škôl a 128 občianskych zamestnancov. Ref. 76.

⁹⁴ Pozri napr. Aktivita vojenských modelárov. In *Dukla*, VII, 1975, č. 13, s. 12-13 a Leteckí modelári súťažili. In *Dukla*, XI, 1979, č. 41 z 8. 10. 1979, s.12.

Tabuľka č. 6

Počty klubov a krúžkov Zväzarmu na Slovensku v rokoch 1973 – 1988⁹⁵

Odbornosť	Počet klubov (krúžkov) – počet členov				
	1973	1976	1978	1980	1988
Strelectvo	3 523 – 79 974	3 033 – 118 500	3 718 – 146 975	4 086 – 158 863	6 338 – 188 356
Motorizmus	878 – 40 737	928 – 52 009	1 090 – 61 663	1 198 – 67 775	1 848 – 87 392
Letectvo a parašutizmus	23 – 2280	23 – 3164	41 – 4253	80 – 4919	197 – 6297
Rádioamatérstvo	456 – 7 329	375 – 7433	452 – 9473	535 – 12 372	900 – 18 753
Masové branné športy	1 619 – 30 789	1 743 – 62 170	2169 – 84 005	2 332 – 90 354	4 229 – 135 209
Potápačstvo a branné vodáctvo	50 – 1888	68 – 1 892	83 – 2 825	106 – 3 871	360 – 10 279
Modelárstvo	315 – 5 324	403 – 8 243	619 – 11 363	726 – 14 249	1 613 – 31 488
Kynológia					

navigačnú rally „Let Strážovskou hornatinou“ v Dubnici, majstrovstvá Európy (1971) a majstrovstvá sveta (1974) raketových modelárov v Dubnici, majstrovstvá sveta v parašutizme v Lučenci (1982, 1991) a ďalšie.

Tabuľka č. 7

Výstavba materiálo-technickej základne Zväzarmu SSR v rokoch 1976 – 1979⁹⁶

Druh zariadenia	Počet v rokoch		Druh zariadenia	Počet v rokoch	
	1976	1979		1976	1979
Dom Zväzarmu	44	92	kolektívna rádiostanica	105	115
sieň tradícií		97	rádiotechnická dielňa	91	121
klubovňa	535	707	rádioprevádzková miestnosť	84	110
branný areál	14	44	svojpomocná dielňa	142	204
prekážková dráha	21	141	autocamping	11	13
strelnica krytá	129	201	motoristické špeciálne zariadenie	7	80
strelnica nekrytá	402	849	potápačské stredisko		22
strelnica improvizovaná	1 525	199	lodenica a klubovňa		100
modelárska dielňa	170	264	kynologické stredisko	4	72
modelárska dráha	18	30	školské a výcvikové zariadenie		49
rádiotechnická kabína		13	letisko, hangárové zariadenie		3
dielňa Hi-Fi	4	115			

⁹⁵ VÝBOH, ref. 20, príloha č. 31.⁹⁶ Ref. 60.

Vývoj medzinárodnej situácie v druhej polovici 80. rokov, ktorý viedol k postupnému oslabovaniu bipolárnej konfrontácie medzi Východom a Západom a napokon ku skončeniu studenej vojny, znižoval význam brannej výchovy z hľadiska ponímania jej „vojenských“ aspektov. V rámci demokratizačného procesu po rozpade sovietskeho bloku a páde komunistického režimu v ČSSR bol kritizovaný jej „militarizačný“ charakter a totalitný obsah, pričom je nepochybné, že brannú výchovu zdiskreditovali aj viaceré nevhodné formy jej realizácie.

Ideologické „zafarbenie“ brannej výchovy kritizovali aj organizácie Zväzarmu, aj keď z iného uhla pohľadu. Žiadali predovšetkým odstrániť ich „puto“ s vplyvom a požiadavkami armády, odideologizovať brannošportové činnosti a vytvoriť politicky nezávislú a „nevojenskú“ brannú organizáciu. Na mimoriadnom zjazde Zväzarmu SSR v marci 1990 bolo prijaté uznesenie o transformácii organizácie na Združenie technických a športových činností Slovenskej republiky (ZTŠČ SR). Členstvo v ZRTŠ SR prijali nezávislé kluby časti doterajších branno-športových odborností – Zväz rádioamatérov Slovenska, Zväz vodákov a potápačov, Slovenský kynologický zväz a ďalšie. Druhá časť odborností sa rozhodla vytvoriť samostatné zväzy, ako napr. Slovenský automotoklub a Slovenský národný aeroklub. Činnosť Zväzarmu ukončil mimoriadny celoštátny zjazd 24. marca 1990. Na základe jeho záverov vzniklo federálne Združenie technických a športových činností, ktorého členom sa stalo aj ZTŠČ SR.⁹⁷

Etapu realizácie JSBVO s konečnou platnosťou uzavrel zákon č. 217/91 zb. z 15. mája 1991, ktorý brannú výchovu v poňatí zákona č. 73/1973 Zb. a zákonného opatrenia Predsedníctva Federálneho zhromaždenia č. 17/1976 Zb. zrušil.⁹⁸ Po spomenutej transformácii Zväzarmu na ZTŠČ však už išlo v podstate len o zrušenie brannej výchovy na školách od začiatku školského roka 1991/1992. Príprava brancov v kontexte uskutočňovaných a pripravovaných zmien v armáde – znižovanie počtov, skracovanie dĺžky základnej vojenskej služby, úvahy o profesionalizácii armády a pod. – strácala na význame, kluby dôstojníkov a príporčíkov v zálohe sa už na konci roka 1989 premenili na stavovskú organizáciu Zväz vojakov v zálohe a povinnosť prípravy obyvateľstva na civilnú obranu prešla, v kontexte prijatia jej novej koncepcie v roku 1990, vrátane zmeny názvu na civilnú ochranu, v plnom rozsahu na príslušné zložky ústrednej a miestnej štátnej správy a orgány samospráv.

Zrušenie brannej výchovy na základných deväťročných a stredných školách čiastočne nahradil predmet „Ochrana človeka a prírody“, ktorého obsah bol okrajovo zameraný aj na zvládnutie situácií po priemyselných a ekologických haváriách, dopravných nehodách a živelných pohromách. Tento predmet zostal v učebných osnovách škôl aj po rozdelení ČSFR na samostatnú Českú republiku a Slovenskú republiku. Po skúsenostiach z domácich a zahraničných prírodných pohrôm, priemyselných havárií, ozbrojených konfliktov, ako aj teroristických útokov v rôznych častiach sveta, sa však v obidvoch krajinách v krátkom čase začali objavovať názory, že tento predmet nedostatočne reflektuje požiadavky na prípravu mládeže na nebezpečné situácie.⁹⁹

⁹⁷ VÝBOH, ref. 20, s. 85-88.

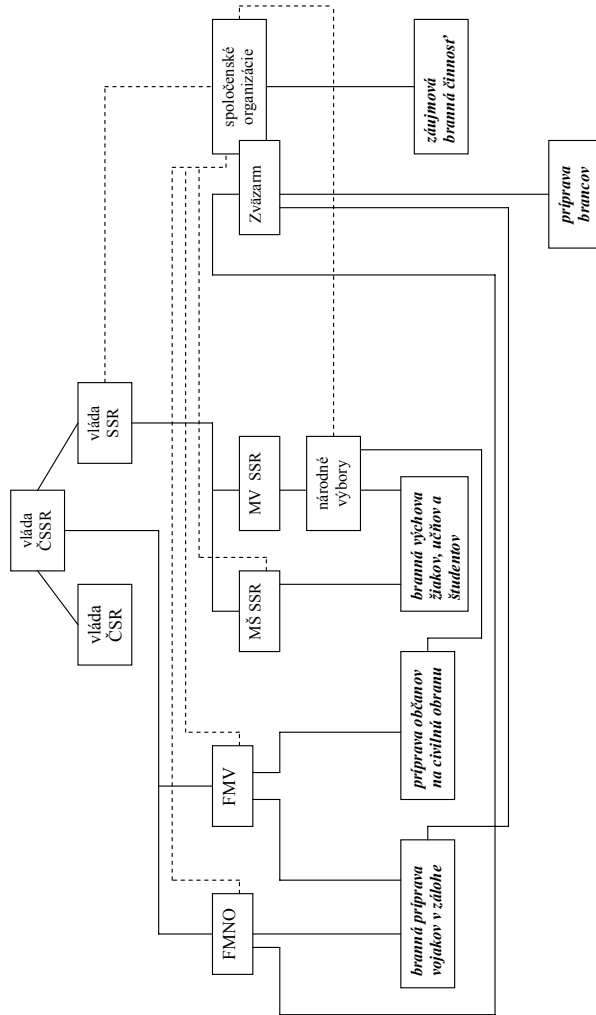
⁹⁸ Zákon o zrušení zákona č. 73/1973 Zb. o brannej výchove v znení zákonného opatrenia Predsedníctva Federálneho zhromaždenia č. 17/1976 Zb. In www.zakon.sk.

⁹⁹ Pozri napr. HORÁKOVÁ, Jarmila. Vráti sa branná výchova do škôl? In www.sme.sk/c/863910/vrati-sa-branna-vychova-do-skol.htm, CHLÍBKOVÁ, ref. 1, ČERŇANSKÁ, Eva. Príprava detí na zvládnutie krízových situácií (diplomová práca). Žilina : Žilinská univerzita – Fakulta špeciálneho inžinierstva, Katedra krízového manažmentu 2008 (dostupné na <http://diplomovka.sme.sk/praca/3108/>)

Príloha č. 2

Systém riadenia brannej výchovy podľa zákona 73/1973 Zb.

J. ŠTAIGL: DAS EINHEITLICHE SYSTEM DER WEHRERZIEHUNG DER BEVÖLKERUNG UND SEINE UMSETZUNG IN DER SLOWAKEI IN DEN JAHREN 1969 – 1991

In der Mitte der 1960er Jahre fassten die obersten politischen und staatlichen Organe in der Tschechoslowakei den Entschluss über Ausarbeitung eines neuen Konzepts der Wehrerziehung der Bevölkerung. Hierbei gingen sie von der Schlussfolgerung aus, dass die bisherige Konzeption zum einen nicht mehr den neuen Waffensystemen entspricht, da durch die Verwendung dieser Waffen der Unterschied zwischen der Front und dem Hinterland verloren ginge, und zum anderen mit der erreichten Entwicklungsstufe der sozialistischen Gesellschaft nicht mehr standhält. Die Aufgabe des neuen Konzepts war es, diese Missverhältnisse abzuschaffen und ein neues, einheitliches System in die Wege zu leiten, das einen integralen Bestandteil der sog. kommunistischen Gesellschaftserziehung darstellen würde. Die Umsetzung des neuen Systems der Wehrerziehung begann im Jahre 1971, obwohl es rechtmäßig erst durch das Gesetz Nr. 73/1973 der Gesetzessammlung geregelt wurde. Außer Erhöhung der physischen Rüstigkeit der Bevölkerung war es vor allem auf die politische Erziehung und fachlich-technische Vorbereitung orientiert. Die kontinuierliche Anknüpfung der Wehrerziehung sollte durch ihre Umsetzung in folgenden Bereichen gewährleistet werden:

1) Wehrerziehung in den Schulen, 2) Vorbereitung der Wehrpflichtigen, 3) Wehrvorbereitung der Reservisten, 4) Vorbereitung der Bevölkerung auf Zivilverteidigung, 5) auf Eigeninteresse beruhende Wehrtätigkeit. Der vorliegende Beitrag befasst sich mit den historischen Wurzeln, der Etappe der Formierung und der Umsetzung des neuen Systems der Wehrerziehung in der Slowakei. Behandelt werden die organisatorischen und strukturellen Bindungen des Systems, seine Steuer- und Exekutivorgane, als auch der Inhalt und die Formen der einzelnen Bereiche der Wehrerziehung und die erreichten Ergebnisse. Dokumentiert werden u. a. die enge Verknüpfung der Wehrerziehung mit den Bedürfnissen der Armee, der militärischen Verwaltung und des Systems der Zivilverteidigung, und nicht zuletzt die Möglichkeiten der Bürger zu einer aktiven Verbringung der Freizeit für die Entfaltung der individuellen oder gemeinschaftlichen Interessen. Nach dem Sturz des kommunistischen Regimes, in der Atmosphäre der „Demokratisierungs-Euphorie“, wurde die Wehrerziehung pauschal abgestempelt als ein Instrument der Militarisierung und der ideologischen Manipulierung der Gesellschaft, ohne dabei das politische von dem technisch-sportlichen Bestandteil zu unterscheiden. Im Mai 1991 wurde die Wehrerziehung abgeschaffen.

DOKUMENTY A MATERIÁLY

VOJENSKÁ SYMBOLIKA ČESKOSLOVENSKÝCH LÉGIÍ 1914 – 1920

IMRICH PURDEK

PURDEK, I.: Military symbolism in Czechoslovak legions in 1914 – 1920. *Vojenská história*, 2, 16, 2012, pp 157-180, Bratislava.

The study deals with the emergence and development of military symbolism in the Czechoslovak legions in Russia, France and Italy during the First World War (1914 – 1918) as well as during the post-war period until 1920, from the viewpoint of applying the rules of phaleristics, heraldry and vexilology. Discussed in detail, characterized and described are individual types of military symbols, especially military flags, uniforms, military ranks and insignia, types of arms and services, military decorations, as well as other symbols relating to the given period.

Military history. Czechoslovakia. Military symbolism of Czechoslovak legions. The years 1914 – 1920.

Úvod

Prvá svetová vojna po stáročiach národnostného útlaku znamenala pre slovenský národ príležitosť získať slobodu. Formujúci sa československý zahraničný odboj v Paríži vo Francúzsku bol jednoznačne zameraný na úplnú porážku, rozbitie a likvidáciu Rakúsko-Uhorska a na jej troskách bol odhodlaný vytvoriť nový nástupnícky československý štát. Vznik štátu mal byť výsledkom víťazstva Spojencov nad Ústrednými mocnosťami, čomu mali dopomôcť aj vlastné československé zahraničné jednotky.¹

So vznikom zahraničných jednotiek na začiatku prvej svetovej vojny postupne vznikala aj vlastná československá vojenská symbolika, ktorej obsah, ako aj forma vychádzali z histórie slovenského a českého národa.² Stala sa neoddeliteľnou súčasťou ich boja za slobodu, zjednocujúcim a mobilizujúcim faktorom pri formovaní čs. odbojového hnutia zameraného na odpor slovenských a českých vojakov bojovať v rakúsko-uhorskej armáde. Mala svoj nesporný morálny vplyv na formovanie čs. légii v Taliansku, Francúzsku a Rusku a na

---

¹ HRONSKÝ, M. – KRIVÁ, A. – ČAPLOVIČ, M. *Vojenské dejiny Slovenska, IV. zväzok 1914 – 1939*. Bratislava : Ministerstvo obrany Slovenskej republiky, 1996, s. 37.

² PURDEK, I. – ZELIZŇÁK, P. a kol. *Vojenská symbolika Slovenskej republiky*. Bratislava : Magnet Press Slovakia, 2006, s. 28.

realizáciu hlavného cieľa odbojového hnutia – boja za rozbitie Rakúsko-Uhorska, za samostatnosť a nezávislosť, za vytvorenie spoločného štátu Čechov a Slovákov.³

Od začiatku prvej svetovej vojny sa zo slovenských a českých dobrovoľníkov v rámci armád Dohody vytvárali v Rusku, Taliansku a vo Francúzsku čs. legionárske jednotky. Tento proces zákonite sprevádzal vznik spoločnej československej vojenskej symboliky, medzi ktorú na základe historického poznania zaraďujeme zástavy,⁴ vojenské rovnošaty (uniformy),⁵ vojenské vyznamenania,⁶ označovanie vojenských hodností (dištinkcie)⁷ a funkčného zaradenia,⁸ označovanie druhov zbraní, vojsk a služieb,⁹ rukávové znaky,¹⁰ odznaky a ďalšie symboly dotvárajúce celkový pohľad na vojenský organizmus.

³ HRONSKÝ, KRIVÁ, ČAPLOVIČ, ref. 1, s. 36-37.

⁴ Zástava (fr. enseigne, nem. Fahne, angl. banner) plátaná alebo hodvábná látka, pomaľovaný list určitými farbami (niekedy so znakmi), pevne pripevnená k hornému koncu žrdi, opatrená ozdobným špicom. Zástava bývala menšia ako koruhva a používala sa na bežné účely. Bola zložená len z tinktúr pánovho erbu, a to tak, že tinktúra figúry bola v hornej a tinktúra štítu v dolnej časti. Používala sa ako symbol istého spoločenstva (zástava štátu, spolku, vojenská zástava práporu, pluku a pod.). Pomer jej strán zástavy však nie je, na rozdiel od vlajky, záväzne stanovený, to znamená, že zástava môže byť aj dlhšia. BUBEN, M. *Encyklopedie heraldiky*. Praha : Nakladatelství Libri, 2003, s. 370-371.

⁵ *Vojenská rovnošata, vojenská uniforma* – oba pojmy sú významovo rovnaké, vyjadrujú jednotný odev stanovený spravidla predpismi pre všetkých príslušníkov pravidelných armád. Pojem *vojenská rovnošata* je na Slovensku vo vojenskej terminológii pojmom odborným. Slovo *uniforma* pochádza z francúzskeho slova „uniforme“, ktoré sa spravidla prekladá vo význame ako „jednotvárný“ a slovo *mundúr* je odvodené od latinského slova „mundus“, v preklade znamená „odev“, „šaty“. *Vojenská rovnošata, vojenská uniforma* sú súčasťou širšieho pojmu *vojenský odev*, ktorý kompletne zahŕňa všetky odevy vojakov.

Aj podľa ods. 1 § 177 zákona č. 346/2005 Z. z. o štátnej službe profesionálnych vojakov Ozbrojených síl Slovenskej republiky v znení neskorších predpisov je charakterizovaná *Vojenská rovnošata* ako vojenský odev, ktorý má špecifické znaky vyjadrujúce príslušnosť profesionálneho vojaka k ozbrojeným silám. Pozri PURDEK, ZELIŽNÁK, ref. 2, s. 38-39.

⁶ GRAUS, I. Vznik a vývoj vyznamenaní. Minulosť oceňovania zásluh. In *História*. Revue o dejinách spoločnosti. – Roč. 10, č. 5-6, 2010, s. 2-3.

Vyznamenanie vo faleristickom ponímaní (to znamená nositeľné a neprenosné druhy vyznamenaní na ocenenie zásluh, ktoré patria do sféry záujmu pomocnej historickej vedy faleristiky) sa rozdeľujú na dve základné skupiny – na *radu* a na *dekorácie*.

Rady – spoločensko-politicky najprestížnejšie a umeleckoremeselné najhodnotnejšie vyznamenania. Pre svoju vysokú morálnu hodnotu zvyčajne patria do kategórie štátnych vyznamenaní.

Dekorácie – v porovnaní s radmi sú spoločensky menej hodnotné vyznamenania, ktoré nie sú súčasťou štruktúry radov, ale predstavujú samotné vyznamenania. Tento odborný termín sa používa na pomenúvanie veľkej skupiny vyznamenaní.

Dekorácie – podľa charakteru – pamätné a záslužné, podľa tvaru – medaily, kríže a odznaky.

⁷ *Označovanie vojenskej hodnosti, dištinkcie* – *vojenská hodnosť* je „vojenský titul“ určený príslušníkovi armády, resp. ozbrojených síl, ktorým je zaradený na pozíciu jednotlivca v hierarchii a vymedzuje jeho oprávnenia a povinnosti. Označenie vojenskej hodnosti je systém viditeľných odznakov, znakov a prvkov symboliky (kovových, farebných textilných materiálov) umiestnených (vyšité, napichované) na vojenskej rovnošate (náplecník, golier, čiapka, rukáv) a usporiadaných do predpísaného tvaru, ktorý vizuálne označuje vojenskú hodnosť.

⁸ *Označovanie funkčného zaradenia* – ustanovený systém viditeľných odznakov, znakov a prvkov symboliky (kovových, farebných textilných materiálov) umiestnených na vojenskej rovnošate (golier, rukáv), ktorý vizuálne označuje funkčné zaradenie príslušníka.

⁹ *Označovanie druhov zbraní, vojsk a služieb* – ustanovený systém viditeľných odznakov, znakov a prvkov symboliky (kovových, farebných textilných materiálov) umiestnených na vojenskej rovnošate (golier, náplecník, rukáv), ktorý vizuálne označuje zaradenie k druhu zbraní, druhu vojska, ako aj príslušnosť k službe.

¹⁰ *Rukávový znak* – v štíte zobrazené trvalé znamenie vytvorené podľa ustálených heraldických pravidiel (vyšité, resp. namaľované na textile), ktoré určuje príslušnosť k danej jednotke a umiestňuje sa nad lakeť na rukáve.

Symbody nášho prvého zahraničného odboja na začiatku prvej svetovej vojny vznikali živelne, pôsobením nadšenia a iniciatívy profesionálnych i amatérskych výtvarníkov všade tam, kde sa objavovali skupinky a skupiny odbojového hnutia smerujúceho k získaniu slo-body a vytvoreniu svojej vlasti. Vzhľadom na tieto okolnosti si československé jednotky vytvárali vlastné symbody, vlastnú legionársku vojenskú symboliku.

1. Zástavy a znaky

Medzi prvé vojenské symbody vznikajúcich jednotiek patrili zástavy, vlajky¹¹, práporce¹² (menšie zástavy), koruhvy¹³, gonfanony,¹⁴ štandardy¹⁵, ako aj ďalšie im podobné symbody. V prvopočiatoch vytvárania vojenských symbolov bola ich forma i obsah rôznorodá a veľmi pestrá.

Základnými farbami listu zástav vznikajúcich jednotiek sa stala biela a červená farba a neskôr aj modrá, do ktorých boli vhodne umiestňované znaky (symbody) v kombinácii s ratolesťami a lipovým listami, svätováclavskou korunou, husitskými palcátmi (budzogáň-mi), kalichmi, cepmi, sudlicami, respektíve bojovými kosami¹⁶ a bijákmi na reťazi¹⁷, ako aj iné, tzv. roľnícke pracovné nástroje, ktoré patrili v stredoveku medzi zbrane a neskôr sa stali aj symbolmi. Často sa vyskytovala aj sokolská symbolika (letiaci sokol na hrote žrdí zástav alebo heslá najmä v češtine, ako napr.: „TUŽME SE“, „KUPŘEDU ZPÁTKY NI KROK“, „ZA SVOBODU“, „SVOBODA VJSEM NARODAM“ a pod.). Veľmi často sa používala napodobnenina erbu Českého kráľovstva v renesančnej, ranogotickej, ako aj neskorogotickej forme alebo českého dvojchvostého leva bez štítu v štandardnom heraldickom zobrazení. Rovnako tak aj erby, znaky Moravy a Sliezska boli zobrazované v renesančnom, ranogotickom, ako aj neskorogotickom tvare štítu. Moravská orlica na

¹¹ Vlajka je obdĺžnikový pruh látky s pevne stanoveným tvarom, pomerom strán a farebným vzorom, ktorý symbolizuje alebo označuje príslušnosť ku skupine, organizácii, územnej jednotke alebo štátu alebo slúži na signalizáciu. Vlajka sa pripevňuje na vlajkovú žrd' alebo vlajkový stožiar pomocou očiek a lanka tak, aby viala vo vetre vodorovne a aby ju bolo možné vztyčovať (vyťahovať) a spúšťať. Vlajka má predpísaný pomer strán a používa sa aj vo zvislej polohe. BUBEN, ref. 3, s. 485.

¹² *Práporec* je typ vexily, zástava menších rozmerov, pričom jeden rozmer neprevyšuje 1 m.

¹³ BUBEN, ref. 3, s. 240-241.

Koruhva (fr. drapeau, banniere, gonfanon, nem. Fahne, Baner, angl. flag, banner) – pôvodne látka s maľovaným znakom pribitá na kópii, neskôr zástava pripevnená na žrd'. V prvopočiatoch bola koruhva dlhšia ako širšia a mávala pri hornom okraji dlhý úzky cípovitý pruh (inokedy aj dva). Pokiaľ sú na koruhvách heraldické figúry, vždy hľadia smerom k žrdi. Nie je však určená na víatie, používa sa na miestach, kde neveje vietor, napríklad v uzatvorených nádvorciach. Často sa používa ako stolová koruhva.

¹⁴ *Gonfanon* – jedna z najstarších a najrozšírejších foriem zástav z obdobia raného feudalizmu. Mal tvar pretiahnutého obdĺžnika, ktorý bol vo vlajúcej časti rozdelený na niekoľko cípov na konci zaoblených alebo hranatých. Pôvodne bol pripevnený klinčekmi na krížové rahno, neskoršie priamo na ratište. Bežne sa používal v dobe križiackych výprav. BUBEN, ref. 3, s. 154.

¹⁵ *Štandarda* je typ vexily, zástavy pôvodne tvaru koruhvy. Je to nevelká, spravidla štvorcová zástava alebo vlajka, nie väčších rozmerov ako 1 m, spravidla s ozdobenými okrajmi. Môže byť aj vystužená. Dnes je štandarda vyhradená pre hlavy štátov, veľvyslancov a podobne. BUBEN, ref. 3, s. 431.

¹⁶ *Bojová kosa (sudlica)* bola jednoduchá stará historická sečná a bodná zbraň, ktorá vznikla z roľníckeho pracovného nástroja kosa, a to otočením o 90 stupňov železnej časti a jej upevnením v osi kosiska.

¹⁷ *Biják na reťazi* bol stredovekou udierajúcou zbraňou pozostávajúcou z drevenej rukováti, ku ktorej bola pripevnená kovová reťaz na konci so železnou guľou s hrotmi.

modrom štíte v červeno-zlato, ako aj červeno-striebornom šachovaní a sliezska čierna orlica na zlato štíte s perizoniom.¹⁸ Obe orlice sa v tej dobe zobrazovali tzv. „revolučným spôsobom“, čo znamenalo, že boli bez koruniek.

Základom vznikajúcich symbolov na začiatku prvej svetovej vojny sa stali erby, krajiniské znaky Čiech, Slovenska, Moravy a Sliezska, ktoré symbolizovali najmä svornosť a nerozlučnosť Čechov, Slovákov, Moravanov a Slezanov. Kombináciou týchto štyroch samostatných štítov nesúcich uvedené symboly, podložených ratolesťami, najčastejšie s lípovými listami, postupne vznikol aj „zdužený odbojový znak“. Charakteristickým rysom znaku bola jeho výrazná zovretá forma štyroch štítov, v ktorých heraldické figúry boli bez koruniek, čím bol vyjadrený zmysel odboja revolúcie proti monarchizmu Rakúsko-Uhorska.¹⁹ Najvýraznejšou vyhranenou a oficiálnou formou tohto zduženého znaku sa stal „legiónarský odznak“ maliara L. Strimpla, ktorý návrh vyhotovil, a sochára E. Purghardta, ktorý vyrobil jeho plastický odliatok.²⁰ „*Tento symbol pozostával zo štyroch samostatných štítov (nad erbom Čiech erb Slovenska, po stranách erby Moravy a Sliezska), ktoré spájali do jedného celku veniec z lípového listia. Znak československého odboja bol v čase prvej svetovej vojny najrozšírenejší a najpoužívanejší symbol vyjadrujúci myšlienku budúceho Československa.*“²¹ Používal sa aj vo forme odznaku na všetkých pokrývkach hlavy príslušníkov čs. légii a rovnako tak ako znak, symbol na vznikajúcich zástavách. (Pozri v prílohe obr. 1, 2 a 3)

Symboly predstavujúce účasť Slovákov a ich územie v tomto zahraničnom odboji mali na niektorých zástavách alebo koruhvách československých jednotiek trojvršie zelenej farby, tak ako to bolo na erbe Uhorského kráľovstva, poprípade mali i dvojkríž vyrastajúci zo zlatej koruny.²² Taktiež pri stvárňovaní erbu Slovenska sa na niektorých zástavách, ktorý má vo väčšine starších prameňoch rozšírené ukončenie ramien, nie vždy rešpektovala historická podoba.²³ V roku 1918 sa postupne začalo na listoch zástav objavovať trojvršie modrej farby, čo súviselo hlavne so zapojením amerických Slovákov do odboja. Dvojramenný kríž sa už v 13. storočí stal teritoriálnym znakom Slovenska, pretože sa v tomto období dostal do symboliky slovenských miest. Táto skutočnosť má logické historické zdôvodnenie, ktoré jednoznačne potvrdzuje, že: „... dvojramenný kríž mal na území Slovenska tradíciu“.²⁴ Po

¹⁸ *Perizonium* – odborné pomenovanie pre zvláštny, najčastejšie polmesiacovitý predmet, ktorým je preložená hrud' orla. Môže ísť o položený polmesiac, ale aj jednoduchý prehnutý pruh, zriedkavejšie o lomený pruh, prípadne len pruh, ktorý je celkom rovný. Tento polmesiac či pruh býva pomerne často na koncoch ukončený d'ateľkami alebo inými útvarmi, niekedy aj zo stredu jeho horného okraja môže vyrastať krížik, ako je to napríklad v najznámejšom erbe Sliezska. Pozri: VRTEL, L. *Heraldická terminológia*. Bratislava : Slovenská genealogicko-heraldická spoločnosť, 2009, s. 287.

¹⁹ Československé legie. In *Nezávislý kultúrne politický magazín*. VI/2002.

²⁰ SVOBODA, Z. *Československá státní a vojenská symbolika*. Praha : Federální Ministerstvo obrany, s. 27-28. E. Purghardt a L. Strimpl – Česi žijúci v Paríži, sa veľmi aktívne podieľali na propagácii boja za slobodu českého a slovenského národa.

²¹ NOVÁK, Jozef. *Štátné znaky v Čechách a na Slovensku dnes aj v minulosti*. Bratislava : Práca, vydavateľstvo a nakladateľstvo odborov na Slovensku. 1990, s. 33-34.

²² Dvojkríž v slovenskom znaku, ktorý vyrastá zo zlatej koruny, sa po prvýkrát objavil na koruhve československej výzvednej rotý v III. talianskej armáde.

²³ NOVÁK, ref. 21, s. 44.

²⁴ NOVÁK, Jozef. Heraldika na Slovensku. In *Heraldika na Slovensku*. Zborník z rovnomeného sympózia Slovenskej genealogicko-heraldickej spoločnosti pri Matici slovenskej v spolupráci so Sekciou pomocných vied historických a archívnictva Slovenskej historickej spoločnosti pri SAV a Trenčianskym múzeom v Trenčíne v dňoch 5. – 7. 9. 1996 v Trenčíne. Martin : Slovenská genealogicko-heraldická spoločnosť pri Matici slovenskej, 1997, s. 9.

stáročia sa spájal so Slovenskom; na územie Veľkomoravskej ríše, na Slovensko, ktoré bolo jej súčasťou, ho údajne priniesli v roku 863 vierozvestcovia Konštantín a Metod.

Aj keď dvojramenný kríž, neskôr zobrazený v štíte so zeleným trojvším, patril medzi pôvodný a najstarší symbol Uhorského kráľovstva, v období národného obrodzenia ho štúrovci vyčlenili z tohto erbu, zmenili farbu trojvšia na modrú a vyhlásili za symbol Slovenska.²⁵ Táto rozdielnosť v uplatňovaní farby trojvšia bola spôsobená na jednej strane snahou o zvýraznenie boja Slovákov za odtrhnutie Hornej zeme, Horných Uhier – Slovenska od Maďarska, na druhej strane určitou neznalosťou štúrovského znaku – s modrými kopcami – používaného od roku 1861 ako hlavného symbolu Slovenska a Slovákov.

Už v októbri 1914 českí krajanovia žijúci na území cárskeho Ruska a na Ukrajine sformovali v počte približne 700 mužov prvú československú zahraničnú jednotku – *Českú družinu*.²⁶ V Kyjeve na námestí pred Sofijským chrámom príslušníci jednotky zložili vojenskú prísahu na zástavu, ktorej podoba symbolizovala ciele národného boja. Medzi príslušníkmi roty bolo aj niekoľko Slovákov.²⁷

Lícna strana zástavy bola bielo-červená, v strede s dvomi zlatými lipovými ratolestami, ovenčená svätováclavskou korunou. Rubová strana zástavy pozostávala z troch rovnakých vodorovných pruhov – bieleho, modrého a červeného – usporiadaných pod sebou, charakterizovala, respektíve vyjadrovala, viacero významov. Takto zložené farby v trikolóre predstavovali aj pre ruské velenie národnú ruskú zástavu, ako aj všeslovenskú zástavu charakterizujúcu spoločný boj Slovanov. Obzvlášť pre Slovákov, ale i Čechov v *Českej družine* tieto farby predstavovali národné farby, ktoré sa po prvýkrát objavili na zástavách slovenského dobrovoľníckeho zboru na západnom Slovensku v septembri 1848 v boji proti peštianskej vláde.²⁸ (Pozri v prílohe obr. 4a, 4b)

Zástava *Českej družiny* patrí medzi historicky prvú zástavu československých vojsk, je najstarším symbolom zahraničného odboja Čechov, ale aj Slovákov. V roku 1915 boli na lícnu stranu po stranách, v hornej a dolnej časti, umiestnené samostatné renesančné štíty so symbolmi Čiech, Slovenska, Moravy a Sliezska. Po februárovej revolúcii v roku 1917 špic na žrdi zástavy s cársym orlom nahradil kalich a v priebehu uvedeného roka bola *Česká družina* premenovaná na *I. strelecký pluk majstra Jana Husa*.

²⁵Nahradenie zelenej farby trojvšia modrou farbou bolo výsledkom snahy štúrovcov odlišiť slovenské symboly od maďarských. Zároveň ale zachovaním historickej uhorskej symboliky chceli vyjadriť i našu príslušnosť k širšiemu slovanskému spoločenstvu. Počas septembrovej výpravy slovenského dobrovoľníckeho zboru v roku 1848 sa tento znak používal už vo farbe s modrým trojvším. V grafickom čierno-bielom vyhotovení sa objavil v roku 1848 na dokumentoch a pečatiach Slovenskej národnej rady, politickovojenskej organizátorky revolučných výprav slovenských dobrovoľníkov v rokoch 1848 – 1849. V Memorande slovenského národa z júna 1861 bol slovenský znak po prvýkrát opísaný s trojvším v modrej farbe, a jeho prvé farebné vyobrazenie bolo uchované na doskách Matice slovenskej z roku 1863. Oficiálne bola potvrdená modrá farba trojvšia v slovenskom znaku slovenskou stranou až po vzniku Československej republiky v liste Dr. I. Markoviča, vládneho tajomníka z 1. novembra 1918.

²⁶HRONSKÝ, KRIVÁ, ČAPLOVIČ, ref. 1, s. 59.

²⁷GOSIOROVSKÝ, Ivan. K vývoju slovenskej vojenskej heraldiky. In *Slovenská heraldika*. Martin: Slovenská genealogicko-heraldická spoločnosť pri Matici slovenskej. 1997, s. 178-179.

Cieľom československého národného odboja v roku 1914 bolo obnovenie Českého kráľovstva s pripojením Slovenska, na tróne s príslušníkom ruskej dynastie Romanovcov.

²⁸Pozri NOVÁK, ref. 21, s. 28.

Zástava *Českej družiny* a neskôr *1. streleckého pluku Jana Husa* bola pri všetkých dôležitých udalostiach čs. légii v Rusku vrátane bitky pri Zborove 2. júla 1917. Popri tejto jednotke sa objavilo mnoho ďalších vojenských zoskupení (vo veľkej miere krajanských), ktoré používali slovenské či česko-slovenské národné symboly.

V októbri 1914 bola vytvorená z krajanských Čechov a Slovákov prvá československá jednotka na Západe, tzv. kompánia, rota Nazdar 2. pochodového pluku francúzskej Cudzineckej légie.²⁹ V juhofrancúzskom meste Bayonne jej 300 vojakov zložilo slávnostnú prísahu na červenú koruhvu, v strede ktorej bol vyšitý biely český dvojchvostý lev v štandardnom heraldickom zobrazení s kráľovskou korunou. Spodná časť koruhvy bola lemovaná bielymi trojuholníkmi a ukončená tmavočervenými strapcami. (Pozri v prílohe obr. 5)

Po februárovej revolúcii v Rusku boli vytvorené podmienky, ktoré umožňovali nábor do československého zahraničného vojska. Do vytvorených náborových stredísk sa hlásili tisícky zajatých Slovákov a Čechov, ale tiež žijúci krajanovia na tomto území. Krajanovia, ktorí prichádzali do týchto stredísk, prinášali so sebou textilné predmety s rôznymi symbolmi, ktorých tvar možno prirovnať k zástave alebo koruhve.³⁰

Čs. légie v Rusku boli najpočetnejším zahraničným vojskom, pretože pozostávali z 12 streleckých plukov, dvoch jazdeckých, troch delostreleckých plukov, jedného úderného práporu a troch ťažkých delostreleckých oddielov a každý z nich mal svoju vojenskú zástavu.³¹ Charakteristické pre ne bolo aj to, že okrem plukovných zástav mali svoje zástavy aj jednotlivé prápory (batalióny).³² Zástavy neboli rovnaké ani typovo, obsahom či formou.

²⁹HRONSKÝ, KRIVÁ, ČAPLOVIČ, ref. 1, s. 51.

³⁰Dobrovoľníci z Berezovky priniesli bielo-červenú zástavu s emblémom, ktorý bol zložený z krajanských znakov podobných ako na líčnej strane zástavy *Českej družiny*, a to svätováclavskej koruny s lipovými ratolesťami. Skupina z Taškentu priniesla jednoduchú červenú zástavu s našitým bielym českým levom. Na rubovej strane zástavy bolo vyšité heslo v češtine „ZA SVOBODU“. Zástava 2. transportu do Francúzska, ktorý v roku 1918 smeroval na západný front cez ruský Archangelsk mala na líčnej strane čierny štít s červeným kalichom, cep, biják na železnej reťazi a v azbuke nápis „SVOBODA VSJEM NARODAM“.

³¹Pluky a jednotky československých légii v Rusku:

1. strelecký pluk „Mistra Jana Husa“ (základom „Česká družina“ – Kyjev, september 1914)
2. strelecký pluk „Jiřího z Poděbrad“ (Sluck, apríl 1916)
3. strelecký pluk „Jana Žižky z Trocnova“ (Treskyňa, marec 1917)
4. strelecký pluk „Prokopa Holého“ (Polonnoje, august 1917)
5. strelecký pluk „Pražský T. G. Masaryka“ (Borispol, júl 1917)
6. strelecký pluk „Hanácký“ (Borispol, júl 1917)
7. strelecký pluk „Tatranský“ (Berezaň, august 1917)
8. strelecký pluk „Slezský“ (Borispol, júl 1917)
9. strelecký pluk „Karla Havlíčka Borovského“ (Samara, predtým 1. československý záložný pluk, august 1918)
10. strelecký pluk „Jana Sladkého Koziny“ (Samara, júl 1918)
11. strelecký pluk „Františka Palackého“ (Novonikolajevsk, august 1918)
12. strelecký pluk „M. R. Štefánika“ (Tomsk, júl 1918)
1. samostatný úderný prapor (Jagotín, december 1917)
1. jazdecký pluk „Jana Jiskry z Brandýsa“ (Čel'abinsk, júl 1918)
2. jazdecký pluk „Sibiřský“ (Tjumeň, október 1918)
1. delostrelecký pluk (Krasnojarsk, február 1919)
2. delostrelecký pluk (Novonikolajevsk, duben 1919)
3. delostrelecký pluk (Krasnojarsk, február 1919)
1. ťažký delostrelecký oddiel (Krasnojarsk, apríl 1919)
2. ťažký delostrelecký oddiel (Tomsk, máj 1919)
3. ťažký delostrelecký oddiel (Krasnojarsk, február 1919).

HRONSKÝ, KRIVÁ, ČAPLOVIČ, ref. 1, s. 59-66.

³²Batalión – taktická jednotka na stupni *prápor*:

Predstavovali však unikátne diela s vyšívanými symbolmi. Textilnú časť zástav vyšívali väčšinou české a slovenské krajské ženy žijúce v Rusku. Na jednej strane zástavy bol vyšíty čestný názov pluku, ako napríklad: 8. *strelecký pluk* „*Sliezsky*“ mal na lícnej strane charakteristickú sliezsku orlicu a na rubovej strane českého leva; 6. *strelecký pluk* „*Hanácky*“ mal na líci moravskú orlicu; 11. *strelecký pluk* „*F. Palackého*“ na lícnej strane bol jeho portrét, a 2. *strelecký pluk* „*Jiřího z Poděbrad*“ mal na lícnej strane vyšíty znak českého leva.³³

Pôvodný návrh zástavy 11. *streleckého pluku*, vypracovaný J. Šeborom v roku 1919, zobrazoval na lícnej červenej strane v dvoch tretinách jej plochy listu strieborného českého dvojchvostého leva so zlatou korunou bez štítu v štandardnom heraldickom zobrazení, a v jednej tretine, bližšie pri žrdi, umiestnené pod sebou tri samostatné štíty, po oboch stranách súvisle zdobené ornamentmi nesúcimi symboly Moravy, Slovenska a Sliezska. Na rubovej bielo-šedej strane v prvej polovici listu bližšie k žrdi zástavy je umiestnený rozkrídlený orol držiaci strieborný položený a prevrátený meč ovenčený dvoma vavrínovými ratolesťami a na druhej pravej polovici v spodnej časti v troch riadkoch slová ROVNOST=VOLNOST=BRATSTVÍ. Po obvode štyroch strán listu zástavy je ornament. (Pozri v prílohe obr. 6a,6b)

Zástava 7. *streleckého pluku* „*Tatranského*“ mala na lícnej strane v bielom poli slovenský znak a na rube v červenom poli bieleho českého leva so zlatou korunou bez štítu v štandardnom heraldickom zobrazení, prevýšený červeným kalichom v malom bielom štíte. Na oboch stranách po obvode zástavy boli vyšíte ornamenty.

V rámci československých légií v Rusku pôsobil aj 1. *úderný prápor*, ktorému bola zástava slávnostne odovzdaná v Jekaterinburgu dňa 22. februára 1919. Na jej lícnej šedej strane, s okrajmi zdobenými ornamentom, bol v strede listu s dvomi lipovými ratolesťami zhora ovenčený združený symbol; pozostával zo štyroch samostatných štítov, nesúci symbol Čiech a nad ním svätováclavská koruna, pod ním symbol Slovenska³⁴ a po stranách symboly Moravy a Sliezska. Rubová strana červenej farby s okrajmi zdobenými ornamentom zlatej farby, v strede v tzv. čiernom „legionárskom štíte“ bola zlatá bordúra s vyšíтым výrazným symbolom lebky so skríženými hnatmi³⁵ na pozadí husitského kalicha, ktorý prekrýva položený meč zlatej farby. Zástavu vyrobili a vyšili české ženy v Kyjeve pod dohľadom českého majiteľa kaviarne Hucla z Proskurova, a pôvodne bola určená pre československých kornilovcov.

Jazdecké pluky československých légií v Rusku mali zástavy – štandardy, ktoré sa tvarom podobali stredovekým vzorom. Tak napríklad na dvojčipom guidone³⁶ 1. *československého jazdeckého pluku* boli vyšíte iniciály hajtmána Jana Jiskry z Brandýse a na gonfanone 2. *československého jazdeckého pluku* „*Sibírskeho*“ bol na lícnej strane vyšíty tzv. združený znak, symbol československého odboja, zložený zo štyroch štítov nesúcich symboly Čiech, Slovenska, Moravy a Sliezska. Rozdiel medzi združeným symbolom umiestneným

³³ SVOBODA, ref. 20, s. 59-60. Zástavu 2. *streleckého pluku* „*Jiřího z Poděbrad*“ vyšili v Taškente panie Gottfriedová, Kazdová a Kozlanská s českým levom v skoku, ale bez kráľovskej koruny. Podľa vzoru cárskej armády sa používali taktiež zástavky s číslami rôť, ktoré bojovníci nosili na puškách prichytené na bodákoch.

³⁴ Znak Slovenska s trojvíšim zelenej farby.

³⁵ V tej dobe tento symbol bežne používali úderné jednotky.

³⁶ *Guidon* – menší typ zástavy s pretiahnutým obdĺžnikovým tvarom vľajúcou stranou rozstřihtou na dve časti (zástavka s dvomi cípmi).

na zástave *1. úderného práporu* a zduženým znakom vyšitým na gonfanone *2. jazdeckého pluku* bol v tom, že znak Slovenska bol miesto svätováclavskej koruny nad znakom Čiech čiastočne prekrytý jeho štítom. Na rubovej strane bol obraz sv. Juraja-drakobijca, tradičného rytierskeho (aj ruského) patróna a text ČSL JÍZDNÍ PLUK SIBÍRSKY.³⁷ (Pozri v prílohe obr. 7a, 7b.)

Nielen strelecké a jazdecké pluky čs. légii mali svoje zástavy, ale postupne získavali zástavy, ako aj práporce (zástava menších rozmerov), aj ďalšie jednotky. Delostrelci mali svoje zástavy, z ktorých najmä zástava *1. jazdeckej batérie „Kulikovského“* a neskôr *brnenského 6. delostreleckého pluku „Irkutského“* bola jednou z najslávnejších zástav.

Československé jednotky na Sibíri veľmi často používali ako plukovné zástavy alebo vojnové zástavy aj tzv. Štefánikove zástavy, ktoré predstavovali oficiálne symboly Československej národnej rady, vyhlásené v septembri 1918. Po návšteve čs. légii v Rusku M. R. Štefánikom koncom septembra 1918 sa zástava Československej národnej rady, tzv. Štefánikova vlajka (zástava), stala československou vojnovou zástavou. Pozostávala z horného bieleho a spodného červeného poľa, v strede boli položené zlaté, resp. žlté písmená „ČS“. Zástava bola na hornom, dolnom a vlajúcom okraji pomerne sýtomodro olemovaná, zatiaľ čo bielo-červené pole bolo ukončené tupým klinom. Sám M. R. Štefánik vysvetľoval symboliku tejto zástavy slovami: „*Vojnová vlajka československej armády je jednoduchá: farba biela, červená a modrá v tvare klinu; ktorým sme lámali ľady nepochopení, nepriazne, závisť a zloby. Biela a červená naša farba je na modrom pozadí ako na blankytnej oblohe, dá boh navždy, aby z nej boli zahnané mraky poroby.*“³⁸ Charakteristické pre zástavu Československej národnej rady bolo aj to, že hrot jej žrde tvorili štyri vzájomne prepletené kruhy vytvárajúce štvorkružie, ktoré symbolizovalo jednotu Čiech, Slovenska, Moravy a Sliezska. (Pozri v prílohe obr. 8.)

Základnými obsahovými prvkami vojenských zástav, pod ktorými bojovali čs. legionári vo Francúzsku a Taliansku, sa stali najmä bielo-červená farba, znaky, erby Čiech, Slovenska, Moravy a Sliezska alebo len samotné ich symboly, lipové listy, resp. lipové ratolesti, ako aj iné doplnujúce prvky označujúce číslo a názov jednotky. Charakteristickým a viditeľným znakom uvedených zástav bolo aj to, že ak zástavy československých legionárskych jednotiek v Rusku boli vyšívané, tak jednotlivé symboly týchto zástav boli maľované priamo na hodvábnu látku. Hroty ich žrdí pozostávali z prepleteného štvorkružia symbolizujúceho jednotu Čiech, Slovenska, Moravy a Sliezska, obdobne ako pri zástavách čs. légii v Rusku.

Prvým útvarom samostatného čs. vojska vo Francúzsku bol *21. československý strelecký pluk*, vytvorený v januári 1918 v Cognacu, a o niekoľko mesiacov neskôr v meste Jarnac 20. mája 1918 oficiálne vznikol *22. československý strelecký pluk*. Následne o pol roka, v decembri 1918, v Cognacu bol vytvorený *23. československý strelecký pluk*, nazývaný aj pluk amerických Slovákov.³⁹ Pluky mali svoje vojenské zástavy, ktoré navrhol a namaľoval

³⁷ SVOBODA, ref. 20, s. 60.

³⁸ Tamže, s. 30.

³⁹ HRONSKÝ, KRIVÁ, ČAPLOVIČ, ref. 1, s. 51-55. Pluky československých légii vo Francúzsku: 21. strelecký pluk (Cognac, január 1918),

22. strelecký pluk (Jarnac, máj 1918),

23. strelecký pluk (Cognac, december 1918),

24. strelecký pluk (Cognac, január 1919), nemal priznaný charakter légii.

český maliar F. Kupka a boli približne rovnaké. Líce a rub zástavy boli totožné a každý z nich pozostával z bielo-červenej farby zo štyroch samostatných štítov nesúcich symboly Čiech, Slovenska, Moravy a Sliezska v jej rohoch, v strede poľa boli umiestnené zlaté písmená „ČS,“ nad nimi číslo pluku (21. PLUK, 22. PLUK a 23. STŘELECKÝ PLUK) a pod písmenami slovo „VOJSKA“. Na zástave 21. a 23. pluku bol každý zo štyroch samostatných ranogotických štítov, znakov Čiech, Slovenska, Moravy a Sliezska položený do zlatého ornamentu a jej horný, dolný a vľavý okraj bol lemovaný tmavomodrou farbou zakončenou zlatými strapcami, v strede ktorého bol pozdĺžny vlnitý zlatý prúžok. Na zástave 22. pluku boli štíty znakov tiež v ranogotickom tvare, ale ich horné pravé a ľavé rohy boli skosené. Štíty boli ovenčené lipovými ratolesťami a jej horný, dolný a vľavý okraj zakončený krátkymi zlatými strapcami. Hrot žrde zástavy 21. a 23. pluku pozostával z prepleteného štvorkružia a hrot zástavy 22. pluku bol v tvare palčátu.

Zástavu 21. streleckému pluku venovalo mesto Paríž a bola slávnostne odovzdaná 30. júna 1918 francúzskym prezidentom Raymondom Poincaré v Darney do rúk veliteľovi pluku za prítomnosti Edvarda Beneša.⁴⁰ (Pozri v prílohe obr. 8, 9.)

V Taliansku, ktoré vstúpilo do vojny na strane Dohody až v máji 1915, vláda dlho nemala pochopenie pre oslobodenecké snahy rakúsko-uhorských Slovanov – Slovákov a Čechov. Až po dlhých rokovaníach M. R. Štefánik presadil, aby boli slovenskí a českí zajatci oddelení od ostatných zajatcov rakúsko-uhorskej armády. Po vzniku spolku zajatcov pod názvom *Československý dobrovoľnícky zbor* sa v máji 1917 vytvorila v Padule základňa budovania československých légii. Po jeho vzniku začali získavať zo zajateckých táborov Slovákov a Čechov pre myšlienku národného odboja. Výzvedné roty zložené zo Slovákov a Čechov, ktoré vznikli už začiatkom roka 1918, boli začlenené do I., III. a IV. talianskej armády.⁴¹ Jeden z prvých vexilologických symbolov čs. jednotky v Taliansku sa objavil vo výzvednejrote, ktorá odchádzala na front z Paduly. Líčna strana koruhvy bola červená, v strede ktorej bol vyšíty biely český dvojchvostý lev v štandardnom heraldickom zobrazení s kráľovskou korunou, a okraj bol lemovaný bielymi trojuholníkmi. Na rubovej strane bol tzv. združený znak pozostávajúci zo štyroch samostatných štítov ranogotického tvaru (nad erbom Slovenska erb Čiech, po stranách erby Moravy a Sliezska), ktoré spájali do jedného celku veniec z lipového lístia. Zároveň neobvyklým vyobrazením v erbe Slovenska bolo jeho trojvršie zelenej farby a dvojkriž, ktorý mal rovné ramená a vyrastal zo zlatej koruny, obdobne ako v znaku Uhorského kráľovstva. (Pozri v prílohe obr. 10)

V priebehu letných mesiacov roku 1918 boli odovzdané zástavy aj niektorých ďalších československých jednotiek v Taliansku. Išlo najmä o dar od občanov miest, kde boli tieto jednotky dočasne rozmiestnené.⁴²

⁴⁰ Pluk sa pod touto vojenskou zástavou zúčastnil bojov v Alsasku, Champagni a v Ardenách.

⁴¹ HRONSKÝ, KRIVÁ, ČAPLOVIČ, ref. 1, s. 55-56.

⁴² Tamže.

Pluky československých légii v Taliansku:

31. strelecký pluk (Peruggia, apríl 1918)

32. strelecký pluk (Assisi, apríl 1918)

33. strelecký pluk (Foligno, apríl 1918)

34. strelecký pluk (Spoleto, apríl 1918)

35. strelecký pluk (Padova, september 1918)

39. strelecký pluk „Výzvedný“ (september 1918)

6. delostrelecký pluk (apríl 1918)

7. delostrelecký pluk (Vigo Nuovo, november 1918).

Dňa 24. mája 1918, na tretie výročie vstupu Talianska do vojny, odovzdal plukovník M. R. Štefánik bojovú zástavu generálovi Grazianimu, veliteľovi *I. československej divízie*, za prítomnosti mnohých významných predstaviteľov talianskej vlády a zástupcov vlád ostatných štátov Dohody.⁴³ Ostatným plukom československým légii boli zástavy odovzdané až po skončení prvej svetovej vojny pred odchodom do vlasti 8. decembra 1919 v Padove na námestí Viktora Emanuela II. za účasti talianskeho kráľa. Medzi nimi bol aj *35. strelecký pluk* a *39. strelecký pluk* „*Výzvedný*“.

Lícne strany zástav oboch plukov boli rovnakej bielo-červenej farby, na vlajúcom okraji s drobnými zlatými strapcami. V strede zástavy *35. pluku* boli štyri samostatné štíty nesúce symboly Čiech, Slovenska, Moravy a Sliezska. Dvoma lipovými ratolesťami bol ovenčený znak Čiech, nad ním svätováclavská koruna a po jeho stranách umiestnená dvojica cepov a bijákov na reťazi. Slovenský dvojkríž vyrastal z koruny Uhorského kráľovstva. (Pozri v prílohe obr. 11)

V strede lícnej strany zástavy *39. pluku* v bielom kruhovom štíte vencovkou boli obkolesené písmená „ČS“, pod písmenami erb Slovenska, nad písmenami erb Čiech, po stranách erby Moravy a Sliezska. Na rubovej strane bol znázornený modrou farbou symbol úderných jednotiek tzv. *arditi*⁴⁴ – nôž Pugnale. Zástavy *35. a 39. pluku* boli priviazané na ôsmich miestach k žrdi, ktorých hroty tvorili štyri vzájomne prepletené kruhy vytvárajúce štvorkružie, ktoré symbolizovalo jednotu Čiech, Slovenska, Moravy a Sliezska. (Pozri v prílohe obr. 12a, 12b)

Väčšina vojenských zástav z tohto obdobia bola bielo-červená. Vychádzalo sa z pôvodného návrhu na štátnu zástavu.⁴⁵

2. Rovnošaty a označenia

Medzi ďalšie otázky týkajúce sa vzniku a vývoja československej vojenskej symboliky v období čs. légii (1914 – 1918), ako aj v medzivojnovom období (1918 – 1939), patrí vojenská rovnošata. Samotný jej vznik súvisí s vytvorením čs. dobrovoľníckych jednotiek v rámci armád Dohody (Francúzska, Talianska a Ruska). Ďalší jej vývoj, ako vonkajší odraz organizačnej štruktúry jednotiek, si vynútili zmeny, ktoré sa prejavili aj pri vzniku, tvorbe, ako aj postupne sa vyvíjajúcom systéme označovania vojenských hodností a funkč-

⁴³ HRONSKÝ, KRIVÁ, ČAPLOVIČ, ref. 1, s. 57.

⁴⁴ *Arditi* – vznikli počas prvej svetovej vojny ako elitné talianske útočné jednotky, špeciálne cvičené na boj v zákopoch. V období druhej svetovej vojny nadviazali na ich tradície. Ich typickou výzbrojou bol ručný granát a vojenský nôž, a preto sa stal jeden z ich hlavných symbolov. V logu mali lebku s prekríženými hnatmi, na znak pohrdania smrťou, a nôž.

⁴⁵ Farby československej zástavy sú biela a červená, v dvoch pruhoch, biela nad červenou. Táto historická zástava Čiech bola zástavou českých a slovenských povstaní proti Habsburgovcom od samého začiatku a používali ju v revolúcii 1848 ako Česi, tak aj Slováci. Slováci v Maďarsku začali nedávno používať tzv. panslávsku trikolóru, ktorá však správne patrí Rusom. V Manifeste Slovenského ustanovujúceho zhromaždenia (Liptovský Sv. Mikuláš, máj 1848) bolo právo používania bielej a červenej, ako národných farieb Slovenska, jednou z hlavných požiadaviek.

Bielo-červená zástava je posvätená používaním v československých armádach v súčasnej revolúcii. Pod touto zástavou Česi a Slováci prelievali za vec spojencov a vlastnú nezávislosť svoju krv vo Francúzsku, Taliansku a Rusku. Preto je bielo-červená zástava ako národná, tak aj **bojová zástava Čechoslovákov**.

nom zaradení, označovaní druhov zbraní, vojsk a služieb, rukávových znakov, odznakov a ďalších doplnujúcich symbolov.⁴⁶

Najpočetnejšie ruské légie boli vybavené vojenskou rovnošatou šedo-zelenej farby, niekedy až do odtieňa hráškovo-zelenej farby. Prvé rovnošaty obdržali príslušníci *Českej družiny* v Kyjeve, ktoré boli pôvodne rovnakého strihu ako rovnošaty cárskej ruskej armády. Strih bol veľmi jednoduchý, ten neskôr príslušníci légii vhodne upravovali.⁴⁷ Vnútorňa štruktúra jednotky bola vyjadrená rozlišovacím, špecializovaným a hodnostným označením na danej rovnošate.⁴⁸ Na vyznačenie národnej symboliky používali príslušníci čs. jednotky bielo-červenú stuhu umiestnenú zo začiatku na okolkú⁴⁹ čiapky po celom obvode a neskôr len malý ústrižok uchytený na prednej časti poľnej čiapky. Pre príslušníkov armády bolo predpísané nosenie označenia na: a) kokarde⁵⁰ poľných čiapok; b) náplečníkoch;⁵¹ c) hodnostiach na náplečníkoch; d) príslušnosť k vojenskému útvaru na náplečníkoch; e) výložkách⁵² plášťa; f) odznakoch vyjadrujúcich funkciu; g) odznakoch špecialistov; h) ostatných odznakoch.⁵³ (Pozri v prílohe obr. 13)

V prvej polovici roka 1916 nastali významné zmeny v československej jednotke. Vytvorením 1. čs. streleckého pluku a následne 2. čs. streleckého pluku vznikla Čs. strelecká brigáda.⁵⁴ Táto reorganizačná zmena znamenala, že na náplečníkoch s označením ČS bola doplnená pre príslušníkov 1. streleckého pluku číslica 1 a pre príslušníkov 2. pluku číslica 2.

S vytvorením streleckých plukov vznikali aj odborné jednotky a nové vojenské odbornosti. Sformovaný oddiel telefonistov nemal v peších jednotkách dovtedy žiadne špeciálne označenie, ale vytvorený oddiel sapérov,⁵⁵ ako nová odbornosť, mal určené rukávové označenie na ľavom rukáve v podobe skríženej lopaty a sekery červenej farby. So vznikom samostatných delostreleckých jednotiek v júli 1917 bol zavedený aj ich znak, ktorý predsta-

⁴⁶ KUTLÍKOVÁ, D. K problematice stejnokrojů česko-slovenské jednotky v Rusku v letech 1914 – 1917. In *Historie a vojenství*, 2001, č. 4, s. 796.

⁴⁷ Československí legionáři mali veľký zmysel pre zodpovednú úpravu vonkajšieho vzhľadu ruskej vojenskej rovnošaty. Preto dokázali určitými drobnými úpravami „vykúzliti“ veľmi slušivú rovnošatu. Napríklad zdokonaleniu rovnošaty pomohla aj mierna úprava vyvýšenej prednej časti čiapky (brigádírky) tzv. „furažky“. Tamže. s. 799.

⁴⁸ Rozlišovacie, špecializované a hodnostné označenie vo všeobecnosti v súčasnosti zahŕňa: a) označovanie vojenských hodností (dištinkcie), b) označovanie funkčného zaradenia, c) označovanie druhov zbraní, vojsk a služieb, d) rukávové znaky, e) odznaky a ďalšie doplnujúce symboly.

⁴⁹ *Okolok* – pruh z tkaniny na čiapke so štítkom, v prednej časti (nad štítkom) širší, v zadnej časti užší, zošitý a vystužený.

⁵⁰ *Kokarda* – stužkový odznak na čiapke; stužková ružica zo stužiek v národných farbách alebo vo farbách politickej strany; záhradný kvet.

⁵¹ NOLČ, J. *Československá armáda za první republiky*. Brno : Computer Press, a.s., 2007, vydání první, s. 16. *Náplečník, naramenník*, – pásik látky na pleciah rovnošaty (uniformy) s označením hodnosti (ozdobná súčasť odevu, upevnená na ramene, pleci). Napr.: generálske náplečníky, epolety.

⁵² Tamže. *Výložka* – pruh látky odlišný farbou, tvarom a pod. na golieri, chlopni alebo pleciah rovnošaty (uniformy) na označenie príslušnosti alebo hodnosti, vojenskej, železničiarkej a pod.

⁵³ KUTLÍKOVÁ, ref. 46, s. 801.

⁵⁴ Vojenský ústredný archív-Vojenský historický archív (ďalej len „VÚA-VHA) Praha, f. Československá strelecká brigáda 1916-1917, *rozkaz velitele Čs. streleckej brigády*.

⁵⁵ *Sapér* – (francúzske slovo „sapeur, od saper“ znamená podkopávať), vyjadruje staršie označenie ženistu, príslušníka stavebného vojska, ktorý pripravuje cesty a odstraňuje prekážky, buduje zákopy a opevnenia.

voval skrížené delostrelecké hlavne. Dôstojníci čs. samostatného divíziónu⁵⁶ (oddiel) mali na náplecníkoch znak delostrelectva – skrížené delostrelecké hlavne s číslom divízie zo žltého kovu, doplnené čiernym lemom (bordúrou) a znakom kalicha bieleho kovu. Na tzv. mierových náplecníkoch mužstva mali označenie natreté žltou olejovou farbou, na poľných náplecníkoch červenou farbou, a výložky plášt'a boli čierne s čiernym lemovaním (bordúrou).⁵⁷ (Pozri v prílohe obr. 14.)

Na jeseň 1917 so vznikom ďalších čs. streleckých plukov a s vytvorením dvoch čs. divízií v októbri 1917 vznikol Československý armádny zbor. Tieto organizačné zmeny sa prejavili v tom, že na náplecníkoch jeho príslušníkov boli umiestňované nové symboly (znaky, znamenia). Náplecníky dôstojníkov štábu divízie, ktoré obsahovali kovovú rímsku číslicu, boli doplnené o písmená Č.S. (Ч.С.) a mužstvo malo dvojriadkový nápis, a to v prvom riadku písmeno „D“ (Д) a v druhom riadku I. Č.S. alebo II. Č.S. (I. Ч.С., II. Ч.С.). Zároveň sa zaviedlo farebné rozlišovacie označenie nápisov na náplecníkoch pre jednotlivé druhy vojsk. So vznikom zboru bola pre pechotu zavedená žltá farba, strelecké jednotky – malinová, delostrelecké jednotky mali červenú farbu a jazdeckto oranžovú farbu. Príslušníci ženijných jednotiek škoricovohnedú farbu, vozatajstvo bielu a intendantná služba počas vojny čiernu farbu.⁵⁸

Novembrová revolúcia 1917 spôsobila rozklad ruskej armády a na základe dekrétu francúzskeho prezidenta Raymonda Poincarého z novembra 1917 mali československí vojaci, ktorí boli organizovaní v autonómnej armáde pod francúzskym hlavným vojenským velením, bojovať pod vlastnou zástavou a politickým vedením Československej národnej rady so sídlom v Paríži.⁵⁹ Takto sa zavížila I. etapa vzniku a vývoja čs. vojenskej rovnošaty, ako aj systému označovania vojenských hodností, označovania funkčného zaradenia, označovania druhov zbraní, vojsk a služieb, rukávových znakov, odznakov a ďalších doplňujúcich symbolov.⁶⁰

Začiatkom januára 1918 sa z hlavných výstrojných súčastí vojenského odevu, z blúz a plášťov ruskej poľnej rovnošaty odstránili náplecníky, ktoré nahradili heraldické štítky s hodnostným, rozlišovacím a špecializovaným označením. Tieto boli umiestnené v hornej časti ľavého rukáva s farebnou bordúrou (lemovkou) podľa druhu vojska, s číslom alebo znakom pluku a s hodnostnými klinmi. Klíny boli až do hodnosti šikovateľa žlté hodvábne, pre nižších dôstojníkov strieborné a pre vyšších dôstojníkov a generálov zlaté dragúnske. Materiál, ako aj farba štítku, mali byť rovnaké ako príslušná časť rovnošaty (blúza a plášť). Aj keď sa na prvý pohľad zdalo, že uvedené zmeny budú rozsiahlejšie, prakticky jedinými národnými symbolmi na pôvodnej ruskej poľnej uniforme sa stala bielo-červená stužka na čiapkach a už spomínané heraldické štítky s určeným označením.⁶¹ (Pozri v prílohe obr. 14.)

⁵⁶ *Divízión* – oddiel, ekvivalentný preklad z francúzskeho jazyka. Tento vojenský pojem je zavedený v delostrelectve a v porovnaní s peším, resp. pozemným vojskom, predstavuje taktický stupeň prípor.

⁵⁷ VÚA-VHA Praha, f. 1. čs. střelecká divíze husitská rozkaz velitele I. čs. střelecké divíze Husitské č. 181 ze dne 12. 9. 1917 § 1, vydaný po prověrce divíziónu dne 10. 9. 1917.

⁵⁸ KUTLÍKOVÁ, ref. 46, s. 810.

⁵⁹ GALANDAUER, Jan a kol. *O samostatný československý stát*. Praha 1992, s. 30.

⁶⁰ VÚA-VHA Praha, f. Čs. armádní sbor v Rusku rozkaz velitele Čs AS č. 15 ze dne 15. (30.) 12. 1917.

⁶¹ Tamže.

V októbri 1918 po skúsenostiach, ktoré nadobudli čs. jednotky v Rusku v rovnošatovej disciplíne, sa zavádzal ucelený systém označovania vojenských hodností, označovania funkčného zaradenia, označovania druhov zbraní, vojsk a služieb, rukávových znakov, odznakov a ďalších doplnujúcich symbolov.⁶² Na základe materiálnych možností na zabezpečenie jednotlivých organizačných štruktúr zboru, na zachovanie súčasných vojenských rovnošiat (október 1918), boli urobené niektoré opatrenia, ktoré smerovali k jeho ďalšiemu zdokonaľovaniu. Išlo najmä o zavedenie jednotného odznaku v celom zbere s heraldickým štítkom na ľavom rukáve,⁶³ ktorý bol doplnený o lemovanie (bordúru) vo farbe zbrane alebo služby pre všetkých príslušníkov bez rozdielu hodnosti. Farebné lemovanie, ktorým sa rozlišovali označenia na heraldickom štítku a farba výložiek na golieri plášt'a, bolo určené nasledovne: pre strelecké pluky malinová farba, jazdecké pluky – biela, delostrelectvo – šarlátovočervená, letecké oddiely – svetlomodrá, technické súčasti – olivovozelená, zdravotnícky odbor – čierna, zverolekársky odbor – tmavomodrá, správny a hospodársky odbor – oranžová, pre dôstojníkov generálneho štábu – červenočierna (čierna vonkajšia, červená vnútorná) a pre generálov červená (výložky na golieri plášt'a generálov boli červené a dôstojníkov generálneho štábu červené s čiernym lemovaním). V dolnej časti heraldického štítiku sa umiestňovalo číslo útvaru: pre príslušníkov štábu a pridelené súčasti zboru písmená „CS“, pre divízie a pridelené súčasti rímske číslice I a II; strelecké pluky arabské číslice 1 – 10; jazdecké pluky 1 a 2; delostrelecké poľné brigády 1 a 2; delostrelecké ťažké divízióny 1T a 2T; inžinierske rotý 1 a 2; letecké oddiely pri štábe zboru písmená „CS“; letecké oddiely pri štáboch divízií I a II a pre záložné pluky IZ. Taktiež boli zriadené aj znaky na označovanie funkčného zaradenia, označovanie druhov zbraní, vojsk a služieb, a to nasledovne: pre guľometníkov – symbol guľometu; telefonistov – symbol prekrížených bleskov; sapérov a inžinierskej rotý – symbol prekrížený kropáč s lopatou; jazdectvo – symbol prekrížených šablí; delostrelcov – symbol prekrížených delových hlavní; letcov a mechanické letecké oddiely – symbol vrtule; mechanikov – autosúčasti – symbol pozostávajúci z okrídleného kola s volantom; prieskumníkov – symbol vo forme svetlozelenej nášivky spájajúcej stredné rohy štítiku a zelené lemovanie (bordúra) na rukáve (cca 10 cm) od jeho dolného okraja (päty); technické oddelenie – písmena TO (na písmeno T položené „O“) a dopravné oddelenie (železničiarov) – symbol okrídleného kola. Na označenie úderného práporu bol štítkom červenej farby s malinovým lemovaním (bordúrou) so znakom práporu (v čiernom štíte strieborná bordúra, strieborné skrížené sklopené meče prevýšené symbolom lebky s prekríženými hnatmi striebornej farby, v hlave do oblúka text v azbuke „KORNILOVCY“).⁶⁴ (Pozri v prílohe obr. 15, 16)

V roku 1918 boli doplnené aj ďalšie označenia, a to pre Školy pre výcvik strážnych a sanitárnych psov – v heraldickom štíte hlava ovčiarskeho psa;⁶⁵ poľnú poštu – odznak poľnej trúbky v zlatom, striebornom a žltastom variante podľa hodnostných klinov.⁶⁶ (Pozri obr. 17.)

⁶² VÚA-VHA Praha, f. Čs. armádní sbor v Rusku, rozkaz veliteľa Čs AS č. 117 ze dne 27. 10. 1918.

⁶³ Tamže, rozkaz veliteľa Čs AS ze dne 15. (30.) 12. 1917 o zavedení heraldického štítiku na levý rukáv s rozlišovacím, specializačným a hodnostným označením.

⁶⁴ VÚA-VHA Praha, f. Čs. sbor v Rusku, rozkaz veliteľa ČsAS č. 117 ze dne 27. 10. 1918.

⁶⁵ Tamže, č. 130 ze dne 012. 12. 1918 § 9.

⁶⁶ Tamže, č. 103-D ze dne 9. 9. 1918 § 1 o zřízení služby spojení štábu čs. armádního sboru.

Systémové zmeny pri zavádzaní nových súčastí vojenskej rovnošaty, hodnotných označení, heraldického štítiku na umiestňovanie uvedených symbolov a znakov na označenie príslušnosti k jednotke, označenie funkčného zaradenia, označenia druhov zbraní, vojsk a služieb koncom roka 1918 odrážalo zborovú organizačnú štruktúru so smerovaním na jej rozšírenie na pravidelnú armádu.

Postavenie československej jednotky v Rusku v roku 1918 a jej ďalší možný vývoj vojenskej symboliky bol podmienený objektívnymi, ako aj subjektívnymi podmienkami.⁶⁷ Postupné zmeny v zavádzaní vojenskej rovnošaty, spojené so vznikom ďalších symbolov, sa stalo vonkajším prejavom vývojových tendencií v organizačnej štruktúre jednotky, ako aj jej smerovania k osamostatňovaniu a vytváraniu jednej časti čs. zahraničného vojska ako budúcej armády československého štátu.

Kvalitatívne nové postavenie čs. vojska ako súčasti armády Československej republiky sa prejavovalo aj v postupnom vylepšovaní pôvodnej vojenskej rovnošaty, ako aj zavádzaní nových odznakov čs. vojenskej symboliky. (Pozri v prílohe obr. 18, 19.)

Od roku 1919 čs. legionári v Rusku používali čiapku tzv. *vydumku*⁶⁸, ktorá bola mierne vystužená, a štítok mala potiahnutý súknom. Delostrelci však naďalej nosili prispôbenné čiapky *furažky*⁶⁹ cárskej armády a príslušníci obidvoch jazdeckých plukov elegantnú kožuštinovú čiapku s perom. Vytvorený legionársky odznak⁷⁰ čs. legionári nosili nielen na čiapkach, ale aj blúzach rovnošaty. Rovnako tak na nových čiapkach si ponechávali aj bielo-červenú stužku, tradičný národný symbol, ktorý ich sprevádzal po celú dobu pôsobenia v Rusku.

Do konca roka 1919 čs. légie v Rusku používali všetky súčasti vojenského odevu starej vojenskej rovnošaty, okrem niektorých, ktoré sme v danej časti uviedli.⁷¹ Síce staré rovnošaty, s určitými úpravami, ale s novými hodnotnými označeniami, označeniami príslušnosti k jednotke, označeniami funkčného zaraďovania, označeniami druhov zbraní, vojsk a služieb, s ktorými sa vrátili do vlasti, do novovzniknutého Československa.

Výstavba čs. légii vo Francúzsku a Taliansku, používanie vojenských rovnošiat a s tým aj spojený vznik, tvorba označovania vojenských hodností a funkčného zaraďovania, označovania druhov zbraní, vojsk a služieb, rukávových znakov, odznakov a ďalších doplnujúcich symbolov, bola diametrálne odlišná, menej zložitejšia, než v Rusku.

⁶⁷ V tomto období bolo na území Ruska veľké množstvo rôznych vojenských, ako aj polovojenských jednotiek rôzneho charakteru, a ich príslušníci nosili ruskú vojenskú rovnošatu bez náplecníkov. Ich vzájomné rozlíšenie bolo veľmi sťažené a bolo treba v tom urobiť nápravu. Najpočetnejšie jednotky ruskej armády boli označené červenou páskou na rukáve alebo na čiapke, neskôr nosili odznak na čiapke so symbolom s dvoma lipovými a dubovými ratolesťami ovenčené červenou päťcípou hviezdou s kladivom a pluhom. Ďalšie protisovietske jednotky boli označené modrými prekríženými páskami na čiapke, pripomínajúce Ondrejský kríž. Dobrovoľná armáda bola označená cáorskými kordami na čiapkach a pod. KUTLÍKOVÁ, ref. 46, s. 891-892.

⁶⁸ *Vydumka* – doslovný preklad do slovenského jazyka je *vymyslená*. Nová čiapka bola predpísaná rozkazom veliteľa Čs. vojska v Rusku č. 41 zo dňa 21. 6. 1919 a oficiálne bola zavedená od 1. 7. 1919.

⁶⁹ VÚA-VHA Praha, f. Čs. vojsko na Rusi. Rozkaz veliteľa Čs. vojska č. 57 ze dne 22. 8. 1919 § 9., *Furažka* – doslovný preklad do slovenského jazyka je *čiapka*, ale vo vojenskej terminológii znamená *vojenská čiapka*.

⁷⁰ Pozri s. 4, legionársky odznak.

⁷¹ Pozri na s. 22-23.

Až do roku 1917 nebolo možné, vzhľadom na nedostatok dobrovoľníkov z radov Slovákov a Čechov žijúcich v zahraničí, vytvoriť samostatné čs. jednotky vo Francúzsku. V decembri 1917 francúzska vláda povolila svojim dekrétom vytvorenie samostatnej čs. armády a poskytla jej výstroj, výzbroj a umožnila jej činnosť.⁷²

Príslušníci čs. légii vo Francúzsku používali šedomodré uniformy, hodnostné označenie bolo umiestnené na čiapkach (baretkách) a na rukávoch tesne nad manžetami v podobe súkenných alebo dragúnových klinov.⁷³ Na vojenskej rovnošate čs. dôstojníkov boli našité náprsné vrecká a poľný opasok, vojenským slangom nazývaná „dohoda“, čo bol vlastne opasok s náprsnými prekríženými remeňmi. Taktiež dôstojníci nosili vysoké jazdecké čižmy. Mužstvo si obúvalo šnurovacie topánky s ovinovaním okolo lýtká, pričom ovinovanie bolo z úzkych pruhov toho istého súkna ako vojenská rovnošata. V auguste 1918 bol zavedený čs. legionársky odznak, ktorý nosili príslušníci na čiapkach.⁷⁴

Po vzniku čs. légii v Taliansku boli Slováci a Česi vystrojení do talianskej vojenskej rovnošaty. Bola to štandardná vojenská rovnošata Talianskej kráľovskej armády, jej jednotiek ľahkej pechoty, arditov a jazdectva. Bola z vlneného materiálu šedozelenej farby. Naši legionári ju zošivali na golieri bieločervenou dvojfarebnou páskou. Do konca vojny na rovnošate neboli robené ďalšie úpravy. (Pozri v prílohe obr. 20,21.)

Príslušníci 3. práporu 33. čs. streleckého pluku nosili uniformy odlišné od štandardných rovnošiat, ktoré nosili príslušníci pechoty a jazdectva. Rovnošata bola upravovaná pre príslušníkov légii. Na hlave nosili alpský klobúk zdobený zelenou guľkou označujúcou príslušnosť k 3. práporu. Do guľky bolo vsadené kohútie pero, ktoré označovalo, že ide o nováčika v jednotke. Na prednej strane mal našitého čierneho sokola, do ktorého bola všitá bielo-červená dvojfarebná páska.

Československí dôstojníci nosili štandardnú dôstojnícku rovnošatu Talianskej kráľovskej armády z jemného vlneného materiálu šedozelenej farby, na ktorej bol stojaci golier s výložkami pre označenie vojenskej hodnosti, ako aj ďalších označení. Vrchná časť rovnošaty – blúza – mala 4 vrecká a nohavice, rajtky, ktoré boli z rovnakého materiálu ako blúza.

Vojenská rovnošata určená výhradne pre jazdectvo Talianskej kráľovskej armády sa objavila u príslušníkov légii až po vojne v novembri 1918 so zriadením jazdeckého oddielu. Túto rovnošatu bolo možné vidieť, len výnimočne, na dôstojníkoch a vyšších poddôstojníkoch výzvedných rôt 39. čs. pluku. (Pozri v prílohe obr. 22.)

Československé legionárske jednotky v Taliansku mali výložky červeno-bielej farby, hodnostné označenie nosili na rukávoch, a v heraldickom štítiku bolo umiestnené číslo pluku a písmená „CS“. Na hlave nosili šedozeleňú prilbu alebo typický alpský klobúk s perom ako príslušníci čs. 3. práporu alebo talianski horskí jágri.⁷⁵

Jednotky československej domobrany (zloženej zo zajatcov vytvorenej po 28. 10. 1918) používali rovnakú vojenskú rovnošatu bez doplnkov, bežnú poľnú čiapku talianskej pechoty a odlišné hodnostné označenie. Útočné oddiely „arditov“ mali typické čierne košele

⁷² NOLČ, J. *Československá armáda za první republiky*. Brno : Computer Press, a.s., 2007, vydání první, s. 3.

⁷³ HUS, M. *Uniformy naší armády od roku 1918*. Západočeské museum v Plzni – 1996, s. 6.

⁷⁴ Pozri s. 4. Legionársky odznak bol zavedený v čs. légiiach vo Francúzsku dňa 29. 7. 1918 na základe výnosu B.O. No 30.

⁷⁵ HUS, M. *Uniformy naší armády od roku 1918*. Plzeň : Západočeské museum v Plzni – 1996, s. 5.

a svetre s otvoreným golierom blúz a typickú čiernu pokrývku – fez,⁷⁶ ktorá sa nosila len v poľných podmienkach, a pri oficiálnych aktoch sa používal alpský klobúk alebo kěpa.⁷⁷ (Pozri v prílohe obr. 23, 24.)

Vznik čs. légii v Rusku, Francúzsku a Taliansku postupne viedol k vytvoreniu vlastných organizačných štruktúr, ktorých výsledkom bolo sformovanie čs. zahraničného vojska. Počas celého pôsobenia čs. zahraničných jednotiek v období prvej svetovej vojny v rokoch 1914 – 1918 a bojov čs. légii za obranu ČSR v rokoch 1918 – 1920 prebiehal trvalý proces vývoja, tvorby, ako aj postupného zriaďovania a zavádzania vojenských zástav, vlastných vojenských rovnošiat, vlastných národných československých vojenských vyznamenaní, symbolov na označovanie vojenských hodností a funkčného zaradenia, odznakov na označovanie druhov zbraní, vojsk a služieb, rukávových znakov, odznakov a ďalších doplňujúcich symbolov.

3. Vyznamenania

Československé zahraničné vojsko sa vytváralo ako armáda štátu, ktorý ešte neexistoval, čiže v čase, keď jeho idea bola zatiaľ len v srdciach bojovníkov hlásiacich sa do légii z krajaných spolkov a hlavne zo zajateckých táborov. Keď sa v Rusku sformovali prvé čs. dobrovoľnícke zbory, ukázalo sa, že ich treba duchovne a morálne povzbudzovať, ale zároveň ich morálne oceňovať formou udeľovania vlastných medailí a odznakov. Práve v období rokov 1914 – 1918 boli legionári vyznamenávaní za zásluhy a odvahu v boji dekoráciami ôsmich štátov (Rusko, Francúzsko, Veľká Británia, Japonsko, Taliansko, Rumunsko, Lotyšsko, Čína).⁷⁸ Preto bolo nevyhnutné vytvoriť a zaviesť vlastné čs. vyznamenania. Po vytvorení *Českej družiny* boli navrhnuté dva rady: *Rad Českej družiny* a *Rad Svätováclavskej koruny*, ktoré neboli z viacerých príčin zriadené. Po určitej dobe opäť vznikli úvahy

⁷⁶ *Fez* – pokrývka hlavy v tvare kruhového ihlanu so zrezaných špicom. Spravidla býva čiernej farby. Používala sa aj v rakúsko-uhorskej armáde. Jeho pôvod je v islamských krajinách.

⁷⁷ *Kěpa* – priliehavá čiapka so šiltom, tzv. športová šiltovka (napr. vo Francúzsku sa oficiálne používa ako vojenská čiapka).

⁷⁸ Československá legie v Rusku 1914 – 1920. Výstava konaná u príležitosti 90. výročia vzniku samostatného československého štátu, 10. října 2008 – 18. ledna 2009. Katalog. Praha : Odbor archivní správy a spisové služby MV. 2008, s. 22-23.

Napríklad: za preukázanú statočnosť v boji pri Zborove bolo vyznamenaných viac ako 1 000 čs. legionárov a na jeseň roku 1918 pri Omsku, ako aj za odvahu a chrabrosť na ďalších bojiskách bolo vyznamenaných okolo 3 500 legionárov vysokými radmi sv. Juraja a sv. Vladimíra, krížami sv. Juraja pre dôstojníkov niekoľko Zbraní sv. Juraja a sv. Anny. Za chrabrosť. Francúzskymi vyznamenaniami boli oceňovaní čs. legionári za boje pri Kyjeve a Bachmači, a koncom roka 1918 boli vyznamenávané aj pluky Čs. armádneho zboru za boje proti boľševikom, a v priebehu druhého polroka 1918, ako aj za odvahu a chrabrosť v bojoch na magistrále v roku 1919. Francúzskymi radmi a dekoráciami bolo vyznamenaných viac ako 1 000 legionárov. Taktiež v lete 1918 bolo za veľké úspechy na všetkých frontoch v boji proti boľševikom vyznamenaných okolo 700 čs. legionárov anglickým kráľom Jurajom V. Ostatné štáty, ktoré sa uvádzajú, čs. legionárov v takom veľkom počte nevyznamenávali. Za spoločné boje s talianskymi vojskami na magistrále 50 čs. legionári dostali od talianskej vlády ocenenie v podobe Vojnového kríža. Japonskými radmi a dekoráciami boli ocenení za spoločný boj v priestore Ussurijsk, ako aj rumunskými vyznamenaniami za pôsobenie v rumunskom vojsku v Rusku. V roku 1921 Lotyšsko ocenilo a vyznamenalo 14 čs. legionárov radmi za pomoc pri organizácii, vyzbrojení a zásobovaní ich vojsk v Rusku. Tiež niekoľko čínskych vyznamenaní bolo ako diplomatická pocta udeľených vyšším čs. vojenským predstaviteľom.

o zriadení vlastných čs. vyznamenaní a na jar 1917 vznikol návrh na zriadenie *Radu Husitského križá*, ktorý bol odsúhlasený prof. Masarykom. Vojenský odbor ČSNR v Rusku v apríli 1918 rozhodol o zriadení *Radu Jana Žižku*, ale zároveň potvrdil aj návrh na zriadenie medaily *Za revolučný boj* a medaily *Za Zborov*. Následne vzniknuté problémy nedovolili zriadiť a zrealizovať navrhnuté dekorácie, až na jeseň v roku 1918 vytvorený *Rad Za slobodu* bol zrušený, pretože bol transformovaný na *Medailu Jána Žižku z Trocnova*.⁷⁹

Záver

Vojenská symbolika čs. légii v rokoch 1914 – 1920 bola neoddeliteľne spojená s významnými dejinnými udalosťami, v ktorých slovenský a český národ spoločne bojovali počas prvej svetovej vojny v radoch čs. légii vo Francúzsku, Taliansku a Rusku za získanie slobody a vytvorenie vlastného štátu. Na základe poznania a analýzy historického vývoja svojím formálnym a obsahovým rámcom v rokoch prvej svetovej vojny vznikala a vyvíjala sa ako fenomén, ktorý morálne ovplyvňoval správanie a konanie legionárov vo vnútri legionárskych jednotiek, ako aj navonok.

Vojenská symbolika čs. légii v rokoch 1914 – 1920 bola rôznorodá, pestrofarebná a účelová. Bohatosť a jej rôznorodosť bola v tom, že v priebehu daného obdobia vznikli desiatky, ba stovky rôznych symbolov odrážajúcich historickú dobu, ciele a úlohy čs. zahraničného vojska. Pestrofarebnosť sa prejavovala vo využívaní celého spektra farieb aplikovaných na rôzne druhy materiálu, napr. na textil formou vyšívania alebo maľovania, drevo a kov vo forme zliatiny alebo plechu. Symboly, ako boli zástavy, vojenské rovnošaty, vojenské vyznamenania, rôzne symboly na označovanie vojenských hodností a funkčného zaradenia, odznaky na označovanie druhov zbraní, vojsk a služieb, ako aj rukávové znaky a ďalšie boli zriaďované na účel, ktorými navonok vyjadrovali postavenie, úlohy a právomoci vojakov v hierarchii armádneho organizmu.

Literatúra, z ktorej boli jednotlivé obrázky v prílohe prevzaté

- Československá obec legionárska – Jednota Mladá Boleslav Muzeum Podkrkonoší v Trutnově, 2011;
 NOLČ, J. Československá armáda za první republiky. Brno : Computer Press, a.s. 2007, vydání první;
 NOVÁK, Jozef. Štátne znaky v Čechách a na Slovensku dnes aj v minulosti. Bratislava : Práca, vydavateľstvo a nakladateľstvo odborov na Slovensku. 1990.
 SVOBODA, Z. Česká státní a vojenská symbolika. Ministerstvo obrany České republiky – GŠ AČR, v redakci IMPULS. Tisk Východočeská tiskárna, spol. s. r. o., Pardubice, 1996;
 SVOBODA, Z. Československá státní a vojenská symbolika. Praha : Federální Ministerstvo obrany, Praha 1991;
 VHM Piešťany: Zbierka číslo XVI. – Bojové zástavy, štandardy, vlajky obsahuje zbierkové predmety – bojové zástavy, štandardy, praporec, vlajky, koruhvy, kmeňové knihy, stuhy, ktoré sú súčasťou zástav, sprievodná dokumentácia k zástavam;
 Zbierka autora.

⁷⁹PURDEK, ZELIŽŇÁK, ref. 2, s. 83.

Príloha

1-Legionársky odznak

2-Legionársky znak

3-Legionársky odznak na čiapku

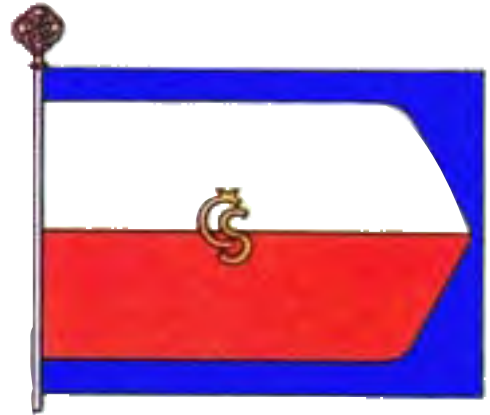
4a-Zástava Českej družiny, rub, 1915

4b-Zástava 1. streleckého pluku ruských légii (pôvodne Českej družiny), lice, 1917

5-Koruhva čs. roty NAZDAR
2. pochodového pluku francúzskych
cudzineckých légii, 1914,kópia

8-Zástava Československej národnej rady, 1918

6a-Pôvodný návrh zástavy
11. streleckého pluku ruských légii, líce, 1919

6b-Pôvodný návrh zástavy
11. streleckého pluku ruských légii, rub, 1919

7a-Práporec typu gonfanonu 2. čs. jazdeckého pluku SIBÍRSKEHO, rub, 1920

7b-Práporec typu gonfanonu 2.čs. jazdeckého pluku SIBÍRSKEHO, lice, 1920

9a-Zástava 23. čs. pluku francúzskych légii, 1918

9b-Zástava 22. čs. pluku francúzskych légii, 1918

10-Koruhva čs. výzvednej roty III. talianskej armády, 1918

11-Zástava 35. čs. pluku talianskych légii, 1918

12a-Zástava 39. streleckého pluku VÝZVEDNÉHO čs. légii v Taliansku, líce, 1918

12b-Zástava 39. streleckého pluku VÝZVEDNÉHO čs. légii v Taliansku, rub, 1918

13-Blúza prvej vojenskej rovnošaty
čs. vojska v Rusku,
tzv. vladivostockého typu

15-Gymnast'orka slobodníka
1. úderného práporu s hodnostným
štítom z prvého obdobia (do r. 1917)

16-Slobodník Úderného
práporu prvého obdobia (1917)

14-Ruská pochodová dôstojnícka
furažka s označením čs. jednotiek
bielo-červenou stužkou

17-Rukávový štítok čs. legionárov
v Rusku – člen odbočky
Československej národnej rady

18-Rukávový štítok čs.
legionárov v Rusku – kapitán
3. technickej roty

19-Rukávový štítok čs. legionárov
v Rusku – podporučík 5.čs.
streleckého pluku, guľometnej roty

20-štítok čs. legionárov v Rusku
– čatár Úderného práporu so
súkromne upravenými širokými
hodnostnými páskami

21-Rukávový štítok čs. legionárov
v Taliansku – príslušník 39. čs.
streleckého pluku

22-Rukávový štítok čs. legionárov
v Taliansku – príslušník 31. čs.
streleckého pluku

MUŽSTVO

strelec

slobodník

Poznámka:
hodnostné označenie sa nosilo
na rukávových štítkoch podľa
rozkazu č. 17 Čs. armádneho
zboru na príklade
1. streleckého pluku

PODDÔSTOJNÍCI

desiatnik

čatár

šikovateľ

**ROTNÍ
DÔSTOJNÍCI**

práporčík

podporučík

poručík

kapitán

**ŠTÁBNÍ
DÔSTOJNÍCI**

major

podplukovník

plukovník

GENERÁLI

generálmajor

generálporučík

generál

23-Hodnostné označenie čs. légii v Rusku od októbra 1918 do návratu do vlasti

V RUSKU

čiapka

Rukávové označenie hodností

čatár

poručík

podplukovník

VO FRANCÚZSKU

čiapka

Rukávové označenie hodností

čatár

poručík

podplukovník

V TALIANSKU

čiapka

Rukávové označenie hodností

čatár

poručík

podplukovník

24-Porovnanie hodnostného označenia na rukáve čs. légii v Rusku, Francúzsku a Taliansku, 1918

TÁBOR INTERNOVANÝCH V ZLATÝCH MORAVCIACH V ROKU 1921

DOMINIK ŠABO

ŠABO, D.: Internment camp in Zlaté Moravce in 1921. *Vojenská história*, 2, 16, 2012, pp 181-186, Bratislava.

The author of this short material focuses on the functioning of the internment camp in Zlaté Moravce in 1921, claiming that the camp's short existence was, undoubtedly, associated with the political situation ensuing shortly after the establishment of the Czechoslovak Republic. In spite of the Slovak Soviet Republic's short existence, the Bolshevik ideas continued to be spread, and southern and southeastern Slovakia became the breeding ground for people promoting such ideas. Therefore, in October 1921, based on a directive of the Czechoslovak President with Full Power for Administration of Slovakia, Martin Mičura, a camp for so-called 'politically suspicious individuals' was set up on the premises of the former prison. The internment camp was operational only for a short time from 26 October to 26 November 1921, with a total capacity of 60 interned people. The placement of the camp in this town was initiated by the minister himself, who had previously worked as the zupan of the Tekov region in the years 1919 – 1920, and so he was well acquainted with the local conditions. Military history. Slovakia. Interwar period. Internment camp in Zlaté Moravce in 1921.

Na konci prvej svetovej vojny zavládla v Európe zložitá medzinárodná situácia, ktorá nahrávala vzniku ľavicovo ale aj pravicovo orientovaných skupín. Šírenie boľševických myšlienok zasiahlo i krajiny ako Maďarsko, Rakúsko, ale aj Československo (ČSR), čiže štáty, ktoré vznikli na troskách Rakúsko-uhorskej monarchie. V marci 1919 prevzali moc v Maďarsku maďarskí boľševici vedení Bélom Kúnom, v júni 1919 bola na území Slovenska, v Prešove vyhlásená Slovenská republika rád a v Rakúsku sa málopočetná, no radikálna ľavica pokúšala získať moc, avšak niekoľkokrát chystaný i avizovaný pokus o prevrat sa neuskutočnil.¹

Napriek krátkej existencii Slovenskej republiky rád sa boľševické myšlienky širili aj naďalej a južné a juhovýchodné územie Slovenska sa stalo živnou pôdou pre ľudí, ktorí tieto myšlienky podporovali. Preto sa na základe prípisu ministra ČSR s plnou mocou pre správu Slovenska, Martina Mičuru, č. 9821/1921 z 25. októbra 1921 zriadil v Zlatých Moravciach, v bývalej väznici zrušenej sedrie tábor určený pre tzv. „politicky podozrivých ľudí“. Fun-

¹ Pozri KOVÁČ, Dušan. Medzinárodné súvislosti boľševického vpádu na Slovensko.

In DEÁK, Ladislav (zost.): *Slovensko a Maďarsko v rokoch 1918 – 1920 (Zborník referátov z konferencie v Michalovciach 14.- 15. 6. 1994)*. Martin : Matica slovenská, 1995, s. 56-63.

goval veľmi krátko, od 26. októbra do 26. novembra 1921, jeho kapacita bola 60 ľudí a celkový počet umiestnených tu dosiahol číslo 51, medzi ktorými sa nachádzala aj jedna žena Mária Aladi. Dňa 28. októbra 1921 sa upovedomili príslušné úrady v Bratislave, že tábor je týmto dňom zariadený, cely sú jednoduché, ale čisté. Podľa prípisu z Ministerstva s plnou mocou pre správu Slovenska sa riadenia a správy mal ujať četnícky dôstojník, ktorý sa našiel v okresnom četníckom veliteľovi v Zlatých Moravciach npor. Mandovi. Veliteľom strážneho mužstva sa stal stržm. Jozef Kárník preložený z četníckej stanice Topoľčianky. Na činnosť internačného tábora sa poskytla suma 20 000 korún a do tábora sa internovali len tie osoby, o ktorých rozhodlo ministerstvo alebo župné úrady a o každej osobe, či už prijatej alebo prepustenej, sa malo podať ihneď hlásenie, ako to stanovovalo nariadenie Ministerstva s plnou mocou pre správu Slovenska č. 10362/1921 a 9875/1921.² Potrebné vybavenie šesťdesiatich slamníkov, vankúšov, prikrývok a štyridsiatich piatich šálok sa žiadalo z vojenského skladišťa v Banskej Bystrici. Väzenský poriadok pre internovaných určoval budiček na 7,00 h, okrem chorých, medzi 7,00 h – 8,00 h bol určený čas na upratanie si väzenskej miestnosti, ranná hygiena a raňajky. Od 8,00 h – 9,30 h bola povolená prechádzka, o 10,00 h bola naplánovaná prehliadka chorých. Akékoľvek žiadosti a sťažnosti internovaných mali byť podávané na 11,30 h, o 12,00 h bol naplánovaný obed, medzi 14,00 h a 15,30 h bola určená druhá prechádzka. Na 18,00 h sa stanovila večera a o 21,00 h bola večierka. Akékoľvek neuposlušnosť malo byť prísne potrestané. O presnom spôsobe potrestania sa však už nedozvedáme. Zaujímavým povolením vo väzenskom poriadku bolo, že internovaní sa mohli zúčastniť svätej omše v kaplnke zlatomoravského tábora. Akákoľvek pošta, ktorú chceli internovaní poslať, bola dovoľená, ale podliehala cenzúre.

Dňa 26. októbra 1921 bolo do bývalej sedriálnej väznice v Zlatých Moravciach privezených prvých 8 väzňov³ z policajného riaditeľstva v Bratislave. Azda najznámejšou osobou, ktorá strávila 10 dní vo väzení v Zlatých Moravciach, bol politik, neskorší predseda vlády za tzv. Slovenského štátu Vojtech Tuka a Ján Tobler československý politik, poslanec Národného shromáždění republiky Československé za Maďarsko-nemeckú kresťansko-socialistickú stranu. Po roku 1918 sa angažoval v politike v Bratislave a písal pre *Presburger Tagblatt*.⁴ Zachované archívne pramene fondu tábora internovaných v Zlatých Moravciach sa obmedzili pri mene Vojtech Tuka, ako aj Ján Tobler na základné osobné údaje. Ako dôvod zatknutia sa uvádza, že sú politicky podozriví, ďalej sa uvádza dátum dodania, prepustenia a kto povolil prepustenie zo Zlatých Moraviec. Prepustenie V. Tuku zo Zlatých Moraviec sa uskutočnilo až na zásah Andreja Hlinku a Floriána Tománka.⁵ Ďalšími známymi osobami, ktoré sa dostali do internačného tábora, boli napr. Ludvík Szapanos, ktorý patril medzi členov bratislavskej organizácie kresťansko-socialistickej strany spolu s Gyulom Keiserom, hlavným organizátorom štrajku poštových zamestnancov v Bratislave vo februári 1919. Známu osobou bol aj kňaz a takisto predstaviteľ kresťansko-socialistickej strany

² Štátny archív Nitra (ďalej ŠAN), f. *Tábor internovaných v Zlatých Moravciach*, 1921.

³ Pozri priloženú tabuľku.

⁴ Slovenský biografický slovník, VI. zväzok, T-Ž, heslo Ján Tobler, Matica slovenská : 1994, s. 80. Pozri aj LIPTÁK, Ľubomír (zost.). *Politické strany na Slovensku 1860-1989*. Bratislava : Archa, 1992, s. 150-158.

⁵ HERTEL, Maroš. *Činnosť profesora Vojtecha Tuku pred jeho vstupom do Slovenskej ľudovej strany roku 1922*. In *Historický časopis*, 2002, roč. 50, č. 2, s. 279.

Peter Haverla⁶, ktorý pôsobil v bratislavskom Blumentáli, a do Zlatých Moraviec sa dostal 4. novembra 1921 a pobudol tu do 21. novembra. Dôvod na jeho internáciu podľa bratislavského policajného riaditeľstva sa obmedzil na informáciu, že je politicky podozrivý. Internovaným bol aj Zoltán Tornallyay⁷, ktorý sa narodil v Tornali a neskôr sa preslávil ako známy architekt. Jeho internovanie trvalo 9 dní a ako dôvod zo županského úradu v Rimavskej Sobote sa uviedlo, že je politicky podozrivý, pretože organizoval iredentu a 16. októbra 1921 odišiel do Budapešti, z ktorej sa vrátil 24. októbra. Županský úrad v Levoči považoval za politicky podozrivého aj bývalého župana Tibora Mariassyho⁸, ktorý bol v Zlatých Moravciach od 2. novembra do 16. novembra 1921. Medzi internovanými sa objavili aj napr. bývalý hlavný župný notár v Bratislave Ján Bartal, plukovník, ale už na penzii, Béla Barna alebo žurnalista Dezider Vertesi. Do väzenia sa okrem politicky podozrivých ľudí z územia Slovenska dostali aj ľudia z územia Nemecka, Maďarska, Ukrajiny, Poľska a Srbska. Najdlhšie internovaným väzňom v Zlatých Moravciach bol J. Tobler narodený v Soproni, ale v tom čase bývajúci v Bratislave. Jeho internovanie trvalo od 26. októbra 1921 do 22. novembra 1921, teda 27 dní. Naopak, najkratšie internovaným bol 60-ročný Ludvík Szilagyi, ktorý bol aj zároveň najstarším internovaným v Zlatých Moravciach. Naopak, najmladším väzňom sa stal 21-ročný Nikolai Rakovszky, narodený v Budapešti, ale bývajúci v tom čase vo Veľkej Štiavnici (dnes Liptovská Štiavnica). Najčastejší dôvod, ktorý sa udával pri internovaných osobách, bol ten, že sú politicky podozrivé alebo sa dôvod rozšíril o ich správanie, ktoré je nebezpečné pre štát. Napríklad pri Farkasovi Kovacsovi sa píše, že agitoval za odtrhnutie Gemerskej župy a podporoval návrat dynastie Habsburgovcov na trón. Poliak David Grünes bol zase zadržaný v Kežmarku, bol bez zamestnania a bol označený ako komunista a nebezpečný živel. Nespokojnosť väzňov s internovaním v Zlatých Moravciach vyvrcholila ich sťažnosťou, v ktorej poukazovali na zlé hygienické podmienky vo väzení, na cenzúru korešpondencie, ako aj kontrolu došlých návštev. Dňa 4. novembra 1921 policajné riaditeľstvo adresovalo veliteľstvu tábora internovaných odpoveď, o ktorej majú upovedomiť aj väžňa R. Grünenbergera. V správe sa píše, že na základe vyjadrenia župného lekára v Zlatých Moravciach sú zdravotné pomery vyhovujúce, ale napriek tomu budú do internačného tábora poslané osoby, ktoré túto skutočnosť ešte preveria. Možnosť

⁶ Peter Haverla – *18. júla 1892 v Trnave – †1. marca 1924, študoval v Trnave a Budapešti, za kňaza bol vysvätený 6. decembra 1914 v Ostrihome. Kaplánom bol v Seredi a ako kňaz pôsobil v bratislavskom Blumentáli. In Blumentál, 2008, roč. 19, č. 10, s. 4. Vo fonde tábora internovaných v Zlatých Moravciach má Peter Haverla uvedený dátum narodenia 28. júla 1892.

⁷ Zoltán Tornallyay – *20. decembra 1882 v Tornali – †18. októbra 1946 v Tornali, architektúru študoval na budapeštianskej technike, spočiatku pôsobil v Budapešti, neskôr v rodnej Tornali. Je radený medzi architektov Kósovho okruhu, ktorí transformovali vzory britského Arts and Crafts hnutia do domácej stavebnej tradície. Spolu s K. Kósom realizoval v Budapešti jedno zo svojich najlepších diel - bytový dom vo Wekerleho kolónii. V Tornali navrhol vtedajšie budovy Mestského úradu a Okresného úradu. In DULLA, Matúš-MORAVČÍKOVÁ, Henrieta. *Architektúra Slovenska v 20. storočí*. Bratislava : Vydavateľstvo SLOVART, 2002, s. 73 a 478. Podrobnejšie o živote Z. Tornallyaya pozri: GALO, Vilmos. *Tornallyay Zoltán, az építész és közéleti ember*. In Gőmörország (az északi magyar peremvidék fóruma), 2005, VI. évfolyam, 2. szám, s. 28-39.

⁸ Tibor Mariassy – *19. marca 1876 v Košiciach – † 28. januára 1932 v Levoči, posledný spišský župan v Rakúsko-Uhorsku. Stál aj na čele župnej maďarskej národnej rady vytvorenej 16. novembra 1918. V roku 1919 sa protestným listom ohradil proti začleneniu Spiša do ČSR. Pozri In MÁRIÁSSY, Peter. *X storočí rodu Máriássy*. Košice : Harlequin, 2006, s. 73. CHALUPECKÝ, Ivan. *Dejiny Levoče 2*. Košice : Východoslovenské vydavateľstvo, 1975, s. 216 a 219.

preloženia internovaných do zámku v Topolčiankach sa zamietla. Výnimočnou situáciou, zapísanou v protokole fondu internovaných, je informácia, že Ondrej Tötössy začal držať hladovku, o ktorej bolo upovedomené Ministerstvo s plnou mocou pre správu Slovenska. Posledným internovaným, ktorého priviezli do internačného tábora 8. novembra 1921, bol Ludvík Szilagyí.

Krátka existencia internačného tábora v Zlatých Moravciach nepochybne súvisí s politickou situáciou, ktorá zavládla krátko po vzniku ČSR. Domnievame sa, že situovanie tábora do tohto mestečka na rieke Žitava inicioval minister s plnou mocou pre správu Slovenska Martin Mičura z dôvodu, že v rokoch 1919 – 1920⁹ tu pôsobil ako tekovský župan, a teda dobre poznal miestne pomery. Funkcia internačného tábora sa skončila odchodom posledného internovaného dňa 26. novembra 1921. Väčšina internovaných zo Zlatých Moraviec sa previezla do príslušnej župy, z ktorej pochádzali alebo v nej boli zadržaní. Nepriatelia vzniknutej ČSR zostali však naďalej pod drobnohľadom, o čom svedčí evidencia podozrivých osôb vypracovaná v roku 1922 napr. Tekovskou župou. Zoznam zo Zlatomoravského slúžnovského okresu určil štyri podozrivé osoby, ale z Levického okresu ich bolo zapísaných až štrnásť.¹⁰

Zoznam internovaných v tábore v Zlatých Moravciach v roku 1921

Porad. číslo	Meno a priezvisko internovaného	Dátum internovania do tábora	Dátum odchodu z tábora
1.	Ján Tobler	26.10.1921	22.11.1921
2.	Vojtech Tuka	26.10.1921	4.11.1921
3.	Ludvík Szapanos	26.10.1921	11.11.1921
4.	Gyula Keiser	26.10.1921	4.11.1921
5.	Ján Bartál	26.10.1921	4.11.1921
6.	Andor Lipszký	26.10.1921	4.11.1921
7.	Rudolf Grünenberger	26.10.1921	16.11.1921
8.	Nikolai Rakovszky	26.10.1921	20.11.1921
9.	Vojtech Hackenberger	27.10.1921	16.11.1921
10.	Ján Máza	27.10.1921	15.11.1921
11.	Julius Zsazy	27.10.1921	4.11.1921
12.	Oddillo Hornyák	27.10.1921	4.11.1921
13.	Desider Vertesi	27.10.1921	21.11.1921
14.	Elemér Racskovich	29.10.1921	15.11.1921
15.	Aladár Remenyik	30.10.1921	21.11.1921
16.	Béla Heinzelmann	30.10.1921	21.11.1921
17.	Vojtech Soltés	30.10.1921	21.11.1921
18.	Julius Bockó	30.10.1921	16.11.1921

⁹ZEMKO, Milan – BYSTRICKÝ, Valerián (eds.). *Slovensko v Československu (1918-1939)*. Bratislava: Vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied, 2004, príloha č. 25 (Prví československí župani 1918-1919), s. 610.

¹⁰ŠAN, f. *Tekovská župa, prezidiálne spisy 1921*, Evidencia význačnejších prívržencov a nepriateľov režimu v župe, spis č. 1996, šk. č. 16.

VOJENSKÁ HISTÓRIA

19.	Géza Eröss	30.10.1921	16.11.1921
20.	Aurel Gróf	30.10.1921	4.11.1921
21.	Ludvíg Rákossy	30.10.1921	21.11.1921
22.	Zoltán Sontag	30.10.1921	11.11.1921
23.	Dezider Tornalyay	30.10.1921	11.11.1921
24.	Béla Barna	30.10.1921	4.11.1921
25.	Ján Dusza	30.10.1921	11.11.1921
26.	Josef Klein	1.11.1921	15.11.1921
27.	Ignác Hofer	1.11.1921	15.11.1921
28.	David Grünes	1.11.1921	15.11.1921
29.	Eduard Iaszvinský	1.11.1921	15.11.1921
30.	Hricko Tunofiovicz Žukovský	1.11.1921	15.11.1921
31.	Josef Tomcsanyi	2.11.1921	26.11.1921
32.	Ondrej Julius Tötössy	2.11.1921	21.11.1921
33.	Farkas Kovacs	2.11.1921	16.11.1921
34.	Fehér Balthasar	2.11.1921	16.11.1921
35.	Vojtech Szojka	2.11.1921	10.11.1921
36.	Marie Aladi	2.11.1921	22.11.1921
37.	Fedor Mikuláš	2.11.1921	6.11.1921
38.	Tibor Mariassy	2.11.1921	16.11.1921
39.	Zoltán Tornalyay	2.11.1921	11.11.1921
40.	Ondrej Lukács	2.11.1921	9.11.1921
41.	Mikša Weisberger	2.11.1921	15.11.1921
42.	Artur Vieganot	2.11.1921	16.11.1921
43.	Štefan Dönöj (Dörnöj)	2.11.1921	15.11.1921
44.	Matej Szakal	2.11.1921	6.11.1921
45.	Anton Szabadoš	1.11.1921	15.11.1921
46.	Hugo Holesch	3.11.1921	21.11.1921
47.	Juraj Mihalík	3.11.1921	15.11.1921
48.	Koloman Scholz	4.11.1921	16.11.1921
49.	Peter Haverla	4.11.1921	21.11.1921
50.	Karol Loffaj	5.11.1921	15.11.1921
51.	Ludvík Szilagyi*	8.11.1921	8.11.1921

*Meno je prečiarknuté

*Zožit so zoznamom internovaných v Zlatých Moravciach
Zdroj: ŠA Nitra, f. Tábor internovaných v Zlatých Moravciach, 1921*

VÝSTAVBA 1. ČS. ZMIEŠANEJ LETECKEJ DIVÍZIE V ZSSR Z POHLĀDU JÚLIUSA TRNKU (30. AUGUST 1944 – 15. JANUÁR 1945)

PETER ŠUMICHRAST

ŠUMICHRAST, P.: Building the 1st Czechoslovak Combined Air Division in the USSR from the viewpoint of Július Trnka (30 August 1944 – 12 March 1945). *Vojenská história*, 2, 16, 2012, pp 187-220, Bratislava.

The issue of the 1st Czechoslovak Combined Air Division in the USSR has been addressed over the past decade by numerous professional historians, veterans, authors, and lots of aviation history fans. However, the truth is that even after 67 years, which have elapsed since the unit's establishment, no original written documents that would, without editorial interventions or the author's artistic inventions, depict the unsurpassable feelings of the direct actors shaping the historical events as they happened, have so far been published. That the past generations of historians have managed to preserve for the future at least some personal testimonies by direct actors of historical events is illustrated by a collection of memoirs at the Military History Archive in Bratislava, which is today made up of 504 titles. One of them contains the memoirs of Air Colonel Július Trnka (Army Reserve), who significantly contributed to the foundations of the Higher Czechoslovak Air Unit in the USSR.

Military History. Slovakia – USSR. Second World War. 1st Czechoslovak Combined Air Division in the USSR. Július Trnka – memoirs.

Problematike výstavby a činnosti 1. čs. zmiešanej leteckej divízie v ZSSR sa v uplynulých desaťročiach venovali nielen viacerí profesionálni historici, pamätníci, publicisti, ale aj mnohí nadšenci leteckej histórie.¹ Avšak ani po šesťdesiatich siedmich rokoch, ktoré uplynuli od vzniku 1. čs. zmiešanej leteckej divízie v ZSSR, neboli publikované pô-

¹ V tejto súvislosti treba spomenúť predovšetkým nasledovné práce: ČEJKA, Eduard – KLÍPA, Bohumír. *Za svobodu Československa. Svoboda se zrodila v boji*. 3. sv. Praha : Naše vojsko, 1960; SLAVKOVSKÝ, Dušan. *Vo vzduchu i na zemi*. Bratislava : Obzor, 1969; FAJTL, František. *Vzpomínky na padlé kamarády*. Praha : Mladá fronta, 1980; FAJTL, František. *Podruhé doma*. Praha : Naše vojsko, 1984; VRANÝ, Jiří – KRUMBACH, Jan. *Ilustrovaná historie letectví*, zv. 1. Mikojan - Gurjevič MiG-15, Lavočkin La-5 a La-7, Fokker D VII. Praha : Naše vojsko, 1985; SLAVKOVSKÝ, Dušan. *V čase dozrávání a boje*. Praha : Naše vojsko, 1985; BALLA, Jaromír. *Pod křídly je Ostrava*. Ostrava : Profil, 1985; ŠMOLDAS, Zdeněk. *Českoslovenští letci v boji proti fašizmu*. Praha : Naše vojsko, 1987; VRANÝ, Jiří. *Ilustrovaná historie letectví - Polikarpov Po-2*. Praha : Naše vojsko, 1988; VRANÝ, Jiří. *Ilustrovaná historie letectví - Iljušin Il-2*. Praha : Naše vojsko, 1988; DAŇKO, Ján a kol.: *1. československá smíšená letecká divize*. Praha : AVIS, 1998; STANISLAV, Ján – KLABNÍK, Viliam. *Slovenské letectvo 1944-1945*. 3. zv. Bratislava – Magnet Press Slovakia, 2003.

vodné, neupravované dobové písomné záznamy, ktoré by čitateľom bez redakčných úprav, respektíve autorskej umeleckej invencie, približovali neopakovateľné pocity priamych aktérov týchto významných historických udalostí v čase, v ktorom sa odohrávali.

V tomto kontexte treba konštatovať, že v prácach autorov zaoberajúcich sa touto problematikou nachádzame kratšie či dlhšie útržky spomienok priamych aktérov týchto udalostí, avšak tieto čitateľovi neposkytujú ucelený, hoci treba priznať, že ani objektívny pohľad jednotlivca na prebiehajúce historické udalosti, ktoré mali významný podiel na vzniku historických tradícií čs. vojenského letectva. Tieto osobné pocity pamätníkov však mnohokrát vznikli v kratšom, respektíve dlhšom časovom horizonte od popisovanej historickej udalosti a z tohto dôvodu ich obsah v mnohých prípadoch rozhodujúcim spôsobom „ovplyvnila“ konkrétna historická doba, v ktorej boli publikované. V tomto prípade, ako aj v mnohých ďalších prípadoch, sa premrhala neopakovateľná príležitosť zozbierať od priamych aktérov týchto historických udalostí ich osobné záznamy, respektíve z nich vyhotoviť kópie, ktoré mohli do budúcnosti poslúžiť ďalším generáciám bádateľov ako neoceniteľný zdroj historických informácií, a to predovšetkým po smrti ich majiteľov, tzn. v období, keď už nebolo možné konfrontovať údaje zachytené v „oficiálnych“ písomnostiach so spomienkami pamätníkov. Mnohé z týchto nenahraditeľných historických zdrojov tak boli pre historickú obec nenávratne stratené...

O tom, že sa predchádzajúcim generáciám profesionálnych historikov podarilo pre budúce generácie zachrániť aspoň časť osobných svedectiev priamych aktérov našej novodobej vojenskej histórie svedčí zbierka spomienkových prác vo Vojenskom historickom archíve v Bratislave, ktorú v súčasnosti tvorí dovedna 504 titulov. Ich rozsah, ako aj informačná výpovedná hodnota sú rôzne. Sú v nej zastúpené stručné, jednostránkové spomienky bez podstatnejších faktografických údajov, ako aj stostránkové spomienky s detailným popisom udalostí z pohľadu konkrétnej historickej osobnosti.

Jedným z viac než päťstovky titulov je aj spomienka plk. let. v zál. Júliusa Trnku, ktorý sa významným spôsobom podieľal na položení základov vyššej čs. leteckej jednotky v ZSSR.²

² TRNKA, Július (29. 9. 1910 Zvolen – 24. 6. 1989 Bratislava). Základné vzdelanie získal po absolvovaní 4 tried ľudovej školy. Ďalej pokračoval v štúdiách na 8-ročnom reálnom gymnáziu vo Zvolene. Občianske vzdelanie zavŕšil absolvovaním štyroch semestrov na VŠT v Prahe, odbor architektúra a pozemné staviteľstvo. 1. 10. 1932 sa prezentoval ako nováčik na vykonanie prezenčnej služby v p. pl. 25. Priznali mu status frekventanta. Od 9. 10. 1932 do 14. 9. 1933 bol frekventantom Školy na východu dôstojníkov pechoty v zálohe v Košiciach. Od 15. 9. 1933 do 30. 6. 1935 ho zaradili ako vojenského akademika do VA. 1. 3. 1934 ho povýšili na ppor. pech. 1. 7. 1935 menovali za por. let. a pilota-letca a zaradili do letky 37 let. pl. 3 vo Vajnorochoch. V období od 3. 1. 1936 do 27. 6. 1936 absolvoval aplikačný kurz pre dôstojníkov letectva v Prostějove. Potom ho ustanovili za nižšieho dôstojníka letky 37 let. pl. 3. 1. 7. 1937 ho menovali za pozorovateľa-letca. Od 8. 4. 1937 do 27. 7. 1937 absolvoval kurz lietania podľa prístrojov v noci v rámci let. pl. 3. 28. 7. 1937 ho menovali za nočného pilota-letca. Od 28. 7. 1937 ako pridelený dôst. letky 37 premiestnený do VTLÚ, s určením za skúšobného pilota. Od 30. 10. 1938, v čase BPS, bol pridelený letke 39 let. pl. 3 v Piešťanoch. Od 10. 1. 1939 bol opätovne pridelený k skúšobnej skupine VTLÚ v Prahe – Letňanoch. Vzhľadom na rozpad Č-SR a vznik Slovenského štátu a Protektorátu Čechy a Morava ho 19. 3. 1939 ako dôstojníka slovenskej národnosti odoslali na Slovensko. Po vzniku Slovenského štátu ho včlenili do slovenskej armády. Od 20. 3. 1939 do 31. 7. 1940 zastával funkciu veliteľa cvičnej letky v Piešťanoch. 1. 4. 1939 ho povýšili na npor. let. Od 31. 7. 1940 do 31. 12. 1943 pôsobil vo funkcii veliteľa Leteckej školy v Piešťanoch, Trenčianskych Biskupiciach (od 1. 10. 1940) a v Banskej Bystrici (od 16. 8. 1943). Po vytvorení Štúdiijného ústavu Vzdušných zbraní sa stal jeho veliteľom. 1. 7. 1940 bol povýšený na stot.

Spomienka sa skladá z troch častí.³ Prvú časť tvorí prepis fonického záznamu spomienok J. Trnku na jeho životné osudy, s dôrazom položeným na udalosti z obdobia výkonu jeho vojenskej služby v období rokov 1932 – 1945. Druhú časť materiálu, podľa spracovateľa dokumentu najhodnotnejšia časť Trnkovej reminiscencie, tvorí odpis osobného denníka tohto dôstojníka letectva za obdobie od 30. augusta 1944 do 12. marca 1945. Tretia časť spomienky je zložená z odpisov dvoch historických dokumentov označených ako *Správa o slovenskom leteckom výcviku od III. 1939 do 31. 12. 1943* a *Svedecká výpoveď o činnosti plk. gšt. Viliama Talského⁴ pri povstaní v roku 1944 u východnej slovenskej armády*.

let., 1. 7. 1941 na mjr. let. V období od 25. 2. 1942 do 3. 7. 1943 vykonal výcvik na lietadlách Bf 109 v dánskom Gróve s výborným hodnotením. Od 1. 1. 1944 do 31. 5. 1944 pôsobil ako poslucháč I. ročníka VVŠ v Bukurešti. V čase neprítomnosti funkciu veliteľa Leteckej školy dočasne vykonával mjr. let. O. Ďumbala. Od 31. 5. 1944 ho premiestnili na VVZ a od 31. 7. 1944 ho určili za veliteľa skupiny vzdušných zbraní pri Východoslovenskej armáde (v niektorých zdrojoch sa uvádza pri Armádnom veliteľstve – pozn. P. Š.). V tejto funkcii zotrval až do 31. 8. 1944, keď preletel na stranu sovietskej Červenej armády. 31. 8. 1944 o 02.50 h odletel, spoločne s náčelníkom štábu Východoslovenskej armády plk. gšt. V. Talským, do ZSSR, aby zabezpečil prelet „skupiny“ do ZSSR a dohodovil súčinnosť so sovietskymi jednotkami. Od 31. 8. 1944 bol prijatý do čs. armády a zaradený do Náhradného telesa 1. č. armádneho zboru v ZSSR. Od 1. 9. 1944 do 15. 12. 1944 zastával funkciu veliteľa výcvikového strediska čs. letcov v ZSSR. 15. 12. 1944, napriek zákulisným hrám niektorých príslušníkov letectva, ktorí poukazovali na jeho mimoriadne aktívnu službu v slovenskej armáde, bol vymenovaný za zástupcu veliteľa 1. č. zmiešanej leteckej divízie v ZSSR. 5. 1. 1945 bol odvolaný z funkcie a odoslaný na veliteľstvo 1. č. armádneho zboru v ZSSR. Od 10. 1. 1945 do 25. 6. 1945 leteckým dôstojníkom pri štábe veliteľstva 1. č. armádneho zboru v ZSSR. Po vojne slúžil v čs. armáde až do 30. 9. 1958, keď bol prepustený do zálohy. Po prepustení z armády pracoval na výstavbe bratislavského letiska, neskôr sa zamestnal vo vtedajšej čs. televízii v Bratislave, kde pracoval vo vnútornom odb., potom na odb. investícií. Rehabilitovaný v r. 1992 v hodnosti plk. let. Za výkon voj. služby obdržal aj tieto vyznamenania: nemecký Das Verdienstkreuz des Ordens vom Deutschen Adler, chorvátsky Red Krune Kralja Zvonimira II. stupnja s mačevima, rumunský Ordinul Steaua Romaniei cu spade gradul de „Officer“ cu panglica de „Virtutea Militara“, slovenský Vojenný víťazný kríž, čs. Vojnový kríž 1939, čs. Rad SNP I. triedy, čs. medaila Za chabrosť pred nepriateľom, čs. voj. medaila Za zásluhy I. stupňa, čs. pam. medaila so štítkom ZSSR...

³ Vo VHA Bratislava je vedená pod por. č. ŠZ X-103.

⁴ TALSKÝ, Viliam Antonín (* 28. 9. 1904 Vigľaš, okr. Zvolen – † 3. 12. 1953 Bratislava). V rokoch 1924 – 1939 príslušník čs. brannej moci, v ktorej dosiahol hodnosť kpt. gšt. Od 14. 3. 1939 do 31. 8. 1944 pôsobil v slovenskej armáde, kde dosiahol hodnosť plk. gšt. Jeho poslednou funkciou bola funkcia zástupcu veliteľa Východoslovenskej armády. 31. 8. 1944 preletel s mjr. let. J. Trnkom na stranu sovietskej Červenej armády s cieľom informovať maršala I. S. Koneva o situácii a postavení Východoslovenskej armády a zároveň s ním plánoval dohodnúť spoluprácu a koordináciu slovenských a sovietskych vojsk. 16. 9. 1944, po návrate na východné Slovensko, vytvoril s pomocou jednotky mjr. J. Bíleja Veliteľstvo východnej vojenskej skupiny Detvan. Zároveň nadviazal kontakt s tam operujúcimi partizánskymi jednotkami, predovšetkým s vojensko-partizánskou jednotkou Kriváň pplk. del Jozefa Vogla-Sokolovského. 1. čs. armádnemu zboru v ZSSR poskytoval cenné spravodajské informácie. Od decembra 1944 do konca vojny 1945 bol príslušník čs. zahraničnej armády v ZSSR. Zastával významné veliteľské funkcie: dočasný veliteľ 1. čs. brigády v ZSSR, zástupca veliteľa 3. čs. brigády, veliteľ 3. čs. brigády. Vzhľadom na zásah SNR bol odvolaný z týchto veliteľských funkcií. Nakoniec ho odoslali k náhradnému pluku, kde ho zaradili do veliteľskej zálohy. Zostal však v trvalej nemilosti SNR, ktorá jeho opustenie veliteľstva Východoslovenskej armády a prelet na stranu sovietskej Červenej armády považovala za vojenskú zradu. Z nej vyplynulo odzbrojenie jednotiek tejto armády, ktorá nemohla byť použitá na realizovanie plánu Povstania. Po skončení druhej svetovej vojny nebol

* * *

Čiastočný prepis druhej časti spomienky J. Trnku, tzn. jeho osobného denníka vedeného v období od 30. augusta 1944 do 12. marca 1945, uverejňujeme do 15. januára 1945, tzn. do času, keď J. Trnku odvelili z 1. čs. zmiešanej leteckej divízie v ZSSR k veliteľstvu 1. čs. armádneho zboru v ZSSR, a to v úplnom znení, v súlade s edičnými zásadami. Jednotlivé záznamy sú radené chronologicky, v pôvodnej jazykovej a gramatickej úprave. Slová alebo ich časti, ktoré nedávajú zmysel, alebo sú skomolené, sme označili (!). Slová alebo ich časti, ktoré pri ich prepise zjavne vypadli, dávame do hranatých zátvoriek [...].

* * *

Dokument

-

Osobný denník**veliteľa leteckej skupiny v Prešove a výcvikového strediska čs. letcov v Przemysli**

30. august 1944. Prešov.

Celý deň žijeme v očakávaní budúcich udalostí. Situácia je krajne napätá. Nemecké vojsko už prekročilo hranice slovenského štátu, a to na západnom a severnom Slovensku. Partizánske skupiny obsadzujú s vojenskými posádkami mestá na hornom Považí. Vojsko a civilné obyvateľstvo sa spontánne pridáva. Nálada v mojich jednotkách veľmi revolučná.

Ráno priletel nemecký nadporučík od pancierového zväzu v Užhorode. Chce vyšetriť záhadné zmiznutie nemeckého styčného dôstojníka od pancierového zväzu v Užhorode. Chce vyšetriť záhadné zmiznutie nemeckého styčného dôstojníka u SVZ, npor. Stohwassera⁵, ktorý pred dvoma dňami štartoval s našim pilotom a lietadlom Kl-35 do Užhorodu, avšak ta nedoletel. Poobede, keď vyšetrujúci dôstojník chcel odletieť, letištný dôstojník poručík Koťo⁶ v návale revolučného nadšenia tohoto⁷ zatkol, avšak jeho pilot, vidiac situáciu, uletel. Keď som sa to dozvedel, v obave, aby neboli Nemci na východe predčasne vyprovokovaní, ospravedlňoval som celý prípad ako nedorozumenie a ponúkol som vlastné lietadlo k doprave do Užhorodu. Tento však ponuku zo strachu neprijal a uchýlil sa na prešovské nemecké posádkové veliteľstvo vyžadujúc si auto z Košíc.

---

prijatý do čs. armády. 10. 12. 1947 bol na základe žaloby odsúdený Národným súdom za domácu zradu a zradu na Povstaní na 15 rokov straty slobody. Zároveň Talského zbavili občianskych práv, odňali mu vojenskú hodnosť a zhabali polovicu majetku. 18. 12. 1948 mu vzhľadom na obnovu procesu prerušili výkon trestu. V auguste 1951 bol operovaný a ešte ten mesiac opätovne uväznený. Vo väzení sa mu výrazne zhoršil jeho zdravotný stav. O dva roky neskôr ho už ako nevyliciteľne chorého prepustili z väzenia na slobodu. Krátko po prepustení zomrel v bratislavskej nemocnici. Pozri napr.: *Vojenské osobnosti československého odboje 1939 – 1945*. Kol. aut. Praha – Bratislava : Vojenský historický ústav Praha – Vojenský historický ústav Bratislava, 2005, s. 296-297.

⁵ Správne Oblt. Stowasser, príslušník Nemeckej leteckej misie na Slovensku, styčný dôstojník pri Skupiny vzdušných zbraní pri Východoslovenskej armáde. Slovenský historik Ján Stanislav popísal vo svojich prácach dramatický príbeh únosu tohto dôstojníka luftwaffe čat. M. Žlnkom na stranu sovietskej Červenej armády. Pozri napr.: STANISLAV, Ján. *Letectvo v prípravách na ozbrojené vystúpenie a jeho účasť v SNP*. Bratislava : Veda, 1996, s. 69-70.

⁶ KOŤO, Ludovít. Podrobnejšie napr.: STANISLAV, ref. 5.

⁷ Správne tohto.

Nálada u jednotiek je nebezpečne zvýšená. Mám obavy, že letcov neudržím do rozhodného okamžiku, až sa zahájí organizovaný odboj na celom Slovensku.

Nedočkave čakáme generála Malára⁸, ktorý ráno letel do Bratislavy a ktorý má prevziať odboj na východnom Slovensku.

Na 19.00 hod. zvolávam všetkých výkonných letcov do zámočku v Kelemeši. Treba zaujať stanovisko k situácii a upokojiť ich. Medzitým dochádzajú správy o rozhorčených bojoch partizánov a Vojenských posádok s nemeckými okupantmi. Boje v Žiline, Ružomberku, Lipt. Sv. Mikuláši a v Kežmarku. Som zasvätený do organizovaného vojenského odboja. Situácia sa skomplikovala predčasným vzplanutím revolúcie. Vzniká chaos a neistota v dôstojníckom zbore. Príprava voj. odboja nie je ukončená. Naše dve pešie divízie sú rozptýlené na 120 km dlhom obrannom postavení na Karpatoch a v takejto zostave nie sú schopné účinnej akcie.

19.15 hod. Bratislavský rozhlas vysiela prejav prez. Tisu. Previnilcom, ktorí sa vrátia, odpúšťa stíhanie. Potom nasleduje prejav generála Malára. Snaží sa tiež utlmiť odboj a presvedča, že všetko je predčasné a nedozreté. Výsledok - klesnutie nálady - nedôvera v Malára.

Odchádzam so stot. Škrovinom na letisko. Cestou stretám plk. gšt. Talského, plukovníka Markusa a plk. Husára - revolučných veliteľov východnej armády a oboch divízií, ktorí sú silne ovplyvnení Malárovou rečou a radia vyčkať a správať sa podľa neho. Odchádzam do Kelemeša k zhromaždeným letcom. Ťažká situácia. Každú chvíľu nám hrozí obsadenie Nemcami a predčasne sa nechcem rozhodnúť pre odlet do ZSSR, lebo ešte neviem, kde nás bude najviac treba. Presvedčam svojich kamarátov vyčkať ešte a vydávam rozkaz k pohotovosti. Končím s tým, že v noci možno vydám rozkaz. Som v zámočku v Kelemeši s veliteľmi letiek o 22.00 hod., stot. Galbavým⁹, stot. Páleníčkom¹⁰, npor. Fratričom¹¹ a s veliteľom komb. spoj. čaty stot. Škrovinom a s vel. ťažkej PL batérie npor. Gošányim. Dochádza správa, že partizáni na 40 náklad. autách sú na ceste obsadiť letisko a mesto Prešov. Nariadujem partizánov zadržať, nestrieľať za žiadnu cenu a veliteľa partizánov priviesť ku mne. Súčasne telefonujem plk. gšt. Talskému, aby prišiel do Kelemeša a dohodovil sa s partizánmi.

22.30 hod. S plk. Talským čakáme na partizánov. Dochádza správa, že dva nemecké transporty došli do Prešova a vykladajú. Situácia je krajne kritická. Nemecké motocykle už hliadajú okolo letiska.

Po štvrt hodinovej porade sa rozhodujem pre odlet do ZSSR. Plk. Talský s tým súhlasí.

Ráno o 04.00 hod. má štartovať lietadlo s mjr. Polkom¹² do ZSSR dohovoriť so štáбом

⁸ MALÁR, Augustín (18. 7. 1894 – III?/1945). Generál II. triedy Augustín Malár, veliteľ Armádného veliteľstva Východoslovenskej armády. Pozri napr.: Vojenské osobnosti, ref. 4, s. 181.

⁹ GALBAVÝ, Rudolf (29. 4. 1913 – 11. 5. 1995).

¹⁰ PÁLENÍČEK, Jozef (2. 4. 1912 – dátum úmrtia neznámy). V čs. armáde do 31. 3. 1952, keď ho v hodnosti pplk. let. prepustili do zálohy. K osudom tohto dôstojníka letectva pozri: ŠUMICHRAS, Peter – KLABNÍK, Viliam. *Slovenské letectvo 1939 – 1944*. 2. zv. Bratislava : Magnet Press Slovakia, 2000; taktiež BYSTRICKÝ, Jozef – ŠUMICHRAS, Peter. *Letka 13 v dokumentoch a obrazoch*. Bratislava : Magnet Press Slovakia, 2004; taktiež ŠUMICHRAS, Peter. *Slovenské letectvo na východní frontě 1941-1943*. Cheb : Svět Křídél, 2006.

¹¹ FRÁTRÍČ, Ján (13. 11. 1913 – 13. 1. 1971).

¹² POLK, Elemír (24. 9. 1905 – 11. 10. 1994). V predmetnom období náčelník štábu 1. divízie Východoslovenskej armády. Pozri Vojenské osobnosti, ref. 4, s. 234-235.

maršala Koneva¹³ o spoločnej akcii ruských a slovenských divízií na Dukle proti nemeckej obrane. Je nebezpečie¹⁴, že Nemci obsadia letisko a znemožnia odlet.

Plk. Talský, nakoľko je o všetkom informovaný, rozhoduje sa letieť namiesto mjr. Polka, ktorý je t. č. vzdialený u divízií. Mjr Polk je telefonicky vyrozumený.

23.45 hod. Vydávam tento rozkaz jednotkám SVZ v Prešove: „Sám štartujem s plk. Talským na lietadle Fi-156¹⁵ ešte v noci, aby som avizoval včas prilet ostatných našich lietadiel u sovietskej pozemnej i vzdušnej obrany.

Letky 1, 2 a 12 odštartujú so všetkými schopnými lietadlami pokiaľ možno so všetkým lietajúcim personálom s najnutnejším pozemným personálom a materiálom, pod vedením veliteľov letiek za skorého svitania do Ľvova.

Prípravu k odletu a odlet zaistí voľný pozemný personál vyzbrojený guľometmi GOPL-u letiska a granátmi blokovaním cesty od Prešova na južnom okraji Nižného Šebeša.

Pozemný sled letiek sa zoradí v autokolónu (.) ku ktorej sa pripojí autokolóna ťažkej PL - batérie npor.(.) Gošányiho a autokolóna veliteľstvá skupiny vzdušných zbraní a kombinovanej spojovacej rotý ktoré v meste Prešove zorganizuje a za svitania privedie na letisko stot. spoj. J. Škrovina. Kolónu všetkých zhromaždených jednotiek v najkratšom čase po odlete lietadiel odvedie najvyšší prítomný do Giraltovec, prípadne ďalej k veliteľovi divízie plk. Markusovi¹⁶, k dispozícii revolučnému vedeniu východnej slovenskej armády.“

31. august

0.00 hod. Rozkazy sú vydané. Pripravujem sa na odlet do ZSSR. Nemám mapy, nemám ani najnutnejšie toaletné potreby. Do mesta, kde mám batožinu, je už riskantné chodiť. Telefonické spojenie s mestom už nefunguje. Kamarát stot. Galbavý mi ochotne ponúka jednu súpravu bielizne.

02.30.hod. Odchádzame s plk. Talským na letisko. Strážny nás zisťuje a ochotne vedie k lietadlu. Je o všetkom informovaný. Krátka, dôkladná príprava lietadla, motorová skúška, štart do tmy. Je bezmesačná noc asi 5/10 zamračené. Je 2.50 hod.

Po štarte som nepríjemne prekvapený. Výfukové plyny svietia s takou intenzitou, že lietadlo iste vidno z veľkej výšky. Letím po prvý raz s týmto lietadlom v noci. Chcem zatajiť Nemcom v blízkosti let na východ, aby som nevyprovokoval obsadenie letiska ešte v noci, preto letím 10 minút na západ a okľukou sa vraciam do smeru Ľvov. Letím bez máp a padáka. Tmavá noc nedovoľuje rozoznať niečo na zemi. Po pol hodine asi vo výške 1.500 m vlietam do mraku. Plk. Talský sedí pokojne za mnou. Cítim, že mi dôveruje, i keď sám pochybujem, že sa let dobre skončí. Nešťastný výfuk svieti ako svätožiara okolo lietadla.

¹³ KONEV, Ivan, Stepanovič (16. 12. 1897 – 27. 6. 1973). Maršal Sovietskeho zväzu (20. 2. 1944), veliteľ 1. ukrajinského frontu.

¹⁴ Správne – nebezpečenstvo.

¹⁵ Nemecké viacúčelové jednomotorové lietadlo Fieseler Fi 156 Storch. Okrem Nemecka ho vyrábali aj letecké továrne vo Francúzsku a v Protektoráte Čechy a Morava. V rokoch 1936 – 1945 bolo vyrobených 2 874 kusov tohto lietadla. Okrem nemeckej Luftwaffe stroje tohto typu používali aj slovenské Vzdušné zbrane. Pozri napr.: MURAWSKI, Marek. *Letadla Luftwaffe. Časť 1. Intermodel*, 1997, s. 140-143; taktiež ŠUMICHRASŤ, KLABNÍK, ref. 10, 67-68.

¹⁶ MARKUS, Mikuláš (27. 6. 1897 – 31. 1. 1967). Od 7. 5. 1944 bol plukovník pechoty (plk. pech.) Mikuláš Markus veliteľom 1. divízie Východoslovenskej armády. Neskôr príslušník 1. čs. armády na Slovensku a účastník Slovenského národného povstania. Od 26. 3. 1945 príslušník čs. zahraničnej armády v ZSSR. Od 3. 4. – 31. 5. 1945 veliteľ 4. čs. brigády 1. čs. arm. zboru v ZSSR. Pozri napr.: Vojenské osobnosti, ref. 4, s. 189-190.

Naberám stále výšku, ktorá, nás môže zachrániť. Nepredpokladal som, že slabý motor nás vytiahne do výšky 3.700 m. Po ďalších 20 minútach letu vylietavam z mraku a na zemi zisťujem husté pole zábleskov a rakiet. Sme nad frontom.

Po ďalších 10 minútach sa objaví kužeľ svetlometu a zametá oblohu naľavo od lietadla. Za chvíľu druhý a tretí a v niekoľkých sekundách celá zostava svetlometov križuje oblohu v nebezpečnej blízkosti. Privieram plyn a vypínam motor. Plachtím niekoľko minút bez zvuku. Medzitým svetlomety zhasnú. Preleteli sme pravdepodobne obranný priestor Przemyslu.

Po polhodine sa toto divadlo opakuje. Sme v priestore Lvov. Považujem za riskantné pristávať v blízkosti Lvova a konečne ani v orientácii nie som si istý. Bolo by veľmi nepríjemné pristáť medzi Nemcami alebo v blízkosti frontu. Pre istotu letím ďalších dvadsať minút na východ.

Medzitým sa pred nami objavuje sotva znateľný svetlý pás na horizonte. Prvý príznak blížiaceho sa svítania. Privieram plyn a kľžem do 600 m. Pod sebou zisťujem slabo znateľné obrysy malého mestečka. Leží na hlavnej ceste východ - západ. Predpokladám, že tadeto vedie aj telefónna linka do Lvova. Vyberám si malú svetlú plôšku na pristátie, bude to pravdepodobne strnište¹⁷.

04.50.hod. Pristávam bes nehody na pole posiate zákopmi a granátovými jamami. Bez slova vystopujeme z lietadla a zapalujeme si cigarety. Čakáme chvíľku - nik sa neobjavuje. Trápi nás neistota - kde sme.

Chcem strieľať rakety aby som privolať niekoho, v tom sa však objavuje na ceste nákladné auto a zostane stáť asi 500 m od nás. Vystúpi 6-8 siluet - chodia však len okolo auta a nepoberajú sa k nám.

Odisťujem si pištoľ a vyberáme sa k nim. Stále nemáme istotu, že sú to nie Nemci, alebo protiruskí partizáni.

Zo 100 metrovej vzdialenosti však bezpečne zisťujeme dlhé ruské plášte a chlpaté čiapky. Boli to ruskí vojaci a opravovali si defekt na aute. Ochotne nás dvaja zaviedli do mestečka Zloczów, pri ktorom sme pristáli ku komandirovi¹⁸. Mladý, asi 32-ročný major práve vstával.

Prijíma nás s pravou ruskou dobrosrdečnosťou a dôverou. Vysvetľujeme mu situáciu a prosíme o dodanie správy na letište Lvov, že priletia skupiny slovenských lietadiel, aby na nich nestrieľali. Mladý komandír však nevenuje veľkú pozornosť našej žiadosti, v prvom rade sa stará o raňajky a obzerá naše „charošné“¹⁹ uniformy. Po niekoľkonásobnom naliehaní konečne nariaduje svojmu podriadenému dôstojníkovi zavolať telefonicky Lvov. Trvá to dobrú polhodinu, než spojenie dostáva. Medzitým sedíme v kruhu štyroch dôstojníkov, robíme pokusy dohovoriť sa s nimi i o zložitejších témach. Darí sa nám to. Obzerám si nové prostredie a nových ľudí. Sme v dome, ktorý ako zázrakom zostal stáť s vybitými oblokmi uprostred rumoviska mesta. Zariadenie je pozháňané snád' z celého mestečka. Čistota a poriadok snád' nezodpovedá celkom našej predstave, ale úprimnosť a dobrosrdečnosť našich dočasných hostiteľov dostatočne kompenzuje ostatné zápory. Hneď v prvých chvíľach bezpečne konštatujem širokosť ruskej duše. V tom prichádza správa, že prvé naše lietadlá už prileteli napadnuté sovietskou protilietadlovou paľbou, ale táto už bola zastavená. V kľude²⁰ sme raňajkovali čaj /s cukrom medzi zubami/, s chlebom, pre nás nezvyklé tmavým, a prijali sme ponuku vyspať sa na lôžkach našich protektorov. Po trojhodinovom spánku

¹⁷ Správne – strnisko.

¹⁸ Rozumej – veliteľ.

¹⁹ Rozumej – dobré, pekné.

²⁰ Správne – v pokoji.

už čaká na nás holič a po umytí a obede odvážajú nás do Lvova k veliacemu generálovi. Po absolvovaní rôznych formalít a procedúr dostávame sa konečne na výsluch k veliteľovi Lvovského okruhu, ktorého v prítomnosti asi 6-8 generálov informujeme o udalostiach na Slovensku. Náhodou je prítomný šéf špionážneho oddelenia štábu maršala Koneva, ktorý ihneď zariaduje našu audienciu u maršala Koneva. Odchádzame na letište²¹, kde už z diaľky vidím naše lietadlá zhromaždené v jednom rohu letišťa. Je ich 17.²² Veliteľ letiska nás srdečne hostí a zariaduje nocľah. Nemecké jednotky pri ústupe podmínovovali a zničili všetky letištné²³ objekty. Spíme v narýchlo upravenej miestnosti jednej z dvoch tretín zbúranej budovy. Dosiaľ som sa nestretol so svojimi kamarátmi.

1. september 1944.

08.30 hod. Po raňajkách odchádzame na letisko. Máme pripravené dve lietadlá U-2, ktorými máme byť prelietnutí k maršalovi Konevovi do priestoru Rzeszów. Letíme pri zemi. Pilot nervózne pozoruje oblohu. Nie sme ďaleko od frontu a nemeckí stíhači nezriedka napadávajú kuriérne lietadlá. Po hodinovom lete pristávame na malej lúčke pri bezvýznamnej dedinke. Náhodným autom dostávame sa ku generálovi Lenčikovovi²⁴, šéfovi spravodajského oddelenia, ktorý nám zariaduje ubytovanie. Je veľmi láskavý, starší, šedovlasý pán a vyniká hostiteľskou pozornosťou. V malom sedliackom domčeku nám upravili izbičku s hlinenou dlážkou s najväčšou starostlivosťou. Konzervy, ovocie, cigarety, noviny sú na stole. Poobede však prichádza devuška²⁵ v uniforme ruského poručíka a prehlíada naše ubytovanie. Ovláda perfektne niekoľko rečí a hladko sa dohovráme nemecky. Po niekoľkých zdvorilostných frázach odchádza a za hodinku sa vracia aj s autom.

Naše ubytovanie sa jej nepáčilo a odvádza nás do jej bytu, ktorý pre nás uvoľnila. Je to oveľa krajšia miestnosť a vidno, že tu poriadok robí ženská ruka. Záclonky, koberce, mucholapky a iné drobnosti nezvyklé v tomto prostredí zvyšujú útlunosť tejto izbičky s malými oblôčkami. K osobnej potrebe sú nám pridelení dvaja seržanti. Je to jeden Kazbečan s nezvyčajne vysokou prirodzenou inteligenciou a mierne šikmými očami. Druhý - Zauralčan tiež nadpriemerne bystrý. Sú to zdielni²⁶, ochotní, dobrosrdeční chlapi.

K večeru prichádza pobočník maršala Koneva pre nás. Auto nás dopravuje asi 1 km k hlavnému stanu. Nenápadný domček prostred zelenej pažite. Celkom idylické miesto ruší len niekoľko vojakov s automatickými puškami. Vchádzame do maršalovej kancelárie.

Asi 60 ročný pán čaká na nás za veľkým stolom pokrytým mapou ukrajinského frontu. Za jeho chrbtom je na celej stene zavesená veľká mapa strednej Európy, na ktorej je hrubou čiarou vyznačená hranica bývalej Čs. republiky, a to Slovensko so starými predvojnovými hranicami, avšak Čechy a Morava s hranicami po obsadení Sudet Nemcami. Mimoriadne sympatický maršal prijíma nás s diplomatickou zdvorilosťou a po niekoľkých

²¹ Správne – letisko.

²² Podľa iných údajov pristálo na letisku Lvov až 20 lietadiel rôzneho typu patriacich SVZ pri VA, ktoré štartovali z letiska Išla (5 x Š-328; 2 x Bf 109 G-6; 5 x Fw 189A-2; 4 x B-534, 1 x Fw 44; 2 x Kl 35D, 1 x E-39). V tento deň sa počet slovenských lietadiel na Lvovskom letisku sa zvýšil ešte o jedno lietadlo Š-328, ktoré vzlietlo zo Spišskej Novej Vsi. Porovnaj: RAJLICH, Jiří – SEHNAL, Jiří. *Slovenští letci – Slovak Airman 1939 - 1945*. Kolín : Kolínske noviny, 1991, s. 54.

²³ Správne – letiskové.

²⁴ LENČIK, Ivan. *Grigorievič. Generálmajor, náčelník spravodajského oddelenia 1. ukrajinského frontu*. In <http://lib.history.ru/book.php?book=248641&page=57>

²⁵ Rozumej – dievčina.

²⁶ Rozumej – zhovorčivý.

spoločenských frázach obracia reč na našu vec. Prítomný je šéf spravodajského oddelenia, generálporučík Lenčik, ešte jeden generál a už známa devuška - poručík, ktorá v prípade zložitejších otázok pomáha ako tlmočník. Maršal je veľmi dobre informovaný o udalostiach na Slovensku. Patrí to do sféry jeho strategických záujmov. Informujeme ho detailnejšie o udalostiach na východnom Slovensku, o stave nasej východnej armády a situácii nemeckých jednotiek na úseku „Dukla.“

Povstanie na Slovensku vzbĺklo zavčasu a naše dve divízie sú rozložené na úseku asi 120 km. Akcia v tejto zostave je nemožná. Ak nemecké jednotky podniknú v najbližších dvoch dňoch akciu na Karpaty z juhu, nebude možné sústrediť naše dve divízie, aby mohli klásť účinný odpor. Treba v najkratšom čase zahájiť ofenzívu sovietskych jednotiek od Sanu na juh na Duklu pomocou našich dvoch divízií, v chrbte nemeckých jednotiek boli Karpaty prerazené.

Okrem toho žiadame účinnú pomoc lietadlami pre stredné Slovensko. Ďalej prosíme o vyzbrojenie prelietnutých letcov sovietskymi lietadlami a o ich nasedenie pri obrane Slovenska. Plk. Talský žiada, aby sa mohol vrátiť na Slovensko.

Už v prvých chvíľach debaty sa dá pozorovať nezvyčajný rozhľad, skúsenosť a pružnosť sympatického maršala. Ihneď prejavuje záujem o všetky naše správy s najväčšou podrobnosťou. Vydáva stručné pokyny svojmu personálu.

Informuje sa o našom ubytovaní a prepúšťa nás s tým, že niekoľko dní musíme tam zostať k jeho dispozícii. Odchádzame uspokojení s nádejou, že naše prosby budú akceptované.

Našu izbičku nachádzame s prikrýtim stolom. V kúte na zemi vidím fľašu francúzskeho koňaku a dve fľaše ruského šampanského. O necelú polhodinku prichádza generál Lenčik so svojou spolupracovníčkou, už známym poručíkom Terezkou a so sovietskym podplukovníkom, ktorý je pridelený nám k dispozícii. Večera: studená zeleninová polievka, marinované ryby, beafsteak, kaviár, syry, ovocie. Družný rozhovor nás veľmi zbližil. Cítim, že majú k nám dôveru, i keď zdôrazňujú nutnosť overiť si z iných prameňov spoľahlivosť našich osôb a pravdivosť údajov. Ich spravodajský aparát sa rozkrútil v tomto smere. Posekanie končíme okolo polnoci.

2. september 1944

9.30.hod. Vstávame. Je pekný, slnečný deň. K obedu prichádzajú pridelený pplk s Terezkou a dotazujú²⁷ sa na naše želania. Máme len jedno, čím skorej pomôcť našim doma. Ubezpečujú nás, že všetko je v behu. Odchádzame na prechádzku do blízkeho lesíka. Hovoríme o všetkom možnom. Prekvapuje ma vysoká inteligencia a všestrannosť našich sprievodcov. Sú doma práve tak v umení, literatúre, vo vede, ako v otázkach politických a sociálnych. Po 3 hodinovej debате konštatujem, že to bol vlastne krížový výsluch v najdelikátnejšej forme. Terezke sú známe mnohé podrobnosti o mojej osobe a činnosti. Neznepokojuje ma to: Hovorím o všetkom otvorene. Obedujeme o 15.hod. Dostávame správy zo Slovenska. Naša nálada je výborná. Naši držia doma stredné Slovensko. Dokonca miestami prechádzajú do protiútok. Myslim na rodinu. Dúfam, že je vo Zvolene. Som spokojný, i keď som už urobil kríž nad bytom. Mamička i ostatní drahí sú vo Zvolene a v Bystrici zatiaľ v bezpečí. Iste majú o mňa starosť, ja som však zatiaľ úplne mimo nebezpečenstva.

Na večeru sme pozvaní ku generálovi Lenčikovi. Znamenitá hostina. Naše zbližovanie rýchle napreduje. O 22.00 hod. odchádzame domov. Cestou generál, ktorý nás odprevádza,

²⁷ Správne – dopytujú.

prichádza na myšlienku, dať nám rádioprijímač. Ešte cestou vydáva príslušné rozkazy. Po 1/2 hodine prechádzky pri úplnku sa vraciame domov. Rádio je už inštalované. Hneď sa dozvedáme správy zo Slovenska. Sú uspokojivé. Po chvíľke debaty a srdečnom rozlúčení ukladáme sa k spánku.

3. september 1944.

Vstávame o 9.hod. Bývame u poľského krajčira. Je pekný deň a on šije na dvore pod jabloňou. Malé decko je na pažití u matky, ktorá varí na ohniku obed. Sú to prostí, úprimní ľudia. Sú trochu zakríknutí. Nie div; pred nedávnom sa front prehnal tadiaľto. Ešte teraz počuť celý deň a noc kanonádu a výbuchy bômb. Poobede sa dozvedám od Terezky, že je rozhodnuté o okamžitej pomoci. Z Moskvy prišiel rozkaz odoslať ta okamžite pplk. Talského a mňa. Maršal Konev však od včera presadzoval, aby celú akciu pomoci Slovensku zverili na neho a aby sme my dvaja zostali jemu k dispozícii.

Treba nadviazať spojenie s našimi divíziami na Karpatoch. Sú určené 3 cesty odovzdania správ veliteľom divízií: 1./ Odoslanie písomnej správy lietadlom pplk. Golianovi²⁸, ktorý má kuriérom doručiť správu na východ, 2./ vyslanie dvoch samostatných kuriérov zo ZSSR cez front k našim jednotkám, 3./ Rádiotelegrafickou cestou stot. Škrovinovi, ktorý má byť u našich divízií. Kritickú noc 30. augusta na letisku Prešov som sa so stot. Škrovinom veliteľom spojovacej čaty dohodovil šifrovaný kódex pre prípad potreby naviazania spojenia s nami v ZSSR. Dohovorené boli vlnové dĺžky, doba volania, krycie znaky a šifry. Na základe týchto prvkov gen. Lenčík okamžite zariaďuje nadväzovanie spojenia.

Večer nás navštívil generál Lenčík. Po spoločnej večeri kamarátske posedenie. Dostal správy o nás z Moskvy a pravdepodobne aj od Goliana. Dôvera je úplná. Generál Lenčík mi vysvetľuje, že u Tatárov dôkazom najbližšieho bratstva v zbrani je výmena nožov a hneď mi ponúkol svoj vreckový nožík. Dal som mu svoj a stiskom ruky sme spečatili tento symbolický akt bratstva.

4. septembra 1944.

Nič nového. Spojenie so stot. Škrovinom ešte nebolo nadviazané. K obеду odlietavam za svojimi kamarátmi do Lvova. Na letisku vidím všetkých zhromaždených. Trochu dojenné stretnutie. Od odletu z Prešova som nemal o nich nijaké správy. Dozvedám sa o celej kalvárii preletu. Lietadlá boli napadnuté protiletadlovou paľbou i stíhačmi a boli donútené pristáť na rôznych letiskách a čiastočne v poli. Našťastie došlo len k dvom ľahkým zraneniam. Jedno lietadlo bolo zostrelené. Je rozhodnuté preletieť na letisko Torki blízko Przemysla, kde má byť organizované naše preškolenie na sovietske lietadlá. Prelet bol ohlásený sovietskej protiletadlovej obrane. Prvý štartujem ja na lietadle U-2. Pristávam v Torkách a hlásim sa veliacemu generálovi. Po polhodine vidím v diaľke prvé lietadlá. V tom však z neďalekého letiska začína silná delostrelecká paľba a naše lietadlá sú obsypané granátmi. Napriek avizovaniu nášho preletu nám boli zostrelené 3 lietadlá a 3 poškodené. K úrazu neprišiel nik.

²⁸ GOLIAN, Ján (26. 1. 1906 – 1945). Brigádnny generál Ján Golian, prvý veliteľ 1. čs. armády na Slovensku. 7. 10. 1944 ho vo funkcii veliteľa armády nahradil divízny generál Rudolf Viest. Pozri napr.: Vojenské osobnosti, ref. 4, s. 82-83.

Ostatní pristávajúci piloti mi hlásia, že po mojom odlete zo Lvova tam pristálo slovenské lietadlo z Troch Dubov, „Savoia-Marchetti“²⁹, pilotované por. Grúňom s vojenskou a partizánskou delegáciou. Členom je tiež mjr. Vesel³⁰, ktorý musí nutne so mnou hovoriť. Nasadám na lietadlo a letím ihneď nazad. Celú delegáciu nachádzam v našom bývalom ubytovacom rajóne. Veľmi srdečné stretnutie. Je tam mimo mjr. Vesela a por. Grúňa³¹ ešte žandársky dôstojnícky zástupca, ruský partizánsky komisár zo Slovenska v uniforme nášho stotníka a asi 5 civilov. Major Vesel mi oznamuje, že letia na partizánske hlavné veliteľstvo do Kyjeva a informuje ma o veľmi kritickej situácii na strednom Slovensku. Súčasne ma žiada o urýchlenú akúkoľvek pomoc u maršala Koneva.

Ihneď žiadam o audienciu u Koneva. Telefonické povolenie prichádza o pol druhej v noci.

5. septembra 1944.

O.2 hod. /?/ Nasadám na auto s ozbrojeným doprovodom³². Je studená noc a o 1/2 7 prichádzam na štáb Koneva celkom premrznutý. Všetci spia. U štábu je zvykom pracovať do ranných hodín. Informujem o všetkom plk. Talského a zobúdzam poručíka - Terezku s prosbou o okamžité informovanie generála Lenčika. Generál Lenčik nás prijíma o necelú polhodinu. Cítíme, že našu vec vzali za svoju. Informujeme ho o kritičnosti³³ situácie a prosím o urýchlenie všetkej pomoci a o povolenie všetkých našich bojových lietadiel na Slovensko. Generál Lenčik nás ubezpečuje, že urobí všetko, čo bude možné. Zásahu našich lietadiel však neprikladá veľkú dôležitosť, napriek tomu povoľuje prelietnutie dvoch našich schopných Messerschmittov 109.³⁴ Ešte doobeda odlietavam do Toriek, kde vypravujem dva Messerschmitty so zvk. Hanovcom a rtk. Božíkom³⁵. Posielam tiež list pplk. Goliánovi a svojim drahým doma.

Spíme v blízkej dedinke.

²⁹ Savoia Marchetti SM-84 bis. Slovenská vojenská správa v roku 1943 zakúpila 20 lietadiel tohto typu pre vlastné Vzdušné zbrane. Vzhľadom na dramatické vojenskopolitické zmeny, ktoré sa odohrali v Taliansku v júli 1943, sa prevzatie zakúpených lietadiel podarilo zrealizovať až v letných mesiacoch roku 1944. Pozri napr.: ŠUMICHRASŤ, Peter. Slovenské Savoie Marchetti SM 84 BIS. In *Vojenská história*, roč. 3, 1999, č. 4, s. 119-126; taktiež ŠUMICHRASŤ, Peter. *GLI SM 84 Slovacchi*. In *Storia Militare*, N. 73 – Anno VIII, 1999, s. 25-28; taktiež ŠUMICHRASŤ, KLABNÍK, ref. 10, s. 64-65; taktiež ŠUMICHRASŤ, Peter. Slovenské Savoie Marchetti SM-84 bis v dokumentoch (1939 – 1945). 1. časť. In *Vojenská história*, roč. 12, 2008, č. 4, s. 94-122; taktiež ŠUMICHRASŤ, Peter. Slovenské Savoie Marchetti SM-84 bis v dokumentoch (1943 – 1944). 2. časť. In *Vojenská história*, roč. 13, 2009, č. 1, s. 86-120.

³⁰ VESEL, Milan (25. 3. 1903 – 26. 9. 1984). Major delostrelectva Milan Vesel, účastník boja za národné oslobodenie. K jeho životným osudom podrobnejšie pozri napr.: *Vojenské osobnosti*, ref. 4, s. 312-313.

³¹ GRŮŇ, Viliam.

³² Správne – sprievodom.

³³ Rozumej – kritickosti.

³⁴ Bf 109 G-6. 15 kusov tohto typu moderného stíhacieho lietadla zakúpila slovenská vojenská správa pre Vzdušné zbrane v 1. polovici roku 1944. Pozri napr.: ŠUMICHRASŤ, KLABNÍK, ref. 10, taktiež ŠUMICHRASŤ, Peter – HOCHMUTH, Anďal, Jozef. *Messerschmitt Bf 109 G-6 slovenských Vzdušných zbraní 1944*. HT model špecial No 902, Poprad, 2001.

³⁵ HANOVEC, František; BOŽÍK, Rudolf. Pozri napr.: ŠUMICHRASŤ, KLABNÍK, ref. 10, taktiež BYSTRICKÝ, ŠUMICHRASŤ, ref. 10, taktiež ŠUMICHRASŤ, Slovenské letectvo na východní, ref. 10.

6. september 1944.

Je rozhodnuté premiestniť slov. let. jednotku na letisko Stubno asi 15 km severovýchodne od Przemyslu. Poobede vykonávame presun lietadiel i pozemného sledu. Lietadlá sú strážou zaistené na letisku a personál je ubytovaný v blízkom zámočku.

Dozvedám sa, že dnes ešte má priletieť 1. čs. stíhací pluk z Proskurova. Prilietava však len zástupca veliteľa pluku škpt. Klán³⁶. Chladné stretnutie, i keď sme boli dobrí kamaráti v leteckom učilišti. Náš okamžitý pomer vystihovala jeho prvá poznámka: „Vypadáš jak německej generál“. Účinná morálna facka. Inak Klán je dobrý chlapec a bolo by ho to iste mrzelo, keby mi mohol vidieť do svedomia. Chápem ho. Je starší dôstojník a má nižšiu hodnotu. Som pripravený pre svoju hodnotu znieť ešte väčšie nepríjemnosti, ako v slovenskej armáde.

Ubytovanie pripravené pre 1. čs. let. pluk je nám do jeho príchodu dané k dispozícii.

7. september 1944.

Celý deň prebieha v znamení zlepšovania ubytovania a spríjemnenia nášho budúceho pobytu.

8. september 1944.

Prilietava 1. čs. stíhací pluk. Uvoľňujeme mu ubytovacie miestnosti a sťahujeme sa z kaštieľa do vedľajších objektov. Doobeda sa stretávam s veliteľom pluku škpt. Fajtlom³⁷, s bývalým spolužiakom z vojenskej akadémie. Stretnutie je viac oficiálne než kamarátske. Ujasňujeme si pomer našich funkcií a jednotiek. Preberá funkciu veliteľa posádky. Je zásadne proti môjmu návrhu previesť oficiálne zoznámenie oboch jednotiek. Rozhovorili sme sa o minulosti. Krajne odsudzuje našu oficiálnu aktivitu v slovenskej republike bez ohľadu na náš domáci odboj. Hneď na začiatku debaty nastoľuje otázku riešenia hodností. Som rozladený, lebo už niekoľko týždňov žijeme len pre jeden cieľ - pomôcť našim doma. Čakal som od nich v prvom rade ako od skúsenejších kamarátov rady ako a čo robiť, aby sme v najkratšom čase mohli dosiahnuť čo najväčšiu bojovú výkonnosť. Podrobujem sa situácii. Bude treba dlhšej doby, aby medzi nami bolo jasno.

Medzi ostatnými dôstojníkmi a mužstvom našich dvoch jednotiek sú ojedinelé prípady kamarátskeho stretnutia, inak je však cítiť chlad a na našej strane rozladenie. Aj keď som svojich ľudí upozornil na povinné zdravenie, vidím trápne prípady vzájomnej nevšímavosti. Mrzí ma veľmi táto prvá tóna, ktorá, snáď, musela prísť a u našich ľudí vzbudiť náznak nedôvery.

9. september 1944.

Zlepšujeme si ubytovanie. Stretám sa so šrtm. Dobrovodským³⁸, t. č. príslušníkom 1. čs. pluku, ktorý asi pred pol rokom preletel do ZSSR a som zarazený, že na moje otázky odpovedá lámanou češtinou.

³⁶ KLÁN, Jan (22. 1. 1911 – 10. 12. 1986). Štábný kapitán letectva, od 28. 10. 1944 major letectva Jan Klán, účastník čs. zahraničného odboja v rokoch 1939 – 1945. Pozri: Vojenské osobnosti, ref. 4, s. 133.

³⁷ FAJTL, František. Štábný kapitán František Fajtl. Účastník čs. zahraničného odboja v rokoch 1939 – 1945. Podrobnejšie pozri napr. Vojenské osobnosti, ref. 4, s. 67-68.

³⁸ DOBROVODSKÝ, Ľudovít (20. 12. 1921 – 8. 8. 1957). Do čs. zahraničného odboja sa dostal zbehnutím od legendárnej slovenskej stíhacej letky 13 z letiska Anapa. Konkrétne dňa 9. septembra 1943 preletel na stranu sovietskej Červenej armády na Bf 109 G-4, W. Nr. 16 269. Spoločne s ním zbehol aj Anton Matúšek, obaja neskôr príslušníci 1. čs. stíhacieho pluku v ZSSR. Pozri: ŠUMICHRAS, Slovenské letectvo na východní, ref. 10, s. 187-190.

Poučujem zhromaždené mužstvo, aby si z terajších miestnych pomerov nerobilo závery. Verím, že sa doma všetko vysvetlí.

10. september 1944.

Je nedeľa. Doobeda návšteva kostola. Kludný³⁹ priebeh celého dňa. Netrpezlivo čakáme ďalšie organizovanie nášho výcviku podľa sľubu generála Krasovského. Myslím na svojich drahých doma. Nemám nijaké správy. So sebou mám len fotografie Juci, Evičky a Petrika. Dúfam, že ste všetci pokope vo Zvolene.

11. september 1944.

Vstávam ráno o 4-ej. Za svitania treba odoslať dve lietadlá Š-328 na Slovensko. Letí kpt. Gašparovič a čtk. Bôžik s rádiostanicou a personálom pre spojenie Goliána so štábom maršala Koneva. Štartujú za skorého svitania. Dopoludnia sa však čtk. Bôžik vracia z letiska u Kulavy, kde pristál údajne pre delostr. paľbu a zlé počasie. Pravdepodobne však pre stratu orientácie.

Je zariadené teoretické školenie všetkého personálu. Predovšetkým ruština a čítanie ruských novín a správ. Všetko je v rámci vydaného denného programu.

12. september 1944.

Bez zvláštnych udalostí. Žiadam už po niekoľký raz sústredenie našich lietadiel z ostatných letísk.

13. september 1944.

Za skorého svitania odštartovalo lietadlo Š-328 s čat. Žlnkom na Slovensko /Tri Duby/ so sovietskym rádiomateriálom.

08.00 hod. pristáva kpt. Gašparovič⁴⁰ na KI-35. Vrátil sa zo Slovenska. Prináša prvé čerstvé správy a rôzne drobnosti /markitánsky tovar/. Pre mňa doviezol balík od mamičky a od Ada s listami. Nemilo ma prekvapuje správa, že Juca s deťmi zostala v Trenčíne. Mám obavy o ich osud. Vojna nerobí ohľady a Juca urobila veľkú chybu, keď nepočúvla môj striktný príkaz odcestovať do Zvolena. Teraz mi zostáva len nádej, že sa jej známi Trenčania ujmú.

Inak správy z domáceho frontu sú uspokojivé. Z privezených novín a ústnych správ sa dozvedáme o priebehu celého povstania. Súčasne sa dozvedám o zaistení a odvlečení všetkých dôstojníkov východnej armády v Prešove. Teraz mi je už jasné, prečo štáb maršala Koneva nemohol nadviazať rádiospojenie s našimi divíziami. Stot. Škrovina, ktorý tam mal spojenie technicky previesť, bol pravdepodobne tiež zaistený.

Prekvapuje nás správa, že doma krajne odsudzujú náš prelet do ZSSR. Je to možné len z neinformovanosti situácie. Po prvé, nedostal som od nikoho rozkaz prelietnuť na niektoré slovenské letisko a ani ma nik neinformoval o organizovaní väčšieho odporu na strednom Slovensku. Správy, ktoré som mal k dispozícii, vyznievali v tom zmysle, že všetky odpory proti Nemcom sú kladené len partizánskymi a vojenskými skupinami a sú len lokálneho rázu. Prelet nášho letectva u vých. armády bol pripravený už od začiatku augusta, avšak som s prevedením čakal do ostatnej chvíle, lebo som predpokladal potrebu nášho zásahu v prospech našej východnej armády, či už z letiska Prešov, alebo zo strany ZSSR. Nakoľko so stredným a západným Slovenskom boli všetky spojenia pretrhnuté, v dobe odletu do ZSSR

³⁹ Správne – pokojný.

⁴⁰ GAŠPAROVIČ, Peter (3. 7. 1913 – 6. 10. 2000). Príslušník čs. brannej moci, slovenskej armády, čs. zahraničnej armády v ZSSR, príslušník povojnovej čs. armády. 1. 9. 1948 prepustený z čs. armády v hodnosti mjr. let. z dôvodu že „nenašiel kladný pomer k ľudovo demokratickému poriadku republiky“. 1. 6. 1950 mu odňali hodnosť mjr. let. Po novembri 1989 ho rehabilitovali a povýšili do hodnosti pplk. (1990).

nemali sme nijaké správy, ktoré priestory a letiská sú obsadené Nemcami. Prelet frontu musel byť vykonaný v noci alebo za svtania a z letiska Tri Duby by hromadný odlet bol veľmi ťažko realizovateľný bez veľkého rizika zostrelenia nad frontom a na území vojsk ZSSR. O tomto som informoval v kritickej chvíli vedúceho voj. odboja plk. Talského, ktorý dal súhlas k nášmu preletu do ZSSR.

Vidím potrebu letieť na Slovensko, vysvetliť situáciu a organizovať prelietnutie do ZSSR preškolenie a zasadenie našich pilotov zo Slovenska, ktorí sú zaradení ako pešiaci. Žiadam okamžite sovietske orgány o povolenie tohoto preletu.

Dopoludnia zavítala k nám ruská propagačná skupina, ktorá nám predviedla znamenitý variálny program s ruskou hudbou spevom a tancami.

14. september 1944.

Je povolené prelietnuť naše schopné lietadlá zo Lvova do Stubna. Posádky pre lietadlá odchádzajú autom do Lvova. Dopoludnia prichádza k nám osvetový dôstojník čs. zboru gen. Svobodu, por. Rajcin⁴¹ a ppor. Koval /Slovák/. Priniesli noviny i správy od čs. zboru a poobede mali obidvaja krátky informatívny prejav o zahraničnom odboji a o programe výstavby ČSR.

Poobede došiel sovietsky generál Rosamanov, ktorý nadviazal na reči osvetových dôstojníkov a teoreticky analyzoval dôvody voj. vpádu Hitlera. Po prednáškach som pozval týchto i veliteľov 1. čs. let. pluku na večeru a posedenie.

Po niekoľkých toastoch celé posedenie vyznelo v úprimné slavianske bratstvo.

Veselá zábava s príslušníkmi 1. čs. let. pluku a čl. zboru trvala do polnoci. Užitočný krok k nášmu osobnému zblíženiu.

15. september 1944.

Priebeh celého dňa podľa vydaného programu. Na moju žiadosť o odlet na Slovensko som dostal odpoveď od štábu maršala Koneva, že cesta nie je nutná - otázka nášho výcviku i pomoc Slovensku je v plnom prúde.

Poobede pristáva na našom letisku generálpukovník Krasovskij - veliteľ letectva armády Koneva. Informuje sa detailne o našej jednotke a sľubuje zahájiť preškolenie v najkratšom čase. Hlásim mu stavy našich letcov na Slovensku a s istotou sľubuje prevezenie týchto lietadlami a postavenie ďalších našich leteckých jednotiek vyzbrojených sovietskymi lietadlami.

Som spokojný v tento deň. Dôverujem Krasovskému. Ak splní svoj sľub, budeme mať letectvo o akom sa nám ani nesnívalo.

16. september 1944.

Na rozkaz generála plukovníka Krasovského prišiel jeho poverenec pre našu vec generál Hordinenko⁴². Zariaďuje technické detaily pre náš výcvik a na moju žiadosť nadviazať kontakt s generálom Svobodou dáva mi k dispozícii lietadlo U-2 pre prelet 1 čs. zboru.

Letím ešte doobeda do Krosna. Dostávam k dispozícii auto čs. zboru pre cestu k štábu gen. Svobodu. Front je neďaleko, ako tomu svedčí intenzívna kanonáda a veľká letecká činnosť. Horizont na juhu je pokrytý zábleskami a dymom. Vidno útoky lietadiel a výbuchy bômb. Z veľkej časti zničeného mesta sa ešte dymí. Bolo dobyté len pred niekoľkými dňami. Cestou k štábu vidím hroby našich vojakov, ktorí padli pri ťažkých útokoch pred Duklou. Sú celkom čerstvé. Ešte ich vojaci upravujú. Prichádzam na štáb. Generál Svoboda ako obyčajne je na pozorovateľni. Prijíma ma náčelník štábu škpt. Lomský⁴³. Je stiesnená nálada. Naši práve útočia. Čakáme telefonickú správu o výsledku.

⁴¹ Správne – REICIN, Bedřich.

⁴² Správne – gen. Gordinenko.

⁴³ Štábný kapitán Bohumír Lomský, pôvodne Lenc (22. 4. 1914 – 18. 6. 1992). Neskorší armádny generál a 1. námestník ministra národnej obrany ČSSR. Pozri napr. Vojenské osobnosti, ref. 4, s. 176.

Dozvedám sa, že generál Svoboda sa na mňa ako môj profesor vo voj. akadémii veľmi dobre pamätá. Mal veľkú radosť, keď sa dozvedel, že sme prelietli.

Odchádzam na ostatné oddelenia vybaviť naše prijatie do čs. armády, vystrojenie a vyzbrojenie.

Dostávam súhlas k vystrojeniu našej jednotky a k zahájeniu administratívnych prác súvisiacich s našim vstupom do čs. armády.

Na letisku zisťujem, že moje lietadlo odletelo, nevedno kam. Našťastie na operačnom štábe gen. Krasovského mi ochotne dávajú k dispozícii iné lietadlo. Vraciam sa uspokojený za súmraku ku kamarátom.

17. september 1944.

Je nedeľa. Doobeda kúpanie a návšteva kostola. Dnes odlietava 1. čs. let. pluk na Slovensko. Už aby tam bol. Poobede nás milo prekvapuje príchod kpt. Kozu a čat. Mikuša, z ruského zázemia. Celý deň si máme čo rozprávať.

18. september 1944.

Sťahujeme sa nazad do kaštieľa. Ja sa s mjr. Guljaničom⁴⁴ sťahujem do súkromného domca. Inak nič nového.

19. september 1944.

Došla výstroj pre jednotku od čs. zboru. Ihneď je vydaná príslušníkom našej skupiny. Celková nálada stúpla. Je to čo i malý, predsa, pokrok v našej túžbe pomôcť našim doma. Mrzí nás všetkých čakanie a bezmocnosť účinne vplývať na široký a dôkladný ruský systém. V ich rozmeroch čas je iný pojem ako u nás. „Všetko bude, počkajte, buďte trpezliví“ týmito slovami nás ukludňujú do nekonečna.

Kapitán Koza, ako najstarší a najlepší znalec ruských pomerov tvrdí, že tu, v ZSSR, otázka nášho výcviku a zasadenia sa vyrieši len po niekoľkých mesiacoch. Bojím sa tomu veriť.

20. september 1944.

Dostávam rozkaz letieť k štábu gen-plk(.) Krasovského. Letím s majorom Guljaničom. K našej veľkej radosti nám oznamuje konkrétne dáta o našom výcviku. Je rozhodnuté, vyvíjiť z nás skupinu šturmovíkov Il-2 a skupinu stíhačov La-5. Naša radosť nepozná hraníc, keď nám oznamuje, že i naši kamaráti letci budú zo Slovenska prevezení a preškolení. Súčasne sa dozvedáme prvé správy o zásahu a úspechoch 1. čs. let. pluku na Slovensku.

K dovŕšeniu radostných správ mi gen-plk pridieľuje k osobnej potrebe kuriérne lietadlo U-2.

Tieto správy pôsobia ako injekcia na našich chlapcov.

21. september 1944.

Do Stubna prilietava generál Hordinenko⁴⁵ s ktorým letím na letisko Przemysl, kde má byť definitívne prevedený náš výcvik. Zoznamujem sa s plk. Holovačevom⁴⁶, ktorý je poverený naším výcvikom. Po predebatovaní hlavných bodov nášho presunu a výcviku vraciam sa do Stubna zariadiť potrebné.

21. september 1944. /druhý zápis/

V intenciách gen-plk Krasovského organizačne zostavujem pluk stíhačov a pluk šturmovíkov. Poobede odchádza ubytovací sled autom do Przemysla. Nálada je znamenitá.

⁴⁴ GULJANIČ, Mikuláš (9. 12. 1907 – 22. 6. 1992). Podrobnejšie: Vojenské osobnosti, ref. 4, s. 85.

⁴⁵ Správne – Gordinenko.

⁴⁶ Správne – Golovačov.

22. september 1944.

Dalšie prípravy k presunu.

Na obed odlietavam s gen. Hordinenkom do Przemysłu. Ostatní sa presunujú autami.

V Przemysli sa ubytujeme v značne poškodenej budove pošty. Prvú noc spíme len tak improvizovane na doskách. Nevadí nám to. Hlavné, že sa niečo robí. So školným štábom určujeme zamestnanie na druhý deň.

23. september 1944.

Výcvik už beží. Od rána je lietajúci personál na letisku. Sme informovaní o typoch lietadiel na ktorých máme robiť výcvik. Zoznamujeme sa s palubnými doskami a s armatúrou.

Po návrate domov zlepšovanie ubytovania.

24. september 1944.

Ráno letím s majorom Guljaničom ku štábu gen. Svobodu. Pristávame v Krosne, odkiaľ sa náhodilým⁴⁷ autom dostávame k náčelníkovi tylu. Vybavujeme zásadné zásobovanie potravinami čs. zboru a dopĺňujeme výstroj. Dozvedáme sa, že druhá čs. brigáda, pozostávajúca zo samých Slovákov, je v blízkom Kroščenku a čaká na prelietnutie na Slovensko. Tam je aj vládna delegácia na čele s generálom Viestom.

Cestou nazad sa zastavujeme v Kroščenku.

Hneď po príchode ma čaká radostné prekvapenie. Stretávam sa s kamarátmi Zvolenčanmi: Dr. Paľom Svoreňom, kpt. Marcellim, por. Deutelbaumom a s mojím bývalým profesorom z let- učilišťa pplk. Pernikárom⁴⁸. Hlásim príchod veliteľovi brigády plk. Příkrylovi⁴⁹ a stretávam sa s pplk. Lichnerom⁵⁰. Rozhodujeme sa tam prenocovať. Dr. Paľo Svoreň nám ochotne zariaduje nocľah v jeho izbe. Večer kamarátske posedenie pri pohárikú. Prichádza aj pplk. Lichner a pplk. Pernikář.

V debate zisťujem, že 2. čs. brigáda je temer čiste⁵¹ slovenská. Jej jadro vytvorili slovenské jednotky, ktoré v októbri minulého roku prebehli u Melitopolu k Sovietom. Celá brigáda je vycvičená ako desantná, t. j. padáková a má byť ihneď pri dobrom počasi prelietnutá na stredné Slovensko. Bojová morálka je znamenitá napriek všetkým veľkým stratám, ktoré brigáda utrpela, pri zosadaní pod Duklou. Dozvedám sa tiež o rozladenosti mužstva i mladých dôstojníkov v dôsledku niektorých židovských príslušníkov, ktorí svojím spôsobom sa pokúšajú uplatniť a získavať vplyv medzi nimi. Tiež je cítiť určitá nespokojnosť z exponovaného chovania vel. praporu⁵² mjr. Vovesa k mužstvu, ako Čecha k Slovákom.

Ako vidno toto len upevňuje národné sebavedomie slovenských chlapcov. Ťažko znášajú tiež odstránenie kpt. Pavlovského ktorý sa stal ich ideovým vodcom /volali ho „mladý Štefánik“ a ktorý bol zaistený pre nejaký článok v slovenských novinách. S pplk. Pernikárom si určujeme pracovnú debatu na zajtra o 10.00 hod.

⁴⁷ Správne – náhodným.

⁴⁸ MARCELY, Pavel (26. 6. 1914 – 17. 10. 1980); DEUTELBAUM, Alexander – DOMAN, Alexander (2. 2. 1914 – 29. 10. 1996), PERNIKÁŘ, Jan (11. 1. 1903 – 21. 11. 1976. Pozri napr.: Vojenské osobnosti, ref. 4, taktiež RAJLICH, Jiří – MAJTENYI, David. *Ján Ferák a ti druzí*. Cheb : Svět Křídél, 2012, s. 426-429.

⁴⁹ PŘIKRYL, Vladimír (3. 8. 1895 – 13. 4. 1968).

⁵⁰ LICHNER, Viliam, Ján. Pozri napr. Vojenské osobnosti, ref. 4, s. 171-172.

⁵¹ Správne – čisto.

⁵² Správne – prápor.

25. september 1944.

Prikrylo nás špatné počasie. Mraky až na zem. Dopoludnia hlásim sa gen. Viestovi a informujem ho o detailoch nášho odboja a preletu do ZSSR. Súčasne sa zoznamujem s členmi vládnej delegácie: minister Němec, generál Nižborský⁵³, gen. Boček⁵⁴, poslanci Hálla, Valo. Poobede predkladám pplk. Pernikárovi plán organizovania zasadenia slovenských letcov a spolu spracúvame návrh definitívny, ktorý pplk. Pernikář má predložiť čs. voj. misii v Moskve a ja gen-plk. Krasovskému. Plán je postaviť 4 pluky po 2 letkách a to 2 pluky stíhacie, 1 pluk šturmovíkov⁵⁵, a 1 pluk bombardovací. /La-5, Il-2, P-2⁵⁶/. Celý deň do neskorého večera vyplňame kamarátskymi debatami.

26. september 1944.

Vraciame sa lietadlom do Przemysłu. Pre nedostatok paliva pristávame v Rzeszówce.

Doma sa stretávam so skupinou asi 6 čl. dôstojníkov, ktorí pod vedením kpt. Horáka sú na ceste z Teheránu k Svobodovmu zboru.

27. september 1944.

Zamestnanie vyplnené výcvikom. Robíme prvé preskúšavacie lety na U-2.⁵⁷

Inak nič nového.

28. septembr 1944.

Od dnešného dňa je v činnosti naša vlastná kuchyňa. Obsluha je z čs. personálu. Odosielam nákladné auto s mjr. Guljaničom k intendantnému parku do Kamenca Podolského. Prestažovali sme sa z kasárne do súkromného bytu. Bývam s mjr. Guljaničom. Odosielam list ge[n] Krasovskému so žiadosťou a návrhom na 4 čl. let. pluky.

29. september 1944.

Len náhodou si uvedomujem svoje narodeniny. Spomínam na svojich drahých. Iste si dnes aj vy doma spomeniete na mňa. Verím, že všetko dobre dopadne. Rád by som vás už všetkých videl, hlavne deti.

30. september 1944.

Žiadam opätovne ruské orgány o sústredenie našich lietadiel v Priemyšlu. Rádiogram je odoslaný gen-plk(.) Krasovskému.

Zamestnanie. Teória podľa programu a prvé lety dvojitého riadenia na Jak-7 a UII-2⁵⁸.

Som prekvapený veľkou pristávacou rýchlosťou týchto lietadiel.

1. október 1944.

Je nedeľa. Nelieta sa. Bežná činnosť u jednotky. Prichádza pplk. ... inšpektor výcviku u gen-plk Krasovského. Večer ma pozýva na ukrajinské divadlo. Po príjemnom kultúrnom zážitku odchádzam spať.

⁵³ NIŽBORSKÝ. Krycie meno gen. Antonína Hasala (7. 1. 1893 – 22. 4. 1960), účastníka čs. zahraničného odboja, ktorý od 16. 6. 1944 zastával funkciu veliteľa Veliteľstva oslobodeného územia. Pozri: Vojenské osobnosti, ref. 4, s. 91-92.

⁵⁴ BOČEK, Bohumil (4. 11. 1894 – 16. 10. 1952). Účastník čs. zahraničného odboja. Na vlastnú žiadosť opustil Veľkú Britániu, s určením pre 1. čs. armádu v ZSSR, kde postupne zastával funkcie zástupcu veliteľa brigády, veliteľa brigády, zástupcu veliteľa zboru a veliteľa zboru. Podrobnejšie: Vojenské osobnosti, ref. 4, s. 30.

⁵⁵ Označenie lietadiel typu Iljušin Il-2, resp. Iljušin Il-10.

⁵⁶ Správne Pe-2. Dvojmotorový strmhlavý bombardér z konštrukčnej dielne Petljakova.

⁵⁷ Polikarpov Po-2.

⁵⁸ Cvičné verzie lietadiel typu Jakovlev Jak-7 a Iljušin Il-2.

2. október 1944.

Vrátil sa mjr. Guljanič s vojenským výstrojom. Poobede vystrojovanie všetkých príslušníkov. Zlé počasie, nelieta sa.

3. október 1944.

Počasia sa nezlepšilo. Odosielam kpt. Gašparoviča a npor. Gurského⁵⁹ lietadlom k štábu čs. zboru zariadiť naše zásobovanie zborom a vyžiadať autá k slúž. účelom. Program - teória.

4. október 1944.

Zlé počasie. Nelieta sa. Bežné zamestnanie podľa programu.

5. október 1944.

Kpt. Gašparovič a npor. Gurský sa vracajú od zboru s 3 nákladnými autami. Doviezli ďalší výstroj a stravné články.

Počasia nepriaznivé - nelieta sa.

Kpt. Gašparovič mi hlási zmiznutie nášho kuriérneho lietadla U-2 z letiska Krosno. Správu o tomto podávame rádiotelegramom štábu gen-plk Krasovského.

6. október 1944.

Počasia nezmenené. Celý deň teoretický program.

7. október 1944.

Počasia sa zlepšuje. Doobeda teória, poobede lietanie. Lietam tiež dvojité riadenie na Jak-7. Som si už istý v pilotáži, mylí ma len bezdôvodné zasahovanie učiteľa do riadenia. Je nervózny, zvlášť pri pristávaní.

8. október 1944.

Počasia krásne. Lieta sa po celý deň.

Na letisku doobeda pristáva gen. Krasovskij. Informuje sa o priebehu výcviku. Zisťuje pomalé tempo a nariaďuje veliteľovi školného pluku čo najintenzívnejšie pokračovať. Ukončenie výcviku je rozhodnuté na 3 etapy. Do 13. okt. má byť hotová I. etapa, a to 5 stíhačov a 5 šturmovíkov, do 18. októbra ďalších 10 stíhačov a 10 šturmovíkov a do 23. okt. zvyšok. Generál Krasovskij ďalej oznamuje, že budúcu noc má byť prelietnutá prvá časť výkonných letcov zo Slovenska na precvičenie v rámci podaného návrhu.

9. október 1944.

Počasia dobré, lietanie celý deň. Mali sme prvú nehodu pri výcviku. Rtk Holka pristáva na brucho v dôsledku vysadenia motora. Posádka bez úrazu.

Dostávam lístok písaný kapitánom Haluzickým zo Lvova. Dozvedám sa, že v noci pri letela prvá skupina našich letcov z Troch Dubov. Je to skupina 40 ľudí pod vedením kpt. Haluzického. Žiada nás o dovezenie do Przemysłu. Hlásim to sovietskym orgánom, títo však odmietajú zasahovať do činnosti iných veliteľov.

10. - 24. október 1944.

Nakoľko sa mi zápisky stratili, udávam všeobecné udalosti.

Program výcviku prvej skupiny veľmi sľubne pokračuje, do 15.-20.-ho je vycvičených 17 šturmovíkov a 14 stíhačov. 14.-ho končím aj ja výcvik na La-5 ostrou strelbou na PC /42%/ a súbojom s Jak-1.

---

⁵⁹ GURSKÝ, Jozef (30. 8. 1917 – dátum úmrtia neznámy). Na stranu sovietskej armády preletel spoločne so stot. let. F. Wágnerom z letiska Spišská Nová Ves dňa 31. 8. 1944. S Wágnerom bezpečne pristáli na letisku Lvov s lietadlom Š-328. V čs. armáde slúžil do 30. 6. 1958, keď ho v hodnosti pplk. prepustili do zálohy.

12.okt. na rozkaz generála Svobodu odchádzam autom k nemu. Ide o oficiálne povolenie organizovať vyššiu čs. leteckú jednotku v ZSSR - Moskvou. Predkladám návrh, ktorý gen. Svoboda prijíma a predkladá šifrovkou príslušným orgánom moskovskej vlády.

Návrh: Mimo 1. čs. let. stíh. pluku /Fajtl/ postaviť z let. personálu bývalej slovenskej armády jednu smiešanú⁶⁰ leteckú divíziu a 3 plukoch po 27 lietadlách a to jeden pluk stíhací, /La-5⁶¹/, jeden šturmovický /I1-2/ a jeden bombardovací P-2⁶² alebo Tu-2⁶³. Mimo toho postavenie troch čs. BAO⁶⁴ a príslušný materiál pre let. hlásnu službu /t. j. rádiomateriál/. Pri rozhovore sú prítomní dvaja vyšší sovietski sviazoví dôstojníci a škpt. Lomsky.

Stretnutie s gen. Svobodom bolo veľmi srdečné. Jeho štáb je v tesnej blízkosti čs. hraníc. Z obloka jeho kancelárie vidno asi 500 m ďaleko slávobránu pri hraničnom kameni. Štáb je v malej osade „Barvinek“. Po služobnom rozhovore ge[n] Svoboda pozýva ma na malé posedenie pri čaji. Je veľmi príjemný. Spomíname na vojenskú akadémiu, kde bol mojím profesorom. Ešte sa pamätá, na ktorom mieste som sedel v triede. Pýta sa na ostatných dôstojníkov Slovákov, ktorých tiež učil. Medzi iným hlásim mu tiež ostatné naše ťažkosti a vo všetkých bodoch vychádza veľmi ochotne v ústrety. Povoľuje pre nás autá a to 2 Studebaker(,) 2 Gazy a 1 Willys. Povoľuje obnos 15.000 rubľov na nutné služobné potreby, súhlasí s kompletným vystrojením celej našej jednotky odevom rátajúc v to prísun letcov zo Slovenska a povoľuje tiež limit benzínu /auto/ 3 000 kg na mesiac.

Otázku premenovania našich poddôstojníkov z povolania nariaďuje riešiť tak, že mladší a nižší podd. z pov. budú do definitívneho rozhodnutia MNO premenovaní na čatárov a ostatní na rotných. Moju žiadosť, aby najstarší poddôst. z povolania boli povýšení na rotmajstrov neprijíma.

Po srdečnom rozlúčení pri ktorom mi sľubuje, že nás príležitostne navštívi, odchádzam.

Cestou odbočujem na neďaleké čs. hranice, ktoré pred niekoľkými dňami prekročili naše jednotky. Auto zastavuje u hraničného kameňa. Dve slávobrány vítajú sovietske i naše jednotky na území ČSR. U hraničného kameňa je niekoľko čerstvých hrobov z ktorých jeden je hrob gen. Sázavského⁶⁵ ktorý zahynul výbuchom míny na ceste asi 20 metrov ďalej. Vraciam sa autom k veliteľstvu tylu do Rymanów-Zdroja, kde vybavujem ďalšie služobné záležitosti. Nakoľko je večer, nocujem u škpt. Holbu a škpt. Přímka. Sympatickí a kamarátski dôstojníci.

13. októbra 1944.

Ráno sa vraciam prideleným autom do Przemysłu. Stretávam sa v dôstojníckej jedálni v Przemysli s kamarátni dôstojníkmi zo Slovenska, ktorí boli prelietnutí k nám na výcvik v ZSSR.

Súčasne sa dozvedám, že doletel zo Slovenska aj škpt. Klán, ktorý na rozkaz gen. Viesta 14. októbrom preberá, odo mňa velenie čs. let. výcvikového strediska v Przemysli.

Počasie dobré - lieta sa.

Intenzívne organizujeme ubytovanie, stravovanie a prípravy k výcviku skupinu prišlých letcov - skup. Haluzický. So škpt. Klánom sa nám pracuje dobre. Sú vo všetkom veľké ťažkosti, no zo dňa na deň sa situácia zlepšuje.

⁶⁰ Správne – zmiešanú.

⁶¹ Stíhacie lietadlá typu Lavočkin La-5.

⁶² Bombardovacie lietadlá Petljakov Pe-2.

⁶³ Bombardovacie lietadlá Tupolev Tu-2.

⁶⁴ Rozumej – Batalión aerodromnovo obsluživania – Prápor leteckého zabezpečenia.

⁶⁵ SÁZAVSKÝ. Krycie meno brig. gen. Jaroslava Vedrala (17. 11. 1895 – 6. 10. 1944), jediného čs. generála, ktorý zahynul v rokoch druhej svetovej vojny. Vojenské osobnosti, ref. 4, s. 309-310.

16. októbra 1944.

Nová skupina „Haluzický“ je rozdelená na 3 skupiny: stíhaciu, šturmovickú a bombardovaciu. Je zahájená teoretická príprava preškolenia. Všetko klapie, len treba rozhodnutie gen. Krasovského pre zahájenie lietania aj pre došlé skupiny.

Situácia na strednom Slovensku je uspokojivá, dochádzajú nám správy o úspechoch 1. čs. let. pluku, ktorý operuje z letiska „Zolná“. Na frontoch v Rumunsku, Bulharsku a v Maďarsku sovietske jednotky majú mimoriadne dobré Úspechy. Front sa blíži k Budapešti a nemeckým jednotkám na Podkarpatskej Ukrajine hrozí odrezanie z juhu. Naša čsl. armáda na Karpatoch má veľmi ťažké boje a nezvyčajne veľké straty. Mám obavy, že nemecké jednotky budú z Maďarska ustupovať cez stredné Slovensko a zlikvidujú našu pomerne slabú obranu.

V ostatných dňoch sa počasie zhoršilo, lieta sa menej. Na docvičenie stíhačom a šturmovikovi I. skup. treba už len niekoľko dní dobrého počasia.

Hotoví stíhači /14/ odchádzajú do Przeworska /asi 30 km severozáp. od Przemysla/, odkiaľ majú už s našimi lietadlami preletieť na Slovensko. Podľa rozkazu gen. Krasovského, na priane gen. Viesta ja mám tiež odletieť do Zvolena. Túto správu mi doniesli tiež od mjr. Tótha dôstojníci, ktorí prileteli zo Slovenska.

Škpt Klán však rozhoduje, že prevezmem výcvik šturmovikov v Stubne. I keď náš pomer so škpt. Klánom je kamarátsky a bývame spolu, cítim, že drží odo mňa odstup z hľadiska politickej spoľahlivosti. K tomu napomáha aj nevysvetlená príčina nášho odletu do ZSSR, čo v B. Bystrici považujú ešte stále za zbehnutie. No, neznechucuje ma to v práci. Všetko sa vysvetlí.

Dozvedám sa, že plk. gšt. Talský bol od štábu maršala Koneva prelietnutý v noci na Slovensko, kde v priestore severne od Vranova velí väčšej partizánskej skupine. Nadviazal rádiospojenie s gen. Svobodom.

Nemci v Maďarsku stále ustupujú. Cez Przemysl prechádza nespočetné množstvo automobílových transportov. Sovieti sa pripravujú na Krakovskú ofenzívu.

25. október 1944.

K večeru som zvolaný na štáb 41. zápasného⁶⁶ pluku. Na svoje veľké prekvapenie sa tu stretávam s rtm. Jakabom a rtm. Dubeňom, ktorí prileteli zo Zvolena. Priniesli zlé správy. Nemci postupujú z Maďarska a od Lučenca tlačia na Zvolen. Situácia na strednom Slovensku sa stáva beznádejná. Prvé nemecké jednotky už obsadzujú Zvolen, ktorý bol vyprázdnený a prepustený bez boja. Letisko sa tiež evakuuje. Napriek tomu, že počasie nie je vhodné na odlet, 1. čs. let. pluk odlietava s 9 lietadlami nevedno kam, či na územie ZSSR alebo do Debrecína. Niekoľko ďalších lietadiel tiež odletelo, ostatné boli na letišti zapálené a zničené.

Za necelú hodinu dochádza ďalšia správa, že druhé lietadlo so šrtm. Jasíkom a civil. zámest. voj. správou Dedičom a Navaríkom pristálo bez nehody neďaleko Przemysla.

Správy o mojich drahých v Trenčíne a vo Zvolene nedošli nijaké.

27. október 1944.

Robíme prípravy na oslavu 28. októbra. Dochádza jazz-hudba od náhradného pluku z Krosna, ktorú som vyžiadal na oslavu.

Na oslavu 28. októbra pozývam vel. 2. sov. armády /leteckej/ gen-plk. Krasovského, dôst. zbor sovietskeho cvičného pluku, sov. posádkového veliteľa a veliteľa poľskej divízie. 1. čs. zbor nám zasiela produkty na prilepenie stravy a vodku.

⁶⁶ Rozumej – zabezpečovací.

Poobede priletelo 23 lietadiel Il-2, ktoré sú určené pre náš šturmovický pluk.

28. október 1944.

V noci došiel mjr. Lisický⁶⁷ a npor. Gábriš z Moskvy. Od svojho preletu s He-111 začiatkom augusta boli u čs. voj. misie v Moskve. Prinášajú zaujímavé správy o situácii vo vyšších diplomatických kruhoch. V dopoludňajších hodinách prichádza ešte pplk. let. Budín⁶⁸ a veliteľ náhradného pluku pplk. Strelka. Tito dvaja však cestujú ďalej ku gen. Svobodovi. Poobede prichádza ešte škpt. Fajtl a šrtm. Jasík so svojou posádkou.

O 14. hodine sú oficiálne oslavy u našej jednotky. Je hromadný nástup celého útvaru. Čítam rozkaz generála Svobodu k štátnemu sviatku. Spevokol spieva hymny. Potom je slávnostný obed mužstva. V dôstojníckej jedálni je slávnostná večera za účasti hore spomenutých pozvaných. Generál - plukovník Krasovskij sa nezúčastnil pre zaneprázdnenosť.

Pri večeri: privítanie hostí škpt. Klánom, môj preslov⁶⁹ a pripitky sovietskych i poľských hostí. Potom veľmi srdečná nálada pri hudbe a tanci do 2. hod.

Poobede som mal v kruhu niekoľkých dôstojníkov ostrú debatu s mjr. Fajtlom vo veci zadelenia našich dôst. z hľadiska politickej spoľahlivosti. Príkro odsudzuje všetko čo sa za minulých 5 rokov robilo na Slovensku. Jeho rigorózný postoj čo do posudzovania slovenských pomerov môže u nás veľmi rušivo vplyvať na česko-slovenskú spoluprácu, ktorá je v tejto situácii tak žiaduca. Ďalej dokazuje, že slovenskí dôstojníci si nevedia viesť mužstvo a nemajú k nemu demokratický pomer. Treba nám v tomto pomôcť. Nerešpektuje zásadu, že vnútorné pomery Slovákov najmä čo do politickej spoľahlivosti si môžu vyriešiť len sami Slováci. Obávam sa dôsledkov jeho reči a názorov. Môžu viacej poškodiť čl. štátnu myšlienku ako jej osožiť svojou 5 ročnou zahraničnou bojovou činnosťou.

Bohužiaľ si toto neuvedomuje.

2. november 1944.

Nálada mužstva i dôstojníckeho zboru depresívna. Je to v prvom rade dôsledok stagnácie vo výcviku. Ďalej je to účinok správ o obsadení stredného Slovenska Nemcami. Rušivo pôsobia aj organizačné a veliteľské zmeny, ako aj demagogické reči mjr. Fajtla medzi mužstvom. Dozvedám sa, že mjr. Fajtl prehlásil pred poddôstojníkmi, že ak chcú iných veliteľov, musia si to sami vynútiť. Oni sami /čes. dôstojníci/ to urobiť nemôžu. Túto správu som si neveril. Nechcem viac rozčerať už aj tak búrlivú hladinu.

Jedna skupina mužstva chce len Slovákov veliteľov, iná skupina sa údajne vyslovila len pre českých veliteľov. Sťažujú si na stravu, hoci ako som sa sám presvedčil sťažnosť je absolútne bezdôvodná. Vidno, že nastala kríza je umele vyvolaná. Vonkajšie vplyvy spôsobili, že mužstvo samo nevie čo chce. Predkladá nezmyselné požiadavky vo veciach povyšovacích a zaujíma anarchistický postoj k najzákladnejším služobným úkonom. Dôstojnícky zbor žiaľ nie je na takej úrovni, aby sa situácia dala pevnou rukou zvládnuť.

3. novembra 1944.

Dopoludnia bežné technické a výcvikové práce. K obedu dochádza správa o havárii lietadla Il-2. Ide pravdepodobne o naše lietadlo. Kpt. Wagner⁷⁰ odchádza na miesto nešťas-

⁶⁷ LISICKÝ, Mikuláš (20. 7. 1908 – 16. 3. 1987).

⁶⁸ BUDÍN, Ludvík (20. 8. 1892 – 1. 2. 1956). Účastník domáceho a zahraničného odboja. V závere vojny veliteľ 1. čs. zmiešanej leteckej divízie v ZSSR, s ktorou sa zúčastnil bojov pri oslobodzovaní Československa. Pozri napr.: DAŇKO, Ján a kol. *1. Československá smíšená divíze v SSSR*. Praha : AVIS MO ČR, 1998; taktiež Vojenské osobnosti, ref. 4, 38-39; taktiež STANISLAV, KLABNÍK, *Slovenské letectvo 1944-1945*, ref. 1.

⁶⁹ Správne – príhovor.

⁷⁰ WÁGNER, František (29. 10. 1911 – 18. 1. 1966).

tia. Po návrate hlási prípad. Lietadlo Il-2 pilotované sovietskym nadporučikom a s našim strelcom ... havarovalo do ulice mesta Przemyslu. Obaja sú mŕtvi. Príčinou je pretiahnutie lietadla a pád stratou rýchlosti. Je to prvý prípad straty nášho príslušníka počas činnosti v ZSSR.⁷¹

Kpt. Nižňanský⁷² mi hlási prípad, že vstúpil do izby poddôstojníkov a nebol pozdravený čat. Čavojským i keď ostatní prítomní poddôstojníci zdravili. Na otázku, prečo nezdraví, odpovedal, že neprišiel do ZSSR panáčkovať. Prípad chcem nechať vyšetriť škpt Klánom. Na obed však dostávam hlásenie, že čat. Čavojský odcudzil erárny kožený plášť a vymenil, ho u nejakej civilnej osoby za fotografický aparát. Pri vyšetovaní čat. Čavojský doznáva svoj čin a prípad nezdravenia kpt. Nižňanského odôvodňuje tým, že ich na izbe navštívil škpt. Fajtl /vel. I. čs. let. pl./ a vyzval ich, aby nepanáčkovali pred predstavenými. Z tohoto prípadu je zrejmy demagogický účinok snád' dobre myslených slov škpt. Fajtla.

Odpoludnia prípravy k oslavám 7.novembra (,) t.j. k štátnemu sviatku ruskej revolúcie.

Večer vracia sa pplk. Budín a škpt. Klán od generála Svobodu. Prichádzajú tiež dvaja vyšší dôstojníci od štábu gen. Krasovského.

Po večeri je spoločná porada ktorej sa zúčastnia spomenutí zástupcovia gen. Krasovského, pplk. Budín, škpt. Klán a škpt. Fajtl. Ja som tiež pozvaný sov. zástupcami. Ide o ďalšie organizovanie a zadelenie veliteľského a lietajúceho personálu. Z kancelárie som však poslaný von pplk. Budínom napriek tomu, že zástupcovia gen. Krasovského trvajú na mojej prítomnosti. Stanovisko pplk. Budína je mi nevysvetliteľné nakoľko predchádzajúce organizačné práce som prevádzal sám a najlepšie viem a som zasvätený do detailov týkajúcich sa ďalších prác.

Dozvedám sa od O. že nespokojnosť v mužstve vyznieva v jednom smere - chcú mať Slovákov veliteľov.

Považujem to za prehnanú, ale prirodzenú reakciu zbehnúvších sa udalostí. Som presvedčený o tom, že dôstojnícky zbor ani mužstvo nemá zásadne separatistické úmysly, no je precitliviteľ v otázkach týkajúcich sa vnútorného pomeru česko-slovenského. Obávam sa, že náš zahraničný odboj bude silne oslabený vnútornými rozpormi. Zo strany českých veliteľov treba veľkej opatrnosti vo všetkom, čo naráža na národnostný cit Slovákov.

4. november 1944.

Od rána normálne zamestnanie výcvikových skupín. Na obed sa odohral trápny prípad. Ppor sov. armády Nevský, náš inštruktor lietania na Il-2, snažil sa vyprovokovať poddôstojníkov pilotov, že nemajú stravu zodpovedajúcu ich výcvikovej skupine. Ostentatívne odtisol pri obede tanier a prišiel za kpt. Fenclo sťažovať sa na stravu v mene mužstva. Kpt. Fenc si nechal hned' nastúpiť poddôstojníkov a pýtal sa na akosť a množstvo stravy. Po[d]dôstojníci jednohlasne prejavili spokojnosť. Ppor. Nevský, nakoľko bol silne podnapitý, bol odvedený sov. dôstojníkmi na ich veliteľstvo. Tam bol náhodou kpt. Wágner, ktorého obvinil, že trápi jeho žiakov. Výsledok - zase ďalšie rozčerenie hladiny a prisne potrestanie ppor. Nevského.

5. november 1944.

Príprava na pohreb žiaka strelca....., ktorý havaroval 3. novembra. Veliteľ sov. pluku chce oboch pochovať na námestí v Przemysli. Presadili sme, že náš je pochovaný na cintoríne.

⁷¹ Leteckú haváriu neprežil letecký strelce Ferdinand Chromek, ktorý letel v Il-2-ke s pilotom npor. let. Lysovom, príslušníkom sovietskeho letectva. DAŇKO, ref. 1, s. 126.

⁷² NIŽŇANSKÝ, Jozef (21. 2. 1913 – 30. 7. 1984).

Správy z frontu hlásia, že sov. jednotky sa blížia k Budapešti. Cez Przemysl prechádza stále nespočetné množstvo transportov s výzbrojom, je to príprava na krakovskú ofenzívu.

Poobede o 16.00 hod. pochovávame nášho nebohého na cintoríne. Prostý, dojemný obrad s rozlúčkovou rečou kpt. Gašparoviča.

6. november 1944.

Ráno o 8.00 hod. mal byť pohreb soviet. dôst. ktorý zahynul s naším strelcom. Pohreb je až o 10.00 hod. Odchádzam tam s čestnou čatou a na hrob kladiem veniec za náš útvár.

Celý deň príprava na večernú akadémiu, ktorú poriada⁷³ sov. zapasný pluk v predvečer výročia revolúcie v r.1917 a ktorej sa zúčastníme aj s programom.

20.00 hod. akadémia, na ktorej náš spevokol. gitarová skupina, a jazz orchester mali veľký úspech.

7. november 1944.

Sovietsky štátny sviatok - výročie okt. revolúcie.

O 9.00 hod slávnostné čítanie rozkazu gen. Svobodu a preslov osvet. dôst. zboru por. Kovala.

O 10.00 hod kinopredstavenie „Leningrad v boji“. Potom slávnostný obed mužstva za prítomnosti pplk. Budína, mjr. Trnku, mjr. Haluzického⁷⁴ a mjr. Guljaniča.

Podľa rozhodnutia pplk. Budína, škpt. Klán preberá funkciu veliteľa výcvikového strediska čs. letcov v ZSSR.

Ešte dnes mu funkciu odovzdávam.

Večer o 21.00 hod na pozvanie sov. vel. pluku zúčastňujeme sa na slávnostnej večeri v sov. klube. Veliteľ pluku plk. Golovačev sa večera nezúčastňuje. Družná zábava do 2.00 hod. Zvlášť kamarátsky pomer s mladšími sov. dôstojníkmi, ktorí sa hromadne žiadajú k nášmu útvaru. S úspechom účinkuje náš jazz orchester.

8. november 1944.

Sov. útvary pokračujú v oslavách. My organizujeme bežné veci. Výcvik ide veľmi pomaly. Nemáme kontakt s generálom Krasovským. Pplk. Budín si vyhradil kontakt s gen. Krasovským, Svobodom a s čs. voj. misiou v Moskve. Počasie stále horšie. Jeseň sa definitívne prihlásila. Odpoľudnia mjr. Guljanič odchádza do Stubna pripraviť presun 3. pluku.

9. november 1944.

V organizačných prácach je stagnácia. Celá naša aktivita sa vyvíja v neplodných administratívnych prácach a v opakovaných prednáškach.

Počasie sa čiastočne zlepšilo. Slabá prevádzka na letišti.

10. november 1944.

Dopoludnia zádušná omša za mŕtveho kamaráta. Poobede ukrajinské divadlo hrá pre čl. (.) letcov „Morálka pani Dulskej“. Revanžujeme sa voňavkami pre ženské predstaviteľky a spoločnou večerou pre celý súbor v našej dôstojníckej jedálni. Posedenie pri hudbe a tanci vyznelo v úprimné bratstvo našich slavianskych národov. Po odchode hostí spievame v kamarátskom kruhu slovenské piesne.

11. november 1944.

Pplk. Budín dostáva depešu od gen. Krasovského, ktorý ho určuje veliteľom čs. výcv. let. častí v Przemysli. V dôsledku toho organizuje si svoje veliteľstvo a mne dáva úlohu viesť výcvikovú skupinu ďalej a starať sa o chod výcvikového aparátu. Dáva mi kázenskú⁷⁵ právomoc vel. pluku.

⁷³ Správne – organizuje.

⁷⁴ HALUZICKÝ, Ivan (2. 3. 1913 – 3. 11. 1965).

⁷⁵ Rozumej – disciplinárnu.

Dnes je poľský štátny sviatok, Sovietske i poľské úrady zvyšujú bezpečnostné opatrenia. Predchádzajú prípadným nepokojom. I my staviame hotovostnú čatu.

12. november 1944.

Pohotovosť trvá. Je možnosť sabotážnych činov Benderovďov⁷⁶, alebo opozičných Poľakov. Politická situácia poľská je veľmi nejasná. Začína mráz. Na frontoch nič pozoruhodného. Sov. jednotky v Maďarsku postupujú pomaly, ale pravidelne. Je hlásené oslobodenie mesta Monor asi 20 km od Budapešti.

13. november 1944.

Mnoho roboty. Je veľa nevyriešených problémov. Kpt. Kubica odchádza k štábu zboru posúriť niektoré veci.

Večer prichádza Dr. Slabeycius⁷⁷ zo Lvova z nemocnice. Bol prelietnutý lietadlom s ranenými zo Stredného Slovenska ako ošetrojúci lekár. Pôsobil vo Lvovskej nemocnici. Zadržiam ho u nás na organizovanie let. zdrav. služby a súčasne žiadam u zboru o jeho pridelenie. Podobne došla i sl. Bíziková, ktorú zaraďujem do kancelárie. Denne prechádzajú uzdravení ranení Slováci zo Lvova. Ktorí sa nám hodia, zadržiam ich u nás a ostatných odosielam k zboru. Mám k tomu ústny puvoár zo IV. odd. štábu zboru.

Poobede hlásia sa dve Češky do čsl. armády, sl. Gendelová a sl. Amanová. Prijímam ich pre zdrav. službu.

K večeru dochádza k nám čsl. voj. symfonický orchester. Má programované 4 koncerty. Dirigent - por. Nejedlý. Orchester nám na našu žiadosť poslal gen. Svoboda.

14. november 1944.

Nálada v mužstve i dôstojníckom zbore je stále rozbúrená. Prevláda smer krajne nekompromisný v otázke obsadenia miest nižších veliteľov Slovákmi. Nižší dôstojníci podnikajú akciu hromadnej žiadosti. Žiadajú o predvedenie k pplk. Budínovi prípadne gen. Svobodovi.

Túto akciu som utlmil, nakoľko môže vážne ohroziť naše preškolenie a zasadenie. Nálada u mužstva má silný vplyv na morálku a kázeň. Je mi hlásený prípad, že piati mladí piloti nenastúpili do strážnej služby. Predvolávam ich k raportu.

Poobede mi hlási šofér že cestou z Krosna mu niekto ukradol auto „GAZ“. Krádež sa stala v noci v dedine neďaleko Przemyslu. Filharmonický koncert v sov. klube a v nemocnici.

K našej jednotke prišiel ppor. ... od spravodaj. oddelenia zboru zistiť o morálny stav jednotky. Veľké pobúrenie v dôst. zbore spôsobilo to, že u mužstva sa informoval o spoľahlivosti dôstojníkov. Ďalšie rozladenie.

16. november 1944

Piati piloti, ktorí nenastúpili do strážnej služby žiadajú o preloženie k zboru. Dávam im tri dni na rozmyslenie.

Za ich čin, vzhľadom na mimoriadne okolnosti trestám ich len kasárenský 14 dní väzenia a 2 x stráž mimo normálnu smenu.

Je avizovaná návšteva trojnásobného sovietskeho geroja plk. Pokryškina u nášho útvaru. Došiel aj redaktor a filmári od zboru.

⁷⁶ Správne – Banderovcov.

⁷⁷ SLABEYCIUS, Július, MUDr. (1. 4. 1916 – 31. 1. 1988). Účastník národného boja za oslobodenie – lekár. V období Slovenského národného povstania náčelník chirurgického oddelenia vojenskej nemocnice na Sliači. Potom veliteľ odsunu ťažko ranených do ZSSR a šéflekár 1. čs. zmiešanej leteckej divízie v ZSSR. Pozri: Vojenské osobnosti, ref. 4, s. 261.

Dopoludnia filharmonický koncert pre našu jednotku v ukrajinskom divadle.

17. november 1944

Plk. Pokryškin⁷⁸ neprišiel. Podľa správ sovietske jednotky obsadili predmestie Budapešti „Šorokšár“.

18. november 1944.

Pplk. Budín odchádza k zboru. Npor. Dulla, ktorý pred 8 dňami odišiel autom na Volyň pre produkty, sa ešte nevrátil. Nevylučujem ich prepadnutie Benderovcami, ktorých je v tom kraji veľa.

Počasia stále zlé. Nelieta sa.

Prišiel kpt. pech. Semend'ák. Bol poslaný od zboru. Mám dojem, že prišiel so spravodajskou úlohou.

19. november 1944

Normálny priebeh dňa. Je nedeľa. Poobede odchádzam do ukrajinského divadla. Večer sa dozvedám, že por. Markech sa postrelil. Zariad'ujem prvú pomoc a pokiaľ možno zistenie príčiny. Večer na byte mi doktor hlási, že príčinou je nešťastná náhoda. Hral sa s revolverom a prestrelil si pľúca tesne pri srdci. Bol okamžite odvezený do nemocnice.

Večer je poľská akadémia. Je tam poslaná naša dôst. delegácia.

20. november 1944.

Kpt. Kubica a čat. asp. Schreiber odchádzajú k zboru pre produkty a rôzne iné veci. Podľa správ Gyöngyös bol obsadený. Npor. Dulla⁷⁹ konečne došiel.

Od zboru došiel pplk. Budín s mjr. Ryplom /z Anglie/. Došiel aj kpt. Kubica. Ťažkosti so zásobovaním. U zboru vyhorel sklad proviantu a odevu.

21. november 1944.

Dopoludnia navštevujem v nemocnici zraneného por. Markecha. Je bledý, ťažko dýcha, ale zdá sami, že prípad nie je tak nebezpečný. Leží v sovietskej nemocnici. Je tam mnoho našich ranených od zboru.

Odpoludnia prednášam taktiku - inak bežný priebeh.

22. november 1944.

Dr. Slabeycius odchádza autom do Lvova pre röntgen, ktorý má dostať výmenou za šatstvo. Stav por. Markecha sa zhoršuje. Dnes je operovaný. Počasie sa zlepšuje - lietanie. Pplk. Budín odchádza ku gen. Krasovskému.

Cítiť opäť nepokoj v mužstve. Dôvod je tiež v dôstojníckom zbore, lebo sa nevie zbližiť s mužstvom.

23. november 1944.

Ráno dostávam z nemocnice úradnú správu o úmrtí por. Markecha. Smutné prekvapenie. Nerátali sme s tým. Večer prichádza Dr-Slabeycius, ktorý bol prítomný operácii a vyjadril podiv nad spôsobom operácie sov. lekármi. Pri operácii sa, zistilo, že nebohý mal dvojité priestrel bránice a tenkého čreva. Infekcia bola už príliš silná v dutine brušnej.

24. november 1944.

Hladina u celej jednotky je silne rozčerená. Nik z nás nevie čo sa robí. Organizačne a výcvikove je u jednotky stagnácia. Zdola je stále silnejší tlak v otázke slovenských veliteľov. Mužstvo žiada tiež riešenie otázky hodností a ďalej riešenie politickej spoľahlivosti príslušníkov útvaru.

⁷⁸POKRYŠKIN, Alexander. V poradí druhý najúspešnejší sovietsky stíhací letec. V rokoch 1941 – 1945 zostrelil 59 nepriateľských lietadiel.

⁷⁹DULLA, Ján (19. 12. 1914 – 12. 12. 1960).

25. november 1944.

Pochovávame nebohého por. Markecha. Nad hrobom mu prehovoril por. Slavkovský a spevokol mu zaspieval hymnu a niekoľko nábožných piesní.

26. november 1944.

Stále prší. Normálny priebeh dňa. Nespokojnosť stále väčšia. Zdá sa, že všetko stagnuje.

27. november 1944.

Ovzdušie je dusné a nervózne. Pplk. Budín, ktorý prevzal všetky organizačné nitky hore, nemá nijaký kontakt s jednotkou a táto úplne vegetuje v ťažkých zásobovacích pomeroch. Doprava i zásobovanie je úplne zavesené na nás a nemáme k tomu potrebný aparát. Úplný nedostatok autopersonálu a materiálu spôsobuje skoro úplné ochromenie dopravy. S najväčšou ťažkosťou sú 2-3 autá udržiavané v pojazdnom stave. Zásobovacie zdroje sú 100 – 200 km ďaleko a áut je málo. S pohonnými hmotami je nutné kalkulovať na litre, lebo nie je možné urobiť si väčšiu zásobu. Máme len niekoľko vypožičaných dobrých barelov. Naše žiadosti u zboru o doplnenie materiálu a personálu sú bezvýsledné. Zbor má tiež veľké ťažkosti.

Zásobovanie produktami je tiež ohrozené. Chýbajú buď potravné články, alebo kuchyne nemajú drevo ktoré sme nútení tiež privážať z lesa vlastnými prostriedkami.

28. november 1944.

Je nutné niečo robiť. Nervozita v celom útvere je neznesiteľná. Obávam sa, že dôjde k udalostiam, ktoré môžu mať ďalekosiahle následky.

Analyzujeme s mjr. Lisickým a staršími dôstojníkmi situáciu a v súhlase s ostatnými dôstojníkmi sa rozhodujeme hlavné problémy nastoliť gen. Svobodovi.

29. november 1944.

Mjr. Lisický a ja žiadame pplk. Budína ako veliteľa leteckej skupiny o predvedenie dvoch zástupcov dôstojníckeho zboru - Slovákov gen. Svobodovi s týmito prosbami:

1./ Nekompromisné riešenie otázky politickej spoľahlivosti príslušníkov let. Skupiny - Slovákov vzhľadom na ich doterajšiu činnosť./Riešenie má byť len prezatýmne⁸⁰ do príchodu do vlasti z hľadiska terajšieho zaradenia./

2./ Zásadná spoluúčasť Slovákov pri budovaní a organizovaní čs. jednotiek s prevažným počtom Slovákov.

3./ Vyriešenie pomeru poddôstojníkov z povolania v zahraničnej armáde.

Po prednesení žiadosti bola dlhá debata pri ktorej pplk. Budínovi vysvetľujeme dôvody týchto prosieb. Snaží sa utlmiť túto akciu, konečne však oznamuje, že nástupcovia budú predvedení až po písomnom súhlase p. generála Svobodu.

Večer sa dozvedáme, že sovietske jednotky obsadili Stropkov a Strážske.

30. november 1944.

Dohovárame sa s mjr. Haluzickým a kpt. Fenclo o dôstojníckom zhromaždení na 2. decembra o 16.00 hod. Mjr. Haluzický má informovať I. stih. pluk v Przeworsku, kpt. Fencel 3. pluk v Stubne a ja posádku v Przemysli.

1. december 1944.

Mjr. Haluzický odišiel do Przeworska a kpt. Fencel do Stubna. Ja žiadam pplk. Budína o povolenie gážistického zhromaždenia a o jeho predsedanie ako veliteľa let. skupiny. Pplk. Budín odmieta povolenie s tým, že zajtra ráno sa ide ku gen. Svobodovi. Ja žiadam o povolenie dnes poobede, pplk. Budín odmieta povoliť. Týmto je gážistickému zboru odňatá

---

⁸⁰ Správne – dočasné.

možnosť vyvolať si oficiálnou cestou zástupcov, ktorí by predniesli spomenuté 3 body prosby gen. Svobodovi. Aby mjr. Lisický a ja ktorých pplk. Budín určil k odchodu ku gen Svobodovi sme skutočne mohli hovoriť v mene gážistického zboru Slovákov let. skupiny, je so súhlasom gážistov zhotovené prehlásenie gážistického zboru, ktorým poverujú určených dvoch zástupcov mjr. Lisického a mjr. Trnku predniesť ich prosbu v 3 bodoch, čo potvrdzujú vlastnoručnými podpismi. Prehlásenie podpísalo 63 gážistov príslušníkov let. skupiny t.j. asi 90 % všetkých gážistov Slovákov. Nepodpísali len tí, ktorí boli služobne vzdialení.

Tento spôsob poverenia zástupcov je síce na vojne nezvyklý, avšak niet iného východiska, keď pplk. Budín odmietol a zabránil možnosti normálnym spôsobom zvoliť zástupcov.

2. december 1944.

Pripravujeme sa na odchod. Poobede sa zjavuje kpt. Krokavec. Ako partizán prešiel front a ide k zboru. Prichádza správa, že má prísť gen. Krasovskij⁸¹. Čakáme s odchodom. Krasovskij nechodí, konečne vyrážame na cestu ku gen. Svobodovi o 16.45 hod. Do hlavného stanu prichádzame o 23.00 hod. Gen. Svoboda nás víta a určuje audienciu na druhý deň. Spíme v chalupách na zemi.

3. december 1944.

Dopoludnia prijíma nás generál Svoboda⁸². Predkladáme mu hromadnú prosbu formovanú v troch už spomenutých bodoch. Generál Svoboda veľmi ochotne vychádza v ústrety vo všetkých bodoch. Nariaďuje hneď koncipovať nariadenie o ustanovení komisie ktorá vyšetrí prípadné politické obvinenia príslušníkov let. skupiny. 4 členov komisie si zvolí gážistické zhromaždenie samo a jedného zástupcu bez hlasovacieho práva do komisie si určí gen. Svoboda. Vo veci povyšovania a premenovania poddôstojníkov nariaďuje ihneď vypracovať povyšovacie návrhy. V otázke účasti Slovákov na organizačných prácach rozhoduje, že mjr. Lisický a kpt. Obuch ihneď odcestujú do Moskvy, aby posúrilí organizačné problémy.

Obeduje s generálom Svobodom. Odopoludnia odchádzame na tyl, kde spíme.

4. december 1944.

Ráno sa vraciame. Zažívame smutné dojmy. Dedinky na Slovenskom pohraničí úplne vypálené a prázdne. V jednej osade vidíme len jednu živú mačku prebehnúť cez cestu. Cesty, mosty, všetko úplne znivočené. Rozbité a prevrátené tanky, autá, delá, mŕtvoly vojakov i koní lemujú cestu. Smutný obraz.

Dostávame defekt motora. Vo vleku náklad. auta sa dostávame do Krosna. Spíme v hoteli.

5. december 1944.

Na obed je auto opravené. Stretávame sa v Krosne s našim nákladným autom z Przemysłu. Dozvedáme sa od škpt. Klána a mjr. Haluzického, že sa v najkratšom čase máme presunúť do Krosna. Prišli ako ubytovatelia. Do Przemysłu dochádzame o 20.00 hod. Pri večeri Mikulášska nádielka. Mikuláš ma prekvapuje malým lietadielkom a bombami. Po večeri debata s kamarátmi o situácii. Dochádza k zblíženiu s mjr. Haluzickým, ktorý jediný nedržal pevne s celkom.

⁸¹ KRASOVSKIJ, Stepan, Akimovič (8. 8. 1897 – 21. 4. 1983). Veliteľ 2. leteckej armády. Sovetskaja vojennaja enciklopedija, tom 4. Kol. aut. Moskva : Vojennoje izdatel'stvo MO CCCP, 1977, s. 438 - 439.

⁸² SVOBODA, Ludvík (25. 11. 1895 – 20. 9. 1976). Účastník čs. zahraničného odboja v rokoch 1939 - 1945. Druhú svetovú vojnu skončil ako minister národnej obrany. V rokoch 1968 –1975 vykonával funkciu prezidenta ČSSR.

Doma myslím na svojich drahých. Či ozaj detičky dostali niečo od Mikuláša? Nemám ani najmenšiu správičku. Hrozná je neistota. Možno je všetko v poriadku a práve tak sa mohli odohrať tragické udalosti pre nás. Nechcem na to ani myslieť.

Niektoré všeobecné správy zo Slovenska sú upokojujúce, no odohralo sa aj veľa tragédií, zvlášť v blízkosti frontu. Nezostáva, len udržať si nádej v šťastný koniec.

6. december 1944⁸³.

Pplk. Budín zvoláva dôstojnícke zhromaždenie na 16.00 hod. Majú prísť aj Slováci – gážiisti od 1. čsl. pluku z Przeworska.

Na zhromaždení má byť vykonaná podľa rozkazu gen. Svobodu voľba členov komisie pre spoľahlivosť politickú. Zhromaždenie je veľmi búrlivé. Zvolení sú: predsedom mjr. Lisický, členmi: mjr. Haluzický, kpt. Kubica⁸⁴, kpt. Kolembus⁸⁵, a za jednotlivé hodnosti: mjr. Lisický, kpt. ..., npor. ..., por. Slavkovský, a dôst. zástupca Jašík.

Kpt. Koza, ktorý vo všetkom, i v otázkach technického prevedenia voľby bol proti jednohlasnému súhlasu celého zhromaždenia, sám v opozícii vyslovil nesúhlas i pre osobu mjr. Lisického ako predsedu. Major Lisický ho vyzýva, aby to verejne odôvodnil. Kpt. Koza to odmieta. Novým hlasovaním je zvolenie komisie jednohlasne mimo hlas. kpt. Kozu potvrdené. Pplk. Budín odovzdáva slovo i riadenie mjr. Lisickému a odchádza s českými dôstojníkmi. Mjr. Lisický preberá funkciu predsedu a vyzýva znova kpt. Kozu aby verejne predniesol obvinenie z politickej nespoľahlivosti proti nemu. Keď to kpt. Koza odmietol, mjr. Lisický sám verejne obviňuje z toho, že kpt. Koza sa doma ponúkol podzemnej organizácii previesť prelet do ZSSR s dokumentami a niekoľkými osobami. Za tento prelet dostal dopredu 20.000 Ks. Keď však k preletu malo dôjsť cúvol a neletel. Keď mu však bolo vyhrožované stíhanie po prevrate, rozhodol sa letieť, avšak u svojich spojencov nemajúc dôvery, nedostal pôvodnú úlohu. Konečne však predsa letel, avšak s nepovolanými osobami. Kpt. Koza po tomto obvinení v rozpakoch vstal a odišiel.⁸⁶

Večer mjr. Lisický z príležitosti svojich menín pozval mjr. Guljaniča a mňa k sebe na byt na malú zábavu.

7. decembra 1944.

Pripravujeme návrhy na povýšenie mužstva. Od 10.00 hod. zasadá komisia pre spoľahlivosť.

Poobede prichádza zástupca veliteľa 8 VA generál-poručik Samuchin s náčelníkom štábu.

8. december 1944.

Komisia pre spoľahlivosť pracuje ďalej. Zbiera písomné udania od všetkých príslušníkov leteckej skupiny.

Generál Samuchin pracuje na štátoch a zásadných organizačných problémoch. Sviazový dôst. sov. arm. kpt. Dužíkov odchádza ku gen. Svobodovi.

⁸³ V tento deň zahynul počas cvičného letu slob. Jozef Síč, keď havaroval so stíhacím lietadlom La-5 na letisku Przeworsk. Pozri: DAŇKO, ref.1, s. 125.

⁸⁴ KUBICA, Belo (7. 10. 1914 – 22. 4. 2004).

⁸⁵ KOLEMBUS, Jozef (23. 9. 1913 – 11. 7. 1989).

⁸⁶ Udalosti Kozovho neúspešného odletu do ZSSR (9. 7. 1944), ako aj úspešného odletu do ZSSR v kabíne He-111 (2. 8. 1944) boli popísané aj v týchto odborných prácach: JABLONICKÝ, Jozef. Neúspešná misia v Moskve (I). In *Historie a vojenství*, č. 2, 1990, s. 26-44; taktiež JABLONICKÝ, Jozef. Neúspešná misia v Moskve (II). In *Historie a vojenství*, č. 3, 1990, s. 22-45; taktiež STANISLAV, Ján. *Letectvo v prípravách na ozbrojené vystúpenie a jeho účasť v SNP*. Bratislava : Veda, 1996, s. 41-43.

9. december 1944.

Je mi hlásené že v Krosne z auta ukradli 5 barelov. Znova väčšie ťažkosti v doprave. Nemáme v čom dovážať benzín. Prichádzajú zo všetkých strán sťažnosti na vel. dôst. jedálne npor. Vanču pre drzé chovanie a špatné hospodárenie a na čat. asp. Schreibera – proviantného dôstojníka pre nesvedomité hospodárenie s produktmi. Gen. Samuchin včera odišiel.

10. decembra 1944.

Vymeňujem funkciu vel. dôst. jedálne. Funkciu preberá npor. Staško. Určujem kpt. Gašparoviča pre vyšetrovanie priestupkov čat. a sp. Schreibera a pre spísanie protokolov. Komisia prez spoľahlivosť odchádza do Przeworska.

11. december 1944.

Prichádza 10 členný štáb 8VA vypracovať štáty a zásadné organizačné body. Dozvedáme sa, že bombardovací pluk P-2 nebude. Personál určený pre tento pluk rozdelíme na ostatné pluky.

Dozvedáme sa, že voj. Gendelová a Amanová, ktoré som pred nedávnom prijal pre sanitnú službu majú falošné listiny.

12. december 1944.

Organizačné práce. Prehliadka plukov náčelníkom štábu 8. VA. /8. vzdušná armáda/.

13. december 1944.

Vypracovanie štatov s členmi 8. VA.

Prichádza plk. Talský, mjr. Bílej, škpt. Engel a škpt. Procházka.

Plk. Talský nariaďuje večer gázistické zhromaždenie. Debata o situácii. Mjr. Lisický vysvetľuje plk. Talskému udalosti. Plk. Talský prehlasuje neplatnosť zvolenia prvej komisie pre spoľahlivosť, sám bol určený predsedom, členom mjr. Bílej a tichí prísediaci škpt. Engel a škpt. Procházka. Ostatných členov si gázistické zhromaždenie samo vyvolí.

14. december 1944.

Organizačné práce s 8.VA.

Dôstojnícke a rtm. zhromaždenie a voľba nových členov pod predsedníctvom plk. Talského.

Zvolená komisia po večeri zahajuje vyšetrovanie. Som tiež privolovaný. Kpt. Koza ma obviňuje z intenzívnej spolupráce s Nemcami, z intímnych stykov so Stabsing. Burgerom, ktorému som vraj daroval na rozlúčku pamätné album, z prijímania a hostenia nemeckých komisií, z toho, že som neodletel za hranice.

Tvrdenie kpt. Kozu o intímnych stykoch s Burgerom a darovaní albumu, o prijímaní a hostení nem. komisií prehlasujem za nepravdivé.

Na otázku predsedu komisie v čom videl kpt. Kozu moju spoluprácu s Nemcami, kpt. Koza odpovedá, že keď som sa stretol so štáb. ing. Burgerom, som sa milo usmieval.

Vystúpením a dôvodmi kpt. Kozu som tak trápne prekvapený, že nie som schopný presvedčivej obrany i keď je jasné, že celé obvinenie kpt. Kozu nemá ani jeden pevný bod, ktorého by sa komisia chytila.

Ku koncu vyšetrovania kpt. Koza mení svoj kritický postoj ku mne a cítim, že sa snaží utlmiť obvinenie, ktoré proti mne písomne vzniesol.

Najtrápnejšie sa ma dotkli otázky škpt. Engla, z ktorých som vyrozumel, že pripúšťa možnosť mojej špionážnej spolupráce so štáb. ing. Burgerom.

Mám dojem, že kpt. Kozu samého mrzí tento dôsledok jeho činu. Je mi záhadná pohnútko, ktorá ho k tomu viedla.

Vyšetrovacia komisia zasadá až do 5. hod. rána.

15. december 1944.⁸⁷

Som predvolaný ku gen. Samuchinovi, ktorý ako zástupca 8. vzdušnej armii zaraďuje štáb 1. čs. avio-divízie. Oznamuje mi, že som zaradený ako zástupca veliteľa divízie. Namietam, že je tu ešte mjr. Lisický, ktorý je starší ako ja, no gen. Samuchin prehlasuje, že u nich služobné starie nehrá úlohu a pplk. Budín mi ukazuje spis podpísaný gen. Svobodom, z ktorého sa dozvedám, že do tejto funkcie som určený jeho spoločnou dohodou so štábom 8.VA. Takto boli obsadené aj funkcie veliteľa divízie a náčelníka štábu /pplk. Budín a škpt. Klán/. Som prítomný porade pre obsadenie ostatných funkcií štábu.

Zasadzujem sa za kpt. Páleníčka na funkciu inšpektora liet. Gen. Samuchin si starostlivo študuje poznámky o každom dôst.(.) ktoré si priniesol.

Celý deň spracúvam osobné záznamy zaradených v štábe div.

Od obeda zasadá ďalej komisia pre spoľahlivosť.

Večer je spoločná porada štábu gen. Samuchina s Talského vyšet. komisiou, kde je moje, zaradenie ako spoľahlivého potvrdené.

16. december 1944.

Štáb gen. Samuchina odchádza.

Výšetrovacía komisia končí prácu. Plk. Talský má prejav k zhromaždenému mužstvu.

Večer je zhromaždenie gázistov 1.čs. let. divízie na ktorom plk. Talský oznamuje výsledok vyšetovania. Závadnými boli zistení: kpt. Gašparovič, kpt. Galbavý a npor. Fratrič. u ostatných gázistov neboli zistené žiadne okolnosti nespoľahlivosti.

17. december 1944.

S veliteľmi plukov spracúvame návrhy na povýšenie rtm. a mužstva.

Z rozkazu pplk. Budína nariadené kpt. Gašparovičovi protokolárne vyšetrenie udaní na svojvoľné hospodárenie proviantného dôst. čat. asp. Schreiberu ukončené.

Zásobovací stav výcvikového strediska je veľmi kritický. Je veľký nedostatok áut, benzínu a dreva. Proviantný zboru kpt. Heller je nezvestný, pravdepodobne ho prepadli Benderovci. Zbor je bez mäsa.

Prevádzkam povyšovanie mužstva výcvik. Strediska.

18. december 1944.

Sú narodeniny môjho Petrika. Je mi clivo za ním a za všetkými drahými. Kto vie, kedy vás uvidím.

Predkladáme návrhy na povýšenie na ppor. a rtm.

19. december 1944.

Przemyslom prechádza pplk. Pernikář. Ide od vládnej delegácie na Podkarp. Ukrajinu do Moskvy. Dozvedám sa o situácii na Podk. Ukr. Vyvíja sa silný smer na pripojenie k ZSSR, ktorý je intenzívne podporovaný NKWD.

Zásobovací stav našej jednotky je stále kritický.

Zvolávam prípravný výbor pre vianočné sviatky. Treba za každú cenu zaobstarat' nejaké produkty, vodku a pripraviť stromčeky a program.

20. december 1944.

Pplk. Budín, mjr. Guljanič a škpt. Klán odchádzajú autom cez zbor do Mukačeva k 8.VA.

⁸⁷ Porovnaj: DAŇKO, ref. 1, s. 145.

Preberám funkciu zástupcu vel. divízie a dostávam rozkaz likvidovať Výcvikové stredisko čsl. letcov v ZSSR a k organizovaniu štábnej roty. Súčasne mám pripraviť ubytovanie pre organizačne postavenú let. divíziu.

21. december 1944.

S prípravou ubytovania sú veľké ťažkosti. Cigarety a tabak výdatne pomáha pri vyjednávaní na mestskom úrade. Vydávam rozkaz pre likvidovanie výcvikového strediska a pre postavenie štábnej roty.

Večer sa neočakávane vracia pplk. Budín i s ostatnými. Vrátili sa od gen. Svobodu, keď dostali správu, že zajtra príde nová skupina dôst. od 8.VA z Mukačeva.

22. december 1944.

Bežné organizačné práce. Príprava ubytovania. Príprava jedálňi na Štedrý deň. Čakáme ohlásenú komisiu z Mukačeva.

23. december 1944.

Od 8.VA došiel gen...../fúzy/ a plk.

Ďalšie organizačné práce. Hlavne ubytovanie.

24. december 1944.

Porady a organizačné práce s gen. ...

S plk. ... pracujeme na výcvikových požiadavkách. Je Štedrý deň. Až do večera pracujeme. Večera mužstva s veliteľmi a programom. Potom večera s programom v dôstoj. jedálni. Oplátka s medom, vodka, kapustnica, viedenský rezeň so zemiakovým šalátom, pampúchy. Generál je s nami. Po večeri spievame. 0.8-ej odchádzame domov. Domáci nás /mjr. Guljanič, škpt. Klán a ja/ pozvali na večeru. Sedíme pri stole s domácimi a troma ich príbuznými - utečencami. Večera: rybací šalát, kapustnica, pirožky, vodka, zákusky. Myslím na drahých doma. Je mi úzko pri srdci. Moje prvé Vianoce mimo rodinný kruh. Keby som mal aspoň istotu, čo je s Vami.

Po večeri máličko spievame. Okolo 11-ej odchádzame spať. Dlho myslím na domov.

25. december 1944.

Reorganizačné práce. Protokolárne preberanie autovozidiel. Príprava ubytovania štábu divízie v susednej budove. Som vypočúvaný gen. .... o mojich osobných dátach.

Večer nás domáca pozýva na večeru. Posedenie a príjemná zábava. Je tam Miky, Honzo, Dr. Slabeycius s manželkou, sused s manželkou a dve priateľky domácej. Je mi nejako smutno. Stále mám v očiach Jucu a deti ktoré vidím nad posteľou na obrázku. Dnes boli obsadené Levice! Zase o krok bližšie domov. Myslím aj na mamičku a ostatných drahých doma. I keď mám obavy, verím, že Vás všetkých nájdem zdravých doma.

26. december 1944.

Prehliadka našich jednotiek v zamestnaní generálom Samuchinom. Celý deň pracujeme na likvidovaní výcvikového strediska a organizovaní štábnej roty. Nastala silná zima. Ťažkosti so zásobovaním a hlavne kurivom trvajú.

Večeriame s našou domácou a so škpt. Klánom u pi. Lebedovej, ktorá sa chce revanšovať za pozvanie u našej domácej.

27. december 1944.

Miky Guljanič leží - natrhol si nohu. Ďalšie práce s ubytovaním plukov. Rozhovory s gen. Samuchinom. Dohovárame sa o Silvestrovskom večierku, ktorým sa chceme revanšovať domácej a pi. Lebedovej.

Radostné správy z frontu. Komárno a Kozárovce boli obsadené.

28. december 1944.

Generál Samuchin odchádza. Pracujem na kalkulácii potreby lietadiel, pohonných látok a inštruktorov pre ďalší výcvik. Prichádzajú ďalší dvaja vyšší sovietski dôstojníci vo veci výcviku, s ktorými vypracúvam výcvikový program.

Škpt. Klán sa vrátil z Užhorodu z vel. 8 VA. S ním prišiel aj generál ... Cítim sa nemocným. Prišiel ubytovací sled BAO.

30. decembra 1944.

Došli prvé transporty BAO, ktorý má prevziať zásobovanie a všetky služby pre leteckú divíziu. Pluky sa sťahujú zo starej pošty do nových budov. Uvoľňujú miesto pre BAO. Sú veľké ťažkosti. Piloti nemajú kde a na čom spať. Jeden z nich spí v rakvi ktorú našiel v márnici nemocnice. Ja pracujem s plk. /sov./na učebných osnovách pre výcvik.

31. december 1944.

Zaobstaral som 3 kačky a 2 l vodky na Silvestrovský večierok. Pluky sa sťahujú do starej budovy nemocnice. Hľadám učebne. Je Silvestra. S chlapcami som bol v gréc. kat. kostole. Jedáleň sa presťahovala do novej budovy. Je tam zima. Na Starý rok večerujeme v plášti.

Som prítomný programu v jedálni mužstva. Veselé čísla komponované aspirantami 3. pluku. Medziiným odsúdili jednanie kpt. Kozu vo veci udávania polit. nespôľahlivosti. Ironicky naznačujú, že asi chce byť majorom.

V jedálni dôstojníkov pri večeri stiesnená nálada. Každý je v myšlienkach doma.

Hovorím so zvk. Jasíkom ktorý mi zdeľuje⁸⁸ rozladenosť rotmajstrov v dôsledku pomerov u jednotky.

Silvestrovský večer prežívam s kamarátmi na byte so spoločnosťou ako 25. ho u domáčich. Milá spoločnosť - prijemní ľudia. Mimo nás sú všetci Poliaci. Cítíme, že nás spája Slavianstvo. I keď sme v minulosti mali politické diferencie sme si blízki. Máme veľké sympatie u poľského obyvateľstva v celom meste. Chodia za nami do kasárne a prosia nás, aby sme u nich bývali. Je nepravdepodobné, že politika predvojnového Poľska voči ČSR sa kryla s mienkou a citom poľského národa. Dôkazy o tom nájde človek na každom kroku. Som prekvapený ako vysoko si cenia kultúrnu úroveň bývalej čs. republiky. V tomto nás zaraďujú medzi štáty západnej Európy.

Silvestrovské posedenie trvá skoro do rána. Moje myšlienky stále blúdžia po domove. Slzy sa mi tisia do očí pri takýchto myšlienkach. S pomocou kamarátov snažím sa zabudnúť a rozveseliť sa(,) no, nedarí sa mi to. Jediné východisko vidím v alkohole. Pijem s Mikym na jeho radosť, že pred pár dňami našiel v Mukačeve svojho otca zdravého.

Polnoc som predriemal v susednej izbe. Okolo 1-ej ma zobudili - prišla skupina chlapcov - kamarátov z mesta mi blahoželali. Milé od nich. Bavíme sa ešte asi 2 hodiny. Potom sa rozchádzame.

1945.

1. január 1945.

Dopoludnia odchádza pplk. Budín na zbor. Celý deň som doma. Doobeda spím, obedujem u domácich.

2. január 1945.

Štáb divízie je ako tak ubytovaný. Pluky sú tiež už presťahované, trpia však zimou.

Nieto paliva, BAO je už celý v Przemysli, dosiaľ však zle funguje. Celý deň pracujem na učebných osnovách. Sovietski dôstojníci pridelení k našej divízii sa schádzajú zo všetkých strán.

⁸⁸ Správne – oznamuje.

3. január 1945.

Pokračujeme v organizačných prácach. Sú ťažkosti s BAO. Nemá dostatok autovozidiel - nestačí vozit' drevo. Trpíme zimou aj v kanceláriách. Od S-k dostávam informáciu, že pplk. Budín ma podozrieva z podzemnej organizačnej činnosti proti nemu. Ne zmysel!

Dostávame šifrovku z 8 VA, že si máme prelietnuť štyri lietadlá ULa-5 z Pemzy. Pripravuje sa posádka.

4. január 1945.

Ďalšie organizačné práce. K obedu prichádza mjr. ... /sov./ inšpektor výcviku. Poobede majú priletieť všetci inštruktori lietania. Neprileteli. K večeru mjr. inšpektor letí pre nich do Stanislavova. Po jeho odlete však inštruktori prileteli.

Večer sa vrátil pplk. Budín zo zboru. Ihneď nariaďuje zatknutie kpt. Gašparoviča a npor. Fratriča. Je to na rozkaz gen. Svobodu - v dôsledku ich činnosti na Slovensku.

5. január 1945.

Ráno dávam hlásenie o stave výcviku pplk. Budínovi, ktorý mi oznamuje rozhodnutie gen. Svobodu, že mám odísť k štábu zboru. Svoju funkciu zástupcu veliteľa divízie mám odovzdať mjr. Lisickemu. Súčasne pred odchodom mám predložiť odevné záznamy jednotky. Som týmto rozhodnutím prekvapený. Nevieť aké to má pozadie. Budúcnosť mi to snád' vysvetlí. Nechcem robiť zavčasu závery i keď cítim, odkiaľ fúka vietor. Jedno je však isté, že obvinenie kpt. Kozu tu hrá hlavnú úlohu i keď s ním pred komisiou pri vyšetrovaní stroskotal. Upokojuje ma, že konečne mjr. Lisický je zaradený na zodpovedajúcom mieste.

Cez Przemysl prechádza skupina 50 čs. dôstojníkov z Anglie. Veliteľ pplk. Brož - medzi nimi i škpt. Studený - letec, ktorý zostáva so škpt. Navrátilom a let. divízie. Ostatných letcov - špecialistov /podd.a rtm/ je 15.

6. január 1945.

Odvzdávam funkciu mjr. Lisickému a informujem kpt. Páleníčka - inšpektora výcviku o stave rozpracovaných problémov. Nariaďujem npor. Grünblattovi zhotoviť výkaz odevu.

Cítim sa nemocný. Zdržiavam angínu už asi 2 týždne.

Je gréckokatolícky štedrý večer. Večeriam s našimi ordonancami a domácim. Pijeme vodku a spievame ruské piesne.

7. január 1945.

Ležím celý deň. Mám silnú angínu. Domáci sa veľmi starostlivo chovajú ku mne. Dnes mal prísť na inšpekciu veliteľ 8VA - neprišiel. Inak nič nového.

8. január 1945.

Ležím celý deň. Moja spojka Juro mi nosí stravu z dôst. jedálne. Domáci ma každú chvíľu niečím ponúknu. Nedovolia mi vstať, i keď sa už lepšie cítim.

9. január 1945.

Dozvedám sa, že zajtra má prísť k let. div. generál Svoboda na inšpekciu.

Pplk. Budín rozhodol, že zajtra odídeme k zboru. Balím si veci. Nie som ešte úplne zdravý, ale už chodím von.

10. január 1945.

Je nariadené od zboru vyšetriť nejaké veci tykajúce sa čat. Schreibera. Dostávam rozkaz počkať do ukončenia tohoto vyšetrovania. Večer o 18,00 hod. sa dozvedám, že mám okamžite odísť k zboru príležitostným autom, ktoré od zboru poslali pre čat. asp. Schreibera - proviantného dôstojníka. Ide o to, že nepredložil včas vyúčtovanie produktov za december. Spím v Rymanówe.

11. január 1945

Ráno ďalším autom odchádzam do Medzilaboriec, odkiaľ telefonujem na I. odd. štábu zboru o auto. Kpt. Kunzl mi posielal willys, ktorým sa k večeru dostávam na S. V. gen. Svobodu do Bukovca. Nakoľko je privítací večierok s príšľými 50 dôstojníkmi z Anglie, príjme ma až na druhý deň. Spím v kancelárii oddelenia. I.

12. január 1945.

O 10.30 ma prijíma gen. Svoboda za prítomnosti gen. Bočeka a mjr. Lomského. Informuje sa z prinesenej pošty o čat. asp. Schreiberovi a potom mi zdeľuje, že za niekoľko dní má od slov. národnej rady prísť nejaká komisia v čele s kpt. Chyljom, bývalým referentom na osob. odd. MNO slov. armády, ktorý vyšetří moje osobné údaje a výsledok predloží slov. národnej rade na rozhodnutie o ďalšom mojom zaradení. Raňajkujem u p. generála a potom mi dáva k dispozícii auto do Malej Poľany kde u veliteľstva tylu /etapy/ mám vyčkávať.

Na vel. tylu som prijatý dosť chladne. Nemajú zrejme radosť, že majú starosť so mnou. Ubytúvajú ma v jednom domci a prihlasujú do dôst. jedálne.

O polnoci som vzbudený. Ešte v noci má prísť niekoľko členov vládnej delegácie a majú spať v mojej izbe. Mne dávajú k dispozícii posteľ neprítomného sov. kapitána v inej chalupe, kde už spí istý ppor. Prokúpek - Volyňák.

13. január 1945.

Môj spolunocľazník je sympatický a príjemný kamarát. Už sme sa vlastne poznali. Svojho času a nemocnice prechádzal Przemyslom a nakoľko ja autoodborník, vyžadoval som ho pre letectvo - no, nebol nám pridelený.

Domáci sú chudobní sedliaci, ale ochotní ľudia. Dedinka je celkom zachovalá. I ľudia sú väčšinou doma. V horách sa zachránili od evakuácií. Na raňajky ma hostia mliekom a žiareným chlebom. Celý deň som doma. Dochádzam len na stravu do jedálne. Čítam a dopisujem denník.

14. január 1945.

Dozvedám sa o zahájení ofenzívy na Kaukaz. Komárno je obsadené! Celý deň som doma. Nemám čo fajčiť. Večer sedím a debatujem s ppor. Prokúpkom. Jeme konzervu, pijeme kávu a prepúšťa mi balík machorky.

15. január 1945.

Ráno fasujem dôstojnícke prídavky. Produkty a cigarety. Konzervy, slaninu, keks, dávam domácim. Píšem si obranu a čítam knihu. Pri večeri dostávam lístok od kpt. Gašparoviča.

Je v susednej dedinke väznený u poľného súdu. Mám ho navštíviť.

Dôstojníci v jedálni sa ku mne správajú kamarátsky, napriek tomu sa cítim byť menejcenný. Som v akejsi duševnej depresii. Nečinnosť ma ubíja.

RECENZIE

PALME, Bernhard (Hrsg.). *DIE LEGIONÄRE DES KAISERS. Soldatenleben im römischen Ägypten*. Wien : Phoibos Verlag, 2011. 126 s. ISBN 978-3-85161-052-9.

Rakúske vydavateľstvo Phoibos je známe tým, že sa v rámci svojej činnosti zameriava na vydávanie odbornej literatúry z oblasti archeológie a starovekých dejín. Okrem viacerých univerzitných pracovísk spolupracuje aj s Rakúskou národnou knižnicou, s ktorou pripravuje edíciu *Nilus. Studien zur Kultur Ägyptens und des Vorderen Orients*. Jedným z výsledkov ich spoločného úsilia bola nedávno skončená výstava *Die Legionäre des Kaisers. Soldatenleben im römischen Ägypten* inštalovaná v *Papyrusmuseum* vo Viedni (17. jún 2011 – 14. január 2012). Pri tejto príležitosti uzrel „svetlo sveta“ 18. zväzok edície *Nilus* s rovnomeným názvom ako výstava.

V bitke pri myse Aktium (31 pred Kr.) slávil víťazstvo Gaius Octavius (neskorší cisár Augustus) nad spojeným loďstvom egyptskej kráľovnej Kleopatry a Marca Antonia. Takýto výsledok mu umožnil pričleniť k rímskemu územiu posledný helenistický štát – Egypt. Obyvateľstvo Egypta vtedy ešte netušilo, že súčasťou Rímskej, resp. Byzantskej ríše, na ktorú sa postupne transformovala Východorímska ríša po rozpade impéria, zostane dlhých 700 rokov.

V odborných publikáciách sa neustále zdôrazňuje, že Egypt patril z hľadiska jeho úlohy pri zásobovaní Ríma obilím medzi najvýznamnejšie rímske provincie (Gaius Octavius ho považoval za svoj súkromný majetok a zveril ho do správy cisárskeho prokurátora). Menej sa hovorí o jeho bohatstve zachovaných papyrusov, na základe ktorých získavame zaujímavý pohľad do každodenného antického života. Organizátori uvedenej výstavy sa rozhodli tento stav zmeniť a zameraním sa na jeden z aspektov egyptskej každodennosti – na pôsobenie rímskych legionárov, mali v úmysle poukázať na obrovskú výpovednú hodnotu papyrologického materiálu, ktorý sa ani v radoch odbornej verejnosti stále ešte bežne nevyužíva.

Rimania prišli do Egypta ako dobyvatelia a bez ohľadu na názor domáceho obyvateľstva vytvorili z neho novú provinciu. Keďže išlo o novopripojené územie, bolo nutné, aby sem umiestnili rímske légie, ktoré mali udržiavať pokoj a poriadok. Spočiatku musel byť vzťah legionárov s egyptským obyvateľstvom problematický. Postupom času sa však zžili a stali súčasťou tunajšej spoločnosti, pričom pozoruhodné svedectvo o ich pôsobení vydáva práve papyrologický materiál. Informácie o živote legionárov obsiahnuté na egyptských papyrusoch sú významné prinajmenšom z dvoch hľadísk. Poznatky z dokumentov úradného charakteru majú vzhľadom na unifikáciu rímskeho vojenského systému všeobecnú platnosť a dajú sa aplikovať na ostatné oblasti Rímskej ríše (napr. organizácia, zásobovanie). Údaje privátneho charakteru zas pochádzajú priamo od samotných vojakov, čím dosahujú vysokú hodnotnosť.

V snahe poskytnúť návštevníkom výstavy kvalitného sprievodcu a zároveň dostať toto kultúrne podujatie do povedomia ešte väčšieho okruhu záujemcov sa pristúpilo k vydaniu recenzovanej knihy. Jej prvú časť tvorí šesť štúdií popredných rakúskych odborníkov (s. 1-68), druhú predstavuje katalóg výstavy (s. 69-120).

Na začiatok publikácie sú zaradené dve štúdie Bernharda Palmeho, profesora Viedenskej univerzity a zároveň riaditeľa papyrologickej zbierky a Múzea papyrusov Rakúskej národnej knižnice. Prvú (s. 1-10) autor formuloval ako stručný úvod do problematiky rímskych vojenských dejín a zachytáva základný historický vývoj rímskej armády od čias cisára Augusta až do polovice 7. storočia po Kr. Čitateľ získava tak základnú predstavu o tom, že služba v žoldnierskej armáde, ktorá vznikla po reformách Gaia Maria na konci 2. storočia pred Kr., ponúkala rímskym občanom nielen zdroj obživy, ale aj možnosť sociálneho a ekonomického rastu. A keďže trvala 25 rokov, nešlo o krátkodobý spôsob, ako si zabezpečiť stabilný príjem. Naopak, pre rímskych neobčanov, ale slobodných obyvateľov ríše, bola služba v pomocných jednotkách (*auxilia*) až do vydania ediktu *Constitutio Antoniniana* (212 po Kr.) cestou ako získať občianske práva a stať sa súčasťou elity rímskej spoločnosti.

Druhý príspevok (s. 11-26) sa už z geografického hľadiska zameriava na územie Egypta a približuje tunajšie fungovanie rímskych légii. Čitateľ sa dozvedá o ich sile a rozmiestnení v Egypte, o systéme odvodov nových legionárov, zásobovaní vojska, služobnom postupe, prepustení a udelení veteránskych výsad, vojenských a civilných úlohách armády alebo jej vplyve na hospodársky život provincie. Autor tu jasným spôsobom, okrem iného, vyvádza z omylu tých, ktorí sa domnievali, že jedinou úlohou rímskeho vojska boli iba vojenské záležitosti ako obrana hraníc alebo vojenská expanzia. Predstavením legionárov ako schopných pisárov v kancelárii miestodržiteľa a finančných prokurátorov, technicky zručných špecialistov využívaných pri stavbe ciest, akvaduktov a ďalších verejných budov, spoľahlivých poslov či strážcov verejného poriadku vyvracia takýto prvotný dojem a demonštruje pestrý obraz ich činnosti.

Osobité postavenie legionárov v rímskom práve skúmala Claudia Kreuzsaler vo svojej štúdii *Zwischen Privilegierung und Diskriminierung* (s. 27-40). Z diskriminačných opatrení vzťahujúcich sa na legionárov venovala bádatelka najprv priestor zákonu, ktorý im nedovoľoval uzatvárať manželstvá. V dôsledku takéhoto opatrenia sa príslušník légie nemohol počas 25-ročnej služby oženiť. Prirodzene, zákon sa obchádzal a vojaci si napriek tomu zakladali vlastné rodiny. Z hľadiska rímskeho práva boli tieto zväzky nezákonné, čo malo dôsledky najmä na právne postavenie detí, ktoré sa z nich narodili. Tie považovalo rímske právo za nelegitímne a nemohli im byť priznané rímske občianske práva. Situácia sa zmenila až koncom 2. storočia po Kr., keď cisár Septimius Severus zrušil tento zákaz. Reagoval tak na v podstate už neudržateľnú situáciu, keď sa v okolí legionárskych táborov rapídne zvyšoval počet obyvateľstva bez občianstva. Ako ďalším negatívnym zásahom do života rímskych legionárov sa autorka zaoberala nariadením, ktoré im zakazovalo kupovať pôdu na území provincie, v ktorej vykonávali svoju službu. Z privilégií analyzovala rôzne právne výsady a majetkovoprávne výhody (napr. ešte za života hlavy rodiny mohli vlastniť svoj majetok a voľne s ním disponovať – tzv. *peculium castrense*).

Anna Kaiserová (Kaiser) priblížila v príspevku *Dienst in Fremde und Heimat* výrazné negatívum legionárskej služby, ktorým bolo dlhé odlúčenie od rodiny (s. 41-48) a neustále presúvanie sa z jedného konca ríše na druhý podľa aktuálnej potreby. V úvode bádatelka konštatuje, že egyptské papyruses zachytávajú buď texty súkromných listov, ktoré posielali vojaci slúžiaci ďaleko od Nílu pre svojich blízkych, alebo ide o obchodné doklady, v ktorých figurujú legionári dislokovaní vo svojej egyptskej domovine. Kým v období principátu sa obe kategórie textov vyskytovali viac-menej súbežne, v neskorej antike nastala postupne zmena situácie a súkromnú korešpondenciu začali vytláčať práve obchodné dokumenty,

ktoré odzrkadľovali rodinné starosti a záležitosti vojakov. Za dôvod takéhoto trendu označila autorka celkom logicky nepotrebnosť písomnej komunikácie a dala ho do súvislosti s vojenskými reformami cisárov Diocletiana (284-305 po Kr.) a Constantina I. (306-337 po Kr.). V rámci nich bolo vojsko rozdelené na stále (*limitanei*) a pohyblivé oddiely (*comitatenses*), pričom prvé sa natrvalo umiestnili v jednotlivých provinciách, druhé sa nasadzovali podľa aktuálnej potreby. V tejto súvislosti sa uvádza text naliehavej žiadosti z polovice 4. storočia po Kr. adresovanej vojenskému veliteľovi, v ktorej pisateľ vyjadruje želanie, aby brata jeho manželky – v prípade ak ho celkom neoslobodia od vojenskej služby – nezaradili do mobilného oddielu slúžiaceho ďaleko od vlasti. Ako dôvod udáva skutočnosť, že je jediným synom a musí sa postarať o svoju matku (s. 48). Bádateľka zároveň dodáva, že takéto prípady predstavovali skôr výnimku a mnohí legionári vykonávali automaticky službu v tábore, ktorý sa nachádzal v blízkosti ich domovskej obce. Svoju rodinu mali na „dosah,“ a preto radšej uprednostňovali osobný styk pred písomným. Možnosť pôsobenia v mobilných oddieloch pohybujúcich sa ďaleko od vlasti však stále existovala a vzhľadom na ich početnosť nebola zanedbateľná. Podmienky na produkciu korešpondencie tak stále v menšej miere pretrvávali, no rozšírenie nového druhu písacieho materiálu (pergamen) zatlačilo používanie papyrusov do úzadia.

Štúdia Benedikta Henselleka (s. 49-56) vykresľuje obraz života ďalšej zložky rímskej armády – rímskeho loďstva. V prvej časti príspevku sa čitateľ dozvedá o postupnom formovaní, všeobecných úlohách a rozložení loďstva v časoch rímskeho cisárstva. Hlavnými základňami rímskej flotily boli v tom období Misenum (*classis Misenensis*) pre západné Stredomorie a Ravenna (*classis Ravennatis*) pre východné Stredomorie. Menšími jednotkami disponovali i niektoré provincie, išlo o tzv. provinčné loďstvo, ktoré podporovalo tamojšie pozemné sily a zabezpečovalo ich dopravu, čím sa zvyšovala flexibilita vojska. Predovšetkým v prvých 2. storočiach po Kr. pozorujeme, že menšie provinčné loďstvá sa do bojových operácií dostávali v oveľa väčšej miere, ako hlavné loďstvo kotviace na pobreží Itálie. Vzhľadom na zabezpečenie pravidelných dodávok obilia do Ríma mala táto zložka rímskej armády výrazné zastúpenie v podobe menšej základne aj v Egypte (*classis Augusta Alexandrina*). Práve do oblasti Nílu sa koncentruje ďalší autorov výklad. Okrem opisu tunajšej organizácie a umiestnenia námorných jednotiek dokumentuje súkromie námorníkov, ich odchod do výslužby a životné situácie po aktívnej službe ukázkami z listov, obchodných zmlúv či testamentov. V súvislosti s pôsobením v loďstve uvádza zaujímavú informáciu o dĺžke služby, ktorá trvala o niekoľko rokov dlhšie ako v prípade pozemných jednotiek (za cisára Septimia Severa až 28 rokov).

Blok štúdií uzatvára Patrik Sängler (s. 57-67), ktorého práca prináša zaujímavé momenty zo života dvoch príslušníkov významnej zložky rímskeho obyvateľstva – veteránov. Autor vychádza z dvoch doposiaľ nepublikovaných grécky písaných textov na papyrusoch, v ktorých sa spomínajú veteráni Aelius Sarapammon a Aelius Syrion. Príslušné dokumenty boli súčasťou súkromných archívov oboch menovaných a zachovali sa iba vo fragmentárnej podobe. Napriek tomu sú nielen zdrojom dôležitých informácií o pôvode, vojenskej kariére a obchodných aktivitách oboch protagonistov, ale vytvárajú aj pestrý obraz o sociálnom a hospodárskom živote v Egypte.

Text všetkých štúdií dopĺňa poznámkový aparát a na záver každej z nich sa uvádza stručná odporúčaná literatúra k danej problematike, po ktorej môžu záujemcovia eventuálne siahnuť v snahe rozšíriť si nadobudnuté vedomosti.

Druhú časť publikácie zapĺňa katalóg organizovanej výstavy, ktorý zahŕňa 61 textov na

papyrusoch. Jednotlivé exponáty reprezentujú časové obdobie od 1. do 7. storočia po Kr. a sú rozdelené do niekoľkých tematických okruhov (napr. z kancelárie vojenskej správy, zásobovanie vojska, vojaci v obchodnom a súkromnom živote). Opis každého exemplára obsahuje okrem základných údajov (uloženie, jazyk, pôvodná lokalizácia, datovanie, materiál a rozmery) odporúčanú literatúru, nemecký preklad textu a komentár. Prepis v latinском alebo v gréckom origináli sa v katalógu nenachádza. Na ilustráciu slúžia pripojené čiernobiele fotografie papyrusov. V menšej miere (13 ks) sú k dispozícii aj farebné ukážky, ktoré tvoria extra prílohu (s. 121-126).

Prostredníctvom publikovaných textov na papyrusoch má čitateľ možnosť nazrieť nielen do vnútorného mechanizmu fungovania rímskeho vojenského aparátu, ale aj do životných podmienok a každodenných záležitostí obyčajných legionárov a ich rodín. Jednotlivé prípady dokumentujú pôžičky medzi vojakmi (č. 1), zoznamy nových regrútov z kancelárií vojenských úradníkov (č. 6), služobné hlásenia (č. 8), vyúčtovania za dodávky obilia (č. 13), ukážky testamentov (č. 26), nájomné zmluvy veteránov (č. 33), súkromné listy (č. 42), petície na vyšších vojenských veliteľov (č. 43), obchodné zmluvy (napr. prenájom pekárne – č. 46) a podobne. Zaujímavosťou je potvrdenie na nákup mazacieho oleja z polovice 7. storočia po Kr. pre ženu s menom Flavia Didyma, ktorá bola manželkou tunajšieho vysokopostaveného vojenského veliteľa (*magister militum*). Vnímavý pozorovateľ z vybraných ukážok ľahko vydedukuje, že prítomnosť rímskych vojakov v Egypte sa prejavovala v rôznych smeroch. Na jednej strane prinášala so sebou sociálny a hospodársky vzostup oblasti, na druhej strane zintenzívňovala proces romanizácie domáceho obyvateľstva.

Žiaľ, kompetentní do výstavy (a logicky ani do publikácie) nezaradili žiadne údaje, ktoré by osvetľovali náboženskú otázku v rímskej armáde a postoje jej príslušníkov k niektorým kultom. Napriek tomu, že išlo len o reprezentatívny výber egyptských papyrusov a bolo ich právom vybrať iba tie, ktoré považovali za „vhodné“, domnievame sa, že týmto pripravili legionárov v Egypte o jeden z dôležitých rysov. Rimania sa v otázke náboženstva, ako je známe, vyznačovali toleranciou, a nové kulty často zakomponovali do svojich náboženských predstáv. Vďaka neustálemu cestovaniu a životu „v pohybe“, to boli práve legionári, ktorí plnili úlohu informačného kanála a okrem iného prinášali obyvateľstvu informácie o božstvách uctievaných na iných územiach. Z egyptských kultov sa v rímskom náboženskom systéme presadili najmä božstvá Isis a Sarapis, ktoré sa tešili obľube aj v našich geografických šírkach, napríklad v neďalekom legionárskom tábore v Carnunte (dnešné územie rakúskych obcí Petronell-Carnuntum a Bad Deutsch-Altenburg).

Na záver si dovoľujeme konštatovať, že recenzovaná publikácia výrazným spôsobom podporila snahy organizátorov výstavy a prispela k naplneniu stanoveného cieľa. Na jednej strane ponúkla prostredníctvom štúdií akýsi úvod do problematiky a orientáciou na čiastkové aspekty profesionálneho a súkromného života legionárov nielen v Egypte pomohla pochopiť mnohé súvislosti samotného obsahu vystavovaných dokumentov. Na druhej strane sprístupnením obsahu papyrusov vo forme nemeckého prekladu s komentárom (katalóg) autori knihy ukázali, že rímskych legionárov nemožno vnímať len ako „vojenskú silu“, ale musíme ich brať aj ako starostlivých členov rodiny, dobrých kamarátov a schopných obchodníkov.

Tomáš Klokner

VIKTOŘÍK, Michael. *TÁBOROVÁ PEVNOST OLOMOUC*. České Budějovice : Bohumír NĚMEC – VEDUTA, 2011. ISBN 97888086829715

Publikace s výstižným podtitulem Modernizace olomoucké pevnosti v 19. století má 280 stran včetně 84 stran barevné přílohy, 98 barevných a 81 černobílých vyobrazení. Je výsledkem autorova profesionálního zájmu o vojenskou historii a náročného archivního výzkumu. Viktorčík využil především možnosti studia ve vídeňském Válečném archivu (Österreichisches Staatsarchiv, Kriegsarchiv Wien) a s úspěchem bádá ve fondech a sbírkách Genie-Hauptamt, General-Geniedirektion, Hauptreihe des k. u. k. Kriegsministeriums, General-Genieinspektion, Wiener Hofkriegsrat, Nachlässe und Sammlungen, Kartensammlung, Manuskripte zur Geschichte der Reichsbefestigungen, Portraitssammlung der Bildersammlung. Tímto soustavným studiem se liší od autorů dosavadních prací o olomoucké fortové pevnosti (Kšir, Kuch-Breburda, Kupka, Zatloukal, Zítka). Další předností práce je skutečnost, že se Viktorčík neomezil jen na studium map a plánů, ale nechává promlouvat prostřednictvím písemných elaborátů autory jednotlivých projektů i jejich oponenty. To je metoda časově velmi náročná, ale maximálně zvyšuje objektivitu poskytovaných informací. Samozřejmě, nevynechal ani domácí archivní zdroje, především Vojenský ústřední archiv Praha (Sbírka plánů, Vojenské stavební úřady), z něhož získal letecké snímky jednotlivých fortů pořízené v roce 1926 (fond Letecký pluk 2 Olomouc) a fondy Zemského archivu Opava – Státního okresního archivu Olomouc. Z tištěných pramenů mu byla zdrojem pro zařazení zdánlivě (podle titulu) lokální problematiky do střeoevropských souvislostí učebnice Lehrbuch der Kriegs-Baukunst zum Gebrauche der kais. Kön. Genie-Academie, kterou sepsal a v roce 1852 v Olomouci vydal Julius von Wurmb.

Užití termínu pevnost pro významné (titulárně až do 20. století hlavní) moravské město Olomouc je adekvátní od druhé poloviny 17. století. Téměř zlomovým obdobím v dějinách ekonomicky i kulturně rozvinutého centra, jež ve středověku nepocítilo tíhu vojenské porážky a její důsledky, se stala švédská okupace v letech 1642 až 1650. Ta nebyla ani tak důsledkem nekvalitního goticko-renesančního opevnění (dle mého soudu nedostatek financí vynaložených z městské kasy způsobil, že fortifikace města byly velmi silně zanedbávány, Olomouc v podstatě neměla žádné pořádné opevnění, čehož Švédové bez problému využili), ale především nedostatkem finančních prostředků, jež by umožnily najmout odpovídající počet vycvičených obránců a faktem, že přednost dostala obrana metropole. Švédská přítomnost zdecimovala dříve kvetoucí královské město, sídlo církevní správy a univerzity natolik, že ve vídeňských kruzích padl návrh na demolici poničeného opevnění, což by ve svých důsledcích znamenalo degradaci na trhovou vesnici, v lepším případě neopevněné městečko. Je paradoxní, že již Švédové začali Olomouc, kterou považovali za základnu své moci na okupované Moravě (zejména po nezdařeném pokusu o dobytí Brna) opevňovat za pomoci bastionů a ravelinů. Unáhlený návrh císařského vojevůdce Raimunda Montecuccoliho našťastí neprošel, naopak v roce 1655 byla Olomouc prohlášena pevnostním městem, jež mělo za úkol střežit přístup do země a dále k Vídni ze Slezska i východních Čech. Projektantem pevnosti byl úspěšný obhájce Brna maršál de Souches, pokračovalo budování dalších bastionů a ravelinů. Počátkem 18. století byl projekt považován za zastaralý a přepracován (de Rochetz). Zůstalo však jen u plánů, do zahájení první slezské války výstavba fortifikací příliš nepokročila a v roce 1741, stejně jako před sto lety, byla rozestavěná bastionová pevnost vydána nepříteli, tentokrát Prusům. Válka byla ukončena Vratislavským mírem, monarchie ztratila podstatnou část Slezska včetně řady opevněných měst. To bylo

důvodem ke zjednání radikální nápravy. V roce 1742 došlo k prohlášení Olomouce, jejichž bran bylo možno od nové hranice dosáhnout jednodenním pochodem, císařsko-královskou hlavní hraniční pevností a začala její skutečná výstavba financovaná státem a pozorně sledovaná panovnickým párem Marie Terezie a Františka Lotrinského. Rozhodující fáze výstavby se uskutečnila v letech 1745 až 1757 podle projektu plukovníka barona Phillipa Bechade de Rochepine vycházejícího z francouzské inženýrské školy markýze Vaubana. Řadila se k nejmodernějším pevnostem své doby a v květnu 1758 se ubránila dalšímu pruskému obležení. Prokázala svůj význam a vojenská doktrína monarchie s její existencí počítala i do budoucna.

Bastionová pevnost, jež se stala jádrem budoucí pevností táborové, je již předmětem Viktoříkova zájmu. Pojednání o její výstavbě zařadil jako Exkurs 1 a opřel se především o výzkumy a publikované práce historika města Olomouce a ředitele městského archivu Václava Nešpora, inženýra regulačního oddělení městského úřadu Josefa Kšíra, znalce pevnostní problematiky Vladimíra Kupky a autora průvodce dějinami a expozicí bastionové pevnosti Olomouc Pavla Michny. Jelikož modernizace pevnosti, o níž Viktoříkova práce pojednává, byla zahájena modernizací fortifikačních staveb uvnitř a po obvodu pevnostního jádra, je pro čtenáře exkurs důležitý charakteristikami těch nejvýznamnějších, na nichž od druhé poloviny 18. století probíhaly rekonstrukce, byly dále zpevňovány (armováním, kasematováním, budováním krytých cest, minových chodeb) a doplňovány (Bystrická reduta a kasárenské objekty).

Důležitým fortifikačním prvem byl rovněž inundační systém a je Viktoříkovou zásluhou, že vnesl do olomouckých vodotečí hierarchii a systém včetně názvosloví (Velká, Střední a Malá Morava). Význam jednotlivých ramen Moravy posuzuje z vojenského hlediska, zatímco zejména česká historiografie kladla důraz na funkci ekonomickou a tak vzniklo pro Střední Moravu označení Mlýnský potok a paradoxně se udrželo i přesto, že neexistuje ani Jakubský mlýn (stával pod hradbami v dnešních Bezručových sadech) ani Nový (Raabův, Kadlecův) mlýn (za jezem pod dnešní sokolovnou) a další výrobní zařízení využívající vodní energii. Dodávám, že částí olomoucké veřejnosti je rameno protékající kolem Korunní pevnůstky označováno také jako Tichá (Morava). Název Malá Morava použili pevnostní inženýři pro vodoteč obtékající na západní straně městské hradby. Koryto bylo zřejmě uměle vytvořeno již v době středověkého opevňování města a následně bylo naplněno vodou dalšího ramene Moravy. Ta vedle obranné funkce poháněla vodní kola Kamenného (Passingerova) mlýna. V polovině 20. století byla odvedena do Střední Moravy a koryto, pro nějž bylo užíváno též označení Mlýnská strouha, zasypano. Stejný osud potkal i Povelku pravděpodobně v souvislosti s demolicí olomouckých předměstí Novosady a Povel předcházející výstavbě bastionové pevnosti.

Relativně šťastné vítězství z roku 1758 vyvolávající pocit uspokojení, ale především limitující množství finančních prostředků, způsobily, že za válek s napoleonskou Francií měla olomoucká pevnost řadu nedostatků, jež by se nepochybně projevíly při jejím obležení. Porážce by patrně nezabránilo ani posunutí obrany směrem k Tabulovému vrchu, o něž se zasloužil v roce 1804 arcivévoda Jan. Za této situace bylo výhodou (pro město), že se ruská a rakouská vojska vypravila ke Slavkovu. Na neutěšený stav upozornil vojenské kruhy ve Vídni v roce 1806 baron Josef von Lauer, dlouholetý velitel pevnosti, který odhadoval možnou dobu obrany na necelý měsíc. Katastrofální stav státní pokladny však neumožňoval větší investice a k částečné nápravě došlo až ve dvacátých letech, kdy byl ženijním ředitelem v Olomouci plukovník Anton Gemperly von Weidenthal.

Klíčovým pro modernizaci pevností podunajské monarchie byl rok 1829. Opět to byl generální ženijní ředitel arcivévoda Jan, jemuž se podařilo prosadit reformu inženýrského sboru a posílit vlastní pravomoci (generálnímu řediteli měli do budoucna podléhat vedle inženýrů rovněž sapéři a minéři). Pro Olomouc bylo důležité, že také na úrovni místního pevnostního velitelství v čele s generálem jezdeckta hrabětem Václavem Radeckým z Radče byla ustavena komise zdůrazňující potřebu modernizace. Přestože v této souvislosti již byla uznávána nutnost rozšiřování fortifikačního pásma, cesta k přeměně na táborovou (fortovou) pevnost si vyžádala ještě dvacetileté úsilí. Byla zahájena již v roce 1830, kdy svému řediteli předložil materiál o zbedačeném stavu olomoucké pevnosti člen hlavního ženijního úřadu polní podmaršál Josef von Benczur. Považoval za neúčelné investovat finanční prostředky pouze do modernizace bastionové pevnosti. Napoleonské války zřetelně prokázaly, že čas těchto fortifikací je již minulostí. Válčící armády početně mnohonásobně vzrostly a úměrně tomu bylo třeba zvýšit i počet obránců soustředěných v pevnostech. Jejich malý prostor to však nedovoloval a právě Benczur přišel s termínem opevněný tábor (*verschanztes Lager*) a navrhl vybudovat kolem bastionové pevnosti věnec samostatných objektů (*werků* a *redut*). Nejbolavějšími místy obrany byly výšiny v okolí Olomouce, Tabulový a Šibeniční vrch na západě, kterých využili k obléhání již Prusové v 18. století, a také Hradisko na severu, kde v objektech bývalého premonstrátského kláštera byla umístěna pevnostní nemocnice. Do těchto lokalit byla soustředěna pozornost vojenských inženýrů do konce první poloviny 19. století. Nicméně Benczurův návrh rozdělil pevnostní odborníky na dva tábory – stoupence a odpůrce.

Ke stoupencům táborových pevností náležel i nový olomoucký ženijní ředitel Emanuel Zitta. Jako major přišel do Olomouce v roce 1831 se zkušenostmi, jež získal v Uhrách (v roce 1809 bránil proti Francouzům Komárno, v roce 1815 Hünningen). Po napoleonských válkách se zabýval opevňováním v rovině teoretické i praktické (Prešov). Již rok po svém převelení z Budy do Olomouce vypracoval písemný elaborát (*memoire*), v němž řešil realisticky (vzhledem k finančním prostředkům) otázku modernizace i rozšiřování zdejší pevnosti. Zatím se nevěnoval technickým problémům (podoba *werků*), ale spíše otázkám taktiky, přičemž vycházel ze změněné mezinárodní politické situace. Předpokládal, že po Vídeňském kongresu se rozpadne koalice vítězů a z někdejších spojenců se stanou nepřátelé. Doufal, že se jeho návrhy setkají s příznivým ohlasem. Za „neobvyklý a novátorský“ považoval Zittův postup von Benczur, náklady ve výši 1 200 000 však považoval za podhodnocené a tento fakt patrně vedl arcivévodu Jana k jeho zamítnutí. Na druhé straně však byly přijaty a postupně financovány Zittovy požadavky modernizace pevnostního jádra.

Zittu však odmítnutí opevněného tábora neodradilo, již v následujícím roce adresoval cestou oblastního ženijního ředitelství v Brně *memoire* polnímu podmaršálovi hraběti Theodorovi Baillet de Latour, který byl jmenován do nové funkce zástupce generálního ženijního ředitele. Nejzajímavější částí tohoto spisu je popis simulovaného útoku, jemuž mohla být Olomouc v brzké době vystavena. Zitta konstatoval potřebu obrany Tabulového a Šibeničního vrchu, odkud Prusové v minulosti útočili, ale především upozornil na možnost útoku z východu a jihovýchodu v souvislosti s nedostatky inundačního systému a slabými fortifikacemi. Latour nepatřil k přívržencům konceptu táborových pevností a poznal, že jej Zitta svým popisem příští „bitvy o Olomouc“ nadále prosazuje. Předpověděl budoucí válku „Němců s Němci“, k níž se skutečně schylovalo již v době, kdy končil své poslání v Olomouci a vrátil se do Uher. Na druhé straně generální ředitel i jeho zástupce si byli vědomi Zittových schopností, i když jim jeho iniciativa nemusela být vždy příjem-

ná. K posouzení situace byl do Olomouce vyslán plukovník Camillo Vacani a jeho zpráva rozhodla na příštích dvacet let o postupu modernizace pevnosti. Doporučoval vybudování dvou předsunutých fortů na západní straně, posílení obranyschopnosti Hradiska, ale současně výstavbu nové kasárenské budovy, jež by doplnila ubytovací možnosti již existujících Vodních, Mořických, Jezuitských a Staroměstských kasáren, ale v případě válečného stavu mohla sloužit jako nemocnice. V sousedství Locatelliho a Tensiniho bastionu zpevňovala na severní straně fortifikaci pevnostního jádra. Než se zpráva dostala k arcivévodovi Janovi, prošla rukama dalšího posuzovatele, jehož jméno neznáme. Ten nejenže označil Vacaniho za „skvělého inženýra“, ale současně projekt za „minimalizovanou verzi verschanztes Lager“. Zitta mohl být spokojen, Vacani doporučil k modernizaci i východní a jihovýchodní frontu, především dokončení Bystřické reduty, či zesílení Salzerových redut a Přední pevnůstky.

Viktořík věnoval vojenským orgánům, jež řídily výstavbu pevností, Exkurz 2. Popisem způsobu komunikace mezi ženijními důstojníky dokládá, že se nejednalo o pouhou subordinaci, ale současně o oponenturu mezi odborníky bez ohledu na vojenskou hodnotu a služební zařazení. Vzájemný respekt a uznání je patrný ve vztahu dvou olomouckých ženijních ředitelů, Zitty a jeho nástupce Wurmba. Bylo to jistě dáno i faktem, že ženijní inženýři získali vzdělání vesměs na vídeňské akademii, někteří byli ve vztahu učitelů a žáků. Více méně výjimkou byla uražená ješitnost plukovníka Vacaniho zmiňovaná na str. 54.

Výstavba obou fortů i Špitálských kasáren byla po schválení císařem Ferdinandem I. zahájena v roce 1839. Když v roce 1841 podnikl inspekční cestu do Olomouce hrabě Latour, konstatoval, že zatímco na Tabulovém vrchu probíhají práce bez větších problémů, na Šibeničním vrchu komplikuje situaci půdní podloží. Po jedné z dalších inspekcí označil kasárenskou budovu, dokončenou v roce 1845, za „grandiózní stavbu“ a o pravdivosti jeho slov je možné se přesvědčit i dnes. Hanácká kasárna, jejichž horní patra lemují ulici 1. máje, udivují svou mohutností. Jejich posláni vojenské nemocnice přestalo být aktuální a po návratu ze sibiřské anabáze přivítala v roce 1920 legionáře 6. Hanáckého pluku. V roce 1847 byl dokončen fort Tabulový vrch, podle slov brněnského oblastního fortifikačního ředitele generálmajora Mártony von Kőszegh „v kvalitním a uspokojivém provedení“. Problémy na Šibeníku vyvrcholily v roce 1847 sesutím velkého úseku hlavního valu. Následná rekonstrukce fortu byla definitivně ukončena až v roce 1851 a vyžádala si další finanční prostředky, jichž se následně nedostávalo pro rekonstrukce jiných pevnostních objektů, případně výstavbu dalších fortů.

Emanuel Zitta se vrátil ke konceptu táborové pevnosti znovu ve čtyřicátých letech, a to na základě požadavku štábu hlavního ubytovatele. Velení armády si zřejmě uvědomovalo konzervativní myšlení špiček hlavního ženijního úřadu, odmítavý postoj k opevněným předsunutým pevnostkám přetrvával především u jeho šéfa arcivévodů Jana. Nicméně Zitta dostal po deseti letech další příležitost a navíc byl k posouzení situace vyslán do Olomouce generálmajor Bernhard hrabě Caboga, který sdílel jeho přesvědčení o potřebě fortové pevnosti. Na základě Zittových podkladů vznikl v letech 1842 – 1843 modifikovaný projekt táborové pevnosti Olomouc. O její podobě v podání důstojníků štábu hlavního ubytovatele informuje Viktořík Exkurzem 3.

Klíčové události, jež usnadnily přijetí Zittou dlouhodobě prosazovaného projektu „verschanztes Lager“, se odehrály v revolučních letech 1848 – 1849. Nově bylo ustaveno ministerstvo války vedené hrabětem Latourem (květen 1848). V jeho rámci působilo generální ženijní ředitelství, a tak byla odstraněna jistá dvojkolejnost předchozího období. Když se

stal ministr Latour obětí revoluce a arcivévodu Jana ve funkci ženijního ředitele nahradil hrabě Caboga, odešli z vysokých funkcí ti, kteří až dosud nejintenzivněji bránili konceptu fortů. Z iniciativy mladého císaře Františka Josefa I. byla ve Vídni ustavena (listopad 1849) Ústřední opevňovací komise vedená polním zbrojmistrem Heinrichem von Hess. Ta potvrdila mimořádné postavení Olomouce v obranném systému monarchie a doporučila v březnu 1850 její přestavbu na pevnost táborovou. Z Olomouce sice odešel v hodnosti generálmajora ženijní ředitel Zitta, který detašované forty (werky) prosazoval, byl však vystřídán neméně schopným a zkušeným Juliem von Wurmbem, žákem „rakouského Vaubana“ polního podmaršála Franze von Scholl.

Major Wurmb se okamžitě zapojil do přípravy olomoucké pevnosti na obranu. Válku na čas oddálila olomoucká punktace (dohoda) o rozdělení německého prostoru mezi rakouskou monarchii a Pruské království, uzavřená za účasti Ruska v listopadu 1850. Přesto byla pevnost, jež poskytla útočiště císařskému dvoru před revolucí a fungující v letech 1848 – 1849 v pohotovostním režimu, následně armována. Viktořík tímto termínem označuje přípravu na obranu (rozmístění děl na pevnostních objektech, doplnění munice a zásob). Pro orientaci čtenáře, který se běžně nezabývá vojenskou (pevnostní) tematikou, je nepostradatelnou pomůckou *Slovníček užitých odborných termínů*, jež je součástí recenzované publikace.

Ve velmi krátké době předložil Wurmb čtyři, resp. pět plánů táborové pevnosti. Nepochybně to bylo umožněno existencí projektů, jež vypracoval jeho předchůdce Zitta, který se k Wurmbovým návrhům vyjadřoval. Shodovali se v představě vybudování věnce detašovaných pevnůstek kolem jádra pevnosti, samozřejmě s postupujícím časem se měnil (zvyšoval) jejich počet i vzdálenost od jádra a navzájem (věnec se postupně rozšiřoval, ale i zhušťoval). Měnila se lokalizace v terénu, typ a vybavení permanentních (zděných) fortů či zemních postavení. Výstavba, podle posledního Wurmbova projektu předpokládajícího 22 pevnůstek, byla v roce 1850 zahájena. Do roku 1865 jich bylo dokončeno 18. V roce 1852 se stal olomouckým ženijním ředitelem major Ladislav Mareš, plukovník Wurmb byl převelen do Brna, ale z pozice ženijního inspektora pro Moravu výstavbu pevnosti v Olomouci dále sledoval. I ředitel Mareš řešil v roce 1854 situace spojené s přípravou na obranu. Napětí v Evropě se zvýšilo v souvislosti s krymskou válkou. Císař Franz Josef se odmítl podílet na dělení Balkánu a Rusko tak nepřímou ztratilo tradičního spojence. K vojenskému ohrožení sice nedošlo, ale skončily pravidelné návštěvy cara Mikuláše na manévrech v okolí Olomouce. Výstavba fortů a zemních werků se nezastavila, ale s omezením finančních prostředků potřebných v jiných lokalitách došlo k jejímu zpomalení. Ředitel Mareš byl v roce 1858 odvelen a na jeho místo přišel z Terezína major Franz von Kaysersheimb, autor dvou pojednání o fungování olomoucké táborové pevnosti. K očekávanému střetu s Pruskem, poníženým v roce 1850 punktací podepsanou v Olomouci (Gang nach Olmütz), došlo v roce 1866. Rozhodující bitva se však odehrála ve východních Čechách (u Sadové). Až do uzavření mikulovského míru v červenci však pokračovalo armování olomoucké pevnosti, počet detašovaných pevnůstek se zvýšil na 20.

Poslední fázi výstavby olomoucké táborové pevnosti představuje předsunutá opevňovací skupina Svätý Kopeček. Návrh na její vznik předložil v roce 1866 ministerstvu války olomoucký ženijní ředitel Heinrich von Scholl (syn Franze von Scholl), její výstavba je předmětem memoiru majora generálního štábu Othmara Crusize z roku 1871. Ženijním ředitelem v Olomouci byl v té době podplukovník Heinrich Weiss von Schleussenburg. Po roce 1866 však byla na pořadu dne především otázka zániku pevnosti, jež byla zrušena v roce 1886.

Vedle tří exkurzů je součástí Viktoříkovy monografie Typologie olomouckých fortů a dalších lagerwerků včetně vyobrazení jejich půdorysů a Tabulky. Samozřejmostí je poznámkový aparát odkazující na prameny a doplňující věcné informace. Přivítal bych však poznámky pod čarou, neustálé listování knihou je pro čtenáře, který knihu studuje, nepohodlné. Ani použitý formát bohužel nevyřešil problém velmi cenných mapových příloh, z nichž některé jsou ve zmenšení bez lupy nečitelné. Možným řešením by bylo vydání Atlasu táborové pevnosti Olomouc.

Jindřich Schulz

MANÁK, Marián. *EURÓPSKA PORADNÁ KOMISIA A DIPLOMACIA USA V ROKOCH 1943-1945*. Krakov : Spolok Slovákov v Poľsku, 2011, 219 s. ISBN 978-83-7490-436-0.

Z titulu publikácie je zřejmé, že autor sa vo svojej práci podujal spracovať pomerne špecifickú tému, a to, či už ide o zhodnotenie činnosti Európskej poradnej komisie (EPK), alebo osobitne o aktivity EPK v spojitosti s diplomaciou Spojených štátov amerických (USA). Skutočnosť, že výsledky komisie boli schválené aj na Jaltskej a Postupimskej konferencii, ktoré ovplyvnili vývoj v Európe na niekoľko desaťročí, a zároveň absencia ucelenejších a podrobnejších prác zaoberajúcich sa problematikou EPK v našej historiografii motivovali autora napísať uvedenú monografiu.

V úvode publikácie sú prehľadne načrtnuté ciele práce a členenie textu, takže čitateľ sa na tomto mieste dozvedá, akým problémom je v práci venovaná prvoradá pozornosť a na aké otázky chce autor svojím výskumom nájsť odpoveď. Pisateľ uvádza, že v práci kladie dôraz najmä na tri témy riešené na pôde EPK, a síce na sformovanie okupačných pásiem v Nemecku, vypracovanie kapituláčného dokumentu a na zostavenie mechanizmu spojeneckej kontroly v povojnovom Nemecku. Následne vymenováva ďalšie problémy, o ktorých sa v práci zmiňuje v menšej miere – okupačné pásma a kontrolný mechanizmus v Rakúsku, spor ohľadom prijatia Morgenthauovho plánu, dohody prijaté v roku 1945 a súvisiace s kapituláciou Nemecka a napokon vývoj v okupovanom Nemecku od rozpustenia EPK do vzniku dvoch samostatných štátov. Nemenej významná je záverečná kapitola, v ktorej sú zhodnotené výsledky práce EPK a vývoj v Nemecku.

Primeraný priestor je – v úvodnej časti práce – venovaný aj charakteristike prameňov, ktoré poskytli autorovi základné východisko pri štúdiu problematiky. Ide pritom o publikované dokumenty americkej zahraničnej politiky (*Foreign Relations of the United States, Diplomatic papers*). Autor čitateľa stručne oboznamuje s obsahovým zameraním dokumentov, so spôsobom ich usporiadania, ako i s organizačnými záležitosťami okolo vzniku týchto súborov. Pokračuje krátkou analýzou najdôležitejších alebo najzaujímavejších titulov zo zoznamu použitej odbornej literatúry, a tým čitateľovi poskytuje stručné, ale užitočné informácie o významných dielach svetovej i domácej historiografie, napríklad o memoároch popredných amerických politických činiteľov, či Elliotta Roosevelta, syna vtedajšieho prezidenta USA.

Nosná časť monografie je rozdelená na desať kapitol v závislosti od spomínaných okruhov problémov. V prvej kapitole práce autor uvádza čitateľa do problematiky opisom a charakteristikou cesty USA od izolacionizmu v medzivojnovom období – navonok upevňovanom prostredníctvom zákonov o neutralite – cez obdobie angažovanosti – typické

„skrytou“ podporou Veľkej Británie – až k spojeneckej spolupráci – začatej po vstupe USA do vojny. Autor prehľadne mapuje čoraz otvorenejšie a jednoznačnejšie prejavy náklonnosti neutrálnych Spojených štátov voči štátom bojujúcim proti Nemecku. Tu sa žiada poznamenať, že keď autor hovorí o vyjadrení sa W. Churchilla o americkom Zákone o pôžičke a prenájme ako o „*najušľachtilejšom akte v dejinách*“, ide o vyhlásenie britského premiéra určené pre verejnosť, zatiaľ čo jeho osobný názor na tento zákon nebol taký lichotivý.

Nasledujúca kapitola pojednáva o amerických plánoch s povojnovým Nemeckom a, hlavne, o predstavách prezidenta F. D. Roosevelta o rozdelení a usporiadaní krajiny po vojne, pričom on sám považoval za najdôležitejšie oddelenie militaristického Pruska od zvyšku Nemecka. V tretej stati sa autor vo svojom výklade dostáva k samotnému zriadeniu EPK, najprv hodnotí komplikovanú situáciu okolo vzniku EPK a jej personálneho a procedurálneho zabezpečenia a potom analyzuje neustále snahy Washingtonu o zúženie kompetencií EPK, čím USA vlastne brzdili činnosť komisie. V tomto smere sa USA nielenže dostávali opakovane do konfrontácie sčasti so Sovietskym zväzom, ale predovšetkým s Veľkou Britániou, ale prejavovali tým tiež svoju nedôveru a nezáujem o novovzniknutú organizáciu, pri zrode ktorej pritom samé stáli. Neraz, a treba povedať, že i otvorene, kritizoval prístup Washingtonu k EPK aj samotný americký delegát – pôsobiaci v komisii – J. Winant, ktorý naň doplácaval počas celej existencie komisie. Sústavne totiž trpel nedostatkom informácií od vlastnej krajiny, takže pri mnohých rokovaníach zostával akoby len pozorovateľom britsko-sovietskych rozhovorov.

V poradí štvrtá časť práce sa zaoberá jedným zo základných problémov, ktorých objasnenie a zhodnotenie si autor vytýčil ako cieľ svojho výskumu – formovaním okupačných pásiem v Nemecku. Kapitola obsahuje na jednej strane charakteristiku predstáv jednotlivých členských štátov EPK o rozdelení Nemecka na okupačné zóny a na druhej strane charakteristiku vývinu ich vzájomných rokovaní. Riešenie danej situácie podstatne sťažovala váhavosť USA, resp. F. D. Roosevelta, či prijať severozápadnú, alebo juhozápadnú okupačnú zónu. Diskusie však napokon predsa len viedli ku konečnej dohode v tejto veci, a práve to považuje autor za najdôležitejší výsledok činnosti EPK. Podobnú štruktúru má aj piata kapitola venovaná vytvoreniu kontrolného systému v Nemecku. Pisateľ sa zameriava hlavne na nejednotné názory amerických činiteľov na to, ako by mal tento systém fungovať, v korelácii s čím sa opätovne objavovali kroky USA k obmedzeniu kompetencií EPK. Otázka vymedzenia okupačných pásiem a zavedenia kontrolného mechanizmu v Rakúsku, je kvôli istým špecifikám oproti vývoju v Nemecku spracovaná v samostatnej, šiestej, stati.

Významný problém riešený v rámci EPK predstavovala kapitulácia Nemecka, resp. vypracovanie kapitulčných podmienok. Zásadné ťažkosti spôsobovalo už len používanie pojmu bezpodmienečná kapitulácia, ktoré si vyžadovalo opatrnosť a rozvahu. V súvislosti s tým sa museli Spojenci dohodnúť i na postoji k satelitným štátom Nemecka. Pri rokovaníach vyvstávala najmä otázka, nakoľko treba zaujať neoblomný prístup voči Nemecku, vzhľadom na vylúčenie vzniku nového konfliktu. Rozhodovalo sa teda, či bude s Nemeckom podpísané prímerie, alebo kapitulácia bez podmienok. A hoci bola v júli 1944 zostavená a podpísaná výsledná dohoda, hovoriaca o bezpodmienečnej kapitulácii, isté nezhody v tejto oblasti pretrvávali i naďalej.

Pozitívne treba určite hodnotiť, že autor venoval osobitnú podkapitolu názorom exilových vlád na kapitulčné podmienky a pritom, samozrejme, neobchádza ani československú exilovú vládu sídliacu v Londýne. Tá prejavila značný záujem konzultovať s EPK podmienky kapitulácie Nemecka, hoci výraznejšie do ich obsahu zasiahnuť nemohla.

V samostatnej kapitole autor rozpracoval otázku, voči Nemecku nekompromisného, Morgenthauovho plánu, zostaveného americkým ministrom financií. Na tomto mieste autor veľmi dôkladne a výstižne charakterizuje chaos, neinformovanosť a rozpoltenosť americkej zahraničnej politiky, kde na seba „narážali“ rozdielne názory amerického prezidenta, ministra zahraničných vecí, ministra vojny, generála D. Eisenhowera či amerického delegáta v EPK. Pre lepšie pochopenie celého problému je situácia zasadená do širších súvislostí a čitateľ sa dozvedá aj o pozadí týchto udalostí a o tom, do akej miery bolo rozhodovanie o osudoch Nemecka závislé od záujmov samotných „rozhodcov“.

Deviata kapitola publikácie sa zaoberá dohodami – súvisiacimi s činnosťou EPK – uzavretými v priebehu roka 1945, niektorými výsledkami Jaltskej konferencie a rozhodnutím Postupimskej konferencie z augusta 1945 o ukončení pôsobenia EPK. Poslednou aktivitou EPK malo byť vypracovanie záverečnej správy o svojej činnosti. Ďalšie otázky ohľadom povojnového vývoja v Nemecku mala už zodpovedať Rada ministrov zahraničných vecí so sídlom v Londýne ako nový spojenecký orgán zriadený na Postupimskej konferencii. Oficiálne a definitívne bola činnosť EPK pozastavená v januári 1946 a výsledky jej práce a ďalší vývoj v Nemecku hodnotí autor monografie v poslednej, desiatej, kapitole. V závere sú napokon zhrnuté príčiny vzniku EPK, komplikácie súvisiace s jej existenciou a brzdiace jej aktivity, na ktorých sa jednoznačne podieľal aj prezident F. D. Roosevelt svojím presvedčením o tom, že komisia má výlučne poradnú funkciu a jej rozhodnutia nemajú žiadnu záväznosť. Napriek nepriaznivým okolnostiam, ktoré sprevádzali činnosť EPK, je autor presvedčený, že priniesla reálne a významné výsledky.

Popri už spomenutých publikovaných dokumentov Ministerstva zahraničných vecí USA autor pri svojom výskume vychádzal aj z iných vydaných prameňov, ako je korešpondencia predsedu Rady ministrov ZSSR s prezidentmi USA a ministerskými predsedami V. Británie za Veľkej vlasteneckej vojny, dokumenty z medzinárodných konferencií, či iných fór svetovej politiky 20. storočia. Významnými zdrojmi informácií boli mnohé knižné práce, štúdie a odborné články domácej i zahraničnej proveniencie a, napokon, memoáre popredných politických činiteľov, i keď poznačené subjektívnym vnímaním udalostí. V publikácii nechýba ani resumé v anglickom jazyku, v prehľadnej forme zostavený zoznam prameňov a použitej odbornej literatúry a menný register uľahčujúci prácu s textom. Na niekoľkých miestach je text vhodne doplnený o mapky znázorňujúce jednotlivé návrhy okupačných pásiem v Nemecku.

Na záver možno skonštatovať, že autorovi sa, napriek náročnosti zvolenej problematiky, podarilo zrekonštruovať aktivity Európskej poradnej komisie v korelácii s činnosťou americkej zahraničnej politiky v rokoch 1943 – 1945, a to prehľadnou a zrozumiteľnou formou, čím v plnej miere splnil cieľ, ktorý si v úvode práce vytýčil. Okrem toho je potrebné oceniť nielen spracovanie, u nás, doteraz iba čiastočne preskúmanej témy, ale aj prínos práce v oblasti výskumu viackrát spomínaných dokumentov Ministerstva zahraničných vecí USA.

Jana Bauerová

KARIKA, Jozef. *NEPRIATEĽ ŠTÁTU (VOLNÉ POKRAČOVANIE BESTSELLEROV V TIENI MAFIE A ČAS DRAVCOV)*. Bratislava : Ikar, a. s., 2011, prvé vydanie, 189 s. ISBN 9788055123967

Autor, vyštudovaný historik, nie je, napriek svojmu veku (tridsiatnik), na knižnom poli žiadnym začiatočníkom. Ak pominieme jeho webovú tvorbu, musíme – okrem v titulku uvedených bestsellerov – uviesť štyri knižné publikácie vydané na Slovensku a v ČR, a v USA vydaný súbor esejí. V novej knihe, voľnom treťom diele „mafiánskej trilógie“ (?) napísanej a vychádzajúcej s ohromujúcou rýchlosťou (prvý diel vyšiel v roku 2010), ale opúšťa pole spoločenskokriminálneho thrilleru a púšťa sa do oblasti na Slovensku pomerne neobvyklej.

Nepriateľ štátu je v svojej podstate s predchádzajúcimi dielmi prepojený – spočiatku akoby len okrajovo – postavou ružomerského primátora Harvana, ktorý (sám tvrdí a nemilosrdný mafián) vybojoval krutý zápas s mafiánskou konkurenciou a definitívne obsadil primátorské kreslo v rodnom Ružomberku. Ako človek s takmer absolútnou absenciou citov, trpiaci Aspergerovým syndrómom, považuje akýkoľvek prostriedok vedúci k dosiahnutiu cieľa za použiteľný, správny a nevyvolávajúci žiadne výčitky či emocionálne komplikácie. Krvavé stopy v nedávnej minulosti ho celkom zákonite privádzajú na nové pole záujmu a pôsobnosti. Ocítá sa v centre striktno utajenej vysokej politiky. Harvan sa na svoje prekvapenie dozvedá, že jeho zločiny, ktoré považoval za dokonale zamaskované, sú detailne zmapované skupinou vo vnútri tajnej služby, ktorá sa ho rozhodla v tiesni pritisnúť k múru a využiť ho pri záchrane štátu.

A práve to mení charakter Karikovho thrilleru na novú kvalitu. Mocenský zápas o politické ovládnutie Slovenska je tu stvárnený ako akási rafinovaná kombinácia alternatívnej (najnovšej, resp. súčasnej) histórie a spoločenskopolitickej fikcie. Obsah je navyše okorený svojim zaradením do súčasnosti, využívaním reálií slovenskej politiky aj medzinárodných súvislostí. Kniha sa začína scénou z prísne utajenej cirkevnej inštitúcie, ktorá je v skutočnosti (a bez vedomia časti najvyššieho slovenského kléru) centrom slovenskej obdoby nacistickej organizácie ODESSA (Organization der ehemalige SS-Angehöriger). Kým však ODESSA mala za cieľ ukrývať a dopraviť do bezpečia – teda predovšetkým do južnej Ameriky – čo najviac SS-mannov, ktorým hrozilo v povojnovej Európe trestné stíhanie, slovenská organizácia najfanatickejších príslušníkov PO HG a HSLS Vesna (čo je kryptoným odvodený z V.S.S.N. – teda z ľudáckeho, resp. ľudákmi zneužitého *Verní sebe svorne napred*) má zámery úplne odlišné. Ide, samozrejme, o nadsadenie, o hyperbolizáciu nepopierateľných skutočností našej súčasnosti, ktorú autor prežíva vo významnom centre politického katolicizmu, rodisku a pôsobisku Andreja Hlinku. Pretože navyše naráža na tendencie oživovania ľudáctva v jeho skrytej neľudáckej podobe, rozhodol sa dotiahnuť niektoré jeho prejavy do zdanlivej absurdnosti. Zdanlivej preto, že na základe aj osobných skúseností vie, ako laxne a bez odmietavého záujmu sa veľká časť slovenskej spoločnosti stavia k oživovaniu toho najnehanebnejšieho z nedávnej slovenskej histórie – či sú to nezmyselné dva hroby Jozefa Tisa, krepčenie nad prázdnu rakvu Andreja Hlinku (pričom málokoho zaujíma, že táto rakva nemusí byť práve tá Hlinkova, nakoľko nebola zhotovená pre Slovensko iba ako solitér, a navyše bola v nedávnej minulosti umiestnená v prázdnom mauzóleu – prežitku z čias Stalina, Ceaucesca a pod., čo celej záležitosti dodáva zvláštnu pikantnosť) alebo busty Ďurčanského, Esterházyho či Šmigovského pamätná tabuľa. Nastáva tak nemilosrdné zrkadlo istej časti slovenskej spoločnosti. (Napokon má osobné skú-

senosti s filmom a niekoľkoročným zápasom o odstránenie pamätnej tabule slovenského stúpenca nacizmu a poslanca slovenského snemu, s vyhrážkami neol'udákov a zaslepených nacionalistov. Koniec-koncov aj ceny za publicistiku získal za svoj dokumentárny film o tejto odiózne postave, Msgr. ThDr. Jánovi Ferenčíkovi, ružomerskom farárovi – nástupcovi Andreja Hlinku – a aktívnom obdivovateľovi a prisluhovači nacizmu a tretej ríše.) Z tohto uhla pohľadu sú fabulácie, ktoré až neskutočne naliehavo upozorňujú na isté reálne trendy slovenskej politiky, dokonale oprávnené.

November 1989 otvoril organizácii Vesna cestu, na ktorú sa pripravovala desiatky rokov infiltráciou do všetkých štátnych štruktúr v nehynúcej nádeji, že raz bude mať príležitosť zaútočiť. Získavala skryté zdroje moci, silné finančné zázemie, pripravovala stratégiu i taktiku. No zrazu mala navyše aj nového – a vítaného – nepriateľa v Maďarsku, slovenských Maďaroch a odporných politikoch, ktorí im pomáhali rozvrátiť Slovensko. Desaťročia príprav v najhlbšej ilegalite sa mali konečne zúročiť. V radoch Vesny boli už prevažne príslušníci novej generácie, menej oduševnení, skôr orientovaní na materiálny zisk, ale s tým sa „stará garda“ HSLS a HG musela zmieriť, ak chcela v priebehu desaťročí infiltrovať všetky potrebné zložky štátneho aparátu aj komunistickú stranu. Karika sa pritom zámerne nevyhýba ani chúlостivému problému katolíckej cirkvi, keď ako jedného z najvyšších mladších predstaviteľov Vesny uvádza na scénu fanatického a popritom nepríjemného pedofilného homosexuálneho mnícha ako pendant starého funkcionára HG, nostalgicky spomínajúceho na likvidáciu Židov, arizáciu a úspešnú spoluprácu s nemeckým nacizmom pri likvidácii povstalcov. Do deja však vstupuje aj ďalší protagonist – vulgárny miliardár, jednoznačne identifikovateľný aj na poli reality svojím slovníkom aj neskrotnou nenávisťou k Maďarom, ktorý sa stáva hlavným vykonávateľom zámeru Vesny. Ujasňuje sa aj Harvanova úloha: Ružomberok je pravdepodobne jedným z hlavných centier Vesny a tajná služba potrebuje človeka, ktorý je schopný kontrolovať situáciu a rýchlo zasiahnuť na mieste. Vývoj smeruje k tomu, aby sa Harvan stal protagonistom udalostí, ktoré zmenia plány Vesny na ovládnutie Slovenska. Autor si pritom neodpustil niekoľko skutočne krvavých scén – či už hromadný atentát počas hlinkovských osláv v Černovej či vyvraždenie jednotky armády. Je evidentné, že sa podobne ako v predchádzajúcich dieloch necháva unášať československou a neskoršie slovenskou realitou nedávnych čias, keď mafiánske a mafiánsko-politické vraždy zaplavovali stránky novín a obrazovky televízorov potokmi krvi. Je pritom dostatočne poučený – aspoň pre literárne účely – o výzbroji, potrebnej pre takéto účely, či už sú to odstrel'ovačské pušky Barret M82A1 a ich nasadenie alebo protipechotná mína MON-50, granátomet RPG-27 či útočné granáty RGD-5 vrátane ich účinkov. A využil to, aby vykonštruoval masakry otvárajúce cestu k štátnemu prevratu. Všetko je zinscenované tak, aby vina padla na Maďarsko a slovenské protiakcie mali od začiatku punc výhradne obranný. V záujme deja, samozrejme, musí ignorovať, zjednodušovať alebo prispôsobovať niektoré skutočnosti – napr. existenciu rakety Scud (asi mal na mysli staršiu SS-1c, teda taktický raketový komplex 9K72 Elbrus schopný zaútočiť na potrebnú vzdialenosť) na Smrekovici v oblasti Ružomberka, ktorá by asi satelitnému pozorovaniu neunikla – čo však tento druh literatúry používa bežne.

Harvan sa prejavuje ako dokonalý intrigán, ktorý v sebe spája chladne vykalkulovaný ťah k moci s odporom k ľudáckemu podsvetiu. Keď na popud tajnej služby zaútočí na centrum agresie, smeruje k dosiahnutiu dvojakého cieľa – likvidácii neol'udáckeho puču a odstráneniu všetkých materiálov, ktoré by ho mohli v budúcnosti znova ohroziť. Ak ho jeho zásah v prospech štátu vynáša do najvyšších politických sfér, je to vlastne akási prémia aj podnet k úvahám o väčšom rozlete...

Každá fikcia musí nevyhnutne pracovať s logickými skratkami – umením je dať im pečať vierohodnosti a pravdepodobnosti, čo sa Karikovi bezosporu darí. Hyperboly postavené na reálnych faktoch s hrozivou logikou vedú čitateľa udalosťami, ktoré by za istých okolností mohli zmeniť súčasný nestabilný politický systém na oveľa stabilizovanejší – na fašizmus. Paradoxom, ktorý možno ani nebol autorovým zámerom, ale ktorý s neskrotnou logikou privádza totiž Harvana k tomu, že svojím brutálnym zásahom do priebehu fašistického coup d'état zákonite nastupuje rovnakú cestu s podobnými – aj keď nie vždy ľudácky alebo cirkevne motivovanými – túžbami, presahujúcimi však v závere knihy hranice Slovenska... Nakoniec sa aj on stáva na novej úrovni predstaviteľom toho, čo pod tlakom okolností pomohol zlikvidovať (autor si tak zjavne ponecháva otvorenú možnosť neskoršieho pokračovania deja aj knihy).

Pre ponovembrovú generáciu, vo veľkej väčšine ľahostajnú ku genéze fašizmu a k jeho podstate, je kniha síce skratkovitým, ale napriek tomu výstižným vysvetlením jeho koreňov a prostriedkov a súčasne tiež ciest rizika jeho opätovného nástupu. I keď to možno autor do tejto podoby ani nezamýšľal doviest', text, tváriaci sa ako strhujúci thriller, je v skutočnosti smrteľne vážnym varovaním pred možnou alternatívou vývoja spoločnosti – zvlášť v čase celosvetovej krízy, prejavujúcej sa okrem iného aj nenápadným hnutím Európy a vlastne celej západnej civilizácie.

Stanislav V. Chytka

ANOTÁCIE, GLOSY

KOVÁCS, Ferenc. *ŠTUDENTI V BÚRKE*. Nové Zámky : Občianske združenie Za troma mostami (b. r. – 2011), 92 s., fotografie v texte.

Novozámocké občianske združenie „Za troma mostami“ vydalo aj v slovenčine pôvodný maďarský text memoárov Ferenc Kovácsa *Diákok a viharban*, rodák (* 1930) z Gbeliec (Köbölkút), ktoré na niekoľkých desiatkach strán podávajú autentické svedectvo o pomeroch za prvej Československej republiky v Nových Zámkoch a okolí, v oblasti školstva a vzťahov medzi národmi a národnosťami, udalosťami na jeseň 1938 a počas maďarskej okupácie južného Slovenska, ale je tam mnoho faktov aj o pomeroch v Nemecku a Čechách v roku 1945. Autor podáva informácie o situácii na maďarskom gymnáziu Petra Pázmánya v Nových Zámkoch (založené v roku 1842), o vojnových udalostiach v meste, bombardovaní Nových Zámok americkým letectvom a svojich vlastných zážitkoch ako príslušníka maďarskej mládežníckej polovojenskej organizácie Levente počas nasadenia jej členov v posledných mesiacoch vojny v Nemecku (Eger – Cheb, Kassel, Göttingen, Nordhausen, Weimar atď.), ako aj o strastiplnej ceste do rodnej obce po skončení vojny. Aj keď autor opisuje väčšinou smutné až tragické udalosti (otec mu prišiel o život pri februárových bojoch medzi Nemcami a Červenou armádou v oblasti Mužle, pričom mu nemohol ísť ani na pohreb, lebo práve vtedy ho „vagónovali“ údajne na kopanie zákopov a posilnenie nemeckej obrany v oblasti Komárna, v skutočnosti ho však spolu s desiatkami tisíc iných maďarských mladíkov vyviezli do Nemecka – s. 58-60), nechýba mu ani humor. Napríklad, keď opisuje zúfalé hygienické pomery, vážne nebezpečenstvá

alebo permanentný hlad, približuje to čitateľom nasledovnými slovami: „*Bola to veľkonočná nedeľa. Máté Piťu mi s plačom povedal: 'Feri, v tomto roku sme poctivo dodržali veľký pôst. Keď sa voľakedy vôbec dostaneme domov, môžeme prehlásiť, že my sme všetky piatky, malé a veľké pôsty teraz hladovali dopredu do konca nášho života'*“ (s. 72).

Je to len tenká publikácia, ale aj tak si zaslúži zmienku aj v časopise *Vojenská história*, pretože ide o svedectvo pamätníka o tom, ako 12 – 15-ročný mladík vnímal vojnové udalosti a ako sa v jeho vedomí odrážala rodinná výchova, školské vzdelanie i dobová propaganda, čo je nesmierne zaujímavé aj preto, že hoci svoje pamäti napísal až v roku 1992, zachoval si aj po svojich smutných zážitkoch mnohé postoje a názory z vojnového obdobia ovplyvneného maďarskou propagandou. Podáva ich buď priamo (názory na Trianon, Viedenskú arbitráž, pomery na škole), alebo si ich pozorný čitateľ, poznajúc aj iné pramene, memoáre a dobovú tlač či širšie súvislosti, vydedukuje z čítania „medzi riadkami“. Tak napríklad je pre znalca medzivojnovkej problematiky veľmi zaujímavé už povolanie jeho otca, ktorý bol železničiarom. Kovács na viacerých miestach spomína, že „nevedel po slovensky,“ čo je pozoruhodné najmä preto, že v odbornej literatúre, najmä u maďarských autorov sa stále opakuje tvrdenie, že všetci maďarskí železničiarci boli prepustení československými úradmi. Je to len jeden prípad, ale ukazuje, že boli aj výnimky. Podmienkou zotrvania v zamestnaní bolo jednak zloženie sľubu vernosti Československu a jednak ovládanie alebo naučenie sa „československého“, českého či slovenského jazyka. Ak teda autor píše, že jeho otec ako železničiar nevedel po slovensky, bude to asi len čiastočne pravda, lebo základné veci potrebné pre službu na železnici si osvojiť musel a určite ich aj ovládal. Ale aj tak to na druhej strane ukazuje, že striktné neplatilo, že všetci maďarskí železničiarci

prišli na Slovensku po roku 1918 o prácu.

Priamymi výpoveďami sú naopak jeho riadky, v ktorých opisuje pomery po roku 1918: „*So smútkom spomínam na Trianonskú mierovú zmluvu, ktorou veľmoci posvätili rozkúskovanie štátu a mnoho tisíc, ba státisíce Maďarov sa dostalo do cudzieho jarma... Rad útrap počas dvadsaťročnej okupácie sa začal tým, že škola stratila svoju budovu... od tej doby české školské inštitúcie a miestni českí vodcovia sa neprestali snažiť, aby poskytovali pomoc na úkor maďarskej sekcii a maximálne podporovali všetkými prostriedkami sekcii československú*“ (s. 15). Asi márne by sme tu očakávali aspoň zmienku o tom, že pred rokom 1918 tu žiadna slovenská ani nemecká sekcia neexistovala hoci v meste tieto menšiny – v nezanedbateľnom počte – žili tiež. A to je ten rozdiel medzi Československom a Uhorskom, ktorý sa často zamlčuje: po roku 1918 bola v Nových Zámkoch nielen sekcia „československá“, ale aj maďarská. Československá však v novembri 1938 opäť zmizla, ale to už Kovács nezaznamenáva, hoci na maďarskom gymnáziu mal aj spolužiakov slovenskej národnosti.

Autor opisuje aj pomery v Nových Zámkoch po Viedenskej arbitráži, keď mesto a okolie pripadli Maďarsku. Podľa neho roky 1918 – 1938 boli obdobím dvadsaťročného utrpenia a po novembri 1938 sa aj na maďarskom gymnáziu v meste mohlo slobodnejšie dýchať. Na druhej strane však poznamenáva, že v 40. rokoch boli časté aj telesné tresty na gymnáziu (!), riaditeľ a bolo potrebné oslovovať jeho honosným titulom, inak si študent mohol ľahko vykoledovať zaucho a podobne. Ako píše autor predslavu Ing. Daniel, je „osvetovou tragédiou“, ak jedna skupina ľudí považuje vstup horthyovských vojsk za oslobodenie a druhá skupina ľudí to považuje za okupáciu. Je to výsledok toho, že o takých udalostiach, akými boli Trianonská mierová zmluva či Viedenská arbitráž dostáva dnešná mládež rozdielne informácie (s. 4). K tomu

treba poznamenať, že nielen mládež, ale rozdielne stanoviská prinášajú aj odborné publikácie, čo je na pováženie. Ak sa nevedia dohodnúť odborníci, či išlo o okupáciu alebo o oslobodenie, nemožno nič iné, ako dezorientovanosť očakávať tiež od mládeže. Cieľom publikácie je ukázať názory a pocity, aké mal vtedy študent gymnázia maďarskej národnosti. Aj keď slovenský čitateľ, samozrejme, nebude s ním vo všetkom súhlasiť, ide o užitočnú publikáciu, ktorá môže prispieť aj k objasneniu toho, prečo to mnohí Maďari a Slováci vnímajú dodnes rozdielne, dodáva Daniel.

Študent gymnázia Kovács zažil viacnásobné bombardovanie mesta americkými lietadlami (dve v októbri 1944 a jedno v marci 1945) zo základní v oblasti mesta Bari v Taliansku. Podľa Daniela sa počet obetí bombardovania zo 7. októbra 1944 odhaduje na 2 200, pričom boli medzi obeťami nielen obyvatelia Nových Zámok a maďarskí či nemeckí vojaci, ale aj náhodní neznámi cestujúci, sovietski vojnoví zajatci, utečenci z východu a bezdomovci, ktorých prechádzajúci front či bombardovanie už predtým pripravili o prístrešie vo východnejších a južnejších oblastiach Slovenska a Maďarska. Vtedy bombardovalo mesto 164 lietadiel, ktoré zhodili cca 396 ton bômb, v marci 1945 to bolo 328 lietadiel americkej 15. leteckej armády, ktoré zhodili 817 ton bômb, pričom bolo okrem okolia železničnej stanice zničené aj celé historické centrum mesta – arcibiskupský palác, stará radnica a hotel Zlatý lev.

V závere vojny sa aj Kovács dostal medzi tých viac ako 100-tisíc maďarských mladíkov, ktorých szélasiovský fašistický režim vyslal na podporu hitlerovského Nemecka a z ktorých sa tisíce (medzi nimi aj viacerí jeho druhovia z Gbeliec a okolia) domov už nikdy nevrátili a odpočívajú na neznámych miestach v Nemecku.

F. Vrábek

LIVERY, Brian. *CHURCHILL VÁLEČNÝ CESTOVATEL*. Praha : Volvox Globator, 2010. 503 s., ISBN 978-80-7207-760-1.

Winston Churchill bezpochyby patril medzi najvýraznejšie a najzaujímavejšie osobnosti 20. storočia. Práve preto sa ešte počas svojho života stal obľúbenou témou dejepiscov. Záujem oň neustal ani dnes a jeho život a dielo je postupne posudzované zo všemožných uhlov pohľadu. Predkladaná monografia sa zaoberá jedným z aspektov Churchillovho pôsobenia počas druhej svetovej vojny – a to jeho cestovaním. Kniha popisuje Churchillove dlhé cesty mimo oblasť západnej Európy a podáva detailný pohľad na jeho život a správanie sa na cestách, do jeho vzťahov so sprevádzajúcim tímom, na postavenie žien v jeho blízkosti a pod. Prínos publikácie preto môžeme vidieť predovšetkým v jej dotváraní komplexného pohľadu na jeho osobnosť. Churchill bol známy tým, že veci rád riešil osobne a verbálnej diskusii dával prednosť pred korešpondenciou. Dokonca sa mu pripisuje autorstvo pojmu 'summit' (s. 9). Počas druhej svetovej vojny podnikol niekoľko desiatok ciest, často veľmi nebezpečných. Sám si toto nebezpečenstvo uvedomoval, no nemal strach – práve naopak. Po vzrušení a nebezpečenstve vždy túžil (s. 7). Kniha je rozdelená na dvadsať kapitol, je doplnená úvodom, záverom a rozsiahlym zoznamom literatúry a prameňov. Samozrejmosťou je menný, miestny a vecný register.

Prvé tri kapitoly sa zaoberajú Churchillovou 1. vojnovou cestou, stretnutím s prezidentom USA Franklinom D. Rooseveltom na Newfoundland v zátokke Placentia, kde bola podpísaná známa Atlantická charta. Ďalšie dve kapitoly sa venujú Churchillovmu druhému stretnutiu s Rooseveltom na prelome rokov 1941 a 1942 vo Washingtone. Churchill strávil v hlavnom meste USA Vianoce a cestou späť sa stal prvým ministerským predsedom, či vôbec štátnikom, ktorý preletel Atlantik lietadlom (s.137). Boeing

314 počas letu z Washingtonu na Bermudy dokonca chvíľu sám pilotoval. V lete 1942 podnikol Churchill do Washingtonu ďalšiu kratšiu cestu, vtedy cestoval lietadlom do USA aj späť. Detaily o tejto ceste môžeme nájsť v poradí šiestej kapitoly knihy. Siedma a ôsma kapitola približujú jednu z Churchillových najdlhších, najnebezpečnejších a najnepohodnejších ciest. Šlo o let do Moskvy cez Gibraltár, Káhiru a Teherán v čase, keď bola Os Berlín – Rím na vrchole moci a ovládala nebo nad celou Európou i podstatnou časťou severnej Afriky. V roku 1943 absolvoval britský ministerský predseda dôležité rokovania s Rooseveltom v marockej Casablance (kapitola IX.). Odtiaľ sa komplikovane vybral do Turecka, navštívil Káhiru, Adanu, Cyprus, Tripolis a Alžír (kapitola X.). Aj keď mu táto cesta poskytla možnosť na relax a množstvo duševných stimulov, fyzicky ho vyčerpala a po návrate do Spojeného kráľovstva mu zistili zápal pľúc (s. 235). V jedenástej kapitole Lavery píše o Churchillovej tretej návšteve Washingtonu v máji 1943. Operáciu pod krycím názvom *Quadrant*, teda konferenciou v kanadskom Quebecu v auguste 1943, sa zaoberá dvanásť kapitola. Tesne pred prvým stretnutím „veľkej trojky“ v Teheráne sa Churchill stretol s Rooseveltom a čínskym generalissimom Čankajšekom v Káhire, potom už v dňoch od 28. novembra do 6. decembra 1943 prebiehala samotná konferencia v Teheráne. Týmito udalosťami sa zaoberá pomerne rozsiahla trinásť kapitola. V štrnásť kapitole sa dozvieme o Churchillovej rekonvalescencii v Marrákeši, kde oslávil aj Vianoce. Po pobyte v Maroku sa mu zlepšilo zdravie, no z dôvodu plánovanej operácie Overlord 5 mesiacov neopustil britské ostrovy (s. 339). Churchill sa pôvodne chcel vyložiť so spojeneckými jednotkami v Normandii, no na nátlak kráľa ustúpil. Neskôr podnikol niekoľko menších ciest do Francúzska i Talianska. Okrem toho sa v pätnásť kapitole dozvieme o ďalšom stretnutí ministerského predsedu s prezidentom

tom USA v Quebecu a o návšteve New Yorku. Koncom roka 1944 podnikol Churchill ďalšiu cestu do Moskvy, kde si pomocou známeho „papierika s percentami“ so Stalinom „rozdělili“ strednú a východnú Európu (kapitola XVI.). Krátku návštevu Grécka zmietajúceho sa v občianskej vojne opisuje sedemnásť kapitola. Hneď dve kapitoly, osemnásť a devätnásť, sa venujú zrejme najdôležitejšej konferencii „veľkej trojky“, ktorá rozhodla prakticky o povojnovom usporiadaní Európy – Jaltskej konferencii z februára 1945. Cesta do Jalty predstavovala len malé nebezpečenstvo a Churchill i Rosevelt so sebou tentoraz vzali i pomerne veľké štáby ľudí. Posledná, dvadsiata kapitola sa venuje niekoľkým menším cestám v marci 1945, počas ktorých Churchill navštívil Holandsko, Belgicko a Nemecko a záverečnú konferenciu „veľkej trojky“ v Postupime. Churchill bol sklamaný tým, že sa táto konferencia nekonala v Londýne. Keďže on sám počas celej vojny cestoval na rôzne konferencie, predpokladal, že by svetoví lídri mohli raz navštíviť aj bombardovaním zničené hlavné mesto Veľkej Británie. Navyše, počas konferencie prehral voľby a nahradil ho na nej nový ministerský predseda Clement Attlee. Cesta do Postupimu bola poslednou premiérovou vojnovou cestou. V závere nám Lavery priblížil detaily o denníkoch, memoároch a spomienkach Churchillových spolupracovníkov na jeho cestách i ich osudy po vojne. Rovnako spomenul i osudy lodí a lietadiel, ktoré ministerský predseda počas svojich ciest používal.

Monografia obsahuje veľmi podrobné informácie o každej z Churchillových ciest. Nachádza sa tu množstvo presných technických údajov o každej lodi či lietadle, ktorými ministerský predseda cestoval spolu s praktickými poznámkami o ich používaní. Spolu s nimi v knihe nájdeme i komentáre Churchilla i ostatných členov jeho tímu na vybavenie jednotlivých dopravných prostriedkov spestrené o zvyky a tradície

posádok. Text je na niekoľkých miestach doplnený prehľadnými mapami ciest s vyznačenou plánovanou i reálnou trasou cesty. Uprostred knihy je fotografická príloha.

J. Drábik

MITÁČ, Ján (zost.). *JUH SLOVENSKA PO VIEDENSKEJ ARBITRÁŽI 1938–1945. ZBORNÍK Z VEDECKEJ KONFERENCIE ŠURANY 22. – 23. MARCA 2011.* Bratislava : Ústav pamäti národa, 2011, 291 s.

Ústav pamäti národa v Bratislave vydal zborník príspevkov šestnástich autorov, ktorí sa svojimi referátmi podieľali na medzinárodnej konferencii v marci 2011 v meste Šurany. Viedenská arbitráž z 2. novembra 1938, bezprostredne nadväzujúca na mníchovský diktát, a následné roky patria k najtragickejším úsekom českých a slovenských dejín. Týmto aktom, podobne ako predtým nadiktovaným rozhodnutím veľmocí v Mníchove, sa od Československa odčlenilo značné územie južného Slovenska a Podkarpatskej Rusi, spolu so státisícami slovenského, českého a rusínskeho (ale aj nemeckého) obyvateľstva. Podľa československých prameňov znamenalo viedenské rozhodnutie ministrov zahraničných vecí Ribbentropa a Ciana naklonených viac požiadavkám horthyovského Maďarska, veľmi citelné poškodenie Československa a jeho politických, hospodárskych a národných záujmov. Prinieslo ďalšie oslabenie republiky, ktorá sa zmenila na štátny útvar neschopný vojenskej obrany. Stratili sme 10 390 kilometrov štvorcových teritória a podľa sčítania ľudu z roku 1930 tam žilo vtedy spolu 853 670 osôb, z toho 503 980 obyvateľov maďarskej národnosti, 272 145 Slovákov a Čechov, 8 947 Nemcov atď. Ako vidieť, heslá o „samourčení“ a oprave potrianonských hraníc na základe etnického princípu boli len kamuflážou a pod nadvládu horthyovského fašistického režimu sa

dostali aj masy nemaďarských obyvateľov, ktorí boli znovu vystavení najtvrdšiemu národnostnému a sociálnemu útlaku. Viedenský výrok znamenal aj ťažké straty v ekonomickej oblasti, narušenie hospodársky kompaktných území a prerušenie cestných aj železničných komunikácií.

Toto obdobie patrí k najmenej prebádaným úsekom našich dejín, veď do roku 1989 sa o tých tragických udalostiach mohlo hovoriť len veľmi zjednodušene a jednostranne, aby sa nenarušoval princíp „proletárskeho internacionalizmu“. Okrem starších monografií Martina Vietora a Lóránta Tilkovszkého a niektorých čiastkových štúdií vlastne nejstvovala prehľadná práca o Viedenskej arbitráži. Najčastejšie sa spomínali len spory maďarskej a československej buržoázie a ich spoločná snaha utláčať pracujúcich z oboch národov. Až po zmene režimu začali slovenskí historici venovať zvýšenú pozornosť aj Viedenskej arbitráži, a bádanie o nej sa mohlo uskutočňovať v slobodnejšej atmosfére, než v predchádzajúcich rokoch. Jedným z významných výsledkov výskumu bolo vydanie trojzväzkového diela Ladislava Deáka pod názvom „*Viedenská arbitráž, Dokumenty*“, kde sú publikované základné materiály z uvedeného obdobia týkajúce sa diplomatickej prípravy, ale aj reálneho dopadu arbitráže na každodenný život a osudy obyvateľstva okupovaného územia. Novšie sa tejto problematike u nás venuje sústavne Martin Hetényi, ktorý o tom vydal už viaceré štúdie a dve monografie.

Na úseku historického výskumu udalostí v rokoch 1938 – 1945 treba ešte veľa vykonať, preto možno uvítať iniciatívu slovenského Ústavu pamäti národa (ÚPN), ktorý v dňoch 22.– 23. marca 2011 usporiadal v Šuranoch dvojdňovú medzinárodnú konferenciu historikov na tému *Juh Slovenska po Viedenskej arbitráži 1938 – 1945*. Na podujatí sa zúčastnili vedci z Veľkej Británie, Českej republiky, Ukrajiny i z Maďarska a, samozrejme, aj mnohí slovenskí znal-

ci uvedeného obdobia. Pomerne v krátkom čase po uvedenej konferencii vydal ÚPN aj zborník príspevkov, ktorý znovu ukazuje rozdielne pohľady a prístupy maďarských, slovenských a českých historikov k danému obdobiu.

Po úvodných príspevkoch podávajúcich celkový prehľad o problematike Martina Hetényiho, Ferdinanda Vrábla a Viliama Jablonického nasledujú štúdie venované jednotlivým čiastkovým problémom, medzi ktorými zaujmú ako príspevky budapeštianskeho historika Istvána Janeka o maďarských a slovenských revizionistických snahách a bilaterálnych vzťahoch v rokoch 1939 – 1940, Jána Mitáča o vianočných nepokojoch v Šuranoch v roku 1938, odraze Viedenskej arbitráže a jej ohlase v českej tlači z pera Michala Pehra, alebo o britskom pohľade na tento úsek dejín od Andrása Beckera. Otázkami evakuácie územia južného Slovenska na základe archívneho materiálu z Okresného archívu v Trnave sa zaoberá Peter Sokolovič, K problematike prenasledovania Židov a holokaustu prinášajú detailnejšie poznatky Martina Fiamová a František Buda. O maďarskom vpáde na Slovensko v marci 1939 a jeho ohlase píše Martin Lacko a ukrajinskí autori Igor Šnicer a Tatjana Sergienko oboznamujú s problematikou a literatúrou týkajúcou sa bývalej Podkarpatskej Rusi, pričom sa venujú aj štátoprávnemu postaveniu tohto územia a jeho významu ako etnopolitického faktora.

Ekonomické problémy rozoberá detailne dvojica autorov: Ludovít Hallon a Miroslav Sabol, ktorí podávajú názorné príklady a rozboru fatálneho dopadu Viedenskej arbitráže na poľnohospodárstvo, priemysel, peňažníctvo a infraštruktúru južného Slovenska. Peter Mičko analyzuje dopad novembrového rozhodnutia vo Viedni na činnosť Továrne na papier v Slavošovciach ú. s.

Anotovaný zborník príspevkov rozširuje špecializovanú literatúru mapujúcu obdobie 1938 – 1945 na južnom Slovensku a Za-

karpatskej Ukrajine a posluží všetkým záujemcom aj ako prehľad a zhrnutie novšej literatúry o tejto problematike.

F. Vrábek

VANĚK, Oldřich – MORAVČÍKOVÁ, Lenka. *Prežili sme holokaust*. Liptovský Mikuláš : Oblastný výbor SZPB, 2011, 45 s.

Skromná publikácia prináša okrem všeobecne známych informácií ohľadom židovskej problematiky na Slovensku v rokoch druhej svetovej vojny aj informácie, ktoré sa týkajú regionálnych dejín Liptova, a to predovšetkým mesta Liptovský Mikuláš. V prvej časti *Židovská komunita v Liptovskom Mikuláši v období druhej svetovej vojny* pracovníčka miestneho archívu medzi faktografiu o prvých protizidovských opatreniach od jesene 1938 a o konkrétnych dôsledkoch Salzburských rokovaní vložila citácie z osobných spomienok. Približuje tiež proces arizácie v meste a vymenováva likvidované židovské podniky, taktiež transporty z liptovského okresu a situáciu v období Slovenského národného povstania. Z viacerých menovaných a ocenených obyvateľov, ktorí pracovali a riskovali na strane záchrany a pomoci Židom, uvádza ako najväčšieho židovského záchrancu evanjelického farára a správcu sirotinca Vladimíra Kuna. Druhú časť tvoria *Spomienky na stratené detstvo* Aryeh E. Shimrona z Izraela, *Ako som prežil holokaust na Slovensku v rokoch 1939 – 1945* Petra Villanyiho z Kanady a *Spomienky na Povstanie* Petra Starka z USA. Treťou časťou o útekoch z Osvienčimu prispel do publikácie Oldřich Vaněk, ktorý sumarizuje počty pokusov o útek z koncentračného tábora v rozpätí od októbra 1941 do januára 1945. Uvádza, že slovenskí Židia Walter Rosenberg a Alfred Wetzler, ktorých cieľom bolo varovať pred nebezpečenstvom ďalších deportácií, strávili už s novou identitou v Liptovskom Mikuláši približne šesť týždňov v bezpečí

evanjelického sirotinca. Poslednou časťou brožúry je niekoľkostranový abecedný *Zoznam obetí holokaustu v Liptovskom Mikuláši*, v ktorom je pri každom mene uvedený dátum narodenia. Zoznam však postráda akúkoľvek informáciu o príslušnosti obetí židovskej národnosti k Liptovskému Mikulášu – čitateľ môže len dedukovať, že ide o obyvateľov, ktorí boli z mesta deportovaní (vrátane Židov dislokovaných z Bratislavy), respektíve obeť, ktorých zoznam vznikol na základe prezentačných súpisov zhotovených koncom februára 1942 v Liptovskom sv. Mikuláši a/alebo súpisu ešte z jesene 1939, v ktorom boli zapísaní nielen Židia, ktorí mali v okrese trvalý pobyt, ale aj tí, ktorí sa na Liptove zdržiavali prechodne, prípadne môže byť zohľadňované aj kritérium miesta narodenia v okrese, keďže boli aj obeť fašistických či gardistických represíí. Napriek tomu, aj táto útlá brožúra postavená na archívnych materiáloch, spomienkach a publikovanej literatúre dokazuje, že regionálna tlač má svoje nezastupiteľné miesto v dokumentovaní a spoznávaní dejinných udalostí danej oblasti.

B. Šed'ová

BUREŠ, Oldřich – NEDVĚDICKÁ, Vendula. *SOUKROMÉ VOJENSKÉ SPOLEČNOSTI. STARONOVÍ AKTĚŘI MEZINÁRODNÍ BEZPEČNOSTI*. Plzeň : Aleš Čeněk, s. r. o., 2011, 248 s., ISBN 978-80-7380-350-6

Po veľmi stručnom úvode sa autori venujú definíciám a terminologickým problémom súkromných vojenských spoločností (ďalej SVS) a ich typológii. Keďže doposiaľ neexistuje žiadna medzinárodná akceptovaná definícia SVS, v publikácii sú analyzované niektoré pokusy o ich definovanie a definície žoldnierstva, ktoré však nemôžu byť úplne aplikovateľné na SVS, pretože nereflektujú všetky súčasné aspekty

fungovania týchto spoločností a postavenie ich zamestnancov. Najčastejšie používaná typológia od Petra W. Singera rozdeľuje široké spektrum súkromných služieb vo vojenskej oblasti do troch typov, vychádzajúc z kritéria vzdialenosti od bojiska: spoločnosti poskytujúce priamu vojenskú podporu a operujúce priamo na bojisku (najviac sa približujú klasickým žoldnierom); vojenské konzultačné spoločnosti (poskytujú strategické, operačné, výcvikové a organizačné služby) a spoločnosti zabezpečujúce vojenskú podporu, ktoré vykonávajú služby nebojového charakteru, hlavne logistiku, technickú podporu a spravodajské služby. Keďže uvedená typológia je veľmi statická, jej nedostatky sa pokúšajú eliminovať menej známe klasifikácie služieb SVS.

Tretia časť knihy je venovaná historickému prierezu využívania privátnych vojenských síl a prostriedkov od púnskej po koniec druhej svetovej vojny, v období studenej vojny, keď išlo hlavne o pôsobenie žoldnierskych skupín v afrických krajinách a vznik prvých moderných SVS v USA a Európe. V závere tejto časti nájde čitateľ zdôvodnenie najnovšieho boomu vo využívaní služieb SVS.

Predmetom ďalšej kapitoly sú kľúčové oblasti pôsobenia SVS a ich najdôležitejší legitímni zákazníci, ktorými sú vlády jednotlivých štátov, medzinárodné vládne i nevládne organizácie a nevojenské súkromné spoločnosti v Afrike, Ázii, na Blízkom východe, na území bývalého Sovietskeho zväzu, v Európe, Južnej a Severnej Amerike. SVS pôsobia predovšetkým v oblasti vojenského poradenstva a výcviku, v priamom boji a operačnej podpore, v oblasti zbrojenia, pri práci s informáciami, v bezpečnosti a prevencii kriminality a v logistike. Autori uvádzajú, že ich cieľom nie je komplexné zmapovanie pôsobenia všetkých SVS vo svete, ale ilustrácia štruktúry, motívov i správania zákazníkov spoločností v rôznych krajinách a regiónoch na konkrétnych príkladoch.

Súkromný vojenský priemysel nie je len americkým fenoménom, ako by sa mohlo zdať vďaka masívnej medializácii práve amerických SVS. Keďže však vláda USA je minimálne posledné desaťročie najväčším zákazníkom SVS vzhľadom na objem, dĺžku i škálu požadovaných služieb, venujú autori publikácie USA samostatnú kapitolu. USA sa zároveň označujú za kolísku moderných SVS a priekopníka extenzívneho využívania ich služieb v ozbrojených konfliktoch na celom svete. Po historickom priereze nasadzovania žoldnierov v USA od vojny za nezávislosť po súčasnosť, predmetná kapitola detailne informuje o činnosti najvýznamnejších súčasných amerických SVS, ktoré sú používané predovšetkým ako „servisná“ podpora pre národné ozbrojené sily. Autori konštatujú, že „kontrola SVS a ich činnosti sú doposiaľ veľmi problematické, keďže v období masívneho využívania SVS nedošlo k zodpovedajúcemu prijímaniu opatrení v monitorovacej a kontrolnej oblasti.“

Prehľadným výpočtom a argumentáciou pozitívnych a na druhej strane negatívnych aspektov využívania SVS nastoľujú autori závažnú dilemu, zdôrazňujúc „nevyhnutnosť pôsobenia SVS prísne regulovať, aby bolo možné minimalizovať nežiaduce problémy a zároveň naopak maximalizovať pozitívne aspekty využitia služieb SVS“. V rámci troch základných úrovní regulácie činnosti SVS – medzinárodnej, štátnej a trhovej – sú analyzované taktiež ich silné a slabé stránky. Z nedostatkov existujúcich regulačných mechanizmov vyplýva potreba akceptácie multidimenzionálneho prístupu v optimalizácii stupňa regulácie aktivít SVS. Kapitolu obohacuje tabuľkový prehľad národných regulačných opatrení týkajúcich sa činnosti SVS od Austrálie až po Ukrajinu.

V závere publikácie je načrtnutý súčasný stav výskumu SVS, ktorý pokročil od pôvodnej debaty o výhodách a nevýhodách využívania ich služieb a primárne sa zameriava na analýzu dopadov privatizácie bezpečnosti na fungovanie politických sys-

témov na národnej i medzinárodnej úrovni. Súčasťou knihy je rozsiahly zoznam použitých a odporúčaných zdrojov a literatúry i predmetový register.

B. Šed'ová

NIŽŇANSKÝ, E. *NACIZMUS, HOLOKAUST, SLOVENSKÝ ŠTÁT*. Bratislava : Kalligram, s. r. o., vydavateľ László Szigeti. Bratislava 2010, 296 s. ISBN 978-80-8101-896-6

Knihy vyšla s finančnou podporou Ministerstva kultúry Slovenskej republiky. Výskum v nemeckých archívoch v rámci projektu Agentúry pre vedu a výskum Slovensko-nemecké vzťahy 1938 – 1945 v dokumentoch. Realizované s finančnou podporou Úradu vlády SR. Publikácia bola vydaná v spolupráci s Nadáciou Milana Šimečka. Tento knižný výber uvádza desať materiálov (publikovaných v rôznych časopisoch a zborníkoch), ktoré sa po obsahovej stránke prelínajú, dopĺňujú a logicky na seba nadväzujú.

Je to historiografická rekonštrukcia činnosti režimov v Nemecku a na Slovensku v 30. – 40. rokoch 20. storočia nielen z hľadiska ideológie, ale aj každodennej praxe. Táto problematika prekračuje hranice rokov 1933 – 1945 aj povojnového Nemecka po historickej i morálnej stránke, je tiež aktuálna pre poznávanie našich pomerov.

V úvode knihy Ivan Kamenec autora pomenoval *Historik tvrdohlavo hľadajúci neprijemné fakty, súvislosti a vysvetlenia*.

Prvá časť *Zmocnenie sa vlády HSLS v roku 1938/39 na Slovensku a „Machtergreifung“ 1933/34 v Nemecku* rozoberá tri stupne moci: I. stupeň „slovenská ľudácka revolúcia“ od 6. októbra do 1. decembra 1938, II. stupeň od 1. decembra 1938 do 14. marca 1939 a III. stupeň od vzniku slovenského štátu k zvoleniu Tisa za prezidenta 26. októbra 1939.

Časť *Deportácie Židov zo Slovenska v novembri 1938* (postrk) uvádza, že ich

bolo viac ako 7 500 násilne a neľudsky vysťahovaných na územie, ktoré po prvej Viedenskej arbitráži z 2.11.1938 okupovalo Maďarsko, väčšina sa však do konca roka vrátila späť. Adolf Eichmann sa podieľal na príprave dokumentov týchto deportácií.

V tretej časti *Volby do Snemu Slovenskej krajiny v roku 1938* sa konštatuje, že 6.10.1938 bola vyhlásená autonómia Slovenska (prakticky boli zakázané všetky politické strany) a voľby do snemu sa konali 18.12.1938 podľa jednotnej kandidátky HSLS – Strany národnej jednoty, na ktorých bolo zvolených 63 poslancov, od demokracie sa prešlo k diktatúre.

Akcia *Nisko a židovský tábor vo Vyhniciach* – bol to prvý organizovaný pokus „riešenia židovskej otázky“ deportovaním Židov do Generálneho gouvrenmentu do oblasti Nisko pri rieke San z niekoľkých európskych krajín. V októbri a novembri 1939 odišlo z Viedne, Katovic a Ostravy 6 transportov, ktoré mali vybudovať tábor pre ďalších Židov. Bola to príprava pre budúce transporty do táborov smrti. Siedmy transport z Ostravy sa už za riekou San nedostal, z neho vznikol prvý koncentračný tábor v Sosnowci. Židovská ústredná úradovňa na Slovensku žiadala, aby bolo z neho 275 Židov vrátených na Slovensko, a tak 8. 2. 1940 vznikol v kúpeľoch vo Vyhniciach tábor „Židovská vystaňovalecká skupina“. V auguste 1944 tábor ukončil činnosť.

Štvrtá časť *Deportácie v roku 1942* opisuje prijatie Židovského kódexu (Vládne nariadenie č. 198/1941 Slov. z. o právnom postavení Židov) 9. septembra 1941, ktorý obsahoval súbor protizidovských predpisov. Podľa neho od 25.3. do 20.10.1942 odišlo v 57 železničných transportoch 57 752 Židov (19 do Osvienčimu – 18 746 osôb, 38 do Lublinu – 39 006 osôb). Predchádzala tomu antisemitská propaganda i technická príprava, realizovalo ju MV, ministerstvo dopravy, Ústredný dopravný úrad, HSLS, HG, FS a dokonca aj armáda. Za každú deportovanú osobu sa platilo 500 RM (5 000 Sk). Ne-

dokázal tomu zabrániť Vatikán ani cirkvi na Slovensku. Po SNP Nemci deportovali ďalších 13 500 Židov, približne 10 000 sa ich zachránilo vďaka pomoci obyvateľstva. Viac ako 450 občanov SR získalo ocenenie „Spravodlivý medzi národmi“.

Vzťah slovenskej majority a židovskej minority opisuje zakorenený autochtónny antisemitizmus, živený propagandou, ktorý sa prejavil najmä v arizácii a deportáciách.

Intencionalisti, funkcionalisti, začiatky holokaustu a Adolf Eichman je ďalšia časť, ktorá uvádza dva druhy historikov: Intencionalisti – zodpovednosť kladú na Hitlera, funkcionalisti – bagatelizujú národný socializmus a ich historické spory. Skúmajú korene holokaustu a jeho realizátorov v Nemecku od prijatia antisemitských zákonov až po personál vyhľadzovacích nacistických táborov. Adolf Eichmann bol tvorca „plánu konečného riešenia“ – jedna z hlavných osôb, zodpovedných za vyvražďovanie Židov.

Ôsmu časť knihy tvoria *Rokovania nacistického Nemecka o deportáciách Židov v roku 1942 – príklad Slovenska, Rumunska a Maďarska*. Pokiaľ sa na Slovensku deportácie uskutočňovali dobrovoľne a na vlastný popud (počty sú uvedené v časti *Deportácie v roku 1942*), v Rumunsku a Maďarsku nepodľahli celkom nátlaku Nemcov. Napriek tomu v Rumunsku (v Bukovine, Besarábii a Transistrii či Podnestersku) bolo zavraždených 280 000 – 360 000 Židov a okolo 30 000 Rómov, k vlastným sa správali inak. V Maďarsku žilo po Viedenskej arbitráži okolo 850 000 Židov, a štát odolal nátlaku Nemcov. Pred okupáciou 1944 však zomrelo 42 000, po nej bolo deportovaných do Osvienčimu 437 402, z ktorých bolo 80 % zavraždených.

V posledných dvoch častiach sú uvedené recenzie kníh Karla Jaspersa *Otázka viny*, Praha 2009 (Vinu rozlišuje ako kriminálnu, politickú, morálnu a metafyzickú.) a Waltera Brandmüllera *Holocaust in der Slowakei un die katholische Kirche*. (Holokaust na

Slovensku a katolícka cirkev), Neustadt an der Aisch 2003 (vzťah k Tisovi, židovskému kódexu, deportáciám, Vatikánu).

V knižnom výbere je uvedených 10 publikácií (preto sa zdá, akoby sa niektoré výrazy opakovali (napr. Ostmark – Rakúsko, okupované Nemeckom, nesprávny výraz Vojnová slovenská republika či štát).

Hojné poznámky pod čiarou uvádzajú nielen pramene, ale aj rozširujú celkový rozhľad.

Obrazovú prílohu tvorí 16 listov (väčšinou z humoristického časopisu *Kocúr*).

L. Jančo

WILLIAMSON, D. G. ZRAZENÉ POLSKO. NACISTICKÁ A SOVĚTSKÁ INVAZE V ROCE 1939. Brno : Nakladatelství JOTA, s. r. o., 2010, 268 s. ISBN 978-80-7217 -740 -0.

„Rozdelenie a utrpenie Poľska je obeťou za hriechy celého sveta“ (básnik Z. Krasiński 1843). Kniha prináša vynikajúci a ucelený pohľad na začiatok druhej svetovej vojny.

Hitlerov vpád do Poľska v septembri 1939 a dýka, ktorú v jeho priebehu vrazil Poľsku do chrbta Sovietsky zväz, znamenali brutálny akt druhej svetovej vojny. Toto ťaženie však býva často prehliadané na úkor ostatných veľkých ťažení, ktoré sa odohrali v nasledujúcich šiestich rokoch vojny. David Williamson vo svojej aktuálnej a myšlienkovito provokatívnej štúdií ukazuje vratkú pozíciu znovuzrodeného poľského národa (na základe Versailleskej mierovej zmluvy v roku 1919) medzi Nemeckom a ZSSR a komentuje predvojnovú politiku európskych mocností, najmä Francúzska a Veľkej Británie. Podrobne hodnotí stav všetkých troch armád – poľskej, nemeckej a sovietskej.

Priebeh ťažení, ktoré sa v septembri 1939 prehnali Poľskom, rekonštruje do

najmenších podrobností. Autor skúma najdôležitejšie momenty nemeckej ofenzívy, obležanie Varšavy a vpád Červenej armády. Prostredníctvom zážitkov očitých svedkov a účastníkov vojnových udalostí, vojakov aj civilistov, podáva živý a bezprostredný obraz akcií. Autor tiež vyvracia mnohé všeobecne rozšírené mýty spojené s touto kampaňou, ako je napríklad tvrdenie o tom, že poľské letectvo bolo zničené hneď na začiatku bojov, alebo o útokoch poľskej kavalérie proti nemeckým tankom. Naopak, upozorňuje na niektoré často prehliadané nedostatky nemeckej a sovietskej vojrovej mašinérie. V záverečnej časti ukazuje bezprostredné následky poľskej kapitulácie: rozdelenie Poľska (v poradí už štvrté či piate: 1772, 1793, 1795, 1815, 1939) medzi Stalinov Sovietsky zväz a Hitlerovu tretiu ríšu, rovnako, ako tragické osudy poľských vojnových zajatcov.

Obsah knihy tvoria tri hlavné časti: *Pozadie*: Opisuje zrod nového Poľska, jeho vývoj a jeho nepriateľov, vyzbrojovanie Nemecka, sovietske ozbrojené sily, obnovenie poľskej armády – pozemných vojsk, letectva, a námorníctva – a priemyslovú mobilizáciu. Ďalej sa zaoberá „anšlusom“ Rakúska a zabratím Čiech a Moravy, situáciu v Gdansku a Koridore, plánom Biely (Fall Weiss), sovietsko-nemeckým paktom (Pakt Ribentrop-Molotov), zmluvou s Nemeckom a postojmi Veľkej Británie a Francúzska, ktoré napriek dohodám, ubezpečovaniu a sľubom ostali iba pri slovnej pomoci.

Priebeh kampane (udalosti): zaznamenáva prvé incidenty, prepadnutie rozhlasovej stanice v Gliviciach ako zámienku na vojnu, boje v Gdansku, na Westerplatte a pri Burze, obliehanie Varšavy, posádky Modlinu, polostrova Hel a ich kapituláciu. Ďalej opisuje rusko-poľskú vojnu 17. – 30.9.1939, v ktorej ČA spečatila osud Poľska pod zámienkou oslobodenia západnej Ukrajiny a Bieloruska. Časť končí exodom a únikom vlády, občanov a najmä vojakov (do Rumunska, Maďarska a baltických štátov

uniklo 100 000 vojakov, z toho 10 000 letcov), ktorí vytvorili základ poľskej armády v exile.

Dôsledky: Hlavným dôsledkom bolo rozdelenie Poľska 28. septembra na nemeckú a sovietsku zónu. Západná a severozápadná časť (94 000 km², 10 miliónov obyvateľov) bola pričlenená k tretej ríši, zo strednej časti nemeckej zóny vznikol *Generalgouvernement für die besetzten polnischen Gebiete* (hovorovo *Generálna Gubernia*, 145 200 km², 16 mil. obyvateľov, 4 centrá, hlavné mesto Krakov, gubernátor K. H. Frank). Východná zóna bola pričlenená k ZSSR (190 000 km², 4 mil. Ukrajincov, 3 mil. Bielorusov, 3 mil. Poliakov a Židov). Rozoberá aj osudy vojnových zajatcov, Katyň, odboj a celkovo hodnotí udalosti.

Prílohy: Tvoria ich – Chronológia hlavných udalostí od roku 1772 do začiatku roku 1940, Životopisy najdôležitejších osobností Poľska, Nemecka, Veľkej Británie, Francúzska i ZSSR, Vysvetlivky termínov a skratiek, Zostavy armád, Spomienky siedmich očitých svedkov, Porovnávaciu tabuľku hodností).

Ďalej sú uvedené zdroje a menný register. Na ilustráciu sú pripojené 2 mapky a 38 fotografií. Na spestrenie čítania sú často citovaní účastníci bojov, podávajúcich ich úplné podrobnosti. Chybou autora či prekladateľa je uvádzané slovo „veľvyslanec“, namiesto vyslanec. Toto pomenovanie sa používa podľa Viedenského dohovoru až od roku 1961. V knihe nie je vôbec spomenutá „Curzonova línia“, ktorá sa stala hranicou po 2. rusko-poľskej vojne v roku 1939 a definitívne aj po skončení druhej svetovej vojny medzi Poľskom a Ruskom.

E. Jančo

KRONIKA

KONFERENCIA O PROBLEMATIKE TZV. ŽELEZNEJ OPONY A ČESKOSLOVENSKÝCH STÁLÝCH OPEVNENIACH

2. marca 2012 zorganizoval Bratislavský samosprávny kraj zaujímavú konferenciu o problematike tzv. železnej opony a o otázkach existencie československých stálych opevnení s dôrazom na región Záhoria. Táto konferencia bola realizovaná ako súčasť projektu *Za mostom/Behind the Bridge*, na ktorom sa partnersky podieľa aj spolková krajina Dolné Rakúsko. Širokej verejnosti je tento projekt známy predovšetkým v súvislosti s výstavbou cyklistického mosta spájajúceho Slovensko a Rakúsko cez rieku Moravu v Devínskej Novej Vsi. Dodajme, že spomínaný projekt, podobne ako ďalší projekt RECOM SK-AT, patrí do Programu cezhraničnej spolupráce Slovenská republika – Rakúska republika 2007 – 2013.

Cieľom projektu *Za mostom* je okrem iného dobudovať a tematicky viac zatriktívniť medzinárodnú cyklistickú trasu, ktorá prechádza aj územím slovensko-rakúskeho pohraničia. V súvislosti s tým sa ďalej plánuje aj revitalizovať niekoľko vytipovaných objektov československého opevnenia (ľahkých objektov nového typu) v tomto regióne.

Na konferencii sa okrem usporiadateľov a hostí zúčastnili aj zástupcovia Ludwig Boltzmann Institut für Kriegsfolgen-Forschung vo Viedni, Ústavu pamäti národa a Vojenského historického ústavu v Bratislave.

Konferencia bola po technickej stránke veľmi dobre pripravená a vzbudila značný záujem. V publiku boli prítomní viacerí starostovia obcí zo slovensko-rakúskeho pohraničia, teda z oboch strán štátnej hranice. Táto skutočnosť vyznieva o to viac, že do roku 1989 by bolo obdobné stretnutie prakticky nemysliteľné. Aj tento moment viackrát rezonoval v prejavoch prítomných referujúcich. Pre hostí z Rakúska bol navyše zabezpečený aj simultánny preklad.

Konferencia sa začala slávnostným príhovorom Ing. Pavla Freša – predsedu Bratislavského samosprávneho kraja. Po ňom nasledoval príhovor poslankyne Národnej rady Slovenskej republiky Magdalény Vášáryovej. V oboch príspevkoch boli akcentované najmä do roku 1989 netušené možnosti cezhraničnej spolupráce vzhľadom na región slovensko-rakúskeho pohraničia. Zaujímavé boli aj ich osobné skúsenosti s tzv. železnou oponou, ktoré v ich prejavoch odzneli.

Následne sa ujal slova veľvyslanec Rakúskej republiky na Slovensku Markus Wuketich, ktorý vo svojom príhovore opäť vyzdvihol význam cezhraničnej spolupráce v tomto regióne a jej ďalšie možnosti.

Mgr. Barbora Lukáčová z Bratislavského samosprávneho kraja, ktorá, mimochodom, konferenciu viedla, vo svojom príhovore bližšie charakterizovala obidva spomínané projekty *Za mostom* a *RECOM SK-AT*.

Po tomto prejave už nasledovali odborné príspevky. Zástupca Ústavu pamäti národa Mgr. Lubomír Morbacher sa vo svojom príspevku zameril na slovensko-rakúsky úsek že-

ležnej opony v rokoch 1948 – 1989. Dotkol sa najmä problematiky systému ochrany štátnej hranice na československej strane i jej zmien, ku ktorým periodicky dochádzalo a taktiež toho, aký dopad mali tieto aktivity na civilné obyvateľstvo v sledovanom regióne. Bližšie sa venoval aj otázkam strát na ľudských životoch, zásahom príslušníkov pohraničnej stráže.

Riaditeľ Vojenského historického ústavu v Bratislave pplk. Mgr. Miloslav Čaplovič, PhD. sa vo svojom príspevku *Výstavba československého stáleho opevnenia s dôrazom na Slovensko* zameral na predstavenie najdôležitejších stimulov, ktoré československú brannú moc viedli k výstavbe pevnostného systému.

Ďalší pracovník Vojenského historického ústavu Mgr. Peter Chorvát, PhD. vo svojom referáte interpretoval momenty, ktoré súviseli s vybudovaním čs. opevnení v regióne Záhoria.

Po týchto príspevkoch nasledoval zaujímavý referát historičky Kateřiny Lozoviuk, ktorá pôsobí v spomínanom Ludwig Boltzmann Institut vo Viedni. V príspevku *Obranný systém Rakúskej republiky proti Československu a Maďarsku počas „studenej vojny“* sa zamerala na problematiku plánov, možností a výslednej reality opevňovania Rakúska v súvislosti so spustením tzv. železnej opony. Je potešiteľné, že tu bol prednesený aj tento príspevok, ktorý bol pohľadom z druhej strany.

Po prednesení referátov nasledovala dlhšia živá diskusia, ktorá pozornosť prítomných upriamila aj na ďalšie aspekty pertraktovanej problematiky.

Záverom možno opäť skonštatovať, že išlo o veľmi podnetné a zaujímavé podujatie.

Bratislavský samosprávny kraj plánuje v blízkej dobe realizovať ďalšie obdobné stretnutie, ktorého témou by boli konkrétne momenty súvisiace s revitalizáciou vybraných opevnení v regióne Záhoria.

P. Chorvát

UPOZORNENIE REDAKCIE

V záujme plynulého priebehu redakčných prác Vás prosíme o dodržiavanie určitých zásad pri písaní rukopisov.

Spôsob odovzdávania rukopisov

Príspevky do Vojenskej histórie odovzdávajú, resp. posielaťe zásadne v textových editoroch Word, v iných len na základe dohovoru. **Poznámky je potrebné vkladať pomocou programu WORD na vkladanie poznámok/odkazov pod čiarou – nie písať ich mechanicky vzhľadom na textom štúdie.** K štúdiu je potrebné pripojiť resumé v rozsahu cca jednej strany a osobné údaje o autorovi: rodné číslo, adresu trvalého bydliska i pracoviska, číslo účtu, telefonický a emailový kontakt.

Rozsah príspevkov

Rozsah štúdií, vrátane poznámkového aparátu, by nemal presiahnuť 40 strán. Recenzie môžu byť v rozsahu do 15 strán, anotácie maximálne do 3 strán. Počet strán sa počíta podľa počtu znakov (1 800 znakov na stranu).

Vzhľadom na platnosť STN ISO 690 (01 0197) – Dokumentácia. Bibliografické odkazy. Obsah, forma a štruktúra, apríl 1998, je potrebné pri citáciách rešpektovať jej zásady (sú zjednotené s používaním citácií v iných časopisoch, ktoré sa pridrievajú aj medzinárodného citovania). Za správnosť citovania (obsahovú i formálnu) zodpovedá autor príspevku, redakcia nebude do citácií zasahovať. Na uľahčenie citovania uvádzame niektoré vzory:

¹ VÁROŠ, Milan. *Posledný let generála Štefánika*. Bratislava : International, 1994, s. 56.

² PEJSKAR, Jožka (ed.). *Poslední pocta : Památník na zemřelé československé exulanty v letech 1948 – 1981*. B. m. : Konfrontace, 1986, sv. 2., s. 118-121.

(v prameni neuvedené miesto vydania: bez miesta; podobne aj pri neuvedenom vydavateľstve: b. v., roku: b. r.)

³ ŠPIRKO, Dušan – LUPTÁK, Miroslav. Obrana bratislavského predmestia vo francúzsko-rakúskej vojne roku 1809. In *Vojenská história*, 2002, roč. 6, č. 1, s. 9-10.

(u cudzojazyčných zdrojov uvádzať v príslušnom jazyku, napr. anglický zdroj: *In Army History*, 2003, vol. 59, no. 1, p. 13-15.)

⁴ DEIGHTON, Leon. *Blitzkrieg : Od Hitlerova nástupu po pád Dunkerque*. Prel. Kárník, Zdeněk. Praha : Argo, 1994, s. 85.

⁵ PEJSKAR, ref. 2, s. 97.

- v prípade, že v jednej poznámke sú uvedené dva pramene toho istého autora, v ďalších poznámkach uvádzame aj prvé slová názvu prameňa: PEJSKAR, Poslední, ref. 2, s. 93.
- autor nemusí uvádzať mená všetkých pôvodcov citovaného diela (druhého, tretieho) alebo ak má citované dielo viacerých ako troch pôvodcov uvádzame: ŠPIRKO, Dušan et al.
- v prípade viacerých miest vydania, alebo názvov vydavateľstiev píšeme bodkočiarku alebo čiarku: Praha : Naše vojsko; Bratislava : Magnet Press, 1999,
- údaje v bibliografickom popise citovaného prameňa sa uvádzajú v jazyku prameňa až po údaj o rozsahu
- pri odkaze na archívny prameň je potrebné uvádzať skratky: f. (nie fond)
šk. (ako škatuľa, nie krabica)
č. j. (s medzerou)
VHA Bratislava, f. ....; pozri tiež PEJS, O.: ...
Tamže, s. 8. (nie tamtiež)
- najfrekvencovanejšie skratky archívov: SNA Bratislava, VÚA-VHA Praha, VHA Bratislava, NA Praha, AM SNP B. Bystrica,
Číslo poznámok v texte uvádzať indexovo: ⁴ nie: ⁴⁾ ⁴⁾

Používanie skratiek a označovanie

Skratkou pre označovanie strán alebo strany je s., ročníky časopisov a čísla zborníkov sa uvádzajú arabskými číslicami. Pokiaľ sú dokumenty v edíciách číslované, je potrebné uvádzať okrem strán aj čísla.

Pri anotáciách a recenziách je potrebné uvádzať ISBN.

Adresa redakcie: Vojenský historický ústav, Krajná 27, 21 04 Bratislava

tel: 02/48 207713

E-mail: redakciavh@gmail.com

Redakčná rada si vyhradzuje právo na základe vyžiadaných odborných posudkov rozhodnúť o uverejnení, prípadne vrátení príspevku. Nevyžiadané rukopisy sa nevracajú.

AUTORI ČÍSLA

PhDr. Vojtech DANGL, CSc., Historický ústav SAV, Klemensova 19, 813 64 Bratislava

PhDr. Pavol ŠIMUNIČ, CSc., Vojenský historický ústav, Krajná 27, 821 04 Bratislava

Mgr. Milena BALCOVÁ, Vojenský historický ústav, Krajná 27, 821 04 Bratislava

PhDr. Igor BAKA, PhD., Vojenský historický ústav, Krajná 27, 821 04 Bratislava

PhDr. Jan ŠTAIGL, CSc., Vojenský historický ústav, Krajná 27, 821 04 Bratislava

Dr. Imrich PURDEK, Vojenský historický ústav, Krajná 27, 821 04 Bratislava

Mgr. Dominik ŠABO, Hájska 531, 951 95 Obyce

pplk. v zál. PhDr. Peter ŠUMICHRASŤ, PhD., Vojenský historický ústav, Krajná 27, 821 04 Bratislava

VOJENSKÁ HISTÓRIA

Vojenská história 2/2012

Časopis pre vojenskú históriu, múzejníctvo a archívniectvo

Vydáva Vojenský historický ústav v Bratislave
V spolupráci s Ministerstvom obrany SR

Editor a šéfredaktor: pplk. Mgr. Miloslav Čaplovič, PhD.

Výkonná redaktorka: Mgr. Mária Stanová

Kontaktná adresa: redakciavh@gmail.com

Grafická úprava: ÚPS

Redakčná rada: doc. PhDr. Vladimír Segeš, PhD. (predseda), PhDr. Vojtech Dangl, CSc. (podpredseda), PhDr. Igor Baka, PhD., PhDr. Valerián Bystrický, DrSc., PhDr. František Cséfalvay, CSc., PhD., PhDr. Viliam Čičaj, CSc., PhDr. Marián Hronský, DrSc., Mgr. Peter Kralčák, PhDr. Slavomír Michálek, DrSc., plk.gšt. v.v. Dr. Jaroslav Nižňanský, PhD., PhDr. Jan Štaigl, CSc., pplk. v zál. PhDr. Peter Šumichrast, PhD., doc. PhDr. Pavol Valachovič, CSc.

Medzinárodný redakčný kruh: Dr. István Janek, PhD. (Budapest), PhDr. Michal Lukeš, PhD. (Praha), Mgr. Mateusz Gniazdowski, PhD. (Warszawa), Dr. László Szarka, CSc. (Budapest), PhDr. Jiří Rajlich (Praha), Dr. Martin Zückert (München)

Vychádza štyrikrát ročne.

Rozširuje Vojenský historický ústav, Krajná 27, 821 04 Bratislava

Fax: + 421/2/48207719

Schválené do tlače dňa: 23. apríla 2012

EV 734/08

Nepredajné

ISSN 1335-3314

Tlač: ÚPS - 5. KRZ Nemšová, Kutuzovova 8, Bratislava

Na obálke: fotografia približuje ľahké opevnenie nového typu (vzor 37) pevnostného úseku K-VI v Turni nad Bodvou zo septembra 1938.